

VITICULTURA, DESIGUALTAT I CONFLICTE AGRARI

La lluita per la terra a la Catalunya vitícola, 1900-1936

RAIMON SOLER-BECERRO

Aquest treball és el resultat de la III Beca Emili Giralt i Raventós - Cultures del Vi, convocada per VINSEUM Museu de les Cultures del Vi de Catalunya i patrocinada per la Fundació Privada Mútua Catalana. El jurat de la III Beca estava integrat pels següents membres:

Ramon Marrugat Cuyàs, filòleg i membre del Patronat de la Fundació Privada Mútua Catalana.

Josep Colomé Ferrer, professor del Departament d'Història Econòmica, Institucions, Política i Economia Mundial de la Universitat de Barcelona.

Ramon Arnabat Mata, professor del Departament d'Història i Història de l'Art de la Universitat Rovira i Virgili.

VITICULTURA, DESIGUALTAT I CONFLICTE AGRARI

La lluita per la terra
a la Catalunya vitícola, 1900-1936

Raimon Soler-Becerro

Tarragona, Vilafranca, 2019

PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Av. Catalunya, 35 · 43002 Tarragona

Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat

www.publicacions.urv.cat

VINSEUM. MUSEU DE LES CULTURES DEL VI DE CATALUNYA

Plaça Jaume I · 08720 Vilafranca del Penedès

Tel. 93 890 05 82 · vinseum@vinseum.cat

www.vinseum.cat

1a edició: abril de 2019

ISBN URV (paper): 978-84-8424-735-7

ISBN URV (PDF): 978-84-8424-736-4

ISBN (Vinseum): 978-84-120297-0-3

DOI: 10.17345/978848424 7357

Dipòsit legal: T 431-2019

Cita el llibre.

Consulta el llibre a la nostra web.

Llibre sota una llicència Creative Commons BY-NC-SA.

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili és membre de la Unió de Editoriales Universitarias Españolas i de la Xarxa Vives, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a nivell nacional i internacional.

ÍNDIX

I. Introducció. Un conflicte de les comarques vitícoles?	7
1.1 Un conflicte sobre la terra en determinades comarques vitícoles?	11
1.2 L'àrea geogràfica d'estudi: la regió vitícola del Penedès	18
1.3 Les fonts	19
II. Els problemes de la vitivinicultura durant el primer terç del segle xx. Un factor exogen per a la mobilització pagesa	23
2.1 Dues pistes falses: la superfície de vinya i la producció de vi a Catalunya, 1901-1936	24
2.1.1 La distribució territorial de la vinya a Catalunya, 1860-1922	27
2.1.2 L'estructura de conreus i la intensitat de la vinya	31
2.1.3 L'evolució de la producció de vi, 1901-1936	35
2.2 La sobreproducció: un fenomen global	37
2.3 El gran problema: la valoració dels vins catalans	40
2.4 Corredors i magatzemistes en la comercialització del vi català	46
2.5 Un conreu poc remunerador	50
III. Viticultura i propietat de la terra al Penedès durant el primer terç del segle xx .55	
3.1 La vinya al Penedès durant el primer terç del segle xx	56
3.2 Estructura i concentració de la propietat	64
3.3 Estructura de la propietat i concentració: un punt de comparació	79
3.4 Concentració de la propietat i conflicte agrari	85
VI. Gran propietat i gestió del patrimoni	87
4.1 Els nostres pagesos? Emfiteutes, patriciat urbà, noblesa i burgesia a la gran propietat agrària al Penedès	87
4.2 L'exploració de la terra: el paper de la parceria	109
V. Els conreadors familiars: condicions i característiques de l'exploració familiar pagesa	125
5.1 Rabassaires sense rabasses. Les condicions de l'exploració del conreador familiar	127
5.2 El pobre rabasser, el pobre rabassaire? Les característiques de la unitat familiar pagesa	138

VI. L'acció col·lectiva: organització i repertori d'un moviment social	161
6.1 Les organitzacions sindicals rabassaires, 1904-1936.	165
6.1.1 La Federació de Rabassaires de 1904	165
6.1.2 La Federació de Rabassers de Catalunya (1907-1922).	168
6.1.3 La Federació Nacional d'Obrers Agricultors i el fracàs de l'anarcosindicalisme al camp, 1913-1932	171
6.1.4 La moderada Federació Comarcal de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès, 1919-1922.	175
6.1.5 La Unió de Rabassaires, 1922-1936	179
6.2 El repertori d'un moviment social madur	185
6.3 La cooperativa i el sindicat, la mutualitat, el cafè teatre i la política. La importància de les dinàmiques locals	198
6.3.1 La Cooperativa Agrícola Cunitense.	199
6.3.2 El Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires de Font-rubí.	202
6.3.3 De la Societat de Rabassaires a la Societat Agrícola La Germanor de Gelida	206
6.3.4 El cooperativisme com a ideologia, el cooperativisme com a praxi	211
VII. Un moviment social republicà. Els rabassaires i la política formal	221
7.1 Un moviment social amb llarga tradició d'acció política: el Partit Republicà Democràtic Federalista com a primer partit de masses "rabassaire" al Penedès.	223
7.2. De Josep Zulueta a Lluís Companys: la mobilització política rabassaire al districte de Vilafranca	230
7.3 L'eclosió republicana: la participació política dels rabassaires durant la Segona República	237
7.3.1 La implantació territorial d'Esquerra Republicana de Catalunya	239
7.3.2 L'expansió d'Esquerra Republicana al Penedès.	242
7.3.3 Un exemple de la implicació política dels rabassaires: el Centre d'Esquerra de Sant Cugat Sessgarrigues, 1931-1934.	245
7.3.4 Mobilització pagesa i eleccions entre 1931 i 1936.	249
7.3.5 La importància de les dinàmiques locals: l'exemple de les eleccions municipals del 14 de gener de 1934.	258
Conclusions.	269
Fonts i bibliografia	281
Annexos.	301

I. INTRODUCCIÓ. UN CONFLICTE DE LES COMARQUES VITÍCOLES?

Al maig de 1934 s'iniciava la darrera campanya de demandes de revisió de contractes que va impulsar la Unió de Rabassaires, amb l'objectiu de fer valer la Llei de contractes de conreu que, en aquells moments, estava recorreguda davant del Tribunal de Garanties Constitucionals.¹ Aquesta campanya va tornar a mobilitzar milers de pagesos i va posar de manifest l'abast d'un moviment social agrari que clavava les seves arrels fins al segle XVIII. Això és el que volia destacar el setmanari *La Terra*, portaveu de la Unió, en el seu número del 30 de maig d'aquell any quan reproduïa el manifest fundacional de la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya de juny de 1882. Aquesta reproducció anava acompanyada d'un títol, "L'hem inventat nosaltres?", i d'un breu text que deia el següent:

Als que diuen que nosaltres hem inventat el problema agrari i que hem torbat la tranquil·litat de que els rabassaires gaudien, els dediquem aquest clixé, reproducció gràfica d'una fulla apareguda l'any 1882, i consti que no és pas el cas més antic ni molt menys.²

Aquesta reproducció tenia com a objectiu, doncs, recordar que la principal qüestió agrària des de la Guerra Remença del segle XV tenia un recorregut més llarg que el que afirmaven els portaveus dels propietaris, fet que s'encarregaria de recordar anys més tard Emili Giralt en un conegut article publicat a la *Revista de Trabajo* l'any 1964.³ En aquest article, Giralt feia la primera síntesi, des de l'àmbit acadèmic i després de la Guerra Civil, sobre aquest tema, que va continuar ben aviat Albert Balcells, l'any 1968, amb la publicació de la seva tesi. Aquest autor abordava la qüestió sobretot des del punt de vista de l'enfrontament polític que hi va haver durant els anys trenta.⁴

1 Respecte aquesta campanya vegeu López Esteve (2013).

2 *La Terra*, 30-5-1934.

3 GIRALT (1964).

4 BALCELLS (1983).

No és fins als anys noranta del segle xx que una nova generació d'historiadors, sota la influència dels treballs de Pierre Vilar i d'Emili Giralt,⁵ van començar a abordar aquesta qüestió des d'una nova perspectiva, que donava més pes a aspectes com la dinàmica de l'expansió de la vinya, l'estructura de la propietat, les formes d'explotació de la terra i les d'accés a aquesta. En relació a això destaquen els treballs de Josep Colomé i de Miquel Gutiérrez en el llibre que va coordinar Ramon Garrabou al voltant d'aquests mateixos temes per al conjunt d'Espanya i els treballs com el de Francesc Valls per explicar la dinàmica de les transformacions agràries dels segles XVIII i XIX a la comarca de l'Anoia, o el treball d'aquest mateix autor juntament amb J. Colomé centrat a entendre com es va produir l'expansió de la viticultura a la Catalunya del segle XIX.⁶ Juntament amb aquesta línia de treball, alguns autors, com el mateix Colomé o bé Antonio López Estudillo, també van centrar-se, durant aquests anys, en les formes de protesta i en el desenvolupament de les federacions rabassaires a finals del segle XIX i en les seves relacions amb el republicanisme federal, fet sobre el qual han tornat alguns d'ells recentment.⁷

En contrast amb la línia de treball majoritària centrada en el segle XIX, els autors que han abordat l'anàlisi del moviment rabassaire durant el segle XX han donat prioritat a aspectes com l'associacionisme, el cooperativisme i els conflictes polítics i socials. El mateix llibre de Balcells, abans esmentat, n'és un exemple, però també podem esmentar el treball d'Andreu Mayayo sobre el sindicalisme i el cooperativisme a Catalunya entre 1893 i 1994, el de Jordi Pomés sobre els primers anys de la Unió de Rabassaires o bé el llibre de Jordi Planas sobre la comarca de l'Anoia, en el qual el conflicte agrari dels anys trenta està molt ben descrit.⁸ Però, per al període posterior a la destrucció de les vinyes per la fil·loxera i la replantació, aspectes com l'estructura de conreus, l'estructura de la propietat o les característiques de l'explotació familiar pagesa han estat oblidats.

No ha estat fins a temps recents que alguns autors, com Jordi Planas i Francesc Valls, han tornat sobre aquestes qüestions per mostrar com la desigualtat va influir en la dinàmica associativa local en tant que expressió d'una divisió social existent.⁹ Aquests autors han pres com a base d'estudi el nucli vitivinícola dels Hostalets de Pierola. Sense arribar a establir la relació entre desigualtat, associacionisme i conflictivitat social, el meu treball pretén ampliar la base geogràfica emprada per Planas i Valls-Junyent amb l'objectiu de mostrar quines són les relacions entre la desigualtat i el desenvolupament del conflicte agrari, el qual, tot i estar present de manera més o menys latent durant bona part del primer terç del segle XX, va esclatar amb tota la seva cruïsa durant els anys trenta.

5 VILAR (1986); GIRALT (1990).

6 COLOMÉ (1990) i (1992); COLOMÉ & VALLS (1994); GUTIÉRREZ (1992) i VALLS (1996).

7 COLOMÉ (2015); COLOMÉ, PLANAS, SOLER-BECERRO & VALLS-JUNYENT (2018); LÓPEZ ESTUDILLO (1989).

8 BALCELLS (1983); MAYAYO (1995); POMÉS (2000); PLANAS (2013).

9 PLANAS & VALLS-JUNYENT (2012).

Tenint en compte que el conflicte que s'aborda en aquest treball té les seves arrels en les diferències entre propietaris i cultivadors sobre el caràcter emfitèutic o no del contracte de rabassa morta —i, en conseqüència, sobre si aquest tenia una durada determinada o si la pràctica dels colgats i capficats convertia la vinya del rabassaire en un patrimoni *ad aeternum*— i tenint en compte, a més, que aquest contracte va ser el principal instrument per a l'expansió de la vinya, no és estrany que els treballs entorn del conflicte hagin considerat una vinculació directa entre viticultura i moviment rabassaire. Així ho han tractat tots els treballs acadèmics d'ençà de la publicació del repetidament esmentat article d'Emili Giralt. També els coetanis havien establert aquesta relació entre viticultura i conflicte, tot reconeixent que la qüestió rabassaire estava entre els principals conflictes socials que es van suscitar a Catalunya durant el primer terç del segle xx.

El contracte de rabassa morta, evidentment, estava vinculat a la plantació de vinyes i va facilitar una expansió d'aquest conreu, del qual donarem compte tot seguit. El seu conreu i la comercialització del vi van convertir, amb el temps, el sector de la vinya i del vi en un dels més dinàmics de l'economia catalana. Cal tenir en compte que, actualment, aquest sector hi té un pes relativament baix,¹⁰ però no ha estat així històricament. De tal manera, que no podem entendre la Catalunya actual sense tenir present la importància estratègica que el sector ha jugat en l'economia i en les relacions socials de producció. Així doncs, en un país mediterrani amb serioses restriccions ecològiques per aplicar els avenços que va viure l'agricultura en els països del nord d'Europa entre els segles xvi i xviii, va ser l'expansió del conreu de la vinya el que va tenir un paper cabdal en la modernització. Aquest fet ja havia estat assenyalat per Pierre Vilar, a partir del qual molts altres autors han prestat atenció a un procés fonamental per a la nostra història contemporània.¹¹

En aquest sentit, cal destacar que l'expansió de la vinya va actuar en un doble sentit. D'una banda, va permetre un increment notable de la població en les àrees on predominava la viticultura, cosa que va facilitar una ampliació del mercat per als productes no agraris. Juntament amb aquest augment de la població, l'especialització vitícola, que comportava la mercantilització de l'agricultura, va significar un augment relatiu de la capacitat de compra dels habitants de les àrees amb predomini de la vinya.¹² D'altra banda, l'expansió de la vinya va permetre la connexió de Catalunya amb l'economia atlàntica a partir de l'exportació d'aiguardents cap al nord d'Europa i la importació de teixits en cru que, un cop estampats a Barcelona, eren venuts al mercat

10 El sector agroalimentari representava, l'any 2012, el 21% de les vendes totals industrials, el 18% de l'ocupació i l'11% dels establiments. Dins d'aquest sector, els elaboradors de vins i escumosos aportaven el 6% de les vendes, el 9% de les exportacions, el 7% de l'ocupació i el 14% dels establiments de la indústria agroalimentària (SOLER, 2016: 101).

11 VILAR (1986): 223-225; COLOMÉ & VALLS (1994); BADIA-MIRÓ, TELLO, VALLS & GARRABOU (2010); COLOMÉ, PLANAS & VALLS (2015).

12 COLOMÉ & VALLS (2012); TELLO & BADIA-MIRÓ (2015).

interior espanyol o bé eren exportats a les colònies americanes. Aquesta connexió no es va trencar amb l'enfonsada del sistema colonial espanyol, perquè a partir de la segona dècada del segle XIX els manufacturadors catalans van apostar per l'elaboració de teixits de cotó. Malgrat que el mercat d'aquests teixits va ser gairebé en exclusiva el de l'Estat espanyol, el fet que s'haguessin d'importar, tant la matèria primera principal com la maquinària i el combustible per a les màquines de vapor que movien les fàbriques, implicava la necessitat de compensar d'alguna manera la balança comercial. És aquí on el vi —el principal producte d'exportació després de la Guerra del Francès (1808-1814)— va tornar a tenir una importància crucial. L'exportació massiva de vi a les Antilles i el comerç de sucre a partir d'aquesta base territorial van acabar establint un sistema de relacions comercials que permetia comprar cotó i altres matèries primeres als Estats Units i compensar, en part, la necessitat de carbó britànic, imprescindible per moure els vapors. El comerç colonial, impensable sense l'exportació de vins a Cuba i Puerto Rico, va permetre, a més, l'acumulació de capitals que després serien invertits a Catalunya, i les bones conjuntures vitícoles van facilitar que els grans propietaris acumulessin capitals que posteriorment també serien invertits en la indústria i els serveis.¹³

Aquest model es va esquarterar a finals del segle XIX per diversos motius. En primer lloc, perquè és en aquest període que s'inicia el que anomenem la Segona Revolució Industrial, en què la indústria cotonera, motor de la Primera, va anar perdent pes relatiu en el conjunt de la indústria catalana. En segon lloc, la pèrdua de les colònies antillanes el 1898 va obligar a refer el sistema de relacions comercials catalanes. Finalment, en el darrer terç del segle XIX es va estendre una crisi agrària arreu d'Europa que, en el cas de la vitivinicultura al nostre país, es va veure agreujada per la invasió fil·loxèrica, que va comportar la destrucció total de les vinyes autòctones, les quals, per ser replantades, precisaven un peu americà resistent a l'insecte que havia de ser empeltat amb varietats tradicionals.

Malgrat una recuperació relativa del sector vitivinícola després de la sacsejada de la fil·loxera, el seu paper de motor exportador quedà força laminat. Quan amb prou feines s'estaven replantant les vinyes afectades, França, més tard, entrava en plena producció i limitava les importacions de vins. A més, apareixien nous competidors, especialment a l'Amèrica del Sud, entre altres zones. L'esclat de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), primer, la "lleï seca" als Estats Units (1920-1933) i l'aplicació de França de mesures proteccionistes a partir de 1930, després, també van suposar dificultats afegides a l'exportació. A més, cal tenir en compte els problemes interns del sector, per exemple, els d'adulteració dels caldos o l'impost de consums que gravava especialment el vi. Amb tot això, el primer terç del segle XX apareix com un període en què se succeï-

¹³ FRADERA (1987); SOLER (2003) & VALLS (2004).

ren una sèrie de crisis de malvenda —o de sobreproducció—, període que només seria una de les fases de caiguda del que s'ha anomenat "cicle del vi comú".¹⁴

Malgrat les dificultats viscudes durant el primer terç del segle xx, el sector vitivinícola va continuar tenint un gran pes relatiu en el conjunt de l'agricultura i de l'economia catalanes. En aquest sentit, Manuel Galés iniciava el seu treball sobre els problemes de la vitivinicultura a Catalunya assenyalant la importància d'aquest sector en la producció agrària i, fins i tot, en el conjunt de l'economia catalana dels anys trenta.¹⁵ Galés afirmava als inicis del seu treball que, a començaments d'aquesta dècada, la vinya ocupava a Catalunya al voltant de 257.518 hectàrees, que, segons ell mateix, representaven un 24% de les terres cultivades. Però, si de les terres cultivades es passava a valorar-ne el producte, resultava que el valor del vi —sempre segons Manuel Galés— representava de mitjana el 35% del total de la producció agrària catalana en el quinquenni 1929-1934, la qual cosa el convertia en el principal sector de l'agricultura. Per aquest motiu, l'advocat i pedagog vallenc considerava que la situació problemàtica de la vinya i el vi en aquest primer terç del segle xx "transcendeix a Catalunya sencera".¹⁶

Aquest va ser un dels motius pels quals la qüestió suscitada al voltant de la contractació agrària va ser tan important a la Catalunya de la Segona República. Una qüestió que va ser impulsada pels pagesos de les principals zones vitícoles i que tenia el seu origen en el principal instrument jurídic que havia contribuït a l'expansió de la vinya —el contracte de rabassa morta. Certament, el conflicte agrari i la vitivinicultura han estat estretament vinculats. Així ho van assenyalar informes elaborats durant moments àlgids del conflicte, com els de l'Institut de Reformes Socials a començaments de la dècada dels anys vint o l'informe elaborat pels jutges especials el 1932.¹⁷ També els treballs acadèmics posteriors a la Guerra Civil han insistit en la relació entre la viticultura i el conflicte.¹⁸ Una relació lògica, atès que, com hem dit, el conflicte s'origina en el principal instrument jurídic que va afavorir l'expansió de la vinya.

1.1 Un conflicte sobre la terra en determinades comarques vitícoles?

Des de Karl Marx a Thomas Piketty, aquells autors que han posat al centre de les seves anàlisis els problemes de la desigualtat social i de la distribució de les rendes entre el treball i el capital han fet palès que, en la major part de les societats, l'oposició entre els propietaris de la terra i els que la treballen ha estat a l'origen de la immensa majoria

14 PUJOL (1984); COLOMÉ, PLANAS & VALLS-JUNYENT (2015).

15 GALÉS (1936).

16 GALÉS (1936): 7-8.

17 INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923), (1933), AUDIÈNCIA TERRITORIAL DE BARCELONA (1933).

18 GIRALT (1964); BALCELLS (1986); POMÉS (2000); COLOMÉ, PLANAS, SOLER & VALLS (2018).

de conflictes socials que han existit fins ara.¹⁹ Catalunya no n'ha estat l'excepció fins a l'esclat de la Guerra Civil. Així, durant els anys trenta, amb un país en què la població activa agrària encara representava un 26,3%,²⁰ i amb comarques on aquest percentatge s'elevava encara més, no ens ha d'estranyar que el conflicte agrari fos un dels dos grans motors d'agitació social del període que va de la Primera Guerra Mundial fins a la Segona República. Això és, al cap i a la fi, el que exposava el mateix Emili Giralt en el pròleg del llibre d'Albert Balcells sobre la qüestió rabassaire, quan assenyalava que els diversos conflictes socials al camp català, que s'havien anat expressant de formes diferents des de la Guerra Remença del segle xv fins als anys trenta del segle xx, serien el resultat de la "dissociació entre capital i treball —o si hi ha propietat privada de la terra, diran uns altres." De manera que "no deixa de ser una paradoxa que, en una Catalunya industrialitzada, amb puixants organitzacions de classe, obreres i patronals, sigui un episodi agrari el que pren majors dimensions polítiques."²¹

Així, entenem que la forma com es va resoldre la instauració del règim liberal, a favor dels grans propietaris, és a la base del conflicte tal com es desenvoluparà al llarg del segle XIX i XX. Tanmateix, com assenyalà Joaquim de Camps i Arboix,²² aquest no es va estendre a totes les comarques vitícoles de la Catalunya del primer terç del segle XX amb la mateixa intensitat. Tant l'informe de l'IRS de 1923 com el de l'Audiència de Barcelona de 1932 destacaven, per la seva banda, la concentració del conflicte a la comarca de l'Alt Penedès —concretament al partit judicial de Vilafranca. Jordi Pomés ha destacat la persistència de les organitzacions sindicals en comarques com el Baix Llobregat, l'Alt Penedès i el Vallès Occidental. A més, Pomés definia el que anomena la comarca sindical de Martorell, i destacava el paper que tindria en la fundació de la Unió de Rabassaires. Una comarca que, amb capital en aquesta ciutat del Baix Llobregat —però que s'inclou dins els límits de l'actual denominació d'origen Penedès—, comprenia municipis de l'Alt Penedès, l'Anoia, el mateix Baix Llobregat i, fins i tot, el Vallès Occidental.²³ Tanmateix, la viticultura s'havia estès per una àrea molt més àmplia que aquestes comarques, on la lluita dels rabassaires va ser més persistent i intensa. Així doncs, comencem preguntant-nos per la relació entre viticultura i conflicte.

Les dades sobre la conflictivitat de què disposem reforcen la idea que el rabassaire, que sovint s'ha considerat com tot el conflicte agrari a Catalunya, va ser essencialment una qüestió de les àrees vitícoles. Això es fa evident si comparem les àrees penedesenques amb les que no ho són en dos districtes diferents, el de Sant Feliu de Llobregat i el del Vendrell (taula 1). D'aquesta forma, veurem com, a les àrees penede-

19 MARX, 1890/1977 & PIKETTY, 2014.

20 MALUQUER, 2001: 35

21 GIRALT, 1968/1983: 13 i 22.

22 CAMPS I ARBOIX (1969).

23 POMÉS (2000): 110-119.

senques d'ambdós partits, el conflicte agrari va ser molt més intens, mentre que a les ribes dreta i esquerra del Llobregat, durant el primer terç del segle xx, tenien una intensitat de la vinya relativament dèbil, i el nombre de demandes per habitant també ho va ser. A la zona del delta del Llobregat, on la vinya és pràcticament irrellevant, el nombre de demandes per habitant és ínfim. Dins del mateix partit judicial, a la zona del Penedès, la intensitat és tan gran que podem considerar la vinya com un monocultiu. En aquesta zona, les demandes es disparen i arriben a les 17,1 per cada 100 habitants. Una situació similar ens trobem si parem atenció a les dades del districte del Vendrell. Aquí, però, la diferència no és tan acusada pel que fa a la intensitat de la vinya, sinó al nombre de demandes per 100 habitants. A la zona penedesenca del districte, amb una intensitat del conreu de la vinya propera al 63%, les demandes per 100 habitants arriben a 14,4. A la zona no penedesenca d'aquest districte —amb alguns municipis del Tarragonès i de l'Alt Camp—, la densitat de la vinya és sensiblement menor, així com també ho són les demandes per cada 100 habitants.

Taula 1. Viticultura i conflicte agrari als districtes de Sant Feliu de Llobregat i el Vendrell

Districte de Sant Feliu de Llobregat		Vinya 1920-1935/ 1909 (ha)	Superfície cultivada 1920-1935/ 1909 (ha)	%	Demandes (1934)	Demandes/ 100 Habitants
Baix Llobregat	Riba esquerra	555	2.431	22,8	303	1,8
	Riba dreta	162	608	26,6	30	2,9
	Delta	154	4.734	3,3	54	0,5
	Total	871	7.773	11,2	387	1,4
	Penedès	5.351	5.831	91,8	946	17,1
Districte del Vendrell						
	Penedès	16.631	62,528	62,5	2.359	14,4
	Resta del districte	3.992	59,093	59,1	585	10,6

Notes:

Baix Llobregat-riba esquerra: Cornellà, Sant Joan Despí, Sant Feliu de Llobregat i el Papiol.

Baix Llobregat-riba dreta: Pallejà.

Baix Llobregat-delta: Castelldefels, el Prat de Llobregat i Viladecans.

Sant Feliu de Llobregat-Penedès: Corbera de Llobregat, Gelida, Sant Esteve Sesrovires i Sant Llorenç d'Hortons.

El Vendrell-Penedès: Aiguamúrcia, Albinyana, l'Arboç, Banyeres, Bellvei, la Bisbal del Penedès, Bonastre, Calafell, Creixell, Cunit, Montmell, Roda de Barà, el Vendrell i Sant Jaume dels Domenys.

Resta del districte del Vendrell: Masllorenç, Montferri, la Nou de Gaià, la Riera de Gaià, Salomó i Torredembarra.

Fons: Per a la vinya del Baix Llobregat, Tribó (1989) i, per a la del Penedès i la resta del districte del Vendrell, vegeu annex 2. Per a les demandes de revisió de contractes de 1934, ACBL, *Comissió Arbitral de Conflictes de Contractes de Conreu*, fons 11, caixa 3; ACBP, *Comissió Arbitral del Districte*, caixes 1-7. Per als habitants, Idescat.

Tot i amb això, que aquest fos un conflicte de tota la Catalunya vitícola no és tan clar. Així, per elaborar l'informe que l'IRS va fer per entendre la conflictivitat agrària a Catalunya durant els primers anys vint, es van desplaçar al Penedès Constancio Bernaldo de Quirós, cap de la Secció Agrosocial, i José Aragón y Montejo, oficial de la mateixa Secció de l'IRS. En el treball que van redactar hi reconeixien la preeminència d'aquesta regió vitícola en el conflicte. El mateix feien els jutges especials nomenats per dictaminar sobre els judicis de demanda de revisió de contracte que es van presentar durant l'hivern de 1931-1932 i la primavera de 1932. Aquests van elaborar unes memòries que es van resumir en un informe que el president d'aleshores de l'Audiència Territorial de Barcelona, Oriol Anguera de Sojo, va enviar al Govern de la República. En aquest informe, indicaven que:

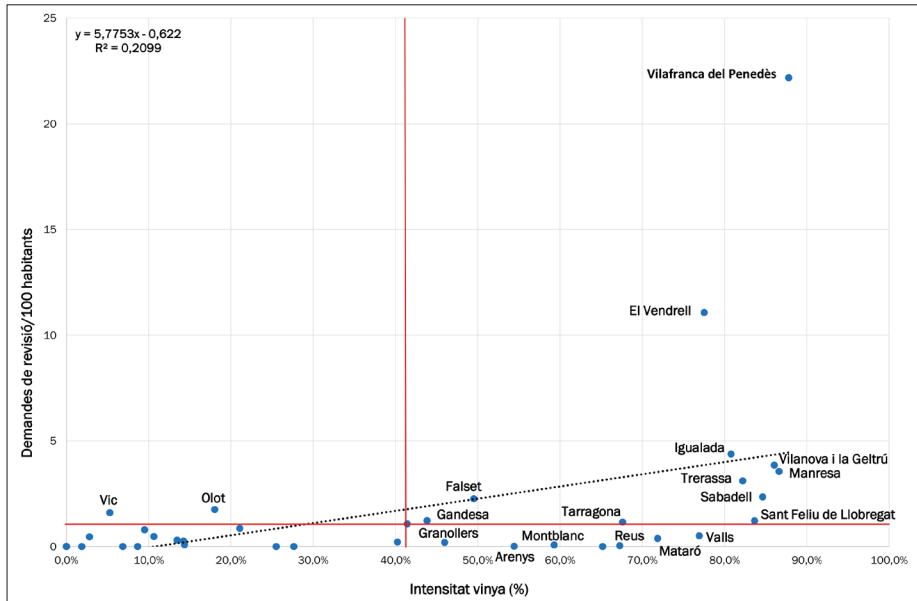
Es suficiente una simple ojeada al mapa de Cataluña para determinar la situación real del problema revisionista. Un núcleo central de actividad manifiesta: *Villafranca del Panadés* con sus 9.334 revisiones; la acción de Villafranca irradia a los partidos limítrofes: Vendrell, de la provincia de Tarragona, que forma, con el de Villafranca y parte del de Igualada, una sola comarca vitícola con 2.952; siguen Igualada con 1.870, San Feliu de Llobregat con 1.451 y Villanueva y la Geltrú, repercutiendo en Sabadell que, a su vez, aparece relacionado con el núcleo más importante de Manresa, comarca vitícola del Llano del Bages, al cual a su vez se une Tarrasa.²⁴

En definitiva, si sumem el nombre de demandes presentades en aquests partits, s'arriba al 78,1% de totes les que es van presentar a Catalunya. Tanmateix, aquesta àrea no és tota la Catalunya vitícola, atès que aquests vuit partits representaven un 58,6% de la superfície plantada de vinya de 1922. Partits judicials on la viticultura era relativament important, com els d'Arenys de Mar, Reus, Montblanc, Granollers, Mataró i Valls, no van viure amb la mateixa intensitat el moviment revisionista de 1931-1932. Això mateix és el que reflecteix el gràfic 1, en el qual s'ha associat la importància relativa de la vinya —la intensitat— cap al 1922 amb el nombre de demandes per cada 100 habitants.

Amb aquesta representació gràfica es veu de manera molt més clara la relació entre la intensitat del conreu de la vinya i la intensitat del conflicte. Si hi tracem unes línies que representen la mitjana catalana, podem distingir quatre tipologies. Comencem pel quadrant B del gràfic 4. Aquí hi trobem una sèrie de partits que es comportarien tal com seria d'esperar: amb menys intensitat de vinya que la mitjana catalana hauria presentat, com era previsible, menys demandes per habitant respecte del total català. Una bona part d'aquests partits —les Borges Blanques, Viella, Sort, la Seu d'Urgell, Solsona i Tremp, tots a la província de Lleida— no van registrar cap demanda de revisió.

²⁴ AUDIÈNCIA TERRITORIAL DE BARCELONA (1933): 131.

Gràfic 1. Relació entre la intensitat del conreu de la vinya 1922 (%) i la intensitat del conflicte agrari el 1932 (demandes de revisió/100 habitants)

Notes: Les línies vermelles marquen la mitjana de Catalunya. Els partits judicials que trobem als apartats A, B i D són els que segueixen: Olot i Vic. Les Borges Blanques, la Seu d'Urgell, Solsona; Sort, Tremp, Viella, Puigcerdà, Santa Coloma de Farners, Cervera, Figueres, Balaguer, Girona, Berga, Tortosa, Lleida i la Bisbal d'Empordà. Arenys de Mar, Barcelona, Reus, Montblanc, Granollers, Mataró i Valls. *Fonts:* GIRALT (1990) i BADIA-MIRÓ, TELLO, VALLS I GARRABOU (2010); AUDIÈNCIA TERRITORIAL DE BARCELONA (1933), i IDESCAT (població de 1930).

Entre aquells que tenien una intensitat més baixa respecte de la mitjana catalana, però que haurien presentat més demandes del que els correspondria (part A del gràfic 1), hi trobem els partits judicials de Vic i Olot. En el cas d'Osona, malgrat que es tracta d'una comarca amb poca tradició de sindicalisme reivindicatiu, així que es va proclamar la Segona República, va viure un procés d'organització dels treballadors agraris, i, a finals de l'any 1931, ja tenia una organització comarcal: el Sindicat Agrícola de la Plana de Vic. Pel que fa a la Garrotxa, cal esmentar que durant el 1919 ja havia viscut un conflicte obert entre masovers i parcers i propietaris; a més, significativament, a la comarca d'Olot havia arrelat el sindicalisme àcrata abans de 1931. Tot i que l'estructuració d'un sindicat reivindicatiu d'abast comarcal no prendria cos fins a l'estiu de 1932, es tractava d'una comarca amb una activitat de sindicalisme pagès anterior a la Segona República.²⁵

Al quadrant D del gràfic 1, per la seva banda, hi trobem partits judicials, amb una llarga trajectòria de conreu de la vinya i amb una intensitat superior a la mitjana

²⁵ CASANOVAS (1994); BOSCH I CUENCA (2015).

catalana, que van presentar menys demandes per habitant del que els hauria correspost. Tret dels partits de Barcelona i Arenys de Mar, la resta són partits judicials amb extensions notables de vinya, entre els quals s'inclouen els de Montblanc o el de Valls, districtes que havien participat en la primera onada de creació de cellers cooperatius i que van participar, també, del seu impuls durant els anys vint del segle xx a l'empara del Servei d'Acció Social Agrària de la Mancomunitat.²⁶ Entre aquests districtes, amb forta intensitat de vinya, encara que amb moltes menys demandes que la mitjana, també hi trobem una comarca com el Maresme, que havia participat en els primers moments de la viticultura, però on s'hauria produït una presència escassa de parcers o rabassaires i la terra hauria estat en mans de molts petits propietaris, que haurien trobat en el cooperativisme una forma d'enfrontar-se amb èxit a una situació de precarietat generada per la crisi agrària.²⁷

Finalment, hem de referir-nos als partits judicials que es troben al quadrant C. En aquest cas, aquests districtes es trobarien en una situació que seria d'esperar. Amb més intensitat de vinya que la mitjana, el nombre de demandes presentades va ser superior. Hi trobem el gruix de l'àrea vitícola de la província de Barcelona —partits judicials de Sant Feliu de Llobregat, Sabadell, Terrassa, Manresa, Vilanova i la Geltrú, Igualada i Vilafranca del Penedès— i quatre de la província de Tarragona, que identifiquem també amb comarques de llarga tradició vitícola: Tarragona, Gandesa, Falset i el Vendrell. D'entre tots aquests districtes, podem distingir-ne clarament dos: el de Vilafranca i el del Vendrell. Juntament amb els d'Igualada i el de Vilanova i la Geltrú, s'intueix, més que no pas es defineix, la regió penedesenca. Encara hi podríem afegir els municipis penedesencs del partit de Sant Feliu de Llobregat: Abrera, Begues, Castellví de Rosanes, Cervelló, Corbera de Llobregat, Gelida, Martorell, Sant Esteve Sesrovires, Sant Llorenç d'Hortons i Vallirana. En aquest darrer partit, però, hem comprovat, a la taula 1, que, a mesura que ens acostem al pla del Llobregat, el conflicte es va fonent i, en una zona molt més poblada, amb pràcticament absència de vinya, el nombre de demandes de revisió esdevé mínim.

En definitiva, el gràfic 1 ens mostra que hi ha una relació positiva entre la importància de la viticultura en cada districte i la intensitat del conflicte agrari. Aquesta relació dèbil, com assenyalava el pendent suau i la dispersió dels punts, que significa la importància de la vinya en cada un dels partits judicials, ens explica poc sobre el nombre de demandes de revisió que es van arribar a presentar en cada un d'aquests. Al cap i a la fi, si ens preguntem si es va tractar d'un conflicte de les comarques vitícoles, haurem de respondre que sí. Malgrat tot, és evident que no va afectar totes les comarques vitícoles i tampoc amb la mateixa intensitat. En aquest sentit, destaquen, per sobre de tots, dos districtes, el

²⁶ PLANAS (2015).

²⁷ PARCERISAS (2015).

de Vilafranca i el del Vendrell. Aquests reflecteixen que, històricament, ha estat centrat, sobretot, en el nucli penedesenc de la viticultura i que, en la represa de la conflictivitat rabassaire dels anys vint i en la primera gran onada de revisions que es van fer durant la Segona República, els pagesos que més es van mobilitzar van ser els d'aquesta regió.

D'aquesta manera, el plantejament del treball parteix de la consideració que una elevada proporció de vinya hauria estat una condició necessària per a una presència intensa del conflicte rabassaire, però que cal anar a buscar altres factors per explicar el gran desenvolupament que va tenir en determinades comarques vitícoles. Entre aquests, explorarem l'estructura de la propietat, les formes d'explotació de la terra i l'articulació de comunitats de pagesos capaces de gestar forts lligams de solidaritat que facilitarien l'organització i l'acció col·lectiva.

L'estructura de la propietat hauria facilitat la concentració de grans quantitats de rabassaires en allò que alguns autors anomenen nuclis de colonització vitícola,²⁸ la qual hauria permès l'estructuració de comunitats rabassaires que acabarien establint forts llaços de solidaritat.²⁹ Nuclis com els Hostalets de Pierola o Subirats en serien bons exemples.³⁰ La crisi de finals de segle, tal vegada, hauria afectat l'estructura interna d'aquestes comunitats. Tanmateix, les solidaritats s'haurien mantingut, després de la replantació, entre una part important dels pagesos que van continuar treballant les terres amb nous contractes: la parceria, els anomenats arrendaments a parts de fruits o, fins i tot, la rabassa morta, encara que de forma desnaturalitzada. Una crisi estructural, agreujada per l'impacte de la I Guerra Mundial, una llarga tradició d'organització autònoma —sindical i política— dels pagesos rabassaires en aquestes comarques i un període de màximes llibertats, a partir de 1931, amb polítics favorables als interessos rabassaires al govern van contribuir a la intensificació d'un conflicte agrari, el qual, fins a 1934, es va circumscriure, gairebé exclusivament, en aquelles comarques en les quals l'ús de la rabassa morta havia estat més intensiva durant el segle XIX.

En conseqüència, explicar per què en aquestes comarques vitícoles el conflicte va ser més intens que en unes altres és l'objectiu del present treball, a partir de l'anàlisi de quatre eixos bàsics: l'estructura de la propietat de la terra i les formes d'explotació, les dificultats per les quals va passar la vitivinicultura catalana durant el primer terç del segle XX, la capacitat d'organització dels pagesos que treballaven la terra i les respostes que van buscar com a alternativa a la crisi estructural i, finalment, l'acció política desenvolupada en tant que el moviment rabassaire aspirava a una modificació del marc jurídicopolític que anés en un sentit favorable als seus interessos.

28 COLOMÉ, CUCURELLA-JORBA & VALLS-JUNYENT (2010).

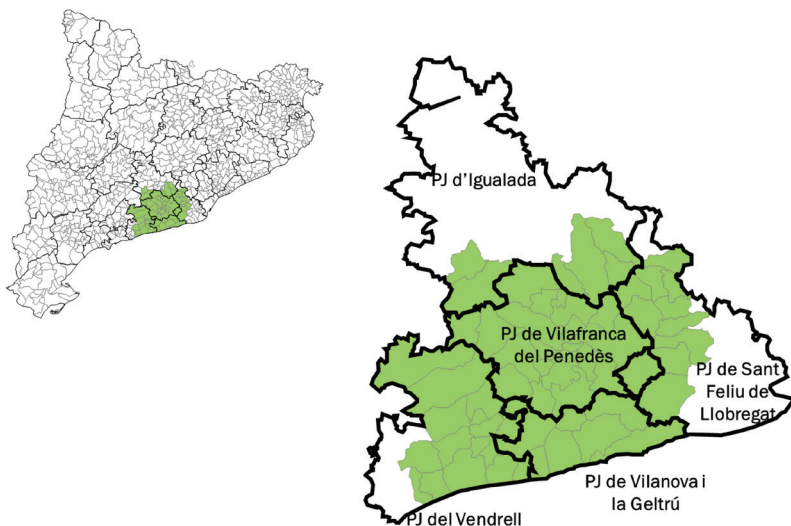
29 COLOMÉ (2015a).

30 PLANAS & VALLS-JUNYENT (2011); COLOMÉ (2015b).

1.2 L'àrea geogràfica d'estudi: la regió vitícola del Penedès

El marc geogràfic de l'estudi serà el territori que es va definir com a denominació d'origen Penedès en el seu reglament aprovat el 1976 (mapa 1), moment en què l'àrea delimitada com a tal va arribar a la seva màxima dimensió i inclou 63 municipis de diferents comarques i partits judicials.³¹ Això no ha d'impedir, però, establir punts de comparació amb altres demarcacions. Aquest marc ens permet abraçar una regió que inclouria el nucli principal del conflicte agrari i que inclou les comarques de l'Alt Penedès, el Garraf, el Baix Penedès —excepte Masllorenç—, un municipi de l'Alt Camp, sis de l'Anoia, vuit del Baix Llobregat i dos més del Tarragonès. Tanmateix, la divisió administrativa base que hem usat en la memòria que presento és el partit judicial, que s'assembla molt a les comarques, però que no és exactament igual. Aquest àmbit geogràfic ens proporciona una comarca vitícola força homogènia, molt àmplia i representativa de les comarques que podríem anomenar com a “rabassaires”. Josep Colomé i Francesc Valls ja l'han utilitzat, tot i que en la versió més restringida actual, amb 61 municipis, en un article sobre les conseqüències demogràfiques de la crisi de la fil·loxera.³²

Mapa 1. La regió vitícola del Penedès

³¹ Butlletí Oficial de l'Estat, 124, 24 de maig de 1976.

³² COLOMÉ & VALLS (2012).

1.3 Les fonts

Per al desenvolupament del treball, s'ha emprat la combinació de metodologies de la història, l'economia, la sociologia i la ciència política. El treball s'ha fet mitjançant el creuament d'informacions procedents de diverses fonts, la major part dels arxius locals, però també dels arxius comarcals de l'Alt Penedès, l'Anoia, el Baix Penedès, el Baix Llobregat i el Garraf; a més s'han consultat l'Arxiu del Govern Civil de Barcelona, l'Arxiu Històric de Tarragona i l'Arxiu Nacional de Catalunya, i s'ha demanat informació a l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona. Aquesta documentació s'ha combinat amb la consulta de premsa local i nacional, a més de amb l'àmplia producció bibliogràfica de què es disposa tant d'època com de treballs posteriors d'àmbit local i nacional, que es poden trobar en la bibliografia de referència. En la mesura que sigui possible, la recerca comprèn el màxim nombre de municipis dins l'àmbit territorial escollit. Entre d'altres, s'ha intentat usar sistemàticament els tipus de fonts següents:

- Fonts de caràcter fiscal: amillaraments, padrons de la contribució territorial rústica i padrons de cèdules personals.
- Documentació de les comissions arbitral de districte de Vilafranca, el Vendrell, Vilanova, Igualada, Sant Feliu de Llobregat i Terrassa.
- Censos electorals i padrons municipals, fent èmfasi especial en el Cens de 1936.
- Censos de conreadors i censos sindicals agraris derivats dels decrets de sindicació obligatòria d'agost de 1936.
- Diferents arxius patrimonials.
- Documentació de diversos sindicats agrícoles dipositada en arxius municipals.
- Expedients d'associacions dels antics governs civils de Barcelona i de Tarragona.
- Expedients electorals amb llistes de votants, censos electorals i resultats, a banda de la bibliografia especialitzada sobre temes electorals (per exemple, Vilanova, 1986 i Balcells, Culla i Mir, 1982).
- Documentació de les entitats d'Esquerra Republicana de Catalunya dels anys trenta, amb especial atenció a censos de militants de la comarcal del Baix Penedès, dipositada a la Fundació Josep Irla (documentació retornada arran de la Llei 21 del 2005 de restitució a la Generalitat de Catalunya).
- Fonts hemerogràfiques: sobretot la premsa local vilafraquina dipositada al Centre de Documentació del Vinseum i la premsa d'àmbit nacional, com *El Diluvio*, *La Humanitat*, *L'Opinió*, *La Publicitat*, *La Veu de Catalunya* i, òbviament, el portaveu de la Unió de Rabassaires *La Terra*.

En termes generals, totes les fonts presenten problemes, els quals s'han intentat assenyalar al llarg del text. D'aquests problemes, però, en voldria destacar de dos tipus. El primer és la fiabilitat de les fonts, que es presenta, sobretot, en les de caràcter fiscal

i molt especialment en el cas dels amillaraments i la contribució territorial rústica, que poden presentar graus d'ocultació relativament importants. Tanmateix, aquestes fonts són gairebé les úniques de què disposem per a l'anàlisi de la propietat de la terra per a la primera meitat del segle xx, de manera que desestimar-ne l'ús es fa gairebé impossible.³³ L'altre gran problema amb què ens topem amb la documentació és més de caràcter "tècnic" i es planteja, sobretot, quan es creuen diferents tipus de fonts. Es troba, principalment, en els noms de les persones, atès que es plantegen grafies diferents o es donen sobreentesos, que, per als autors, podien ser evidents, però per a l'investigador actual no. A banda de poder trobar escrit un nom de maneres diferents, els principals problemes es presenten quan s'escriu només un sol cognom, o bé es defineix la persona pel seu títol (marquès, comte, etc.) o, sobretot en el cas de les dones, s'explicita com a "viuda de". Això dificulta sovint la tasca de recerca, que s'ha intentat resoldre amb el màxim rigor possible, fins on s'ha pogut.

El treball s'ha estructurat en set capítols, deixant de banda aquesta introducció. En el primer s'analitzen els problemes de la vitivinicultura catalana durant el primer terç del segle xx. El segon està dedicat a l'anàlisi de l'evolució de la vinya i de l'estructura de la propietat al Penedès. El tercer se centra en la gran propietat i la influència que aquesta va poder tenir en els règims d'explotació. El quart intenta analitzar les característiques de les explotacions familiars pageses en general i d'aquelles que es van mobilitzar durant els anys trenta, en particular. Li segueix un capítol cinquè, dedicat a l'anàlisi de l'acció col·lectiva del moviment rabassaire des de la perspectiva dels moviments socials. Després, en el sisè, s'estudia la cooperativa i el sindicat. Finalment, en el setè hi ha un capítol dedicat a la mobilització electoral com a forma del repertori d'un moviment social.

No m'agradaria acabar aquesta introducció sense fer alguns agraïments a tota aquella gent sense el concurs de la qual aquest treball no hauria estat possible. En primer lloc, al jurat de la III Beca Emili Giralt per haver considerat la meua proposta com la que calia premiar i a la Fundació Privada Mútua Catalana, que, amb el seu finançament, ha permès al Vinseum recuperar la Beca Emili Giralt. En segon lloc, vull agrair al doctor Enric Tello que acceptés la direcció del treball, a banda de la seva flexibilitat, he de destacar que el debat i l'intercanvi d'idees amb ell sempre acaben amb uns comentaris que enriqueixen els treballs. També he de fer esment del suport rebut del Grup de Recerca: Història i Desenvolupament Econòmics (indústria, empresa i sostenibilitat) (2014 SGR 1345).

A més, soc deutor de diverses persones amb les quals he mantingut un intercanvi d'informacions i d'idees. Espero no deixar-me ningú i, si me les deixo, que es donin per agraïdes. Entre aquestes hi ha Pep Bosch, Carles Querol, Josep Feliu, Ricardo Ro-

³³ SEGURA (1990).

bledo, Josep Mata i Lluís Ràfols de Subirats, Ivan Faccia i Guillem Eroles, que m'han facilitat informacions diverses tant sobre persones com d'insitucions o de municipis. Així com també a les famílies Cuscó de la Granada i Massana de Sant Pau d'Ordal, a Subirats, que ens han facilitat la consulta dels seus arxius patrimonials.

Molt especial ha estat la relació que hem mantingut el que podem anomenar “grup rabassaire” del Departament on treballa, que fins ara estava format per Francesc Valls, Jordi Planas i Josep Colomé. Francesc Valls, després d'una llarga malaltia, va morir el 30 de novembre de 2017. Per desgràcia, amb ell ja no podré compartir ni informació ni debatre idees. Penso que no dic res estrany si afirmo que el seu entusiasme per entendre la dinàmica del món rabassaire des de la seva realitat més propera, el seu poble dels Hostalets de Pierola, se'ns ha encomanat a diverses de les persones que l'hem tractat de més a prop, ja sigui per recuperar recerques antigues, ja sigui per llençar-nos de cap en el tema rabassaire, com és el meu cas.

Ara bé, si hi ha una persona que ha estat realment imprescindible per a l'elaboració d'aquest treball, és l'Anna, la meva parella, que ha tingut la santa paciència de passejar-me amb cotxe pel Penedès —jo no tinc carnet de conduir— no només a consultar els arxius, sinó també a ajudar-me a fer les fotos de documents i, fins i tot, a transcriure'n algun —en això, la Foix, la meua filla també hi ha col·laborat. I, a més, ha aguantat els meus neguits i les meves neures.

Vull acabar fent un homenatge als meus pares. Som on som perquè tenim una família. Cert que no la triem i, de vegades, les relacions de pares i fills no són les millors. Jo vull tenir un petit recordatori per la meua mare, que va morir durant l'elaboració d'aquest treball, el 3 de maig de 2017. I vull fer un petit homenatge al meu pare, perquè la seva passió per la història i les històries que sempre ha explicat en les llargues tertúlies dels dinars familiars han fet que, des de ben jove, em decantés pel coneixement d'aquesta disciplina que és la Història, la qual intenta explicar el quan, el com i el perquè dels fets socials humans al llarg del temps.

II. ELS PROBLEMES DE LA VITIVINICULTURA DURANT EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX. UN FACTOR EXOGEN PER A LA MOBILITZACIÓ PAGESA

Hom coincideix que el primer terç del segle xx va ser un període crític per al sector vitivinícola català i, en general, per a la vitivinicultura mediterrània. Aquests problemes eren el producte de diversos factors: un excés de producció de vins a tot el món, amb un consum que no acabava de remuntar; les característiques mateixes de la vitivinicultura catalana amb una producció de vins de baixa qualitat, que dificultava les exportacions; la mateixa organització del comerç de vins, sobretot del comerç d'exportació, que es trobava en mans d'un grup de grans comerciants, i a més els fraus que es cometien en el vi i les càrregues fiscals —l'impost de consums. Si sumem tots aquests factors, obtenim una crisi estructural. És el que Josep Pujol va batejar com a crisi de malvenda.³⁴ Tot plegat, va acabar derivant en una situació en què els preus del vi van mantenir una tendència negativa des finals del segle XIX, mentre que els costos augmentaven perquè la viticultura sorgida de la crisi fil·loxèrica exigia noves tècniques, més adobs i més tractaments.

La situació es va agreujar a partir de la Primera Guerra Mundial (1914-1918), quan el preu del vi va ser clarament insuficient per cobrir els costos de producció. L'augment de l'agitació pagesa en determinades zones vitícoles —especialment al Penedès s'intensificà especialment a partir dels anys finals de la Gran Guerra i va viure un període de gran agitació fins al 1923, de la mà d'un moment de gran mobilització obrera

³⁴ PUJOL (1984).

impulsat per la Confederació Nacional del Treball (CNT), tal com ha assenyalat Jordi Pomés.³⁵ Aquesta relació entre el ressorgiment de la conflictivitat pagesa a partir de 1918-1919 i l'aguda crisi del sector ha estat posada en evidència per tots els autors que han tractat el tema. En aquest sentit, el present capítol, en primer lloc, farà un repàs del que va succeir en la vitivinicultura catalana després de la fil·loxera, i presentarà l'evolució de la superfície de vinya i de la producció de most. En segon lloc, farem èmfasi en el caràcter global de la crisi del sector vitivinícola, i tot seguit es plantejarà el problema principal del vi català, que era la seva baixa valoració en els mercats. A tall de conclusió, mostrarem com el conreu de la vinya havia esdevingut poc remunerador després de la I Guerra Mundial.

2.1 Dues pistes falses: la superfície de vinya i la producció de vi a Catalunya, 1901-1936

Malgrat que la vinya forma part de la trilogia mediterrània (blat, vinya i olivera), la seva extensió en àmplies zones del país on esdevingué el conreu principal és un fenomen modern. El seu procés d'expansió s'inicia amb una arrencada forta durant el segle XVIII en determinades comarques costaneres, una expansió que s'estén cap a l'interior des de finals d'aquesta centúria i durant la primera meitat del segle XIX —de manera que hauria assolit el seu topall cap al 1860 en una sèrie de comarques del prelitoral—, una nova expansió fora de les àrees que podem anomenar com a tradicionalment vitícoles durant la invasió de la fil·loxera a França i un retrocés notable a causa de l'arribada d'aquest insecte en terres catalanes. La fil·loxera va destruir pràcticament tots els vinyars que hi havia plantats a Catalunya i va provocar una crisi que abraçava aspectes diferents: l'ecologia, la demografia, l'economia i les relacions socials. Tots s'hi van veure afectats.³⁶

35 POMÉS (2000): 123-157.

36 COLOMÉ & VALLS (1994).

Taula 2. Reconstrucció de la vinya a Catalunya, 1909

	Barcelona	Tarragona	Lleida	Girona	Total
Abans de la fil·loxera	150.905	105.750	118.081	39.460	414.196
Reconstruïda sobre les antigues vinyes	97.850	65.522	13.343	10.671	187.386
Reconstruïda fora de les antigues vinyes	18.150	0	1.818	0	19.968
Total plantada	116.000	65.522	15.161	10.671	207.354
Destruïda i plantada d'oliveres	600	2.800	37.180	0	40.580
Destruïda i destinada a altres aprofitaments	34.305	37.428	65.740	28.789	166.262
Total no reconstruïda	34.905	40.228	102.920	28.789	206.842

Nota: Hi ha discrepàncies entre la suma d'hectàrees de vinya reconstruïda el 1909 respecte del total que donen els enginyers abans de la fil·loxera. Segons els mateixos enginyers que informaren la Junta Consultiva Agronòmica abans de la fil·loxera, hi havia a Barcelona 13.755 hectàrees de vinya, 111.028 a Tarragona, 119.902 a Lleida i 3.620 a Girona. Font: Junta Consultiva Agronòmica (1911).

La difusió de la plaga arreu d'Europa és prou coneguda. Sabem que va arribar al vell continent per diversos focus i que es va transmetre, en un inici, per França, Alemanya, Àustria i Portugal. A Espanya i a Itàlia, la seva arribada va ser més tardana. Tot i amb això, a la península Ibèrica la infecció havia arribat, primer, per Porto (1871) i uns anys després van aparèixer focus a Màlaga (1878) i a Girona (1879). L'expansió de la plaga va ser lenta però inexorable. Gairebé deu anys després de l'arribada a Catalunya, es detectava al Penedès i, fins a començaments del segle xx, no destruiria les vinyes de la província de Tarragona.³⁷ L'any 1911, la Junta Consultiva Agronòmica publicava un volum en què exposava quin era l'estat de la vinya a Espanya l'any 1909. Segons aquest treball (vegeu taula 2), de les aproximadament 400.000 hectàrees que hi havia abans de la fil·loxera a Catalunya, només se'n van arribar a reconstruir unes 200.000. La vinya havia perdut la meitat de la superfície en prop de trenta anys.

La replantació no es va fer per igual en tots els territoris. En moltes de les antigues zones vitícoles es va decidir tornar a replantar amb vinya. A la província de Barcelona, per exemple, de les 150.905 hectàrees que hi havia abans de la fil·loxera, se'n van replantar 97.850 en antigues terres que ja s'havien dedicat anteriorment al conreu de la vinya, juntament amb unes 18.150 hectàrees de noves plantacions en llocs que ocupaven altres conreus. Les 34.905 hectàrees de vinya que s'havien perdut en aquesta demarcació van ser envaïdes per boscos i per erms, i només 5.975 hectàrees van ser plantades amb cultius diversos, entre els quals la Junta Consultiva Agronòmica destacava l'olivera, els ametllers i els garrofers. En total, l'any 1909 quedaven, aproximada-

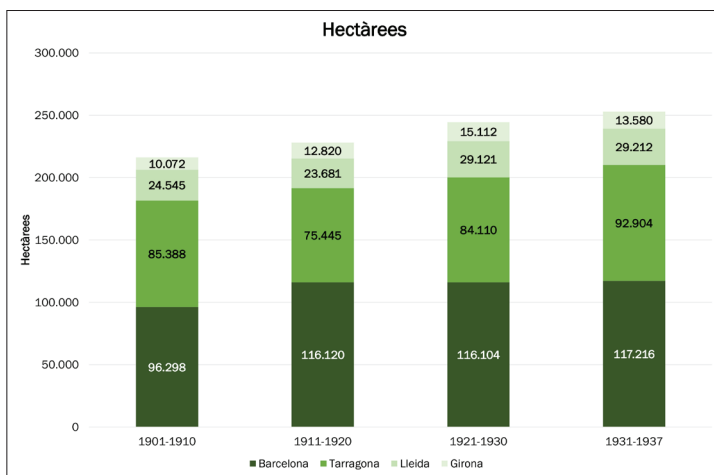
³⁷ PIQUERAS (2005).

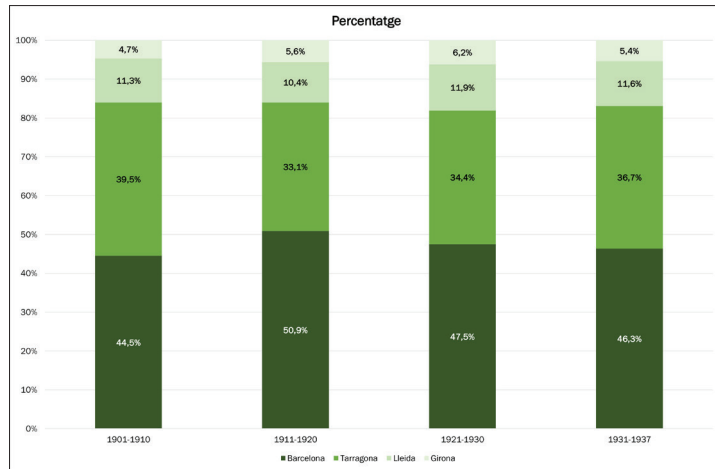
ment, unes 116.000 hectàrees de vinya a la província barcelonina, que és on es trobava el major nombre de terres amb aquest conreu.

En el moment d'elaborar-se l'informe de la Junta Consultiva Agronòmica, a la província de Tarragona la vinya només hi representava el 59% de la d'abans de la invasió. En aquest territori, l'any 1909 encara hi havia unes 3.000 hectàrees infectades per l'insecte, però, a poc a poc, la vinya recuperaria la segona posició que havia tingut abans de la seva gran expansió a les dues províncies sense tanta tradició vitícola —pels beneficis que suposà l'exportació de vins a França quan aquest país necessitava els caldos catalans—, com són Girona i, molt especialment, Lleida. En aquesta darrera província, de les més de 100.000 hectàrees que havia arribat a tenir, només se'n van acabar replantant poc més de 15.000, mentre que la resta es van destinar al conreu de l'olivera o bé es van abandonar. Menys dràstica va ser la reducció de la superfície a la província de Girona, tot i que només es va replantar un 27%, aproximadament, de les vinyes que hi havia abans de la plaga.

En definitiva, la fil·loxera havia reduït la superfície de vinya a Catalunya a prop de la meitat del que hi havia en el moment de la seva màxima expansió. Durant el primer terç del segle xx ja no es va tornar a recuperar l'àrea de vinya de 1885. Tot i això, hi va haver una certa progressió a mesura que van avançar els anys. Així, durant la primera dècada del segle xx quedaven registrades 216.302 hectàrees de mitjana, que van passar a les 228.065 del període 1911-1920, i augmentaven, progressivament, fins a les 244.447 de la dècada següent. Al final del període que estudiem, s'havia arribat a les 252.912 hectàrees de vinya (sexenni 1931-1937). En conjunt, la superfície de vinya havia crescut un 10,9% entre la primera dècada del segle xx i l'any 1937.

Gràfic 2. Evolució de la superfície de vinya a Catalunya 1901-1937 (hectàrees i %)

Fonts: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL (1991); MINISTERI D'AGRICULTURA. Estadística de la producció vitivinícola, València, 1936 i Barcelona, 1937.

2.1.1 La distribució territorial de la vinya a Catalunya, 1860-1922

Tret del període especial que va entre 1860 i 1889, en què la província de Lleida va arribar a tenir més vinya que la de Tarragona, podem dir que aquest conreu ha estat històricament situat, primordialment, a les demarcacions de Barcelona i Tarragona. D'aquesta manera, en el període 1931-1937 el 83,1% de la vinya es localitzava en aquestes dues províncies. Tanmateix, les dades agregades per província sobre l'evolució de la superfície plantada de vinya ens diuen poc de la seva distribució territorial i del pes que la vinya tenia en el conjunt de l'agricultura, aspectes rellevants a l'hora d'analitzar el conflicte rabassaire. Incidir en aquestes qüestions serà l'objectiu d'aquest apartat i del següent.

Malgrat que l'ideal seria disposar de dades municipals de tot Catalunya, la manca d'estadístiques a aquest nivell anteriors als censos agraris dificulta tenir una visió precisa sobre com s'ha distribuït la vinya al nostre país al llarg del temps. En l'estat actual de la recerca, el nivell màxim a què podem arribar és al partit judicial o a la comarca. Tot i amb això, en aquest nivell la visió que tenim és molt millor que la de l'àmbit provincial.

Taula 3. Evolució de la vinya a Catalunya entre començaments del segle XVIII i mitjans segle XIX

Comarques	Percentatges de vinya sobre superfície conreada	
	Vers 1720	Vers 1860
Segarra	6,93	36,88
Anoia	24,79	66,58
Alt Penedès	16,18	67,46
Maresme	51,04	46,30
Garraf	50,18	62,13
Alt Camp	33,83	52,87
Baix Camp	50,91	37,33
Tarragonès	44,12	49,09

Font: COLOMÉ & VALLS (1994).

D'aquesta manera, sabem que l'expansió inicial de la vinya va tenir lloc a les comarques litorals, aquelles que eren properes als ports d'exportació, com el Maresme, el Garraf, el Baix Penedès, el Tarragonès i, sobretot, el Baix Camp.³⁸ Tanmateix, al llarg del segle XVIII i durant la primera meitat del segle XIX diversos factors, entre d'altres l'aparició de plagues com la de l'oidium, van contribuir al fet que la vinya anés guanyant terreny a les comarques prelitorals, mentre que en algunes d'aquelles que havien participat en l'expansió inicial veiem que aquesta s'hauria aturat. Josep Colomé i Francesc Valls, a través de les escriptures de contractes de rabassa morta de les notaries de Piera i de Vilafranca del Penedès, han contribuït a aclarir la cronologia d'aquesta expansió. Destaquen dos períodes ben definits. Un, en els anys finals del segle XVIII, que es veu estroncat pel període de dificultats que s'inicia a començaments del XIX, i, sobretot, durant la Guerra del Francès (1808-1814). L'altre es produeix immediatament després d'aquest conflicte, tot i que a les notaries de Piera el període de màxima expansió es produeix a partir dels anys quaranta d'aquell segle.³⁹

Com a resultat d'aquesta expansió (mapa 1), la vinya hauria arribat, pràcticament, a tot el país —només dos partits judicials no registren aquest conreu el 1860—, però malgrat això quedaria força concentrada en un conjunt de districtes a cavall de les comarques de les serralades Litoral i Prelitoral i, sobretot, a la depressió Prelitoral del Vallès-Penedès. Estem parlant d'una àmplia zona que inclou partits judicials com els de Manresa, Terrassa, Igualada, Sant Feliu de Llobregat, Vilafranca del Penedès, el Vendrell, Valls, Montblanc, Reus i Falset. Fora d'aquesta àrea, cap al 1860, el partit

³⁸ GIRALT (1990).

³⁹ COLOMÉ & VALLS (1994).

judicial de Figueres era el que registrava la superfície més gran de vinyars i destaquen, també, les àrees lleidatanes de Balaguer, Cervera i el mateix partit judicial de Lleida.

La influència del període en què la fil·loxera va destruir els ceps francesos no sembla haver modificat excessivament aquest dibuix i va suposar increments notables en els districtes de la demarcació de Lleida que ja eren importants cap al 1860, tot i que, en partits com els de Solsona i de Tremp, els increments també van ser remarcables. Les dades del mapa 2 ens mostren ja els primers estralls de la fil·loxera a Catalunya quan veiem la pràctica desaparició de la vinya al partit judicial de Figueres, el qual ja no recuperaria mai més el nombre d'hectàrees que tenia el 1860. En conjunt, les dades de la província de Girona de 1889 reflecteixen l'avanç inicial de la plaga a Catalunya. En canvi, a les províncies tradicionalment productores de vi, la vinya s'estengué, sobretot, en partits judicials que o bé no havien estat al capdavant, com el de Berga, o bé que, tot i ser tradicionalment vitícoles, encara tenien àmplies zones de tradició cerealícola que els permetia una forta expansió de la vinya, com els de Manresa i d'Igualada. D'altra banda, a la província de Tarragona, on va créixer més el conreu entre 1860 i 1889, va ser al partit judicial de Falset, que ja mostrava una elevada presència de la viticultura a mitjan segle XIX.

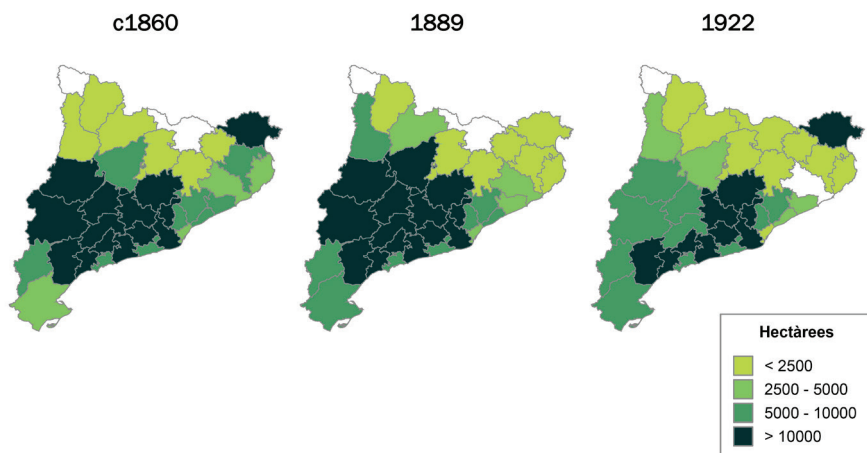
Alguns autors han assenyalat que el procés històric —el que en diuen dependència de la trajectòria— havia dotat determinats districtes d'una sèrie d'avantatges comparatius basats en aspectes naturals, socials i culturals que comportaven una resiliència econòmica que va permetre superar un xoc extern com va ser la plaga de la fil·loxera, de manera que haurien tornat al seu estat anterior.⁴⁰ Això és el que es reflecteix en el mapa 2. Tanmateix, la reducció de la superfície de vinya global a Catalunya de què s'ha parlat més amunt —la meitat aproximadament— va suposar una concentració encara més gran sobre una sèrie de districtes que ja eren grans productors de vi cap al 1860. Els partits de Manresa, Igualada, el Vendrell, Vilafranca del Penedès, Sant Feliu de Llobregat, Reus, Terrassa, Figueres, Falset i Valls, aquells amb més de 10.000 hectàrees de vinya el 1922, representaven el 52,9% d'aquest conreu a Catalunya l'any 1860. Després de la recuperació, a començaments dels anys vint del segle següent, havien passat a sumar el 61,6% de la superfície plantada de vinya: gairebé un deu per cent més.

El recurs a les dades per partits judicials no ens permet avançar més sobre la distribució de la vinya al territori. El mapa cartografiat per l'enginyer agrònom August Matons per a l'any 1932 (mapa 3) coincideix, fonamentalment, amb els grans trets que dibuixen les dades sobre els partits judicials. S'estèn una gran àrea de vinya a la zona de l'Empordà, que s'estreny a mesura que s'acosta al Maresme, i es torna a eixamplar quan arriba al Vallès, i s'expandeix cap al Bages i a part de l'Anoia a l'oest, que comprèn tot el Penedès, cap al sud, i arriba fins al Priorat i la Terra Alta, tot passant per l'Alt Camp, el Tarragonès i el Baix Camp. En aquesta àrea, s'ha d'afegir encara una zona al voltant

⁴⁰ BADIA-MIRÓ, TELLO, VALLS & GARRABOU (2010).

de les Borges Blanques, Lleida i Balaguer, i una petita illa vitícola al voltant de Tremp. Desgraciadament, el mapa de Matons no està acompanyat de cap memòria d'on puguem extreure les dades municipals que ens permetin ser més precisos.

Mapa 2. Distribució de la vinya a Catalunya per partits judicials, 1860-1922 (hectàrees)

Fonts: Vegeu annex 1.

Mapa 3. Les zones pròpies de la vinya, 1932

Font: Les zones pròpies de la vinya el 1932, segons August Matons. Mapa consultable a la Cartoteca Digital de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya [<http://cartotecadigital.icc.cat/cdm/singleitem/collection/catalunya/id/1530/rec/2>].

2.1.2 L'estructura de conreus i la intensitat de la vinya

En aquest sentit, l'estructura de conreus i, més concretament, la intensitat de la vinya resultant de l'impacte de la crisi agrària i de la plaga de la fil·loxera apunten, també, la concentració de la vinya en unes comarques molt determinades. Per obtenir una visió general, s'han recollit a la taula 4 les dades sobre les superfícies dels diferents tipus de conreus de 1910 i de 1935. S'ha escollit el primer any pel fet que podem considerar superada, en bona part, la crisi que va comportar l'arribada de la fil·loxera a Catalunya, i el segon any perquè és el darrer en què l'*Anuario Estadístico de la Producción Agraria* ofereix dades completes abans de l'esclat de la Guerra Civil. D'entrada, les dades de la taula 4 i del gràfic 3 ens expliquen que, pràcticament, tots els conreus van créixer en superfície, entre una i altra data, i que la seva estructura bàsica no va variar, amb un predomini dels tres grans cultius de l'agricultura mediterrània: els cereals, la vinya i l'olivera. La taula ens mostra una diferència entre territoris pel que fa a la distribució d'aquests conreus. Els cereals són hegemònics a Girona i Lleida, mentre que la vinya ho és a Barcelona i a Tarragona. En tot cas, aquesta darrera és una hegemonia compartida arreu, atès que trobem grans extensions d'altres tipus de conreus, com l'olivera, amb un pes important a les províncies de Lleida i Tarragona, o bé els fruiters, en aquesta darrera província (amb forta presència de garrofers, avellaners i ametllers).

L'expansió dels conreus, doncs, no va alterar les hegemonies, però va fer reduir la proporció que representaven cereals, vinya i olivera a costa de la resta. O, millor dit, de les 208.719 hectàrees de terra cultivada que trobem de més el 1935 respecte del 1910, la majoria van anar destinades a arrels, tubercles i bulbs, els quals, juntament amb els arbres fruiters —amb un fort increment a la província de Barcelona— i els prats artificials —creixement liderat per la província de Lleida—, van provocar que els conreus de la trilogia mediterrània acabessin tenint un pes relatiu menor. D'aquesta manera, l'olivera perdia 0,2 punts percentuals el 1935 respecte del 1910, els cereals queien en 3,5 punts i la vinya, en 0,1.

Taula 4. Estructura de conreus a Catalunya, 1910 i 1935 (superfície en hectàrees)

Conreu	1910				
	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
Cereals	59.320	62.893	158.930	47.653	328.796
Vinya	116.000	10.831	17.975	70.900	215.706
Olivera	6.000	15.130	104.800	56.000	181.930
Fruiters	904	991	1.473	70.336	73.704
Arrels, tubercles i bulbs	8.692	6.745	4.471	1.072	20.980
Prats artificials	6.100	10.081	23.390	2.000	41.571
Lleguminoses	9.580	4.779	6.880	5.770	27.009
Plantes hortícoles	6.558	1.967	2.879	1.135	12.539
Plantes industrials	180	18	983	262	1.443
Total	213.334	113.435	321.781	255.128	903.678

Conreu	1935				
	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
Cereals	64.663	67.207	164.258	70.153	366.281
Vinya	121.042	13.159	29.632	101.130	264.963
Olivera	9.245	11.215	106.419	94.775	221.654
Fruiters	14.206	1.778	1.124	71.141	88.249
Arrels, tubercles i bulbs	24.385	19.758	9.905	6.236	60.284
Prats artificials	8.501	15.178	31.278	3.116	58.073
Lleguminoses	9.008	7.063	7.323	4.955	28.349
Plantes hortícoles	9.372	2.447	3.316	6.062	21.197
Plantes industrials	5	107	3.137	98	3.347
Total	258.573	144.142	355.419	354.844	1.112.978

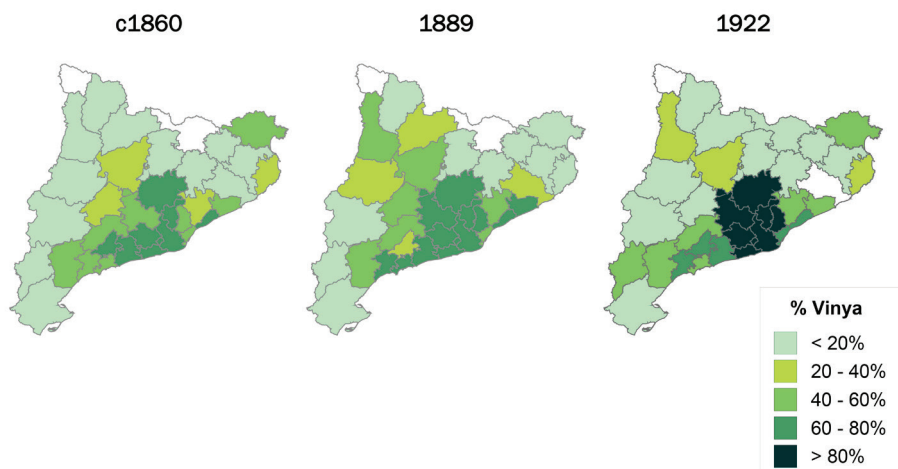
Fonts: GEHR (1991) i *Anuario de Estadística Agraria*, 1935.

Gràfic 3. Estructura de conreus a Catalunya, 1910 i 1935 (%)

Fonts: Vegeu taula 4.

Mapa 4. Intensitat de la vinya a Catalunya per partits judicials, 1860-1922
(% de vinya sobre la superfície cultivada)

Fonts: Vegeu annex. 1.

Les dades per partits judicials que han usat Badia-Miró i d'altres⁴¹ permeten fer alguna consideració sobre l'evolució de la intensitat del conreu de la vinya. Al mapa 4, es mostra que es va produir un procés d'intensificació d'aquest conreu entre 1860 i 1922, el qual, a més, va ser liderat per un nucli central format per l'àrea que seria l'epicentre de la Unió de Rabassaires i del conflicte agrari durant els anys de la Segona República. D'aquesta manera, cap al 1860 no trobem, segons les dades del mapa 4, cap partit judicial amb més del 80% de superfície de vinya i només tres —Mataró, Terrassa i Vilanova i la Geltrú— superaven una intensitat d'aquest conreu en més del 70%. En el punt de màxima expansió de la vinya, tampoc cap partit judicial no va arribar a superar una intensitat del 80%. Van augmentar a cinc els partits judicials que superaven el 70% de vinya: el partit de Mataró havia perdut una proporció de vinya notable (va passar del 72,7% al 64,9%) i, en conseqüència, eren els partits de Sabadell, Terrassa, Vilafranca, Vilanova i Reus els que tenien una major proporció de vinya entre els seus conreus.

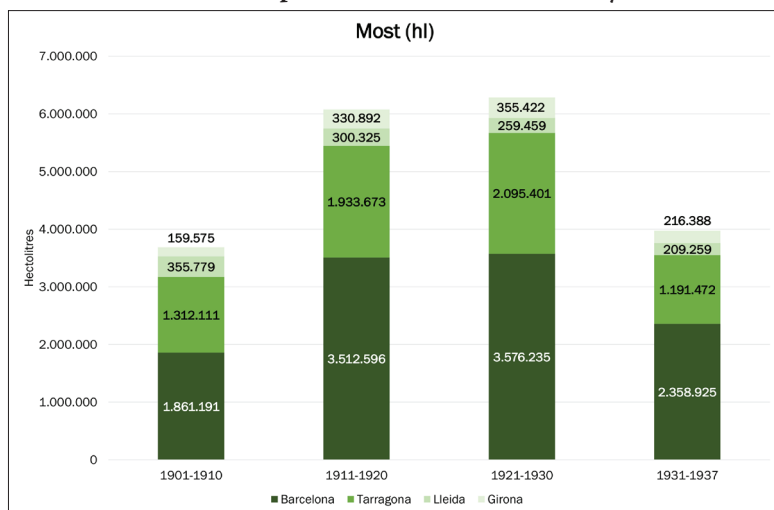
El 1922, en una etapa d'expansió de la viticultura, tot i no arribar als nivells anteriors, s'havia produït un procés de concentració. En aquesta data sí que trobem set partits judicials que superen el 80% de vinya sobre la superfície conreada: els de Vilafranca del Penedès (87,8%), Manresa (86,6%), Vilanova i la Geltrú (86,1%), Sabadell (84,6%), Sant Feliu de Llobregat (83,6%), Terrassa (82,2%) i Igualada (80,8%), als quals s'afegien tres partits judicials més que superaven el 70% de vinya: el Vendrell, Valls i Mataró. Significativament, ens tornem a trobar amb el territori que, tal com hem dit, va ser el nucli central del moviment social rabassaire.

41 BADIA-MIRÓ, TELLO, VALLS & GARRABOU (2010).

2.1.3 L'evolució de la producció de vi, 1901-1936

La producció de vi a Catalunya va tenir una evolució creixent, en consonància amb l'augment de superfície de vinya a mesura que avançava la replantació de les terres afectades per la fil·loxera. No disposem de dades de producció de vi exactes i l'únic indicador que cobreix tot el període és la producció de most. En el primer decenni del segle xx la producció anual mitjana de most a Catalunya era de 3.688.656 hectolitres i durant les dues dècades següents es va enfiar per sobre dels sis milions d'hectolitres. Només en el període 1931-1937 la producció de most va caure notòriament. Durant els anys de la República en pau la producció es va situar a l'entorn dels quatre milions d'hectolitres i, durant els dos primers anys de la Guerra Civil, encara va caure més, fins als dos milions i mig, aproximadament (gràfic 4).

Gràfic 4. Evolució de la producció de most a Catalunya, 1901-1937

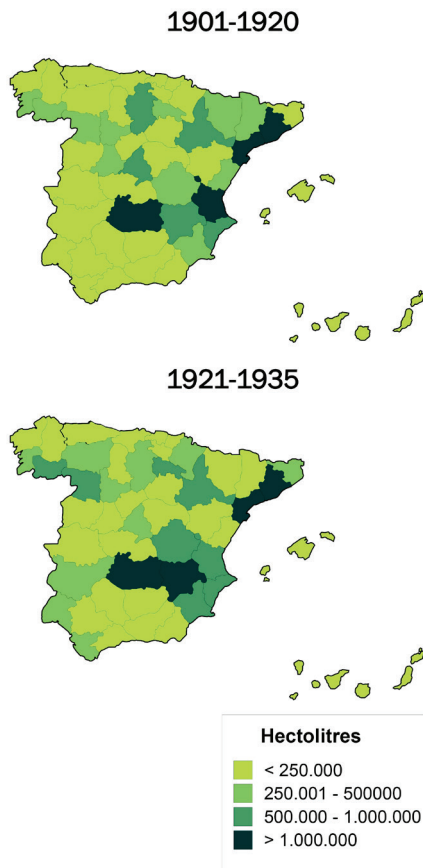

Fonts: GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL (1991); MINISTERI D'AGRICULTURA. *Estadística de la producció vitivinícola*, València, 1936 i Barcelona, 1937.

Des del punt de vista de la producció de vi, la província de Barcelona consolidava encara més la seva hegemonia en el sector vitivinícola. D'aquesta manera, durant el primer decenni del segle xx, el most obtingut per les vinyes d'aquesta província van representar el 50,5% de tota la producció catalana. A mesura que va avançar el segle, el pes de Barcelona va augmentar encara més i, en el període 1931-1937, ja representava més del 59% de la producció de most a Catalunya. Juntament amb Barcelona, Tarragona n'era l'altra gran província productora. Malgrat tot, el seu pes relatiu en el total català va anar disminuint durant el primer terç del segle xx. Aquest 1.312.111 hectolitres de most produït de mitjana anual durant el període 1901-1910 suposava un 35,6% del total català. A la dècada següent, el seu pes relatiu havia passat al 31,8%, i va augmentar

lleugerament fins al 33,3% durant el decenni 1921-1930, per caure fins a representar el 30% de la producció durant els primers sis anys de la dècada de 1930. En conjunt, Barcelona i Tarragona representaven entre el 86% i el 89,3% de tota la producció catalana.

Mapa 5. Producció mitjana de most a Espanya per províncies, 1901-1935 (hectolitres)

Fonts: Elaboració pròpia amb GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL (1991) .

Aquest volum de producció no només donava l'hegemonia en la producció de vins a Catalunya a les dues províncies assenyalades, sinó que les va situar al capdavant de la producció vinícola espanyola (mapa 6). Al llarg de tot el període, les tres principals províncies productores de l'Estat espanyol van ser, per aquest ordre, Barcelona, Ciudad Real i Tarragona. Durant el període 1901-1920, només València va arribar a una mitjana superior al milió d'hectolitres, situant-se en quart lloc de les províncies productores. I, en el període següent, València perd una posició i és substituïda per Albacete, que va arribar a una mitjana anual d'1.146.978 hectolitres de vi. En conjunt,

com en el cas català, la producció total de most va seguir una tendència creixent, com a mínim fins al període de la Segona República, moment en el qual s'inicia un descens generalitzat de la producció de vins. Precisament, és en aquests moments —entre 1929 i 1935— en què Ciudad Real es converteix, en alguns anys, en la principal província productora.

Taula 5. Producció per hectàrea mitjana de la vinya a Catalunya, Espanya i França

Producció mitjana (hl/ha)							
	Barcelona	Tarragona	Lleida	Girona	Catalunya	Resta Espanya	França
1901-1905	26,7	13,9	14,9	16,6	18,7	11,1	30,3
1906-1910	14,7	17,3	12,4	15,1	15,5	10,4	31,3
1911-1915	19,2	21,7	14,8	15,5	19,4	10,2	29,3
1916-1920	41,3	29,3	11,0	34,2	33,4	13,5	30,7
1921-1925	33,8	29,6	10,8	26,8	29,2	13,8	41,8
1926-1930	27,8	20,4	7,0	20,2	22,3	12,9	34,9
1931-1935	23,9	14,5	7,6	16,6	18,2	12,1	41,0

Fonts: Elaboració pròpia amb MINISTERI D'AGRICULTURA (diversos anys). *Estadística de la producció vitivinícola, 1903-1937* i ANDERSON, NELGEN & PINILLA (2017).

Aquesta hegemonia de la província de Barcelona es fonamentava en una productivitat mitjana més elevada que la de la resta de províncies catalanes i que la de la mitjana espanyola —excloent-hi Catalunya—, cosa que podem observar a la taula 5. Així, el rendiment de la vinya —en hectolitres de most per hectàrea— era entre dues i tres vegades superior a la província de Barcelona que a la resta d'Espanya. La província de Tarragona, menys productiva en aquest sentit, continuava sent entre una vegada i dues superior a la mitjana espanyola. Tanmateix, aquests rendiments eren relativament més baixos que els del principal competidor i importador de vins espanyols: França. Rarament, la producció mitjana per hectàrea de les províncies catalanes va superar la del país dels gals i, en general, era un 30% inferior.

2.2 La sobreproducció: un fenomen global

Aparentment, doncs, si mirem les dades de superfície i de producció, ens podem endur la impressió que el sector vitivinícola català va viure, durant el primer terç del segle xx, uns moments de bonança, només trencats parcialment per la caiguda de la producció iniciada a començaments dels anys trenta. El fet d'haver d'arrencar vinyes i la caiguda de la producció s'interpretava com un fenomen negatiu. Així s'expressava Josep Ventosa i Roig en una conferència donada a la Casa del Penedès, l'any 1935:

Des del 1932 han estat arrencades moltes mils d'hectàrees de vinya, quedant reduït el seu cultiu a Catalunya a 250.145 hectàries amb una producció de 4.101.357 hectolitres, o sigui que el patrimoni català ha perdut en dos anys 1.970.000 hectolitres de vi, pèrdua importantíssima per a l'economia del país, no perquè les terres que produïen aquest vi restin improductives, sinó perquè aquest nombre d'hectolitres, en la seva gran majoria era exportat a l'estranger, el que feia entrar ací una quantitat grossa de numerari que nodria i vigoritzava la nostra economia. Perquè en la collita, transformació, envasament i transport d'aquests dos milions d'hectolitres es mobilitzava un veritable exèrcit d'obrers que no és necessari en el cultiu que ha substituït la vinya.⁴²

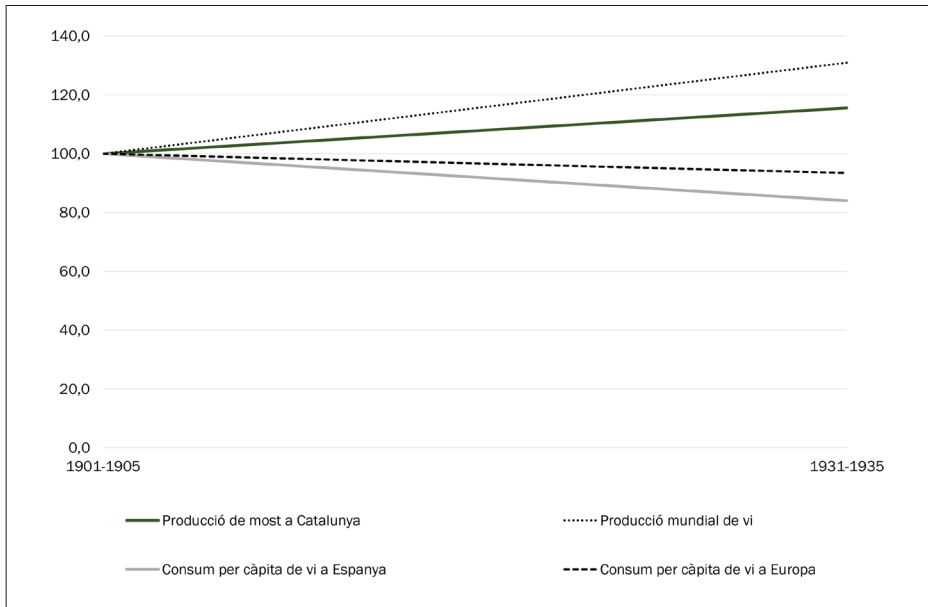
Immediatament, Josep Ventosa situava l'arrel del problema del sector, que no era tant l'arrencada de vinyes, sinó la situació mundial del mercat: "Els termes del problema són: una producció voluminosa que va creixent, per un consum que minva més cada dia."⁴³ Efectivament, des de la segona meitat del segle XIX, s'havia anat estructurant un mercat internacional de vins en què els països del sud d'Europa —Espanya, Portugal, Itàlia i Grècia— s'havien especialitzat a abastir la demanda francesa, però, a partir de 1910, es van trobar que aquest país va anar reduint progressivament les seves importacions de vi, així com es va produir en altres països —els Estats Units d'Amèrica, per exemple. A més, s'havia produït una expansió de la producció de vi més enllà de l'àrea tradicional europea: Algèria —la colònia que es convertiria en la gran proveïdora de vins a França—, els mateixos Estats Units, Argentina, Uruguai, Sudàfrica i Austràlia, països els quals van iniciar un procés de substitució d'importacions.⁴⁴

42 VENTOSA (1936): 13-14.

43 VENTOSA, (1936): 14.

44 PINILLA & AYUDA (2002).

Gràfic 5. Producció de most a Catalunya, producció mundial de vi, consum per capita a Espanya i consum per capita a Europa, 1901-1905 i 1931-1935 (1901-1905=100)

Fonts: GEHR (1991); ANDERSON, NELGEN & PINILLA (2017). El consum *per capita* de vi és la mitjana d'onze països europeus: Alemanya, Àustria, Bèlgica-Luxemburg, Dinamarca, Espanya, França, Holanda, Itàlia, Portugal, Regne Unit i Suïssa.

D'aquesta forma, la producció mundial de vi passava dels 143,7 milions d'hectolitres de mitjana anual durant el període 1901-1905 als 188,2 dels anys 1931-1935; és a dir, un creixement del 31%, el qual va ser superior a la mitjana catalana, que va passar dels 3,9 als 4,6 milions d'hectolitres, aproximadament, amb un creixement més moderat del 15,6%. Per la seva banda, el consum europeu donava mostres d'estancament, tot i que al principal país consumidor del món —França— la tendència va ser d'increment del consum per persona. Com ja s'ha dit, però, el país dels gals va reduir cada cop més les importacions dels seus principals proveïdors. A aquest fet s'hi sumaria la davallada de consum de vi en països del centre d'Europa que havien estat importants clients dels vins catalans, com Àustria o Suïssa, amb caigudes del consum *per capita* superiors al 50% en ambdós països. Aquest fenomen, però, no va ser exclusiu dels països centreeuropeus, sinó que afectava també alguns dels estats tradicionalment productors i consumidors de vi. Cal remarcar que en aquesta situació hi trobem Espanya i Itàlia, on el consum no només s'hauria estancat, sinó que, fins i tot, s'hauria reduït. El cas espanyol és paradigmàtic: en el període inicial (1901-1905), el consum anual de vi per persona se situava en 86 litres, tot i que després de la I Guerra Mundial

(1920-1924) es va enfilar fins als 90 litres, ràpidament va caure a 82 litres per persona i any, i davallava fins als 72 litres *per capita* durant el quinquenni 1931-1935 (gràfic 5).⁴⁵

En definitiva, doncs, parlem d'un fenomen global que, malgrat tot, tenia les seves concrecions en l'àmbit local. Per abordar-lo, Josep Ventosa i Roig proposava que l'Oficina Internacional del Vi —Office International du Vin, amb seu social a París— actués de principal autoritat mundial limitant les plantacions, fent propaganda de les bondats nutritives del vi i lluitant contra la fabricació de vins artificials als ports francs o contra determinats estats que emparaven aquesta pràctica fraudulenta.⁴⁶

Tot plegat afectà notablement les exportacions de vins catalanes que durant les dècades del 1910 i de 1920 s'havien recuperat relativament, tot situant-se per sobre del milió, amb un màxim d'1.724.000 hectolitres exportats durant el període 1916-1920.⁴⁷ El principal problema de les exportacions catalanes —i de les espanyoles—, com hem dit, era que França s'havia convertit en el principal comprador dels seus vins. Així, quan, a partir de 1930, es va introduir una nova legislació que imposava *de facto* més restriccions a l'entrada de vins estrangers, l'exportació catalana es va enfonsar i de l'1.239.000 hectolitres que s'havia exportat al país veí, entre 1926 i 1930, es va passar als 700.000 dels cinc anys que van de 1931 a 1935.⁴⁸ En resum, una caiguda de prop del 46% en les exportacions. Aquest fet, juntament amb l'aplicació de polítiques comercials proteccionistes d'altres compradors importants dels vins catalans —Alemanya, Suïssa... —, feien afirmar Manuel Galés que la porta de l'exportació, sortida amb la qual històricament s'havien mantingut al mercat preus remuneradors per al productor, “s'ha anat tancant i avui està gairebé del tot impracticable”.⁴⁹

2.3 El gran problema: la valoració dels vins catalans

Els efectes d'una producció creixent mundial i de les restriccions cada cop més grans a la importació de vins imposades per França i altres països es van veure reflectits en l'evolució dels preus del vi. Josep Colomé, Ricard García, Jordi Planas i Francesc Valls-Junyent han elaborat una sèrie de preus entre 1680 i 1935, tot unint diverses sèries, encara que la que va de 1844 a 1935 és la que va elaborar J. Puig Miret i que va continuar Albert Balcells.⁵⁰ Aquests autors assenyalen que, a partir de 1887, es produeix un canvi de tendència, tot iniciant-se un cicle depressiu que s'allargaria fins a l'esclat

45 PINILLA (2014).

46 VENTOSA, (1936): 14-15.

47 PUJOL (1984): 62.

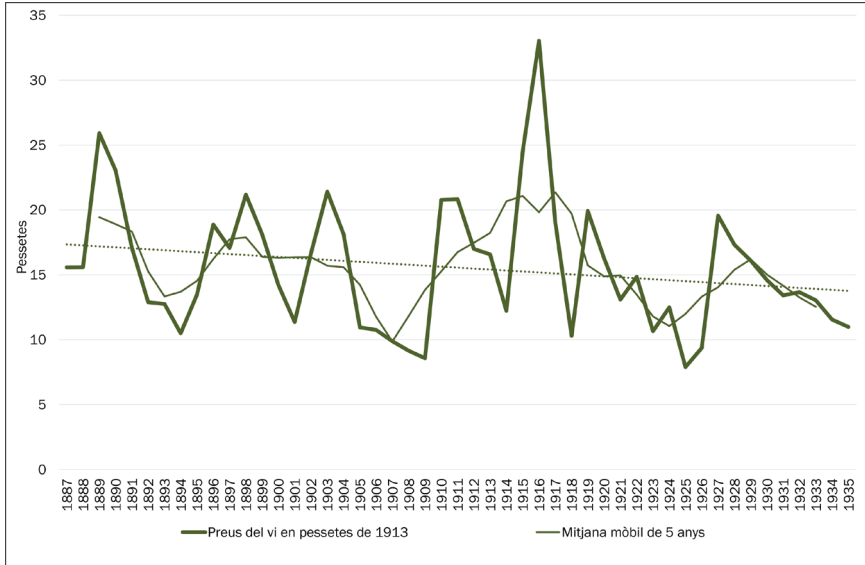
48 ESCLASSANS (1930); PINILLA & AYUDA (2002): 61-67; PUJOL (1984): 62.

49 GALÉS (1936): 22.

50 PUIG (1951); BALCELLS (1983): 415-420; COLOMÉ, GARCÍA, PLANAS & VALLS-JUNYENT (2013).

de la Guerra Civil. Seguint Jaume Raventós, aquets autors remarquen que els tretze anys de crisi que es van produir entre 1890 i 1922 van ser un fet que no s'havia registrat mai en el període expansiu anterior, iniciat cap al 1850.⁵¹

Gràfic 6. Evolució dels preus del vi a Catalunya, 1901-1935
(pessetes per hectolitre a preus de 1913)

Font: COLOMÉ, GARCÍA, PLANAS & VALLS-JUNYENT (2013).

Tanmateix, el principal problema de la situació del sector derivava del fet que els vins catalans i, particularment, els penedesencs eren d'escassa qualitat o, per dir-ho amb més propietat, de baixa valorització. I no és que no hi hagués hagut avenços en la millora de la viticultura i la vinificació des d'inicis de segle. Cal recordar aquí, els esforços esmerçats per les estacions enològiques de Vilafranca del Penedès i de Reus. Així, Antoni Saumell ha assenyalat l'estreta relació que existí entre l'Estació de Viticultura i Enologia de Vilafranca i els propietaris viticultors i els comerciants de vins.⁵² D'aquesta forma, és interessant destacar la intensa activitat divulgadora que van desenvolupar els dos primers directors que va tenir aquesta institució, Claudi Oliveras i Cristòfor Mestre, els quals van dur a terme uns programes d'ensenyament ambulant pels pobles de la comarca amb la col·laboració dels mateixos propietaris agrícoles. Igualment importants van ser els cursos breus i intensius d'enologia en què, tal com ha demostrat el mateix Saumell, van participar activament els grans comerciants de vins establerts a Vilafranca.

⁵¹ COLOMÉ, GARCÍA, PLANAS & VALLS-JUNYENT (2013): 16; RAVENTÓS (1923).

⁵² SAUMELL (2001) i (2003); SAUMELL, ARNABAT & ROMEU (2004).

Taula 6. Estimació dels productes elaborats amb el most a Catalunya, 1932-1936
(percentatge de la mitjana anual en hectolitres)

1932-1936 (percentatge)					
	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
Vins negres comuns	23,7	74,7	42,7	30,5	29,3
Vins blancs comuns	46,6	6,8	22,2	40,6	41,5
Vins rosats i clarets comuns	26,1	11,5	28,5	14,2	21,9
Vins negres fins de taula	0,3	0,0	2,6	1,0	0,6
Vins blancs fins de taula	0,4	0,0	3,0	1,5	0,8
Vins fins rosats i clarets de taula	0,4	0,0	0,4	1,0	0,6
Vins licorosos dolços	0,0	4,4	0,3	0,5	0,4
Vins licorosos secs	0,0	2,6	0,2	0,9	0,4
Misteles blanques	1,3	0,0	0,1	3,4	1,8
Misteles negres	0,9	0,0	0,0	3,0	1,4
Vins escumosos	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1
Mostos ensofrats	0,0	0,0	0,0	2,7	0,8
Mostos estèrils	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1
Mostos concentrats	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1
Vermuts i altres	0,1	0,0	0,1	0,2	0,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Fonts: Elaboració pròpia amb l'annex 2.

Malgrat això, l'elaboració de vins a Catalunya es va continuar concentrant en vins de baix valor afegit. Des de 1932, l'*Estadística de la producció vitivinícola* ofereix una estimació del tipus de producte que s'elaborava amb el most produït. En el cas de les províncies catalanes, la concentració de la producció en vins amb un valor molt baix en el mercat es fa palesa quan observem que gairebé el 93% de l'elaboració dels mostos es destinava a vins comuns a doll —és a dir, aquells que es venien en envasos com bocois o vagon-cups— i, rarament, altres tipus de vins tenien un pes significatiu. En aquest sentit, cal assenyalar la diferència entre la província de Barcelona i la de Tarragona. En la primera, els vins comuns a doll superaven el 96% de la producció. A la demarcació tarragonina, en canvi, aquests representen fins a un 85,3% de la producció. Es tracta d'una producció relativament més diversificada en què les misteles tenen un pes relatiu significatiu. Altres productes, de més valor afegit, com són els escumosos o els vermut, són pràcticament negligibles. En el cas dels caves, amb prou feines es reflecteix la seva arrencada. Això sí, aquests darrers estan pràcticament concentrats a la província de Barcelona —a la de Tarragona hi ha una molt petita producció, impercep-

tible a la taula 6—, reflex del clúster del vi escumós que s’havia anat formant al voltant de Sant Sadurní d’Anoia i que, cap als anys trenta del segle xx, ja estava plenament consolidat.⁵³

Els contemporanis eren plenament conscients de la necessitat de donar una sortida al comerç vinícola a partir de l’augment del valor del producte per fer-lo remunerador. D’aquesta manera, Claudi Oliveras arribava a la conclusió següent pel que feia als vins de la província de Tarragona:

De las estadísticas de exportación de nuestros vinos se deduce, con toda evidencia, que la de los comunes es muy eventual no presentando nunca un carácter de seguridad si no más bien siguiendo una línea muy oscilante con tendencias a adquirir, de año en año, valores más bajos. Teniendo cada vez más difícil salida los vinos comunes, para dar mayor incremento y seguridad a nuestra exportación, la única solución consiste en organizar e intensificar la producción de vinos finos y especiales.⁵⁴

En un mateix sentit, s’expressaren diversos agents implicats d’una manera o altra en el sector. “Cal valoritzar el vi”, d’aquesta forma titulava l’editorialista del butlletí del Sindicat Vitícola Comarcal a la portada del número corresponent al març de 1934.⁵⁵ En aquest cas, però, l’article se centrava en els impostos —que volia eliminar completament— i, més concretament, en l’impost de consums que era considerat no només un agreujant de la situació, sinó una de les causes de les falsificacions i adulteracions que es feien dels vins un cop entrats a la ciutat de Barcelona. Manuel Galés, per la seva part, reconeixia que de poc serviria resoldre la qüestió social agrària al voltant de la vinya si després no s’actuava en el sentit d’adoptar mesures que permetessin obtenir un preu remunerador dels vins. En aquest sentit, Galés proposava una bateria d’actuacions que havien de contribuir a reduir costos i augmentar el preu del vi: la cooperació per reduir costos de producció, l’extirpació dels diversos fraus que es produïen en el vi —especialment l’aigüalliment—, la supressió d’impostos —com el de consums suara esmentat, al qual li dedica uns paràgrafs especials—, l’establiment d’una quota forçosa de destil·lació i l’obligació d’emprar alcohol vínic per als usos de boca. A més, s’hi incloïen l’ús de l’alcohol per afegir a la major part dels carburants de vehicles de motor, el bloqueig de la venda de les collites perquè els vins es formessin correctament, la promoció de la indústria vinagrera, la limitació del conreu de la vinya i la promoció del vi, tant a l’exterior com a l’interior, amb participació de la iniciativa pública i de la privada.⁵⁶

⁵³ VALLS-JUNYENT, (2007).

⁵⁴ OLIVERAS (1923).

⁵⁵ *Sindicat Vitícola Comarcal de Martorell*, març de 1934.

⁵⁶ GALÉS (1936).

Per la seva part, Josep Ventosa i Roig, coneixedor del sector a França, repassava els problemes de la vitivinicultura a Catalunya davant el panorama mundial i, en el cas del Penedès, afirmava que era la comarca que es trobava en pitjors condicions per afrontar-los, perquè el tipus de vins blancs que produïa i que havia exportat a bastament ja no tenien demanda.⁵⁷ Ventosa i Roig tenia clar quin era el camí que calia seguir:

França, que ha estat gairebé sempre exportadora de qualitat més que de quantitat, ens dóna l'exemple ben colpidor. En el trienni 1930/1932, tingué una exportació mitja de 967.000 hectolitres entre vins dolços, fins i corrents, xifrant en moneda nostra al voltant de cent nou milions de pessetes. Aquest mateix nombre d'hectolitres, xifrat al preu mig obtingut pel vi espanyol, generosos i comuns en el quinquenni 1923/1927, no hauria xifrat més que uns 43 milions de pessetes. Ja veieu si hi ha diferència. Un altre avantatge reportaria aquesta producció i exportació de qualitat i és essent productes especialitzats, els seus preus no seguirien les oscil·lacions del mercat mundial del vi, com no el segueixen l'Oporto a Portugal, el Campagne [sic] i els grans *crus* a França, el mateix Xereç a Espanya, assegurant el productor un preu remunerador amb el qual podria comptar, passés el que passés en els altres mercats.⁵⁸

Després d'això, afirmava que al Penedès s'havien de recuperar algunes varietats que ja pràcticament no es produïen, com la malvasia de Sitges, i donar impuls a la indústria dels vins escumosos de Sant Sadurní d'Anoia que, considerava Ventosa, "la implantació de la qual ací pinta ella sola de cos sencer la força i voluntat i la constància d'un home", en referència a Manuel Raventós. I tot seguit, encara feia un conjunt de propostes com que la Generalitat hauria de subvencionar la introducció de tècniques —com el tractament pel fred i pel calor dels vins i mostos— les quals eren necessàries per millorar la qualitat; la creació, també per la Generalitat, d'un comitè de defensa i propaganda del vi català i la creació d'establiments per tenir cura dels raïms, a imitació dels que feia temps que tenien els italians.⁵⁹

En aquest sentit, semblava que l'Estatut del vi de 1931 i la de creació de denominacions d'origen que se'n derivava obria noves possibilitats en la línia del que reclamava Ventosa. Així, el 10 de maig de 1935 es va celebrar a Vilafranca del Penedès una assemblea per abordar la qüestió vitivinícola. La reunió estava presidida per l'alcalde de Vilafranca, que aleshores era Josep Masachs, i hi era present Alfred Sedó Peris-Mencheta, que tenia la cartera d'Economia i Agricultura de la Generalitat; també hi van participar l'alcalde d'Igualada, Veremon Bertran, i els vilafranquins Lluís Mestres, Josep Ventosa i Roig, i Pau Cerdà, a més també hi van ser presents Lluís Jover Nonell, president de l'Associació de Propietaris del Partit Judicial de Vilafranca i Josep Cirera

57 VENTOSA (1936): 12-13.

58 VENTOSA (1936): 19.

59 VENTOSA (1936): 20-21.

Voltà, president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI). L'assemblea va aprovar les conclusions següents:

- 1ª Denominación de origen «Penadés»; delimitación de la zona de producción y crianza y reglamentación liberal y práctica de la misma.
- 2ª Propagar eficazmente la marca «Penadés» y elaborar los vinos con la máxima perfección.
- 3ª Fomentar el consumo del vino aprovechando todos los elementos de propaganda moderna; prensa, radio, cine, conferencia, degustación, etc.
- 4ª Exclusiva utilización de los alcoholes vínicos para usos de boca y buscar una solución por lo que a Cataluña se refiere al problema del aprovechamiento de orujos.
- 5ª Utilización exclusiva del vinagre puro de vino para toda la clase de conservas y usos de boca.
- 6ª Aplicación estricta del Estatuto del Vino y particularmente en los puntos siguientes:
 - a) declaración de cosechas y existencias, sancionando fuertemente las omisiones,
 - b) guías de circulación para toda clase de vinos legalizadas;
 - c) cumplimiento del artículo 43 referente a la obligación de servir cubiertos con el vino comprendido en las fondas, restaurantes, etc.
- 7ª Supresión total de arbitrios municipales y otros para el vino, en las poblaciones de menos de cuarenta mil habitantes y rebaja progresiva de los referidos arbitrios en las poblaciones de más de cuarenta mil habitantes hasta llegar a la total extinción.
- 8ª Protección eficiente a todos los vinos a ser exportados, ya sea reduciendo tarifas de transporte, propaganda general por cuenta del Estado, primas de exportación, etc., tal como se hace en otros países productores.
- 9ª Nueva reglamentación para la venta y consumo de vino en el mercado de Guinea española que podría convertirse en un buen cliente de nuestro vino.
- 10ª Que los vinos españoles tengan una posición preferente como merecen en los convenios comerciales que España pueda concertar con países importadores de vinos.⁶⁰

Malgrat aquestes conclusions, una política i una acció empresarial destinades a la millora de la qualitat o a la venda de vins d'un major valor en el mercat no es farien efectives fins a unes tres dècades després. D'aquesta manera, la primera reglamentació de la denominació d'origen Penedès no es aprova fins al 1960.⁶¹ I no seria fins a la dècada de 1970 que les exportacions de vins embotellats superarien les fetes en altres envasos. Tal vegada, les dificultats derivades del baix valor dels vins catalans, en general, i dels penedesencs, en particular, estiguin relacionades amb com s'havia anat estructurant el comerç vinícola des dels inicis del llarg cicle del vi comú.

⁶⁰ *Viticultura y Enología*, juny 1935.

⁶¹ *Butlletí Oficial de l'Estat*, 28 de juny de 1960.

2.4 Corredors i magatzemistes en la comercialització del vi català

A hores d'ara, coneixem poc sobre la història de la comercialització dels vins. Llorenç Ferrer ha dut a terme un esforç de síntesi sobre les diverses formes que va tenir la distribució dels vins.⁶² Deixant de banda el model de tavernes de l'Antic Règim, poc sabem sobre la comercialització del vi a Barcelona, per esmentar la ciutat més gran. Coincidint amb Nadal i Tafunell, Ferrer considera que, aprofitant la crisi finisecular, es van establir al pulmó industrial de Barcelona —Sant Martí de Provençals— una sèrie de comerciants, entre els quals destaquen els Gironella, els Pladellorrens i els Maristany —comte de Lavern— que haurien format un model diferent del que s'havia establert al Camp de Tarragona i al Penedès. Aquest es fonamentava en grans instal·lacions, les quals, segons Nadal i Tafunell, haurien convertit el barri barceloní en la capital vinatera i alcoholar catalana, punt des del qual s'embocaven i es redistribuïen els vins cap al mercat nacional o l'exportació.⁶³ Tanmateix, a finals dels anys trenta, les dades de les duanes catalanes ens indiquen que el principal punt de l'exportació de productes vinícoles —sobretot de vins comuns— era Tarragona,⁶⁴ com a resultat de l'evolució d'un model de comerç de vins que s'havia format a partir del segle XVIII.

D'aquest darrer model, important al nostre entendre pel tema que tractem, en podem dir algunes coses més que dels altres —taverners, comerciants de Sant Martí de Provençals. A mesura que avançava el cicle de l'aiguardent, s'hauria anat implantant un sistema comercial fonamentat en un conjunt de “comissionistes, corredors i comerciants que controlaven bona part de la producció de vi, feien cupatges en els seus magatzems i l'exportaven a Amèrica o a Europa”.⁶⁵ Si durant el cicle de l'aiguardent el predomini hauria correspost als comerciants del Baix Camp, durant el cicle del vi s'hauria traslladat al Penedès, amb un port principal que va ser Vilanova i la Geltrú. A mesura que es consolidava el cicle del vi durant la primera meitat del segle XIX, s'haurien anat establint a Vilanova i la Geltrú algunes grans cases comercials —els Font, els Raldiris, els Samà—, que haurien anat construint un entramat d'empreses amb seus diverses: Vilanova i la Geltrú, Barcelona, l'Havana...⁶⁶ Algunes d'aquestes empreses no només van ser grans comerciants locals, sinó que es trobaven entre els principals negociants de Barcelona i també de Cuba. Aquesta activitat va convertir Vilanova en allò que Virella va anomenar com “èmpori del vi”. En definitiva, aquesta ciutat es va situar, a través del comerç de cabotatge, en el principal centre distribuïdor del vi català a mitjan segle XIX, amb fortes relacions amb tota la Mediterrània ibèrica.⁶⁷

62 FERRER (2015).

63 NADAL & TAFUNELL, (1992): 83-90.

64 ESTADÍSTICA DEL COMERCIO EXTERIOR DE ESPAÑA, 1931-1935.

65 FERRER (2015): 173.

66 RODRIGO (2007): 46-77; SOLER (1998); SONNESON (1995) & VIRELLA (1990).

67 SOLER (2011).

L'hegemonia de Vilanova i la Geltrú s'hauria començat a discutir a partir de la inauguració del Ferrocarril de Barcelona a Tarragona per Vilafranca, fet que segurament facilitaria que aquesta darrera ciutat esdevingués hegemònica en l'exportació de vins, tal com hem dit. Tot i amb això, el que ens interessa assenyalar és el fet que a Vilafranca del Penedès es va acabar formant un sector del comerç de vins articulat a l'entorn dels grans magatzemistes. La possibilitat de la capital de l'Alt Penedès de disposar d'una via de comunicació directa amb Barcelona i Tarragona va contribuir a la creació d'un primer barri industrial al voltant de l'estació de ferrocarril, on s'anirien instal·lant tot un conjunt de comerciants de vi,⁶⁸ alguns dels quals esdevindrien grans exportadors. A partir dels anys setanta i vuitanta del segle XIX, Vilafranca es va convertir també en un pol d'atracció d'un conjunt de comerciants francesos i suïssos que s'hi van anar establint, els quals van consolidar el model exportador del comerç vinícola a l'àrea del Penedès i a Catalunya, tot establint lligams comercials amb França, Alemanya i Suïssa.

Taula 7. Els criadors i exportadors de vins a Vilafranca del Penedès, 1900-1931 (quota de la Contribució industrial i de comerç i capital en pessetes i nombre d'obrers)

Empresa	1900	1910	1920	1931		1923
	Quota	Quota	Quota	Quota	Capital	Obrers
Gabriel Albertí Tonandell				1.472		
Joan Baptista Berger, SA	1.072	1.858	1.246		1.250.000	15
Melcior Boada Rius	1.072					
Bodegues Bosch Güell, SA	1.072	1.858	2.451		500.000	56
Bodegues Schenk, SA					1.200.000	
Bühler-Sorg, S. en C.			1.246	1.153		20
Eloisa Buxedes Mitjans				571		
Albert Casanella Ferrer			259	1.118		
Catalana Vinícola, SA						8
Cavas del Penedès, SA				748	150.000	
Clariana, Huguet i Riba			1.246			8
Rosend Colomer Mas				571		
Hipòlit Conteur			1.246			
Joan Esclasans Milà						4
Elisenda Farrera Carbó				571		

⁶⁸ ALIÓ (1986).

	1900	1910	1920	1931		1923
Empresa	Quota	Quota	Quota	Quota	Capital	Obrers
Josep Farrera Güell				571		
Josep Maria Feliu						1
Isidre Figueras Carbó			2.159			
Josep Freixedes i Cia.			2.159	1.472		1
Cristòfor Freixedes			1.246	1.118		3
Lluís Fuster Gálvez						5
Antoni Galtés Mayné	1.072	1.858	1.246	2.733		9
Vicenç Guilamany Santacana				1.118		1
Isidre Hill Ràfols				1.596		13
Hispania Vinícola, SA						1
Josep Maria Jové, SA			2.159			17
Luthi, Zingg i Marçet		1.858	259			
Lluís Marcé Albreda				748		
Martel i Cia.	1.072	1.858				
Maria Mas Ventosa				571		
Josep Mascaró Marcer			1.246	5.617		
Narcís Mascaró Marcer			1.246	571		
Mayner, Pla i Sugrañes			1.246			
Jeroni Monjonell Vergés			1.246	1.118		6
Domènec Montserrat Fabré			1.246	2.714		4
Joan Mory i Cia. SA		1.072	2.159		512.000	12
Jaume Olivella Gili				571		
Joan Peitabí Tarrats	260		1.246			4
Ramon Perlas Feliu				571		
Joan Raventós Catasús			1.246			
Pau Rovira Morató	260					
Antoni Roviroza Alaix				571		
Domènec Rubió Martí				571		
Jaume Sabater i Cia.			1.246	3.744		
Fills de Jaume Serra		1.072	1.505			4
Josep Sogas Bargalló				926		
Joan Soler Bosch	260					

	1900	1910	1920	1931		1923
Empresa	Quota	Quota	Quota	Quota	Capital	Obrers
Joan Soler Catasús				571		
Ferd Steiner SA		1.858	1.246			
Ramon Tetas Guasch			1.246	571		
Ernest Thomet Giger	1.072					
Joan Torres Casals	1.072	1.858	2.159	1.650		4
Àngela Vallès Forns				571		
Ventosa i Planas				571		
Josep Ventosa Roig (Aquila Rossa, SA)			1.246	8.147	150.000	
Vinícola del Panadés, SA			1.246		800.000	
Witner i Cia.			1.246			

Nota: S'hi inclouen els fabricants d'escumosos. Fonts: ACAP AM Vilafranca, ACAP20-2-T1-880 i ACAP20-2-T1-5981, Contribució industrial, 1889/1932 i 1902/1934; ACAP20-2-T1-6794, Cens obrer i patronal 1927-1930; *Anuario Industrial de Catalunya* 1916 i 1924 i *Anuario Financiero y de Sociedades Anónimas* 1932.

La crisi iniciada a finals del segle XIX es va notar especialment en el sector empresarial vilafranquí. L'any 1887 constaven 18 empreses comercials, mentre que el 1900 només cotitzaven a la Contribució industrial i de comerç vuit grans magatzemistes de vins. Segurament, aquesta situació era conjuntural i responia a una reestructuració empresarial, ja que, segons Mas i Perera (1932: 171), l'any 1904 tornava a haver a Vilafranca 16 empreses de comerç de vins. De fet, una de les respostes a la situació crítica de començaments de segle va ser la creació d'una organització patronal: el Sindicat d'Exportadors de Vins de Vilafranca del Penedès. Aquesta entitat es va fundar el 1906 i la formaven: Luthi, Marcet i Zingg, Torres i Cia., J. Martel, Mainer i Pla, J.B. Berger, Melcior Boada, M.J. Cabré, Clariana i Boqué, Cortina i Cia., Antoni Galtés, V. Mestres Juvé, J. Mory, Josep Rovira, Pau Rovira, F. Steiner i E. Studer i fills. A més d'aquestes, el mateix 1906 actuaven a Vilafranca com a grans comerciants de vins Jaume Serra i Alfons Sherer, que no entraren a l'organització.⁶⁹ El Sindicat actuà, bàsicament, com un grup de pressió en defensa dels interessos comercials dels exportadors.

Les oportunitats generades durant la dècada que transcorre entre 1910 i 1920 es van traduir en un increment notable en el nombre d'empreses comercials que operaven a Vilafranca. D'aquesta manera, de les 18 empreses que tenim consignades el 1906 es van passar als 32 "magatzemistes i exportadors de vins" que apareixen a la guia de 1927, dels quals 15 no formaven part del Sindicat d'Exportadors de Vins. Segons les

⁶⁹ *Gasetta de Vilafranca*, 30 de setembre de 1927.

dades que aporta la *Gaseta de Vilafranca*, els membres d'aquesta organització en conjunt arribaven a significar una mitjana d'un 40% de les exportacions catalanes de vi en el període 1910-1927. Si fem cas del que diu la guia de 1927, l'any 1919 la meitat del vi català que es comercialitzava a l'exterior hauria estat assortit per les empreses de Vilafranca. Tot plegat ens permet tenir una referència de la dimensió que hauria arribat a tenir el sector vinícola vilafranquí.⁷⁰

D'aquesta forma, es va estructurar un model comercial fonamentat en unes quantes grans empreses que tenien un gran poder de compra —es tractaria d'un oligopsoni— i que els permetria adquirir el vi en condicions favorables. Com que comercialitzaven, sobretot, vi comú a l'engròs, el seu poder de mercat els hauria permès pressionar a la baixa els preus dels proveïdors, de manera que, a una conjuntura internacional poc favorable, s'afegia un sector comercial basat en la venda de vi barat. Una prova evident d'això que acabem d'exposar la trobem en els problemes de comercialització que van tenir la majoria dels cellers cooperatius establerts a l'àrea del Penedès. Aquestes cooperatives, amb problemes de finançament, es veien obligades, sovint, a vendre el vi, al més aviat possible, en condicions desfavorables i, davant d'aquestes dificultats, no van optar per vendre directament el vi —ni molt menys embotellar-lo—, sinó que van acabar depenent de molts dels grans comerciants de Vilafranca, del Vendrell o de Reus. En alguns casos, com el del Sindicat Celler Agrícola de les Cabanyes, alguns dels socis eren, al mateix temps, corredors —allò que al Penedès s'ha anomenat vulgarment com a *xatarreros*— d'alguna gran casa comercial de Vilafranca.⁷¹

2.5 Un conreu poc remunerador

En resum, durant el primer terç del segle xx, es van donar una sèrie de circumstàncies que van afectar el sector vitivinícola de tal forma que la crisi finisecular es va convertir en un fenomen estructural que s'allargaria, com a mínim, fins a després de la Guerra Civil. Tanmateix, hom tendeix a assenyalar el període de la Primera Guerra Mundial com el moment clau en què el conreu de la vinya començaria a tenir problemes per remunerar satisfactòriament els factors de producció. En major o menor mesura, els diversos informes que va rebre l'Institut de Reformes Socials de diverses associacions, entitats o institucions reconeixien aquest fet. Per exemple, Cristòfor Mestre i Artigas, en l'informe que va fer com a director de l'Estació d'Enologia i Viticultura, afirmava que després “de la guerra europea, una seria perturbación ha sobrevenido entre las relaciones de los terratenientes y los aparceros”, i assenyala que se suposava que els contractes de rabassa i parceria “se acercaban a satisfacer un espíritu de justicia social

⁷⁰ SOLER (2008): 347-352.

⁷¹ SAUMELL (2002).

satisfactorio, pues de lo contrario, no hubieran durado tanto tiempo.”⁷² Gairebé deu anys després, Manuel Galés definia ben clarament què havia passat després del gran conflicte mundial: “...el vi ha estat un conreu remunerador. Ho era abans de la guerra: l’any 13. El salt de les despeses de la producció vitivinícola ha estat formidable entre l’any 1913 i l’actual”⁷³

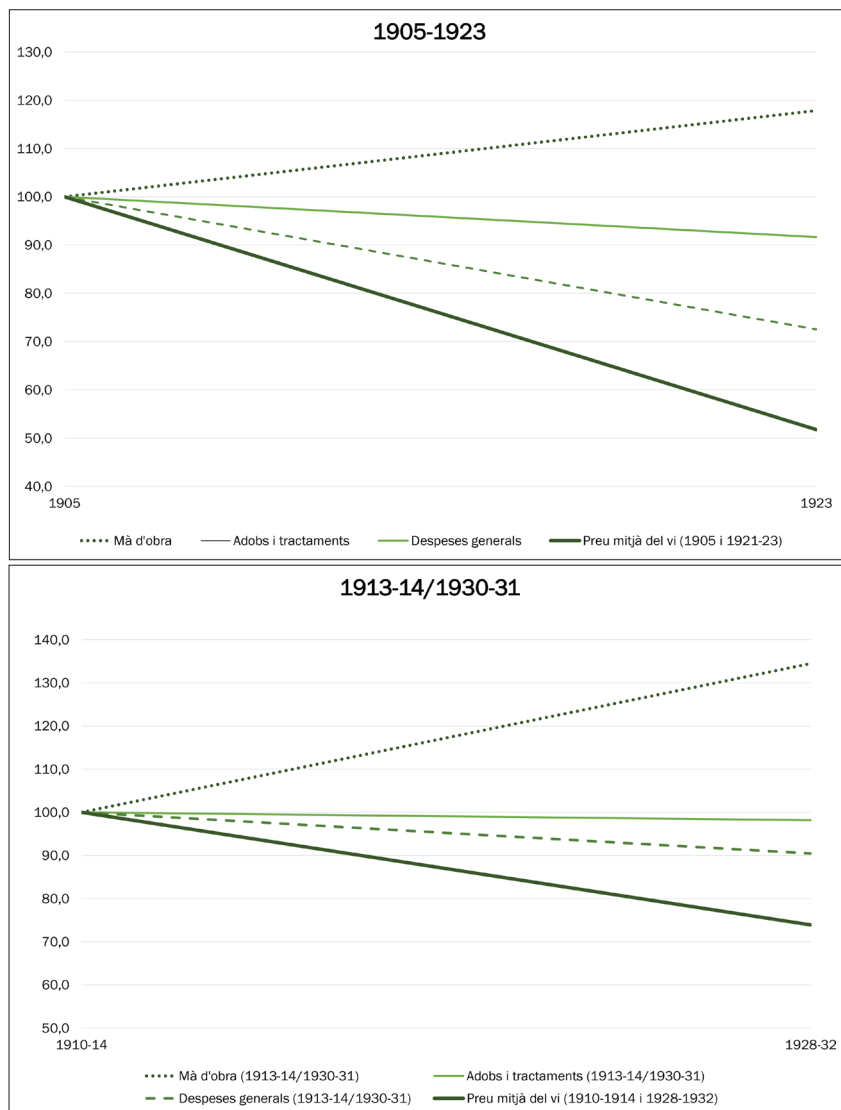
Efectivament, si recollim el conjunt de costos i els ingressos per hectàrea de vinya que va relacionar la Cambra Oficial Agrícola de la Província de Tarragona per a l’informe de l’Institut de Reformes Socials, l’any 1923, i els que proporcionava el propietari viticultor anònim —tot i que sabem que pot correspondre a la persona d’Isidre Campllonch—, el 1932, els quals donaven informació dels costos i dels ingressos abans i després de la Primera Guerra Mundial (gràfic 7), veiem clarament que és en aquest lapse temporal quan s’havia obert una escletxa entre costos i ingressos que dificultava que el producte que es podia obtenir d’una hectàrea de vinya no remunerés la inversió que s’hi havia fet.

En el nostre cas, hem classificat els costos entre mà d’obra, adobs i tractaments i les despeses generals —que recullen, fonamentalment, les amortitzacions de la terra i dels costos de plantació, i els impostos (annex 4). Les dificultats de remuneració dels costos de producció, fins i tot quan aquests es van mantenir relativament estables, o a la baixa, es dibuixen clarament quan s’observa que els preus en pessetes constants de 1913 van baixar encara més que els adobs i els tractaments i les despeses generals. El cost de producció que va presentar un increment més elevat va ser la mà d’obra, cosa que explicaria, en gran mesura, els pocs incentius que tenien els propietaris de la terra per gestionar les seves finques directament amb treball assalariat. De fet, això ens indica que per al pagès que treballava la terra a rabassa, o a parceria, hauria augmentat considerablement el cost d’oportunitat de continuar fent-ho, atès que, en realitat, el parcer o el rabassaire no cobraven un sou, sinó que el seu ingrés depenia, en bona part, de la venda del raïm o del vi.

⁷² Institut de Reformes Socials (1923): 88-89.

⁷³ GALÉS (1936): 17.

Gràfic 7. Evolució dels costos de producció i dels preus del vi al Penedès i a Tarragona (índex 1905 i 1913-14=100 dels valors en pessetes a preus de 1913)

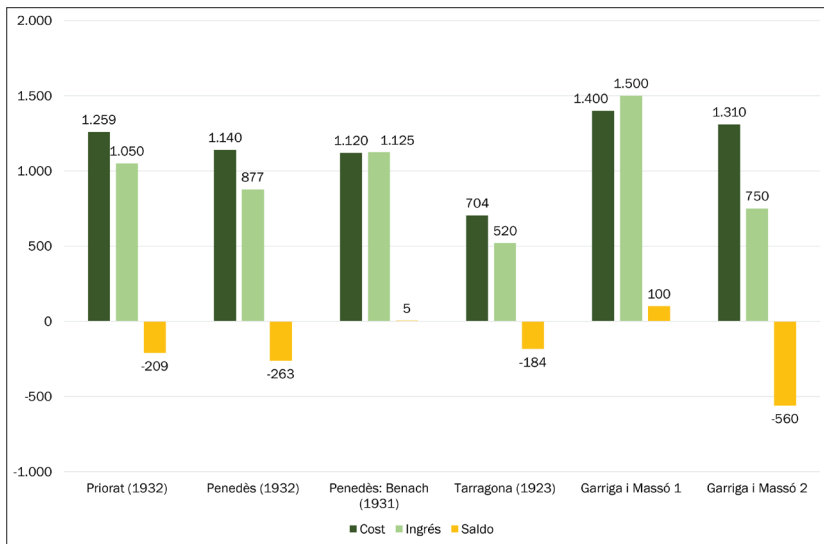
Font: INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923): 154-181; UN PROPIETARI VITICULTOR (1932).

En definitiva, hom reconeixia que el conreu de la vinya s'havia tornat poc o gens remunerador. Al gràfic 8, hem recollit el saldo que hauria quedat a un pagès que hagués conreat una hectàrea de vinya, dada extreta de les diverses informacions que relaciona Manuel Galés,⁷⁴ a més de les que proporcionava la Cambra Oficial Agrícola

⁷⁴ La del Priorat és una aportació de Manuel Galés; aquest mateix autor utilitza els estats de comptes fets pel "propietari viticultor" el 1932 i dona la informació de Joan Garriga i Massó (GALÉS, 1936).

de Tarragona, abans esmentada, i dels càlculs fets per Pau Benach i Sonet l'any 1931. La conclusió és clara: només era remunerador conrear vinyes de primera qualitat i produir un vi de preu més alt en el mercat. En els altres casos, el conreu de la vinya era clarament deficitari, o tot just la remuneració cobria els costos de producció. Aquest fenomen ja es produïa cap al 1923, fins i tot quan havien desaparegut els efectes distorsionadors que la Primera Guerra Mundial va tenir, tant sobre els costos com sobre els preus. Quan això va passar, els preus del vi haurien caigut més ràpidament que els dels costos de producció.

Gràfic 8. Costos, ingressos i saldo en el conreu d'una hectàrea de vinya

Font: INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923): 154-181; GALÉS (1936).

Com s'ha dit a l'inici del capítol, va ser en aquest context quan començaven a desaparèixer els efectes, sobre els preus, de la Gran Guerra, i el moviment rabassaire va emprendre un camí reivindicatiu com no s'havia vist des de la crisi de finals de segle. En aquest sentit, recordem que Juan Carmona i James Simpson argumenten que "a l'hora d'explicar els conflictes del primer terç del segle, l'aspecte legal fou força menys important que els altres factors, la fil·loxera i els canvis tecnològics que la succeïren... Però, sobretot, fou la caiguda del preu del vi la que explica millor les demandes retributives dels pagesos".⁷⁵ És cert, com diuen aquests autors, que en altres regions vitícoles de la Mediterrània s'havien plantejat conflictes, però alguns d'aquests no van tenir el mateix sentit que el cas català. En els *vignerons* francesos, l'acció col·lectiva es va dirigir, només, contra el govern francès, sobretot perquè, els que es van mobilitzar eren, principalment,

⁷⁵ CARMONA & SIMPSON (1999b): 123.

petits i mitjans propietaris. En canvi, en el nostre cas, l'objectiu principal de les disputes van ser els propietaris i els protagonistes de l'acció col·lectiva van ser petits parcers i rabassaires. Si bé són certes aquestes diferències, al cap i a la fi hem de reconèixer que la situació de la vitivinicultura, no només catalana, sinó mundial, i la manera en què aquesta va afectar els pagesos van ser el detonant de la conflictivitat.

D'aquesta manera, i arribats fins aquí, cal fer-se dues preguntes. La primera, i més òbvia, és per què sent la vinya un conreu tan deficitari es va continuar amb aquest? La pregunta també se la feia Galés i en donava una resposta contundent: a banda de les pèrdues que suposaria arrencar un conreu en el qual s'havien invertit tants capitals, Galés deixava clar que si es continuava amb el conreu de la vinya era perquè "no es treballa a base de jornalers, sinó de parcers o rabassers. Aleshores, el jornal no es compta. Ni l'ínfim nivell de la vida rural."⁷⁶ Aquest és un tema sobre el qual haurem de tornar a parlar més endavant en aquest treball. L'altra pregunta que ens hem de plantejar és si les condicions que acabem de descriure afectaven, de manera general, tota la vitivinicultura. Per respondre-la, ens hem de plantejar per què es va produir el conflicte de manera tan intensa en unes comarques més que en d'altres? i, sobretot, per què el Penedès destacà per sobre de totes les altres? Intentar donar una resposta a aquestes preguntes és l'objectiu dels capítols següents.

⁷⁶ GALÉS (1936): 18.

III. VITICULTURA I PROPIETAT DE LA TERRA AL PENEDÈS DURANT EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

Al capítol anterior, s'ha fet notar que es va produir un procés d'intensificació del conreu de la vinya en determinats partits judicials un cop es va replantar després de la invasió de la fil·loxera i també s'ha assenyalat quins eren els problemes que van afectar el sector de la vinya i del vi. La replantació, la intensificació del conreu de la vinya i la crisi que s'estengué al llarg del primer terç del segle xx van anar acompanyades del ressorgiment de la conflictivitat social dels pagesos que s'anomenaren a si mateixos rabassaires, sobretot perquè, inicialment, aquesta mobilització es va desenvolupar a l'àrea de més implantació del contracte de rabassa morta, destinat a la plantació de la vinya.

Si recordem el gràfic 1, no tots els districtes vitícoles van viure amb la mateixa intensitat el conflicte. Entre aquells on la mobilització revisionista va ser més forta durant el 1931 i 1932, hi havia els partits judicials relacionats, en major o mesura, amb el Penedès: Igualada, Sant Feliu de Llobregat, Vilanova i la Geltrú i, sobretot, el Vendrell i Vilafranca. Per aquest motiu, sembla important saber, en primer lloc, què va passar amb la vinya al Penedès durant el primer terç del segle xx, cosa que serà objecte del primer apartat d'aquest capítol; en segon lloc, pensem que és important determinar quina era l'estructura de la propietat que va facilitar una major intensitat de la vinya al Penedès respecte d'altres zones. En tercer lloc, establim una comparació entre l'estructura i la concentració de la propietat de la terra a la regió objecte del nostre estudi respecte de la província de Tarragona. Seguirà un apartat dedicat a analitzar si les diferències en l'estructura de la propietat afectaven també les formes d'explotació i, per acabar el capítol, posarem en relació la concentració de la propietat amb la intensitat.

3.1 La vinya al Penedès durant el primer terç del segle xx

Com s'ha anat intuït fins aquí, un dels principals territoris en tot el procés d'expansió vitícola, durant el segle XIX, i de replantació de la vinya, en el període posterior a la fil·loxera, va ser el Penedès. Tot i amb això, no disposem de gaires dades sobre l'evolució de la superfície plantada de vinya durant el primer terç del segle XX referides a aquest territori. Quan Emili Giralt va publicar el seu conegut treball sobre l'agricultura al Penedès, va utilitzar tres fonts bàsiques.⁷⁷ En primer lloc, per al segle XVIII va emprar el Cadastre de 1717. Per a mitjan segle XIX i per a mitjan segle XX, Giralt usava les dades comparables del treball de Josep Llovet Mont-ros extretes a partir dels amillaraments.⁷⁸ I hi afegia, a més, informació referent al partit judicial del Vendrell que havia obtingut del que Emili Morera va recopilar sobre les superfícies de conreu, en el volum dedicat a la província de Tarragona de la *Geografia General de Catalunya*, dirigida per Francesc Carreras Candi.⁷⁹

Des d'aleshores, hi ha hagut alguns avenços sobre el coneixement de l'expansió de la viticultura al Penedès. Però la major part d'aquests es refereixen als segles XVIII i XIX. Entre els diversos treballs, podem destacar els de Belén Moreno, dedicat a l'expansió de la vinya i del contracte de rabassa morta durant el segle XVIII a l'Alt Penedès i els de Josep Colomé, també centrats en aquesta comarca i dedicats al seu procés d'especialització vitícola durant el segle XIX.⁸⁰ A partir de la informació continguda en els amillaraments, Colomé recollia en els annexos de la seva tesi informació sobre l'estructura de conreus i de la propietat d'una bona part dels municipis de la comarca. D'altra banda, sense estar referit estrictament al Penedès, Francesc Valls dedica una part important del seu treball sobre el desenvolupament de l'agricultura, durant el segle XVIII i fins a mitjan segle XIX, a l'expansió de la viticultura a l'Anoia, expansió que fou molt important en bona part d'aquesta comarca i, especialment, a la seva part penedesenca. Pel que fa a aquesta mateixa zona, podem fer referència al capítol del llibre que va coordinar Ramon Garrabou en què Miquel Gutiérrez comparava l'estructura de conreus i de la propietat amb tres zones diferents de l'Anoia.⁸¹

En canvi, l'evolució de la vinya al Penedès durant la primera meitat del segle XX és molt menys coneguda i no disposem d'una visió de conjunt sobre aquesta regió. La majoria de treballs relacionats amb l'agricultura, el conflicte agrari o les monografies locals han utilitzat com a dates de referència les mateixes que Giralt havia fet servir per al seu treball sobre l'evolució de l'agricultura al Penedès.⁸² En aquest sentit, en aquest

⁷⁷ GIRALT (1951).

⁷⁸ LLOVET MONT-ROS (1948).

⁷⁹ MORERA [(1909)].

⁸⁰ COLOMÉ (1996) i (1997b); MORENO (1997).

⁸¹ GUTIÉRREZ (1992); VALLS (1996).

⁸² VIRELLA (1978); ARNABAT (1993).

treball, intentarem donar una visió de la situació de la vinya a la regió d'estudi a partir de dos exercicis diferents. En primer lloc, farem una estimació de l'evolució de la vinya des de 1860 fins a 1975. I, en segon lloc, presentarem l'estructura de conreus al Penedès barceloní (amb dos anys de referència: 1858 i cap a 1930) i al Penedès tarragoní (amb només una data de referència: el 1909).

De tot el que portem dit fins aquí, es dedueix que és difícil respondre a la pregunta sobre quantes hectàrees de vinya hi havia al Penedès durant la primera meitat del segle xx. No és fins a temps molt recents que disposem de censos agraris amb major o menor fiabilitat. Si volem respondre a aquesta qüestió en referència a la primera meitat del segle xx, hem de plantejar-nos fer una estimació, que sempre té un punt elevat d'especulació. Això és el que hem intentat fer a la taula 8. D'una banda, hi ha el problema de la fiabilitat de les dades estadístiques, el qual Manuel Galés va destacar quan va assenyalar l'existència de tres plagues, a l'Estat espanyol, en aquest àmbit: l'escassetat pressupostària dedicada a aquest aspecte, la resistència a declarar dels qui ho havien de fer i, finalment, la mateixa negligència dels òrgans encarregats de recollir la informació.⁸³

En segon lloc, ens trobem amb una dificultat afegida i és que la major part d'estadístiques publicades fan referència a agregats administratius (partit judicial, província), i només disposem de dades municipals en algunes publicacions parcials, especialment referides a la província de Barcelona. Per arribar als municipis, hauríem de disposar de les dades originals o, al contrari, s'ha de recórrer als arxius locals o a la informació municipal que podem trobar en arxius com, per exemple, el de la Corona d'Aragó. Aquest fet obliga sovint a treballar amb dades parcials i a fer un gran esforç de recerca, amb rendiments decreixents. D'altra banda, no sempre s'ha conservat tota la documentació d'àmbit local, o aquesta no segueix la mateixa cronologia. En aquest sentit, per exemple, no s'han conservat els amillaraments (o la refundició d'aquests amb els seus apèndixs) de tots els municipis de la província de Barcelona dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i als arxius locals. En el cas de la província de Tarragona, el problema s'agreuja, ja que sembla que no es van fer refundicions fins després de la Guerra Civil.

En aquest sentit, a la taula 8 hem intentat recollir tota la informació disponible i especular sobre el nombre d'hectàrees de vinya que hi hauria hagut al Penedès entre 1860 i 1975 a partir de fonts conegudes: l'*Estadística territorial de la província de Barcelona 1858*, elaborada per Pedro Moreno Ramírez i recuperada per José Ignacio Muro, Francesc Nadal i Luis Urteaga; també hem usat les dades de 1889 i de cap a 1922 que va publicar Emili Giralt en el capítol dedicat a l'agricultura de la *Història econòmica de Catalunya*, i que han estat utilitzades, posteriorment, per Marc Badia-Miró, Enric Tello, Francesc Valls i Ramon Garrabou en el seu article de l'*Australian Economic History Review*; per als anys posteriors, i més propers a la Guerra Civil, s'ha emprat la informació de l'article de Josep Llovet Mont-ros, que Giralt ja havia fet servir al seu treball

83 GALÉS (1936).

sobre el Penedès, i, finalment, per als anys propers a 1975, disposem de la informació del *Catastro vitícola y vinícola* 1982, que va publicar l'Institut Nacional de les Denominacions d'Origen (INDO). Per completar alguns dels totals provincials i de Catalunya, hem acudit a l'*Anuario Estadístico de la Producción Agrícola*. Les estimacions que es fan es poden consultar a les fonts de la taula 8.

Taula 8. Estimació de l'evolució de la vinya al Penedès, c. 1860-c. 1975

Partit judicial	c1860	c1889	1909	1922	c1947	c1975
Vilafranca del Penedès	17.403	20.010	12.133	17.256	14.732	13.309
Vilanova i la Geltrú	7.295	6.081	5.086	5.462	3.749	2.263
Igualada*	7.292	8.282	5.084	7.216	2.772	1.961
Sant Feliu de Llobregat*	8.113	7.829	5.657	8.417	3.979	1.913
El Vendrell*	12.352	12.438	12.333	14.200	8.641	5.302
Total Penedès	52.456	54.640	40.293	52.551	33.872	24.747
Total Catalunya	310.430	367.444	216.431	240.034	201.229	113.702
% Penedès BCN/Barcelona	34,7	31,9	24,1	33,0	34,1	61,1
% Penedès TGN/Tarragona	12,8	11,2	17,4	17,9	9,1	8,1
% Penedès/Catalunya	16,9	14,9	18,6	21,9	16,8	21,8

* En aquesta taula, aquests partits només inclouen els municipis corresponents a la DO Penedès. S'han adaptat tots els partits judicials de 1858 a la configuració que tenien durant el segle xx.

Fonts: c. 1860: Les dades dels partits judicials de la província de Barcelona procedeixen de l'*Estadística Territorial de la Província de Barcelona 1858* (MURO, NADAL & URTEAGA, 2011); les del Vendrell són una estimació a partir del percentatge que representen els municipis de la part penedesenca del partit sobre la província de Tarragona l'any 1909, obtingudes de Morera ([1909?]), percentatge aplicat al total d'aquesta demarcació de c1860, que prové de BADIA-MIRÓ, TELLO, VALLS & GARRABOU (2010). **c. 1889:** Les dades dels partits judicials de la província de Barcelona procedeixen de ROIG I ARMENGOL (1890), publicades per Giral (1990); per als partits judicials d'Igualada i de Sant Feliu, s'ha estimat la proporció d'hectàrees dels municipis penedesencs a partir de la producció per municipi que ofereix el mateix Roig i Armengol. Per al Vendrell, s'ha estimat de la mateixa manera que c. 1860. **c. 1909:** Les dades dels partits judicials de la província de Barcelona s'han estimat a partir del percentatge que representava cada partit sobre el total de Catalunya el 1858 (en el cas dels d'Igualada i Sant Feliu de Llobregat, s'ha considerat només el percentatge corresponent als municipis del Penedès). Les dades del partit judicial del Vendrell són tretes de MORERA ([1909?]). **1922:** Les dades dels partits judicials de la província de Barcelona procedeixen de BADIA-MIRÓ, TELLÓ, VALLS & GARRABOU (2010); en aquest cas, els partits judicials d'Igualada i de Sant Feliu de Llobregat s'han estimat a partir del percentatge que representa l'àrea penedesenca d'ambdós el 1858. Les dades del Vendrell s'han estimat amb el percentatge que representa la zona penedesenca del partit sobre el total de la província de Tarragona el 1909. **c. 1947:** Les dades de la província de Barcelona s'han estimat a partir de la diferència que LLOVET MONT-ROS (1948. 35) calcula en les superfícies comparables de cada partit judicial, aplicant-la a les dades de 1858. Les dades del Vendrell s'han calculat tenint en compte el percentatge que representa la zona penedesenca sobre el total de la província de Tarragona el 1909 (segons MORERA [1909?]), aplicat a la superfície mitjana de vinya de 1945-1947 de Tarragona. El total de Catalunya procedeix de la mitjana de superfície de vinya obtinguda de l'*Anuario Estadístico de la Producción Agrícola*, publicat pel Ministeri d'Agricultura. **c. 1975:** Les dades del Penedès provenen d'INDO (1982). El total de Catalunya és la mitjana de la superfície de vinya de 1972 a 1975, obtinguda de les dades de l'*Anuario de Estadística Agraria*, que publicava el Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.

Amb totes les prevencions que es vulgui, doncs, podem extreure alguna conclusió de la taula 8. El que hi podem veure, d'entrada, és que cap al 1860 la vinya hauria arribat, gairebé, als límits de la frontera interior en aquesta regió. Això es fa evident quan veiem que, en el període que va de 1860 a 1889, l'expansió de la vinya va ser molt més limitada que a la resta de Catalunya. Tot i amb això, com a la major part del país, la dècada de 1880 presenta el punt de màxima expansió d'aquest conreu. Amb la fil·loxera, el Penedès va perdre milers d'hectàrees de viníferes, però les recuperà de forma relativament ràpida. Cap al 1909, la nostra regió d'estudi hauria perdut cap al 23,2% de les vinyes, però cap al 1922 la recuperació hauria estat gairebé total, de manera que en aquesta data hi hauria hagut pràcticament les mateixes hectàrees de vinya que cap al 1860. Com ja havia assenyalat l'Emili Giralt, després de la Guerra Civil s'evidencia una caiguda dràstica de la superfície plantada de vinya que hauria continuat durant la dècada dels anys seixanta del segle xx, de tal manera que el Penedès, en el seu conjunt, hauria perdut més del 52% de la vinya que tenia plantada l'any 1922.

En segon lloc, podem entendre que les més de 40.000 hectàrees que hi havia el 1909 marquen l'extensió òptima per a la plantació de la vinya, que ja s'haurien superat cap al 1860 —després de l'aparició de la plaga de l'*oïdium*— i que es tornarien a superar després de 1909, malgrat tots els problemes del sector, de tal forma que, vers el 1922, segurament es va tornar a recuperar una petita part de terres marginals, fet que hauria continuat durant tota la dècada de 1920, si més no en alguns municipis, si fem cas del que ens diu l'enginyer agrònom i propietari del Pla del Penedès Lluís Vallès Nadal.⁸⁴ Cal considerar aquesta xifra, atenent l'evolució que ha seguit el partit judicial de Vilafranca, el nucli dur de la regió penedesenca. En aquest sentit, la demarcació de Vilafranca, que és la que ha mantingut la vinya com a eix central de la seva economia, ens mostra a la taula 8 el seu mínim el 1909. Després de l'expansió posterior, fins a inicis de la dècada de 1930, durant la Guerra Civil s'hauria iniciat un procés d'arrencada de vinyes que hauria comportat una substitució d'aquestes pel cereal, fet que Giralt havia remarcat.⁸⁵ Estem parlant d'una àrea que és la que ha estat menys afectada pels diversos processos d'industrialització o de terciarització que s'han produït després de 1950, aquest darrer especialment reflectit en la urbanització de les zones de la costa a partir del anys seixanta, aprofitant els booms turístics i de creixement econòmic general, que va facilitar la creació de segones residències. Aquesta seria la causa que explicaria la caiguda constant i més intensa de la superfície dedicada al conreu vitícola dels partits d'Igualada, Vilanova, Sant Feliu de Llobregat i el Vendrell, en els quals o bé la industrialització o bé fenòmens com la construcció d'urbanitzacions, o el turisme, han tingut un fort impacte sobre el territori durant l'època del "desarrollisme".

⁸⁴ VALLÈS (1937).

⁸⁵ Sobre l'inici d'arrencada de vinyes a la província de Barcelona i d'altres del llevant espanyol informava l'Estadística de la producció vitivinícola 1937; vegeu també GIRALT (1951).

Taula 9. Estructura de conreus al Penedès, 1858-c. 1930 i 1909 (hectàrees i %)

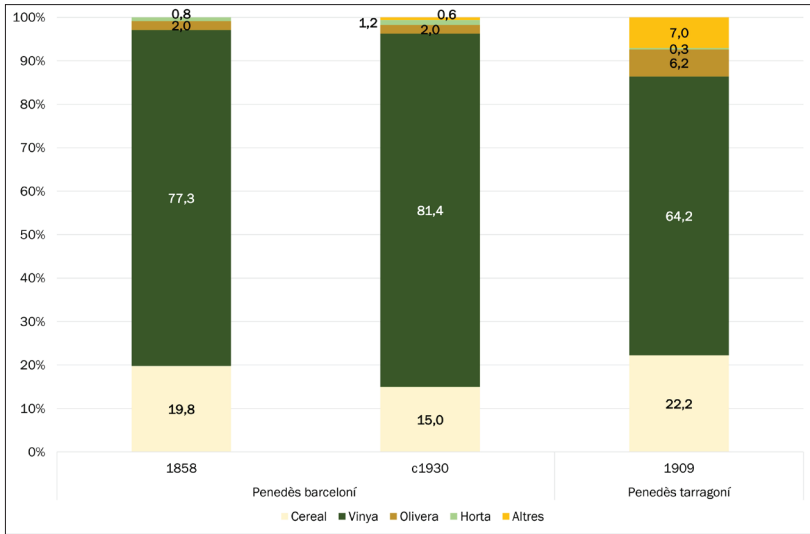
	Hectàrees			Percentatge		
	Penedès barceloní		Penedès tarragoní	Penedès barceloní		Penedès tarragoní
	1858	C1930	1909	1858	c1930	1909
Cereal	5.682	4.194	4.274	19,8	15,0	22,2
Vinya	22.194	22.819	12.333	77,3	81,4	64,2
Olivera	588	547	1.194	2,0	2,0	6,2
Horta	241	323	65	0,8	1,2	0,3
Altres	0	175	1.354	0,0	0,6	7,0
Total	28.705	28.032	19.220	100,0	100,1	100,0

Fonts: Vegeu annex 3.

Una darrera conclusió que cal extreure de la taula 8 és que el Penedès representa una proporció relativament elevada de la superfície plantada de vinya a Catalunya, amb una tendència a augmentar-ne el seu pes. Tot i amb això, la importància relativa del Penedès s'ha vist reduïda durant el període de la fil·loxera a França i també després de la Guerra Civil, sobretot per la caiguda de la superfície vitícola al Baix Penedès. L'arrencada de vinyes iniciada el 1937, i que es va intensificar durant l'etapa franquista, ha donat a l'àrea penedesenca de Barcelona l'hegemonia absoluta en aquesta província, però la pèrdua de vinyes al Penedès tarragoní ha limitat el pes relatiu de tota la regió a Catalunya. És un fet que no es truncarà fins a un període posterior a 1975: serà a partir de finals de la dècada de 1980 quan s'assentarà l'hegemonia del Penedès en la viticultura catalana. L'any 2014, amb dades del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, els municipis barcelonins del Penedès representaven el 95% de la vinya plantada a la província i els de la part tarragonina eren el 22% de la seva. En conjunt, doncs, en l'actualitat, el Penedès representa el 48% de tota la vinya que hi ha a Catalunya.⁸⁶

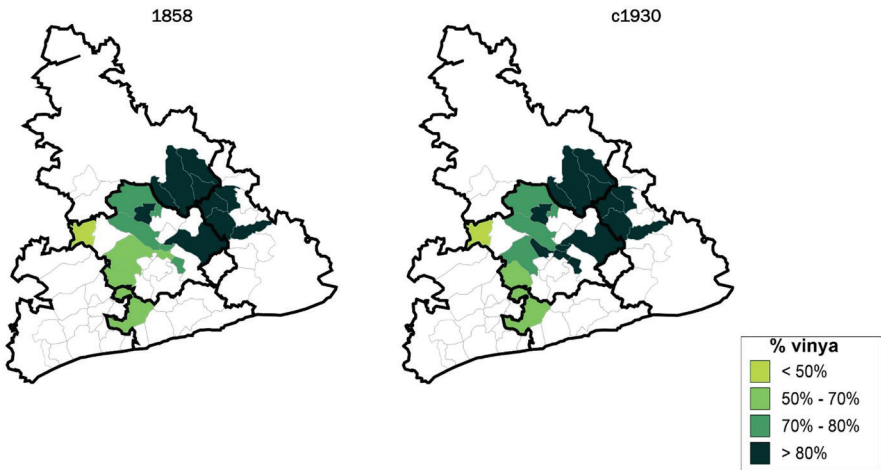
⁸⁶ SOLER (2016): 102

Gràfic 9. Estructura de conreus al Penedès, 1858-c. 1930 i 1909 (%)

Fonts: Vegeu annex 3.

Mapa 6. Intensitat de la vinya al Penedès barceloní, 1858 i c. 1930 (% de vinya sobre la superfície cultivada)

Fonts: Vegeu annex 3.

Les dades de la taula 8 no ens informen, però, del pes que tenia la vinya dins del conjunt de conreus al Penedès durant el primer terç del segle xx. Per extreure alguna conclusió al respecte, hem de fer un exercici menys especulatiu però una mica més

laboriós, ja que, en bona part, ens obliga a recórrer a fonts locals. En aquest sentit, s'ha elaborat l'annex 2, que resumim a la taula 9, al gràfic 9 i al mapa 6, en el qual recollim, *de facto*, dos grups d'informació. En primer lloc, oferim dades de la província de Barcelona amb dos punts de referència temporal, un l'any 1858, a partir de les dades de l'*Estadística territorial de la província de Barcelona*.⁸⁷ El segon tall temporal que usem són les dades properes a l'any 1930, extretes, en la seva major part, dels amillaraments i d'altres fonts (vegeu l'annex 2). D'altra banda, hem aplegat la informació que Emili Morera oferia sobre la província de Tarragona a la *Geografia General de Catalunya*, que, com s'ha dit abans, ja havia fet servir el mateix Emili Giralt.⁸⁸ En total, estem parlant d'una informació sobre 21 municipis de la regió del Penedès adscrita a la província de Barcelona i dels 17 municipis de la província de Tarragona que formen part del Penedès, tal com l'hem definit en la introducció.

D'entrada, a partir de les dades de l'àrea barcelonina, s'aprecia una lleu caiguda de la superfície cultivada entre 1858 i 1930. Aquest conjunt de municipis aplegaven 28.705 hectàrees cultivades en la primera data, que havien passat a les 28.032, cosa que suposa una caiguda del 2,3%. En canvi, la superfície de vinya va seguir una direcció inversa, de manera que, en aquest grup de municipis, s'hauria passat de 22.194 hectàrees a unes 22.819, que representa un augment del 2,8%. Unes dades que són coherents amb el que hem vist a la taula 8, que ens mostren que cap al 1922 al Penedès hi hauria hagut un nombre lleugerament superior d'hectàrees de vinya que el 1860.

En conseqüència, l'augment moderat de la superfície de vinya i la reducció de la superfície cultivada donen, com a resultat, un increment de la intensitat en el conreu vitícola. És cert que aquest fenomen no ha estat generalitzat, i trobem reduccions significatives de la intensitat localitzades a la zona sud de la província de Barcelona i també a la comarca de l'Anoia-Castellví de la Marca, Castellet i la Gornal, Cabrera d'Anoia, els Hostalets de Pierola, Piera i Sant Pere de Riudebitlles. Tanmateix, a la resta de la regió, l'augment de la intensitat de la vinya ha estat notable. El fet més remarcable és que diversos municipis dels que van veure augmentar el pes de la vinya ja tenien una intensitat superior al 80% a mitjan segle XIX. En quatre —Masquefa, Gelida, Sant Esteve Sesrovires i Sant Llorenç d'Hortons—, aquest procés va conduir, a començaments de la dècada de 1930, a fer que la vinya superés el 90% de la superfície cultivada. En qualsevol cas, el mapa permet observar un nucli format al voltant de Sant Sadurní d'Anoia, o amb centre en aquesta població, la qual, durant més d'un segle, va tenir la vinya com a gairebé un monocultiu. Sembla que, a mesura que s'allunya d'aquest nucli central, la viticultura, sense deixar de ser hegemònica, perd pes relatiu.

87 MURO, NADAL & URTEAGA (2011).

88 MORERA [(1909)?].

Taula 10. Estructura de conreus a la província de Tarragona, 1909 (%)

Percentatge						
Partit judicial	Cereal	Vinya	Olivera	Horta	Altres	Total
Falset	14,5	61,3	8,0	0,6	15,6	100,0
Gandesa	27,7	19,5	32,7	1,1	18,9	100,0
Montblanc	34,1	49,7	6,2	0,5	9,5	100,0
Reus	8,3	57,3	9,6	1,3	23,4	100,0
Tarragona	16,2	56,6	9,8	1,1	16,3	100,0
Tortosa	16,6	13,3	46,6	3,2	20,2	100,0
Valls	20,5	60,2	8,7	0,5	10,2	100,0
El Vendrell	20,7	61,7	7,1	0,3	10,1	100,0
Penedès	22,2	64,2	6,2	0,3	7,0	100,0
Resta	16,2	54,6	9,6	0,4	19,2	100,0
Total provincial	18,5	43,9	19,8	1,3	16,4	100,0

Fons: Elaboració pròpia amb les dades de MORERA [(1909?)].

Aquesta darrera impressió sembla confirmar-se quan observem que la intensitat de la vinya als municipis penedesencs de la província de Tarragona és sensiblement menor que a la província de Barcelona. Podem adduir que ni estem parlant del mateix període temporal ni usem fonts similars. Ara bé, malgrat que sembla que la intensificació del conreu de la vinya va avançar en acostar-se la dècada dels anys trenta —vegeu mapa 2—, en cap cas no arribaria al nivell de la província de Barcelona, almenys així ho reflecteixen les dades per partits judicials de la província de Tarragona que s'han obtingut amb la informació que proporciona Emili Morera a la *Geografia General de Catalunya*. Als municipis penedesencs del partit judicial del Vendrell, la intensitat de la vinya arribava, el 1909, al 64,2%. Aquesta seria molt més elevada a la zona tarragonina del Penedès que a la resta de la província, de forma que, dins del partit judicial del Vendrell, observem diferència entre la zona que incloem al Penedès i els municipis que no ho són. Les dades de Morera ens indiquen que hi ha una diferència de gairebé 10 punts percentuals en la intensitat del conreu entre una zona i l'altra del districte del Vendrell. La diferència també és notable si ho comparem amb el total provincial, determinat pel pes que tenen tant els cereals com l'olivera i altres conreus en moltes de les demarcacions tarragonines. A tota la província, l'any 1909 només dos partits més, el de Falset i el de Valls, tenien més d'un 60% de vinya respecte de la superfície cultivada.

Aquesta situació es mantindria fins a la Guerra Civil, quan hem vist que s'haurien produït arrencades massives de vinyes. Aquest va ser un fenomen generalitzat tant al Penedès barceloní com al tarragoní. Així, Giralt mostrava una caiguda de la intensi-

tat de la vinya als partits judicials de Vilafranca i de Vilanova. Al primer, aquest conreu representava el 67,5% de la superfície cultivada cap al 1860 i va passar al 50,2% cap al 1947. Al partit de Vilanova, la caiguda és més dramàtica, perquè passa del 63,1% de mitjan segle XIX al 31,6%, cent anys després. No tenim dades completes per al partit judicial del Vendrell, l'altra gran zona del Penedès, però l'evolució de la superfície plantada de vinya ja ens indica que aquesta es va reduir notablement també a l'àrea tarragonina del Penedès. Disposem d'informació sobre alguns municipis que ens corroboren aquesta evolució similar arreu de la regió vitícola penedesenca. Així, a Albinyana la vinya hauria passat de representar el 67,0% de la superfície cultivada l'any 1909 al 35,1% el 1945. A Banyeres, la vinya hauria evolucionat del 65,1% al 25,5% entre 1909 i 1945. A Bonastre, la diferència entre la intensitat de la vinya hauria estat de 41 punts percentuals entre 1909 i 1947. En la mateixa direcció haurien evolucionat Cunit i Sant Jaume dels Domenys, en què la vinya s'hauria vist reduïda al 18,5% i al 36,2%, respectivament, entre 1909 i 1945-1946.⁸⁹ També a Aiguamúrcia trobem un descens de la intensitat del conreu de la vinya, que hauria passat a sumar el 71,3% de la superfície cultivada, l'any 1909, al 46,7% el 1954.⁹⁰

3.2 Estructura i concentració de la propietat

L'elevat grau d'especialització vitícola de la regió del Penedès té molt a veure amb qui van ser els primers impulsors de la primera expansió de la vinya i com aquesta va anar configurant un sistema que pivotava, sobretot, a l'entorn de grans i mitjans propietaris que cedien part de les seves terres a rabassa morta. Efectivament, cal recordar que el procés d'expansió del conreu de la vinya a partir del segle XVIII es va desenvolupar, en bona part, a l'àrea de major influència de les masies.⁹¹ D'aquesta manera, les plantacions de vinyes van ser impulsades, inicialment, per una sèrie d'emfiteutes que havien aprofitat la crisi baixmedieval per engrandir les seves explotacions annexant-se un o més masos rònecs a les cases pairals inicials. Aquests emfiteutes serien els que es convertirien en propietaris plens de la terra amb la fallida de l'Antic Règim i l'establiment del nou Estat liberal. Al llarg del segle XVIII, els emfiteutes/propietaris començaren a establir-hi alguns parents en condicions relativament favorables, però, a mesura que

⁸⁹ Els percentatges de vinya dels anys posteriors a la Guerra Civil s'han calculat a partir dels resums que apareixen en els amillaraments respectius. ACBP, fons Ajuntament d'Albinyana, *Amillarament de la riquesa rústica i pecuària*, dos volums, ACBP300-18-T1-648 i ACBP300-18-T1-649; fons Ajuntament de Banyeres del Penedès, *Amillarament 1947*, ACBP300-5-T1-117; fons Ajuntament de Bonastre, *Amillarament 1947*, ACBP300-2-T1-405; fons Ajuntament de Cunit, *Amillarament de la riquesa rústica i pecuària 1946*, ACBP300-3-T1-172, i fons de l'Ajuntament de Sant Jaume dels Domenys, *Amillarament de la riquesa rústica i pecuària 1946*, dos volums, ACBP300-6-T1-1328 i ACBP300-6-T1-1329.

⁹⁰ CARDÓ (1983): 643.

⁹¹ COLOMÉ & VALLS (1994); ESTEVE & VALLS, (2010).

l'expansió de la vinya també va impulsar el creixement demogràfic i es va intensificar la pressió sobre la terra, els que havien establert van seguir dues vies: una, ampliar la superfície de vinya bé substituïnt conreus, bé amb noves rompudes i, l'altra, intentar recuperar les antigues rabasses per tornar a cedir la terra, en condicions més oneroses, per als pagesos que les havien de treballar.⁹²

Com a conseqüència d'aquest procés, cap a 1860, moment en què en aquestes comarques la vinya ja era predominant, ens trobem amb un conjunt de mitjans i grans propietaris que haurien cedit una part important de les seves terres per plantar-hi vinya. En aquest sentit, Garrabou, Planas i Sagner assenyalen que, en general, els grans patrimonis agraris es reservaven la part de les hisendes dedicades al bosc i les millors terres i cedien la major part de les terres de cultiu sota diverses formes contractu- als.⁹³ Molts d'aquests propietaris seguien diverses estratègies durant el segle XIX amb l'objectiu d'anar engrandint els seus patrimonis, entre les quals hi va jugar un paper fonamental el de l'agregació per via matrimonial. Francesc Valls ho ha explicat perfectament seguint la trajectòria de la nissaga Mata de Garrigues-Subirats-de Camps, una nissaga que Valls remunta fins als segles XIV i XV. Situats ja en la nostra època d'estudi, cal dir que l'estratègia matrimonial acabaria culminant amb el casament de la pubilla del mas Mata de Garrigues amb l'hereu del Marquès de Camps, l'any 1926.⁹⁴ L'avi d'aquest darrer, Pelagi de Camps, el qual ja era el principal contribuent de la província de Girona, va incorporar un notable patrimoni a l'Alt Penedès, en casar-se amb Concepció d'Olzinellas. Ja al segle XX, la unió de les famílies de Camps i Subirats (taula 11) va convertir el marquès de Camps en un dels principals propietaris de la regió vitícola del Penedès —sinó en el principal— i més enllà, amb terres al Bruc, Esparreguera o en alguns municipis del districte del Vendrell, però fora ja de l'àrea penedesenca. S'ha de tenir en compte, a més, que la casa de Camps era la principal propietària rural catalana a mitjan segle XIX.⁹⁵

Juntament amb l'estratègia matrimonial, Valls assenjala, com un factor important per a l'engrandiment del patrimoni familiar, la participació d'aquestes famílies amb grans patrimonis en els circuits del crèdit local. De tal manera que, en determinades conjuntures, l'activitat com a prestadors amb garantia d'hipoteca donava els seus fruits i contribuïa a l'ampliació del patrimoni familiar quan els prestataris eren incapaçs de tornar els diners rebuts.⁹⁶

92 VILAR (1986); VALLS (1996); TELLO & BADIA-MIRÓ (2015).

93 GARRABOU; PLANAS & SAGUER (2001).

94 VALLS (1996): 286-294.

95 ESTALELLA (1984); PONS & ADROER (1988).

96 VALLS (1996): 289-290.

Taula 11. Patrimonis de les famílies Subirats i de Camps a l'Alt Penedès i l'Anoia, c. 1925 (en hectàrees)

	Maria Prats (vídua de Joan Subirats Parent)	Marquès de Camps/Concepció d'Olzinelles
El Bruc*	117,1	
Esparreguera*	78,2	
Hostalets de Pierola	186,4	
Masquefa	129,5	
Avinyonet del Penedès		s/d
Sant Cugat Sesgarrigues		93,2
Sant Llorenç d'Hortons		68,6
Sant Pere de Riudebitlles**		39,3
Subirats		706,3
Torrelavit		7,3
Salomó		s/d
Montferri		s/d
Total	511,2	914,6
Total Penedès	1.425,8	
Terres a Girona (1957-1959)		3.820,9

* Les dades del Bruc i d'Esparreguera corresponen a l'amillament de 1860. *Fonts:* Les dades de la família Subirats-Prats procedeixen de Valls (1996). Les dades de la família de Camps-Olzinelles s'han tret de les diferents informacions sobre les propietats de l'annex 5, excepte en el cas de Salomó i de Montferri, que provenen d'AHT, *Listes cobratories de rústica*, 1935, del Lloar a Nulles, AHT330-51-T1-136 i *Repartiments* 1932, Alcover, Montblanc i Salomó, AHT330-51-T1-19. Les dades del marquès de Camps (Jordi de Camps), de les terres de Girona, provenen d'ESTALELLA (1984).

En definitiva, pel que sabem, sembla que, a partir de la crisi baixmedieval a la zona de major influència de les masies situada fora de la Catalunya humida, s'hauria iniciat un procés d'especialització vitícola que hauria contribuït a l'engrandiment dels patrimonis familiars. Així, des del segle XVIII i durant el segle XIX, s'hauria produït un procés de concentració de la propietat en mans d'uns emfiteutes que, aprofitant l'establiment del règim liberal, van esdevenir propietaris plens de la terra de la qual retenien el domini directe. En aquest sentit, sembla que a mitjan segle XIX aquest procés, sense ser general, hauria estat força avançat, tal com assenyalava Josep Colomé.⁹⁷

Fins a quin punt la crisi finisecular va afectar aquesta situació? Pel que fa al Penedès, el mateix Colomé ha considerat que aquesta va comportar una consolidació de la petita propietat, fenomen que s'hauria vist facilitat per un procés de fragmentació d'algunes grans hisendes, amb un increment del nombre de petits propietaris

⁹⁷ COLOMÉ (1992).

entre mitjan segle XIX i el primer terç del XX, fet que, com s'acaba d'assenyalar, ho atribuïa al desmembrament d'alguns grans patrimonis que no haurien pogut atendre les necessitats de replantació.⁹⁸ En qualsevol cas, les dades de Josep Colomé es fonamenten només en l'anàlisi de tres municipis (Castellví de la Marca, la Granada i Sant Sadurn d'Anoia). Tanmateix, Aracil i altres assenyalen la possible existència, al mateix temps, d'un doble procés de fragmentació i de concentració de la propietat com un fenomen que no seria contradictori i que hauria conduït a una polarització en la tinença de la terra. En aquest sentit, aquests autors assenyalaven que la crisi finisecular hauria afectat, en major mesura, la mitjana propietat, més que no la gran.⁹⁹ Malgrat això, cal assenyalat que partien d'una mostra de cinc municipis de la província de Barcelona, entre els quals només hi havia un del Penedès: Torrelles de Foix.

La recerca que hem fet permet afirmar que el resultat de tot el procés històric, inclosos els efectes de la plaga de la fil·loxera, seria que, a l'alçada dels anys trenta del segle XX, ens trobaríem amb una propietat relativament concentrada, fet que demostrarem a través de dos tipus d'indicadors: el primer és l'estructura de la propietat i el segon és el coeficient de Gini —que també anomenarem de concentració—, que ha estat usat a bastament en els estudis sobre la propietat agrària a Catalunya. Abans de continuar, cal fer algunes consideracions. En primer lloc, cal dir que podem abordar l'anàlisi de l'estructura i de la concentració de la propietat usant dos tipus de mesura. D'una banda, la quantitat de terra que acumulaven les persones i, de l'altra, la riquesa —de fet, la capacitat productiva— que generava aquesta terra. Els estudis que han abordat la propietat de la terra a l'Estat espanyol han tendit a evitar l'ús dels amillaments a causa de la seva deficiència. Així es pot veure en treballs com els d'Edward Malefakis, o en molts dels treballs continguts al volum coordinat per Ramon Garrabou.¹⁰⁰ Però a Catalunya, la manca d'altres fonts ha obligat a recórrer als amillaments o al seu derivat, la contribució territorial rústica. Cal recordar que a Catalunya —com a la resta de les zones del nord d'Espanya— no es va elaborar el cadastre de la riquesa rústica fins després de la Guerra Civil, fet que denunciava la Unió de Rabassaires i que recordava Edward Malefakis.¹⁰¹ La segona mesura de la propietat té a veure amb la capacitat productiva de la terra. En aquest sentit, Enric Tello ha assenyalat que és interessant abordar l'anàlisi de la propietat des del punt de vista del valor de la terra, atès que això hauria de permetre una millor aproximació als grups socials de les àrees rurals.¹⁰² També Gemma Tribó considera que el criteri de la capacitat productiva sempre és més

98 COLOMÉ (1992).

99 ARACIL, FERRER, PONCE, RECAÑO & SEGURA (1999).

100 MALEFAKIS (1980); GARRABOU (1992).

101 GENERALITAT DE CATALUNYA (1933): 45; MALEFAKIS (1980): 459.

102 TELLO (1983): 58.

proper al repartiment real de la riquesa.¹⁰³ Amb tot, en el cas català, i per a la primera meitat del xx, aquest enfocament parteix de les mateixes fonts problemàtiques que l'anàlisi de la quantitat de terra, atès que, per fer-la, només tenim dues opcions: o bé la riquesa estimada —o líquid impossible— que ofereixen els amillaraments, o bé la que apareix als padrons de la contribució territorial rústica, que es deriva, precisament, dels mateixos amillaraments.

En segon lloc, cal tenir en compte que ambdues fonts recullen la informació sobre els contribuents, de manera que es pot donar el cas que s'hi incloquin també els rabassaires. Que aquests paguessin les contribucions era força freqüent al segle XIX, però, com han mostrat Jordi Planas i Francesc Valls per al cas dels Hostalets de Pierola, els rabassaires van tendir a desaparèixer de la contribució rústica.¹⁰⁴ En aquest sentit, només hem trobat que es relacionessin rabassaires en els amillaraments de Corbera de Llobregat, els Hostalets de Pierola, Masquefa, Piera i Sant Esteve Sesrovires, i encara amb unes quantitats que fan sospitar que bona part dels parcers o rabassaires no apareixen en la contribució.¹⁰⁵ A la resta d'amillaraments consultats, hem de considerar que els contribuents que hi consten són els propietaris de la terra, atès que no hi trobem cap indicació que ens digui el contrari. Diferent és el cas del cadastre, en què el que consten són els propietaris.¹⁰⁶ Per a l'elaboració de la taula 12, hem recorregut als cadastres de Font-rubí, Mediona i Sant Llorenç d'Hortons davant les deficiències dels respectius amillaraments.

En tercer lloc, cal prendre en consideració què s'entén per petita, mitjana i gran propietat. Tal com assenyalen Garrabou, Planas i Sagner, si se segueixen conceptes estàndard, la gran propietat seria aquella que supera àmpliament la quantitat de treball que pot aportar una unitat familiar per a la seva explotació. D'aquesta forma, una "explotació de tipus familiar seria equivalent a la propietat mitjana" i dues "explotacions familiars ja constituïrien una propietat gran".¹⁰⁷ En aquest sentit, Josep Colomé ha seguit uns criteris similars per definir què és petita, mitjana i gran propietat. Així, aquest autor considera que entén per petita propietat "aquella que no cubre las necesidades de subsistencia de una familia campesina"; defineix la mitjana propietat com aquella que "permite reproducir la fuerza de trabajo de una familia campesina sin verse obli-

103 TRIBÓ (1995): 168.

104 PLANAS & VALLS-JUNYENT (2011): 32-33.

105 En el cas de Corbera de Llobregat, hem pogut determinar qui eren els propietaris dels parcers o rabassaires que contribueixen. En els d'Hostalets, Masquefa, Piera i Sant Esteve Sesrovires no hem pogut fer aquesta distinció i els resultats de la taula 12 inclouen totes les explotacions.

106 A partir de 1925, l'Institut Geogràfic i Estadístic va canviar el nom i va passar a denominar-se Institut Geogràfic i Cadastral, i va incorporar el cadastre de rústica procedent del Ministeri d'Hisenda. Des de l'Institut es va desenvolupar una tasca lenta però força perfecta d'aixecament topogràfic. Hem localitzat en alguns arxius locals els fulls del cadastre amb la descripció dels polígons elaborats durant els anys 1934 i 1935.

107 GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001): 16.

gada a recurrir a ingresos de tipo complementario” i que, a més, no necessita recórrer, a treball extern a la unitat familiar, excepte en moments puntuals, i, finalment, la gran propietat seria aquella “que precisa de trabajo asalariado a lo largo del año... y obligado además a incorporar mano de obra complementaria en momentos puntuales como la vendimia”.¹⁰⁸

Aquestes definicions genèriques han tingut a la pràctica algunes traduccions diferents, segons el que es vulgui estudiar i el tipus de conreu predominant en cada zona. Des del punt de vista de la quantitat de terra, en el treball citat de Josep Colomé, es considerava que, a les zones vitícoles, la petita propietat se situaria entre les 0 i les 5 hectàrees, la mitjana abraçaria l'interval de les 5 a les 20 hectàrees i la gran propietat seria la que superaria aquesta darrera xifra. Aquest criteri l'han seguit, darrerament, Ramon Garrabou i Enric Sagner per analitzar els canvis en la propietat de la terra després de la fil·loxera al Vallès Occidental.¹⁰⁹ Gemma Tribó, en canvi, en analitzar la distribució de la propietat de la terra al Baix Llobregat, estableix una divisió diferent entre petita, mitjana i gran propietat, en què la petita abraçaria un interval que aniria entre les 0 i les 3 hectàrees, la mitjana comprendria entre les 3 i les 10 hectàrees i la gran propietat seria aquella que tindria més de 10 hectàrees. En el mateix volum en què participen Colomé i Tribó, Miquel Gutiérrez ha establert una distinció per a la comarca de l'Anoia —incloent-hi dues poblacions de l'àrea penedesenca com Masquefa i els Hostalets de Pierola—, on la petita propietat seria aquella que arriba fins a les 10 hectàrees, la mitjana se situaria en l'interval de les 10 a les 50 hectàrees i la gran propietat, en conseqüència, seria la que superaria aquesta darrera xifra.¹¹⁰ Per la seva banda, Jordi Planas i Francesc Valls han establert uns límits diferents per als Hostalets de Pierola. En el seu cas, parlaven d'explotacions i distingien entre la petita explotació com aquella que arriba fins a les 10 hectàrees, la mitjana la que va entre les 10 i les 25 i la gran la que és superior a 25 hectàrees.¹¹¹ Precisament, el límit de les 10 hectàrees de secà o una de regadiu era el que fixava la Llei de reforma agrària de 1932 perquè un parcer o arrendatari pogués ser inclòs al Cens de pagesos a fi de poder-se beneficiar de l'esmentada reforma, malgrat que, depenent de les zones, aquesta podia ser una mesura que exclogués determinats petits camperols.¹¹² Aquest límit s'aproxima a la dimensió òptima al Penedès que podia conrear una unitat familiar integrada per dos actius masculins i un de femení que aportessin entre el 70% i el 80% del treball necessari total per al període 1900-1910.¹¹³ De manera que, en el meu cas, i per a la dimensió territorial, seguiré el criteri establert per Jordi Planas i Francesc

108 COLOMÉ (1992): 241-244.

109 GARRABOU & SAGUER (2017).

110 GUTIÉRREZ (1992).

111 PLANAS & VALLS (2012).

112 ESPINOZA, ROBLEDO, BREL & JULIO VILLAR (2007).

113 GARRABOU, PUJOL, COLOMÉ & SAGUER (1992).

Valls, tot considerant petites propietats aquelles inferiors a 10 hectàrees, mitjanes les que se situen entre 10 i 25 hectàrees i grans propietats les superiors a les 25 hectàrees. A més, a la taula 12, hem distingit dins de les grans propietats aquelles que podem considerar com a molt grans, és a dir les que disposaven de més de 100 hectàrees de terra.

Més complicat és establir unes categories quan el que volem usar per definir la dimensió de la propietat de la terra és la seva capacitat productiva o, el que és el mateix, el líquid o la riquesa imposable, o els impostos que se'n deriven. En aquest sentit, per al període que s'estudia aquí, Gemma Tribó ha establert uns criteris per distingir entre petita, mitjana i gran propietat. Per a aquesta autora, la petita propietat seria aquella que tributaria menys de 25 pessetes —un líquid imposable de menys 100—, atès que aquest era el límit que s'establí per al dret a vot durant la Restauració, quan el sufragi era censatari; la mitjana propietat se situaria entre aquesta xifra i una quota de rústica equivalent a 200 pessetes —una riquesa rústica estimada en 800 pessetes—, i la gran propietat seria la que superaria les 200 pessetes de quota. Cal dir que aquests són uns criteris establerts per al segle XIX. Així doncs, la mateixa Tribó fixa un límit d'una riquesa imposable superior a 2.500 pessetes per definir els majors contribuents per al període 1923-1935.¹¹⁴ D'altra banda, cal recordar que al Cens de pagesos que es va fer per a la reforma agrària es considerava que un propietari s'hi podia inscriure si, per l'explotació directa, pagava una quota de menys de 50 pessetes.¹¹⁵ Tenint en compte aquestes consideracions, en aquest treball, quan parlem de la riquesa imposable o de les quotes de rústica, consideraré que la petita propietat és aquella que cotitzava per menys de 50 pessetes o 200 pessetes de líquid imposable. La mitjana propietat seria aquella que pagava entre 50 i 500 pessetes de contribució territorial rústica —entre 200 i 2.000 pessetes de riquesa estimada—, tot distingint dos trams, el primer entre 50 i 200 pessetes de quota, i el segon que abraçaria entre les 200 i les 500 pessetes de quota. Finalment, la gran propietat seria la que superava les 500 pessetes de quota i les 2.000 de líquid imposable.

Abordem, primer, l'anàlisi de l'estructura de la propietat tenint en compte la quantitat de terra que acumulava cada propietari. Per fer això, s'ha construït una base de dades amb els amillaraments de 27 municipis de la regió del Penedès, tots de la província de Barcelona, atès que, com s'ha dit, a la província de Tarragona —almenys pel que fa a la nostra àrea— no sembla que s'hagués fet una refundició dels apèndixs durant la primera meitat del segle XX. El resultat, que es pot consultar a la taula 12 i a l'annex 5, ens permet constatar alguns fets.

En primer lloc, cal destacar que, segons la mitjana, el nombre de propietaris es concentrava en la franja de la petita propietat. Un municipi tipus —considerat a

114 TRIBÓ (1995).

115 ESPINOZA, ROBLEDO, BREL & JULIO VILLAR (2007).

partir de la mitjana dels 27 de la taula 12— tindria prop de 200 petits propietaris, la majoria dels quals, a més, es concentraria en la franja de la propietat inferior a 5 hectàrees de terra. Destaca el fet de la debilitat numèrica dels mitjans propietaris, que, de mitjana, no arribarien al 5% dels contribuents i serien superats a bastament pels grans hisendats, atès que aquells propietaris que tenien més de 25 hectàrees suposen més del 7% de la mitjana. Tanmateix, cal destacar que en alguns municipis aquesta gran propietat seria pràcticament inexistent. Així, succeeix a les Cabanyes, on no trobem cap persona que posseís més de 25 hectàrees de terra, i a Sant Pere de Riudebitlles, on només hi ha un propietari amb una extensió superior a les 25 hectàrees —però inferior a les 100. Respecte d'aquest darrer municipi, però, cal assenyalar, primer, que es tracta d'una població amb una activitat industrial relativament important —la indústria paperera—, i en la qual, a més, tenia un pes molt important el regadiu —l'horta representava el 20,4% de la superfície cultivada. L'altre grup de municipis, que tenen un nombre relativament petit de grans propietaris, són relativament grans, i no en podem determinar cap patró. Juntament amb aquests dos, hi ha 12 municipis més on la gran propietat no superaria la mitjana: Castellví de la Marca, Font-rubí, Gelida, la Granada del Penedès, Masquefa, Pacs, el Pla del Penedès, Sant Cugat Sesgarrigues, Sant Esteve Sesrovires, Sant Martí Sarroca, Santa Fe del Penedès i Vilobí del Penedès. En aquest sentit, podem distingir dos grups. Un primer grup, format fonamentalment per municipis d'extensió molt petita, inferior als 10 km², la majoria dels quals delimiten amb Vilafranca del Penedès. Les excepcions dins d'aquest grup són el Pla del Penedès i Vilobí del Penedès.

Tot i la presència d'un gran nombre de petits propietaris, el cert és que la major part de les terres estaven en mans de molt poques persones, atès que els propietaris que cotitzaven per més de 25 hectàrees de terra —el 7,5% del total— disposaven del 73,7% de les terres, de mitjana. En alguns municipis, els més grans, aquells que tenien més de 100 hectàrees de terra sumaven més del 50% de la propietat territorial. Aquest és el cas dels termes de Cabrera d'Anoia, Mediona, Olesa de Bonesvalls, Piera, Pontons i Subirats. En termes generals, es tracta de municipis d'una extensió superior als 25 km², amb l'excepció de Cabrera d'Anoia. En alguns d'aquests municipis, hi ha un o dos propietaris que destaquen per sobre de la resta. Així, a Olesa de Bonesvalls, el Bisbat de Barcelona apareix com el principal propietari, amb 832 hectàrees, mentre que el propietari següent en importància —Josep Parellada Mitjans— disposava fins a 300 hectàrees de terra. A Pontons, per la seva banda, trobem dos propietaris que superen les 300 hectàrees de terra: Joan Suriol Solé —amb 529 hectàrees— i Magí Morera Galícia —amb 361. També a Subirats hi ha dos propietaris que destaquen per sobre de la resta, amb més de 300 hectàrees de terra: Pere Mir Ràfols, l'hereu de Can Guineu de Sant Sadurní, que declarava tenir unes 403 hectàrees de terra, i el principal contribuent del Penedès, el marquès de Camps, que en declarava 706.

Taula 12. Estructura de la propietat al Penedès, c. 1930 (nombre de propietaris i hectàrees en %)

	Propietaris				Hectàrees			
	< 10 ha	10-25 ha	25-100 ha	> 100 ha	< 10 ha	10-25 ha	25-100 ha	> 100 ha
Les Cabanyes	94,3	5,7	0,0	0,0	72,8	27,2	0,0	0,0
Cabrera d'Ànoia	77,0	6,6	6,6	9,8	5,4	4,6	15,9	74,0
Castellet i la Gornal	79,3	7,3	11,3	2,0	11,3	10,1	45,8	32,9
Castellví de la Marca	90,6	2,0	5,4	2,0	14,6	4,4	38,6	42,5
Corbera de Llobregat	76,7	9,5	12,1	1,7	8,0	12,7	62,9	16,3
Font-rubí	90,9	3,7	3,6	1,8	21,8	10,0	25,3	43,0
Gelida	88,0	4,8	5,2	2,0	19,6	9,0	36,0	35,5
La Granada del Penedès	94,6	2,2	3,1	0,0	39,4	14,1	46,6	0,0
Els Hostalets de Pierola	86,4	5,9	5,9	1,8	26,7	9,8	37,1	26,4
Masquefa	90,1	3,8	4,2	1,9	29,4	6,8	27,2	36,5
Mediona	80,0	8,7	5,8	5,5	12,2	9,5	23,0	55,3
Olesa de Bonesvalls	59,6	12,3	19,3	8,8	3,5	4,3	28,8	63,5
Pacs del Penedès	92,0	4,9	2,5	0,6	30,7	21,9	28,6	18,8
Piera	79,1	4,9	10,4	5,5	9,9	4,7	33,7	51,7
El Pla del Penedès	88,1	6,0	6,0	0,0	26,9	21,7	51,4	0,0
Pontons	68,9	8,2	11,5	11,5	2,7	3,3	19,9	74,1
Sant Cugat Sesgarrigues	93,0	3,1	3,9	0,0	39,8	11,5	48,6	0,0
Sant Esteve Sesrovires	93,5	2,6	3,4	0,5	43,3	8,8	33,1	14,8
Sant Llorenç d'Hortons	71,4	9,2	14,3	5,1	4,9	7,6	44,1	43,3
Sant Martí Sarroca	91,8	3,0	4,4	0,8	24,9	10,0	39,8	25,3
Sant Pere de Riudebitlles	96,3	3,3	0,4	0,0	66,9	24,9	8,2	0,0
Santa Fe del Penedès	88,3	6,7	5,0	0,0	25,7	29,3	45,0	0,0
Santa Margarida i els Monjos	87,5	5,0	7,0	0,5	16,7	14,9	57,0	11,4
Subirats	85,0	5,3	6,4	3,3	10,9	6,9	26,3	56,0
Torrelavit	87,7	4,1	6,7	1,5	16,7	7,5	48,5	27,3
Vilobí del Penedès	91,5	4,3	4,3	0,0	31,3	19,2	49,6	0,0
Mitjana	87,9	4,7	5,6	1,9	17,4	8,9	34,4	39,3

Fonts: Vegeu annex 5.

Des del segon tipus d'aproximació, la de la capacitat productiva de la terra, la consulta dels padrons de rústica en diversos arxius municipals i comarcals, i a l'Arxiu Històric de Tarragona, ens ha permès ampliar la mostra de municipis fins als 56 dels 63 que té el nostre àmbit d'estudi,¹¹⁶ amb l'avantatge que disposem de dades per a la zona tarragonina. En aquest sentit, el dibuix que es presenta a la taula 13 és força similar al que ja hem trobat quan el que s'ha comptat és la quantitat de terra. En aquest cas, donada la quantitat de municipis —les dades es poden consultar a l'annex 6—, ho hem resumit per partits judicials. Novament, ens trobem amb una propietat relativament polaritzada, amb un grup de petits propietaris —aquells que pagaven menys de 50 pessetes de rústica— que representen prop del 79% dels contribuents. Només el partit judicial de Vilanova i la Geltrú es troba clarament per sota d'aquesta mitjana, sobretot a causa del fet que a Olivella el repartiment del nombre de propietaris és molt favorable als mitjans, cosa poc habitual al Penedès: en aquest municipi, els propietaris que cotitzaven per sota de 50 pessetes són el 12,0% del total, el 24,0% pagaven entre 50 i 200 pessetes, els que contribuïen amb entre 200 i 500 eren el 32%, igual que els que pagaven més de 500. Al partit judicial de Sant Feliu de Llobregat, per la seva banda, els petits propietaris representaven el 13,4% del total, però contribuïen en un 14,3%. Igualment que als altres districtes, el pes de la mitjana propietat es relativitza quan observem el pes que té sobre les quotes: el 16,1% dels propietaris que contribuïen entre 50 i 500 pessetes representaven, només, el 24,6% de la recaptació.

Als partits judicials d'Igualada, el Vendrell i Vilafranca del Penedès també hi ha un gran nombre de petits propietaris, que, en aquest cas, superen el 80% dels contribuents. Tanmateix, la dimensió de les explotacions d'aquests contribuents havia de ser força petita, atès que les quotes sumen quantitats relativament modestes: el 19,6% a Igualada, el 19,6% al Vendrell i el 17,1% al districte de Vilafranca. Igualment, als tres partits hi trobem una debilitat relativa de la mitjana propietat. D'aquesta manera, els propietaris que pagaven entre 50 i 500 pessetes, tot i representar de mitjana en els tres partits el 16,4% del total, acumulaven el 35,7% de la riquesa rústica, menys que el 45,5% que s'acumulava en mans dels grans propietaris. Tant al districte d'Igualada com al del Vendrell i al de Vilafranca, la relació entre el percentatge de riquesa rústica que haurien acumulat els grans propietaris (47,5%, 42,4 i 46,7%) i la proporció que representen aquests sobre el total de contribuents (3,7%, 3,0% i 3,1%, respectivament) ens indica que la propietat havia d'estar més concentrada que a la resta de partits judicials: amb una proporció menor de grans propietaris, aquests districtes acumulaven, proporcionalment, més riquesa.

Malgrat que és al partit judicial de Sant Feliu de Llobregat on els grans propietaris acumulaven una major proporció de la riquesa rústica, és al partit de Vilafranca

¹¹⁶ En realitat disposem de dades de 57 municipis de l'època, però cal tenir en compte que Sant Vicenç de Calders, que als anys trenta era municipi, actualment està agregat al terme del Vendrell.

on els grans propietaris serien més grans, per dir-ho d'alguna manera. Així, els contribuents del districte vilafraquí aportaven una quota mitjana de 1.065 pessetes per propietari, mentre que aquesta era de 986 al partit de Sant Feliu de Llobregat, de 981 al del Vendrell, de 961 al de Vilanova i la Geltrú i de 900 pessetes a la zona penedesenca de l'Anoia. En resum, podem afirmar que la riquesa agropecuària al Penedès estaria relativament concentrada en unes poques mans, amb una franja de mitjans propietaris relativament dèbil, dels quals una part estarien més a prop de la gran propietat que de la petita, i amb un nombre elevat de petits propietaris —una mitjana d'uns 231 en cada municipi— que retenien només una petita part de la riquesa.

Taula 13. Estructura de la propietat al Penedès, c. 1930 (Contribució territorial rústica, nombre de propietaris i suma de les quotes, en percentatge)

Partit judicial	Propietaris (%)				Riquesa (%)			
	< 50	50-200	200-500	> 500	< 50	50-200	200-500	> 500
Igualada	80,6	11,9	3,8	3,7	19,6	15,2	17,7	47,5
Sant Feliu de Llobregat	78,3	13,4	2,7	5,6	18,1	14,3	10,3	57,3
El Vendrell	80,0	13,4	3,8	2,8	19,6	18,8	19,2	42,4
Vilafraanca del Penedès	80,6	12,1	4,2	3,1	17,1	16,6	19,6	46,7
Vilanova i la Geltrú	72,6	17,0	6,2	4,1	14,6	18,7	21,8	44,9
Penedès	78,8	13,5	4,3	3,4	17,2	17,1	18,9	46,8

Nota: Els municipis que comprèn cada partit judicial són els següents: **Igualada:** Cabrera d'Anoia (1925), els Hostalets de Pierola (1934), Masquefa (1926) i Piera (1936); **Sant Feliu de Llobregat:** Castellví de Rosanes (1934), Corbera de Llobregat (1936), Gelida (1934), Sant Esteve Sesrovires (1925), Sant Llorenç d'Hortons (1936) i Vallirana (1926); **el Vendrell:** Aiguamúrcia (1935), Albinyana (1936), l'Arboç (1931), Banyeres del Penedès (1936), Bellvei (1936), la Bisbal del Penedès (1931), Bonastre (1931), Calafell (1935), Creixell (1935), Cunit (1934), Llorenç del Penedès (1935), Montmell (1936), Roda de Barà (1935), Sant Jaume dels Domenys (1936), Sant Vicenç de Calders (1935) i el Vendrell (1931); **Vilafraanca del Penedès:** Avinyonet del Penedès (1934), les Cabanyes (1918), Castellví de la Marca (1934), Font-rubí (1936), la Granada (1934), Mediona (1936), Olèrdola (1934), Pacs del Penedès (1936), el Pla del Penedès (1928), Pontons (1926), Sant Cugat Sesgarrigues (1934), Sant Martí Sarroca (1935), Sant Quintí de Mediona (1931), Sant Sadurn d'Anoia (1935), Santa Fe del Penedès (1934), Santa Margarida i els Monjos (1925), Subirats (1933), Torrelavit (1928), Torrelles de Foix (1933), Vilafraanca del Penedès (1933) i Vilobí del Penedès (1934), i **Vilanova i la Geltrú:** Canyelles (1936), Castellet i la Gornal (1934), Cubelles (1934), Olesa de Bonesvalls (1918), Olivella (1934), Sant Pere de Ribes (1934), Sitges (1918) i Vilanova i la Geltrú (1931). *Fonts:* Vegeu annex 6.

Una altra forma d'analitzar el grau de concentració de la propietat és calculant algun indicador que ens el mostri, i això és el que farem en els paràgrafs següents. Precisament, per obtenir un indicador sobre la concentració d'una sèrie, l'estadístic italià Corrado Gini es va inventar una fórmula que permet mesurar això: fins a quin punt una distribució es troba repartida de manera més o menys igual. Aquest és un indicador força habitual en la mesura de la desigualtat de la renda o dels ingressos,

i és el que anomenem coeficient de Gini, el qual dona un resultat que se situa entre 0 i 1, on 0 seria el grau màxim d'igualtat de distribució de la mostra i 1 el grau màxim de desigualtat. Aquest no és l'únic indicador de concentració que hi ha, però sí que és el que han utilitzat més habitualment els historiadors agraris i, en conseqüència, és el que utilitzarem aquí. Novament, farem dos tipus d'enfocament: un, des de la perspectiva de la quantitat de terra posseïda, i, l'altre, des del punt de vista de la capacitat productiva o riquesa estimada.

Taula 14. Concentració de la propietat al Penedès. Coeficient de Gini sobre les hectàrees amillarades i sobre la contribució rústica

Municipi	Concentració hectàrees			Concentració contribució
	c. 1860	c. 1930	Variació en %	c. 1930
Castellet i la Gornal	0,7619	0,8037	5,5	0,8004
Castellví de la Marca	0,6863	0,8519	24,1	0,8207
El Pla del Penedès	0,7119	0,7407	4,0	0,7484
Font-rubí	0,8163	0,8147	-0,2	0,7873
Gelida	0,7759	0,8124	4,7	0,7513
Hostalets de Pierola, els	0,7023	0,7223	2,8	0,7385
La Granada del Penedès	0,7448	0,7410	-0,5	0,6789
Masquefa	0,7817	0,7179	-8,2	0,6914
Pacs del Penedès	0,8125	0,7603	-6,4	0,7961
Pontons	0,7287	0,8061	10,6	0,7968
Sant Cugat Sesgarrigues	0,7691	0,7266	-5,5	0,6956
Sant Llorenç d'Hortons	0,4925	0,7968	61,8	0,7678
Sant Pere de Riudebitlles	0,7717	0,6400	-17,1	0,6475
Santa Fe del Penedès	0,7594	0,7437	-2,1	0,7089
Santa Margarida i els Monjos	0,7520	0,8113	7,9	0,7880
Subirats	0,7849	0,8463	7,8	0,8271
Torrelavit	0,7936	0,8182	3,1	0,7949
Torrelles de Foix	0,7900	0,8200	3,8	0,7875
Vilobí del Penedès	0,7954	0,7697	-3,2	0,7460

Fonts: Els coeficients de concentració del segle XIX procedeixen de COLOMÉ (1996), tret dels casos de Castellví de la Marca i de la Granada, que s'han obtingut de COLOMÉ (1992). En els casos dels Hostalets de Pierola i de Torrelles de Foix, les dades tant del segle XIX com del segle XX procedeixen d'ARACIL, FERRER, PONCE, RECAÑO & SEGURA (1999), i de PLANAS & VALLS (2012). Per a la resta de municipis del segle XX, les dades són d'elaboració pròpia amb les mateixes fonts que les de la taula 12. L'índex de concentració de la contribució rústica s'ha elaborat amb les dades de l'annex 5.

A la taula 14 s'han recollit els coeficients de concentració —calculats a partir de les hectàrees de terra posseïdes— de diversos municipis de la regió vitícola del Penedès. Hi observem diverses coses. En primer lloc notem que, com a la majoria de municipis, l'índex de concentració és superior al 0,7000, la qual cosa ens indica ja un elevat grau de concentració.

En segon lloc, podem afirmar a partir de la taula 14 que sembla que el procés de concentració de la propietat hauria estat força avançat ja al segle XIX i, en alguns casos, com els de Font-rubí, Masquefa, el Pla del Penedès, Sant Cugat Sès Garrigues i Vilobí del Penedès, el nivell de concentració de la terra en unes poques mans hauria arribat al seu màxim a mitjan d'aquella centúria. D'altra banda, veiem com, a la majoria dels municipis penedesencs recollits a la taula 14, el coeficient de concentració mesurat en hectàrees va incrementar-se entre mitjan segle XIX i els anys trenta del segle XX. En tres casos, Castellví de la Marca, Pontons i Sant Llorenç d'Hortons, l'increment és de grans proporcions. Tret d'aquests municipis, les dades que ens aporta la taula indiquen que l'augment, encara que de forma més moderada que en els tres municipis que acabem d'esmentar, va ser un fenomen comú. Tot i amb això, també observem que en set municipis la concentració de la propietat de la terra va disminuir. En destaquen el cas de Masquefa i, sobretot, el de Sant Pere de Riudebitlles. Sembla que la tendència a l'augment de la concentració és un fenomen que es va donar en altres àrees vitivinícoles, com el Vallès. Així, Ramon Garrabou i Enric Sàguer n'han detectat un augment a Castellar del Vallès, a Palau-solità i Plegamans i a Sentmenat.¹¹⁷

Els casos de Castellví de la Marca i de la Granada ens poden il·lustrar sobre com hauria evolucionat l'estructura de la propietat i el seu grau de concentració durant el primer terç del segle XX. En aquest cas, usarem les dades de Josep Colomé,¹¹⁸ a més de les dels amillaments de 1927 per a Castellví i de 1925 per a la Granada. Tant a Castellví de la Marca com a la Granada, el nombre de propietaris augmenta notòriament entre mitjan segle XIX i principis del segle XX. Un fet que és causat, sobretot, per l'aparició d'una àmplia capa de petits propietaris, els quals, com hem vist fins aquí per a la resta de casos, concentraven molt poca terra a les seves mans. En ambdós, malgrat l'augment del nombre de petits propietaris i de la quantitat de terres posseïdes per aquests, el coeficient de concentració o bé es redueix lleugerament, com en el cas de la Granada, o augmenta notablement, com a en el de Castellví. En aquest darrer municipi, sembla que aquest fet és causat, sobretot, per la debilitació del tram de la mitjana propietat —en aquest cas hem de seguir la proposta de dimensió feta per Colomé, esmentada abans—, mentre que la gran propietat augmenta notablement entre la Primera Guerra Mundial i la proclamació de la Segona República, principalment

¹¹⁷ GARRABOU & SÀGUER (2017).

¹¹⁸ COLOMÉ (1992).

per l'augment de gairebé 100 hectàrees dels terratinents que tenien entre les 20 i les 100 hectàrees de terra. A Castellví de la Marca veiem que, entre 1918 i 1927, els que haurien perdut pes serien els mitjans propietaris, els quals posseïen terres amb una dimensió entre 5 i 20 hectàrees.

A la Granada, per la seva banda, el coeficient de concentració segueix una evolució en forma de "V", passant del 0,7448 de 1862, baixant fins al 0,6951 de 1900 i tornant a pujar per sobre del 0,7 l'any 1927. Aquí, cal destacar l'augment d'hectàrees registrades en aquest darrer any respecte dels dos anteriors amillaraments, que corresponen, principalment, a la gran propietat de la terra que passa de les 196 hectàrees de 1900 a les 341 de 1927, cent més que el 1862, mentre que la petita propietat registra un lleuger augment entre 1862 i 1900, i durant aquest temps presenta una certa estabilitat. També la mitjana propietat s'hauria estabilitzat en el primer terç del segle xx, tot i que això suposava una petita disminució del seu pes relatiu respecte de les dades del segle XIX.

Taula 15. Evolució de l'estructura de la propietat i del coeficient de concentració a Castellví de la Marca i a la Granada del Penedès

Castellví de la Marca						
	Nombre de propietaris			Hectàrees		
Ha	1862	1918	1927	1862	1918	1927
0-5	24	256	257	27	250	276
5,01-20	11	20	16	128	176	141
20-100	17	17	18	814	897	990
> 100	8	6	6	1.457	1.078	1.038
Total	60	299	297	2.426	2.402	2.445
Gini				0,6863	0,8601	0,8519

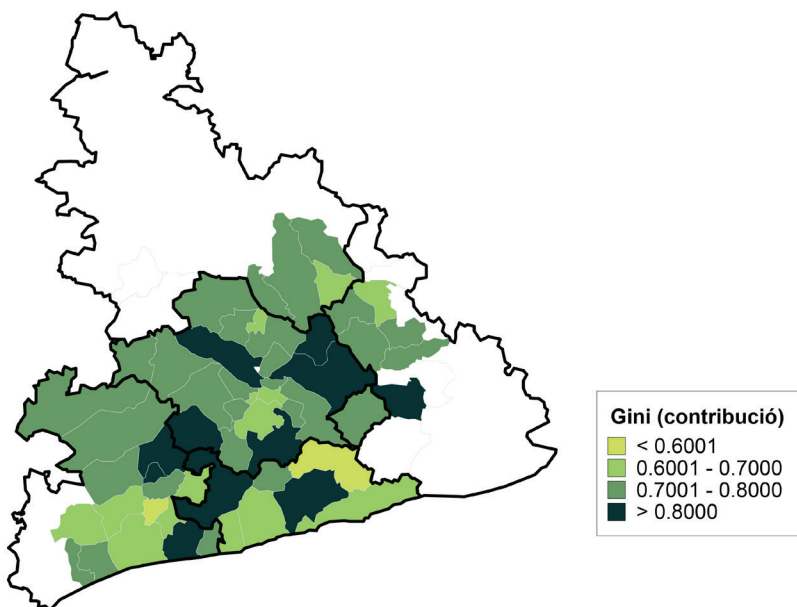
La Granada del Penedès						
	Propietaris			Hectarèes		
Ha	1862	1900	1925	1862	1900	1927
0-5	122	204	203	120	189	186
5,01-20	11	8	11	128	105	106
20-100	6	6	9	241	196	341
> 100	0	0	0	0	0	0
Total	139	218	223	489	490	634
Gini				0,7448	0,6951	0,7410

Fonts: COLOMÉ (1992) i annex 5.

Si, en lloc del repartiment de la terra, ens aproximem al repartiment de la riquesa rústica, a partir del valor estimat en la Contribució (mapa 7), obtenim un resultat similar, encara que més matisat, tal com podem observar a la darrera columna de la taula 14. El recurs a la contribució territorial rústica ens permet ampliar l'índex de concentració a més municipis dels que tenim amb els amillaraments, amb la qual cosa obtenim una visió més general de la nostra àrea d'estudi.

Novament, els resultats apunten un nivell de concentració de la riquesa rústica força elevat. Així, a la majoria de municipis del Penedès, el coeficient de Gini supera el 0,7 i en onze municipis —Calafell, Castellet i la Gornal, Castellví de la Marca, Font-rubí, Llorenç del Penedès, Olèrdola, Sant Jaume dels Domenys, Sant Pere de Ribes, Sant Sadurní d'Anoia, Subirats i Vallirana— aquest índex s'enfilava per sobre del 0,8, la qual cosa ens indica una forta concentració de la riquesa rústica. Si observem el mapa 7, podem adonar-nos que, de fet, formen dos nuclis. Un primer nucli tindria el seu centre a Subirats i Sant Sadurní, estenent-se cap a Vallirana, per l'est, i fins a Font-rubí, per l'oest. L'altre nucli tindria com a centre l'àrea de Sant Jaume dels Domenys-Llorenç del Penedès i s'estendria fins a Castellet i Calafell, arribant fins a Sant Pere de Ribes.

Mapa 7. Concentració de la propietat al Penedès, c. 1934. A partir de la Contribució territorial rústica

Fonts: Elaborat amb les dades de l'annex 6.

A més, trobem 29 municipis de la regió en els quals el coeficient de concentració del líquid imposable supera el 0,7. En aquest grup hi destaquen alguns termes que tenen un coeficient superior al 0,79: Aiguamúrcia, Cabrer d'Anoia, el Montmell, Pacs, Pontons i Torrelavit. A continuació, trobem 15 municipis en què la riquesa rústica no estaria tan concentrada i que se situen entre el 0,6 i el 0,7. A banda d'alguns casos particulars, bàsicament es tracta de les capitals i els municipis limítrofs. Vilafranca del Penedès, les Cabanyes i la Granada; Vilanova i la Geltrú, Cubelles i Sitges; el Vendrell, Albinyana, Bonastre i Bellvei, que juntament amb Santa Oliva, que és un dels municipis amb un grau de concentració més baix de tota la mostra —coeficient de Gini del 0,5462— i l'Arboç, formen, aparentment, un "clúster", on la riquesa rústica estaria relativament més ben repartida que a la resta. En aquest grup també hi trobem algun municipi com Sant Pere de Riudebitlles. En aquest municipi, com ja s'ha dit, el regadiu seria relativament important, un tipus de conreu sempre més valorat a la contribució rústica.

Finalment, tenim els dos únics casos en què el coeficient de concentració és inferior al 0,6: Santa Oliva, al districte del Vendrell, i Olivella, al de Vilanova i la Geltrú. En aquest sentit, ens trobem amb dos casos diferents. A Santa Oliva gairebé no només no hi havia gran propietat de la terra, sinó que els petits contribuents acumulaven el 68% de la riquesa imposable, un fet excepcional al Penedès, tal com s'ha vist fins aquí. Possiblement, hi influeix el fet que sigui un municipi que limita amb la capital de la comarca. El cas d'Olivella seria l'invers de Santa Oliva. Es tracta d'un terme amb un territori relativament gran —38,8 km²—, amb una gran superfície de bosc i al mig del massís del Garraf. En aquest cas, ens trobem amb molt pocs propietaris, dels quals la majoria són mitjans i grans —14 i 8, respectivament. La distribució de la riquesa rústica a Olivella, amb un pes negligible de la petita propietat, amaga el fet que els 8 grans propietaris acumulaven el 69,1% de la riquesa imposable.

3.3 Estructura de la propietat i concentració: un punt de comparació

En resum, podem dir que el llarg procés d'expansió de la vitivinicultura va ser més intens en aquelles comarques de l'àrea d'influència de la masia que en les que en quedaven fora, com hem vist en analitzar la intensitat de la vinya a la província de Tarragona i al Penedès. Aquesta expansió de la vinya es va produir a partir de l'impuls donat per una sèrie de grans propietaris, molts dels quals procedien de famílies d'antics emfiteutes que havien anat engrandint els patrimonis des de la crisi baixmedieval. A mitjan segle XIX, aquest procés donava com a resultat una propietat que ja es trobava força concentrada a la regió del Penedès. La crisi de finals de segle no va alterar, d'una manera fonamental, aquest panorama. La replantació va portar la vinya a nivells de 1860, però,

possiblement, amb més intensitat. Aquest fenomen va ser impulsat de nou pels grans propietaris, els quals no van veure qüestionada la seva hegemonia, si bé és cert que va emergir una important capa de petits propietaris. Aquest era el resultat dels canvis produïts per la plaga de la fil·loxera i, segurament, és causat per la desintegració d'alguns grans i mitjans patrimonis. En realitat, però, això no va afectar el nivell de concentració de la terra en unes poques mans. De fet, amb les dades de què disposem, podem afirmar que durant el primer terç del segle xx la propietat de la terra presentava una distribució força polaritzada, ja que bona part de la riquesa rústica estava en mans d'uns pocs propietaris, mentre que hi havia una capa molt extensa de petits propietaris però que tenien molt poca terra.

Tanmateix, en quina mesura el Penedès tenia una estructura diferent d'altres regions? Sabem, per exemple, que, a la Girona de finals de la dècada de 1950, la propietat, tot i que dispersa territorialment, també es trobava relativament concentrada.¹¹⁹ De tota manera, es poden afegir matisos temporals i territorials a aquesta visió general de la província, ja que en alguns casos coneixem que es va produir un procés d'acumulació a favor de petits i mitjans propietaris o els petits pagesos van aconseguir signar formes contractuals força favorables als seus interessos.¹²⁰ Amb tot, en aquesta regió, la conflictivitat agrària durant la Segona República va ser força matisada i només va atènyer nivells de certa intensitat en determinats districtes, com el d'Olot o de Figueres.¹²¹ D'altra banda, coneixem poc sobre la província de Tarragona. El treball de Josepa Cardó sobre el Camp de Tarragona desgraciadament no presta atenció a l'estructura de la propietat i se centra en l'estructura dels conreus.¹²² Per a les terres de l'Ebre, hi ha la tesi de José María Franquet, però el seu treball es refereix a la propietat a finals de la dècada de 1980 i només ofereix una panoràmica molt general de l'evolució de la propietat de la terra en aquesta regió.¹²³ Com sabem, en aquesta província la conflictivitat es va concentrar, sobretot, al districte del Vendrell, tot i que la reacció d'algun gran propietari al partit de Tortosa, per la via dels desnonaments, després del 6 d'octubre de 1934, ens fa intuir que es devia haver produït algun tipus de conflictivitat que els informes no recullen amb prou exactitud.¹²⁴

En aquest treball, per poder establir un punt de comparació, hem optat per elaborar una aproximació a la riquesa imposable de la contribució territorial rústica —a partir de l'estructura de les quotes— per a tota la província de Tarragona per mitjà de la documentació conservada a l'Arxiu Històric de Tarragona, procedent

119 ESTALELLA (1984).

120 SAGUER (1992); CONGOST & SAGUER (2015)

121 BOSCH I CUENCA (2015).

122 CARDÓ (1983).

123 FRANQUET (1995).

124 UNIÓ DE RABASSAIRES (1935); BALCELLS (1986): 341-342.

de la Delegació d'Hisenda d'aquesta província. Malgrat els problemes que pugui tenir la font —hem d'insistir en el seu caràcter fiscal—, aquesta ens permet obtenir uns resultats més o menys homogenis i comparables. Per fer-ho, hem construït una base de dades amb l'estructura de cada un dels municipis de la província i, a partir d'aquesta, hem calculat l'índex de Gini també per a cada municipi. En el cas de l'estructura, hem computat la mitjana de propietaris i de quotes que pagaven per a cada partit judicial i, en el del coeficient de concentració, hem fet una ponderació de cada índex de Gini amb la superfície de cada municipi per crear un coeficient mitjà ponderat de cada partit judicial. Els resultats es poden observar a les taules 16 i 17 i al mapa 8.

Taula 16. Estructura de la riquesa rústica al Penedès i a la província de Tarragona, c. 1934 (percentatge de la mitjana de propietaris i de riquesa)

Partit Judicial	Propietaris (quota de la contribució)				Riquesa (suma de les quotes de la contribució)			
	< 50	50-200	200-500	> 500	< 50	50-200	200-500	> 500
Falset	82,3	15,2	2,1	0,4	35,1	38,0	18,3	8,6
Gandesa	72,7	18,3	8,8	0,1	44,2	32,8	14,3	8,6
Montblanc	88,9	9,3	1,4	0,4	41,6	31,6	14,0	12,8
Reus	78,8	16,9	3,6	0,7	28,3	37,9	19,3	14,6
Tarragona	78,1	17,7	3,1	1,2	24,8	33,8	17,6	23,8
Tortosa	91,4	7,5	0,9	0,2	50,0	30,9	9,4	9,7
Valls	83,3	14,1	1,9	0,6	34,7	35,6	15,9	13,9
El Vendrell (no Penedès)	77,9	17,1	3,5	1,5	24,0	30,8	20,0	25,2
El Vendrell (total)	79,4	14,4	3,7	2,4	19,6	21,8	19,6	39,0
Penedès	79,2	13,3	4,2	3,4	17,6	17,1	18,8	46,4
El Vendrell	80,0	13,4	3,8	2,8	19,6	18,8	19,2	42,4
Igualada	80,6	11,9	3,8	3,7	19,6	15,2	17,7	47,5
Sant Feliu de Llobregat	78,3	13,4	2,7	5,6	18,1	14,3	10,3	57,3
Vilafranca del Penedès	80,6	12,1	4,2	3,1	17,1	16,6	19,6	46,7
Vilanova i la Geltrú	72,6	17,0	6,2	4,1	14,6	18,7	21,8	44,9

Fonts: AHT, Delegació Provincial d'Hisenda de Tarragona, Repartiments, 1935, AHT330-51-T1-22, AHT330-51-T1-23, AHT330-51-T1-24 i AHT330-51-T1-25; llistes cobratòries de rústica, 1935, AHT330-51-T1-136, AHT330-51-T1-137 i AHT330-51-T1-138, i Repartiments de contribucions de rústica i pecuària i esborranys de comptes de Tresoreria, AHT330-51-T1-2980 i annex 6.

En aquest sentit, els resultats obtinguts apunten una distribució de la propietat i de la riquesa rústica diferent al Penedès respecte dels partits judicials de la província de Tarragona. Malgrat que la presència de la petita propietat s'estén arreu, aquesta no té el mateix pes al Penedès que a la major part dels districtes tarragonins. Així, mentre que, a la regió objecte del nostre estudi, el 79,2% dels propietaris acumulaven el 17,6% de la riquesa rústica en terme mitjà, en alguns districtes els petits propietaris sumaven més del 40% de la riquesa: a Montblanc, aquests eren el 88,% i disposaven del 40,6% de la riquesa; a Gandesa la relació era 72,7% i 44,2%; a Tortosa, en canvi, trobem una gran quantitat de petits propietaris, eren el 91,4%, els quals acumulaven un 50% de la riquesa rústica. Fins i tot, dins del districte del Vendrell, podem considerar l'existència de diferències significatives en aquesta franja de propietaris entre la zona penedesenca del districte i la que no ho era.

Un segon element que cal destacar és la debilitat relativa de la mitjana propietat a l'àrea penedesenca, en relació amb altres districtes. Així, de mitjana, al Penedès els propietaris que pagaven quotes entre 50 i 500 pessetes, tot i representar-ne el 17,5% del total, només acumulaven el 36% de la riquesa rústica. Això contrasta amb el pes que la mitjana propietat tenia en alguns districtes com Reus, Falset, Valls o Tarragona, en què els contribuents mitjans sumaven més del 50% de les quotes. Aquí, el contrast entre les dues zones del partit judicial del Vendrell és clarificador i significatiu. D'aquesta forma, a la zona penedesenca d'aquest districte, els mitjans propietaris haurien estat el 17,2%, tot disposant d'un 38% de la riquesa. Per contra, als municipis que no són de la zona penedesenca, el nombre de propietaris mitjans s'enfila fins al 20,6% i acumulen el 50,8% de les quotes.

Finalment, quan parem atenció al que serien els grans propietaris —més de 500 pessetes de quota rústica—, les diferències entre el Penedès i la resta de la província de Tarragona també són notables. Així, a la regió vitícola penedesenca, els grans propietaris o contribuents suposen el 18,8% del total i acumulen el 46,4% de les quotes. Aquest fet contrasta amb alguns districtes on el pes de la gran propietat era molt reduït, atès que representa menys de l'1% dels contribuents i els nivells d'acumulació de riquesa són inferiors al 15%: a Falset els grans propietaris només acumulaven el 8,6% de la riquesa, el mateix que a Gandesa; a Tortosa pagaven el 9,7% de les quotes; a Montblanc, el 12,8%; a Valls, el 13,9%, i a Reus, el 14,6%. Significativament, tret de Tortosa, la resta són partits judicials en què la vinya tenia un paper hegemònic cap al 1920 —vegeu mapa 3. De nou, la distinció entre les dues àrees del districte del Vendrell ajuden a entendre les diferències entre la regió vitícola del Penedès i d'altres zones. Als municipis de la zona penedesenca del partit judicial del Vendrell, els grans propietaris representen, de mitjana, el 2,8% i pagaven el 42,4% de les quotes. Per contra, a la part que resta fora del Penedès del mateix districte, els grans propietaris representen una porció menor —l'1,5%— i acumulen una part força reduïda de la riquesa —un 25,2% de les quotes.

En resum, podem considerar que al Penedès hi trobem una petita propietat amb un menor pes relatiu, una mitjana propietat força dèbil i un pes hegemònic de la gran propietat. Per contra, a la majoria dels districtes de la província de Tarragona, el pes de la mitjana propietat hauria estat molt més gran i, en algun cas, com el de Tortosa, també la petita propietat hauria tingut un pes preponderant.

Taula 17. Concentració de la riquesa rústica en diversos partits judicials al primer terç del segle xx

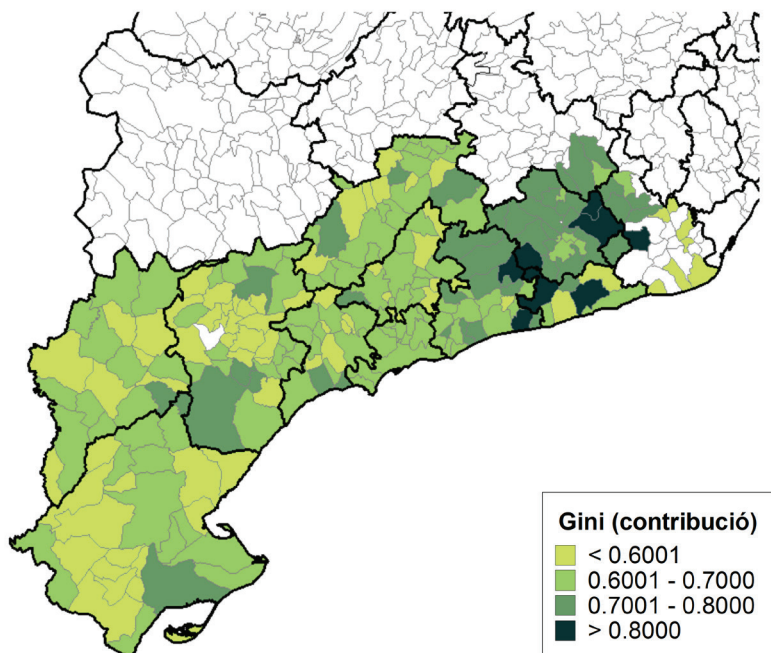
Partit judicial	Concentració	Intensitat de la vinya	Concentració (Vilafranca=100)
Falset	0,6344	49,5	81,4
Gandesa	0,6098	43,8	78,2
Montblanc	0,6299	59,3	80,8
Reus	0,6372	67,3	81,8
Tarragona	0,6632	67,6	85,1
Tortosa	0,6022	10,6	77,3
Valls	0,6310	76,9	81,0
El Vendrell: no Penedès	0,6750	59,1	86,6
Sant Feliu de Llobregat: no Penedès	0,3088	11,2	39,6
Penedès			
Igualada	0,7446	86,2	95,5
Sant Feliu de Llobregat	0,7550	91,8	96,9
El Vendrell	0,7433	62,5	95,4
Vilafranca del Penedès	0,7794	87,8	100,0
Vilanova i la Geltrú	0,6905	86,1	88,6

Fonts: Les mateixes que les de la taula 16.

En consonància amb aquesta estructura, els coeficients de concentració —taula 17 i mapa 8— mostren una diferència clara entre el Penedès i la resta de districtes. D'aquesta manera, mentre que, als municipis de la regió penedesenca, el coeficient de concentració de la riquesa imposable supera el 0,7, excepte en el cas de Vilanova i la Geltrú, als altres districtes, aquest se situa per sobre del 0,6, però no arriba mai al nivell dels districtes penedesencs. En aquest sentit, sembla que es dona una relació entre la intensitat de la vinya en cada districte i el grau de concentració de la riquesa rústica. En qualsevol cas, si prenem com a referència el partit judicial de Vilafranca del Penedès, trobem que la resta de districtes presenten un coeficient de concentració més baix que en aquell on la conflictivitat rabassaire va ser més intensa durant els anys trenta —recordem el gràfic 1. Però, mentre que als municipis del Penedès aquest grau de

concentració és només lleugerament inferior i no supera una diferència del 5%, excepte en el cas de Vilanova i la Geltrú, que és de l'11,4%, als partits judicials de la província de Tarragona la diferència respecte del de Vilafranca se situa entre el 14,9%, del partit judicial de Tarragona, i el 22,7% del de Tortosa.

Mapa 8. Concentració de la riquesa rústica per municipis en diversos partits judicials, segle xx

Fonts: Les mateixes que les de la taula 16.

A la taula 17 i al mapa 8 s'hi ha afegit el coeficient de concentració a partir del líquid imposable de 7 municipis del districte de Sant Feliu de Llobregat, però que no formen part de la regió penedesenca —Castelldefels, Pallejà, el Papiol, el Prat de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí i Viladecans—, calculats per Gemma Tribó.¹²⁵ Tot i la prevenció amb què hem de prendre aquestes dades, sembla clar que el grau de concentració de la riquesa rústica era molt més baix, també en aquests municipis. Això en unes poblacions que ni tenien el grau d'intensitat de la vinya ni van viure el conflicte agrari de la mateixa manera que els municipis penedesencs del districte de Sant Feliu de Llobregat.

¹²⁵ TRIBÓ (1992).

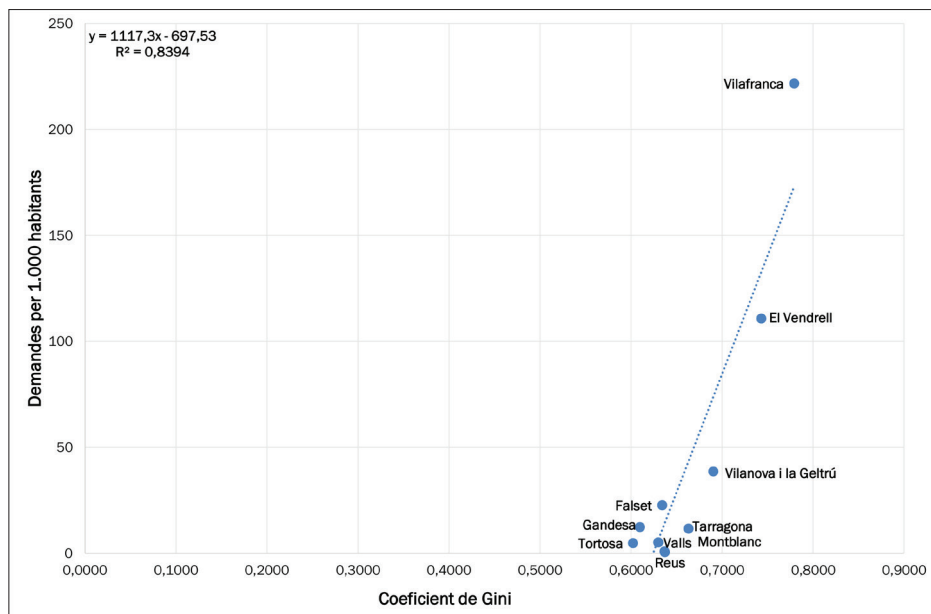
3.4 Concentració de la propietat i conflicte agrari

En resum, doncs, podem dir que al Penedès, a diferència d'altres zones vitícoles —i no vitícoles— de la Catalunya dels anys trenta, hauríem trobat una propietat relativament concentrada amb una elevada proporció de grans propietaris, la majoria dels quals haurien explotat les seves hisendes cedint les seves terres en petites parcel·les —intentaré demostrar-ho més endavant—, treballades, sobretot, per parcers o rabassaires. Aquest hauria estat, en conseqüència, un tret distintiu respecte d'altres districtes, i la comparació amb els de la província de Tarragona ens ha permès assenyalar-ho.

Fins a quin punt podem considerar que aquestes diferències entre l'estructura de la propietat, l'explotació de la terra i el grau de concentració de la riquesa estaven relacionades amb una major o menor intensitat del conflicte en cada districte? Això és el que s'intenta reflectir al gràfic 10, en el qual posem en relació el coeficient de Gini —a l'eix de coordenades— amb el nombre de demandes de revisió que s'havien presentat el 1932 en cada districte per cada 1.000 habitants en cada un dels partits judicials —a l'eix d'abscisses.

Malgrat que el nombre d'observacions no és òptim, podem fer alguna consideració respecte del gràfic. Com es pot veure, la relació que apareix és altament positiva; així ens ho mostra el pendent de la línia de tendència. A més, l' R^2 superior al 0,8 ens permet afirmar, amb una certa seguretat, que sembla evident que, com més concentració de la propietat, el conflicte agrari s'intensificava. D'aquesta manera, podem considerar que una estructura de la propietat amb la presència d'un gran nombre de grans terratinents que, a més, cedien bona part de les seves terres a rabassa morta o a parceria, fet que succeeix en major mesura als districtes penedesencs que en d'altres, ajudaria a explicar per què el conflicte agrari, als anys trenta, hauria estat més intens que en altres zones, fins i tot quan la vitivinicultura n'era un dels conreus hegemònics.

Gràfic 10. Correlació entre conflicte agrari i concentració de la propietat en deu partits judicials catalans

Fonts: Vegeu annex 6; AUDIÈNCIA TERRITORIAL DE BARCELONA (1933).

Més enllà de les proclames de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre i dels partits de dreta que li donaven suport, que afirmaven sovint que la mobilització rabassaire va ser fruit de l'habilitat de determinats polítics per enredar una colla —més o menys nombrosa— de pagesos a fi de plantejar unes reclamacions que consideraven injustificades, el gràfic 10 apunta el fet que es donava una desigualtat en el repartiment de la terra que té relació directa amb el conflicte. Això no vol dir que hi hagi una causalitat mecànica entre gran propietat i conflicte. D'aquesta forma, és evident que la concentració de la propietat no és l'únic factor que ajudaria a explicar-lo. Així doncs, hem de tenir en compte altres elements, com la mateixa crisi estructural del sector vitivinícola, que s'ha tractat al capítol anterior, la qual va esperonar la mobilització pagesa; les mateixes característiques dels principals protagonistes —grans propietaris i rabassaires—; la capacitat d'organització dels pagesos, que s'havia donat històricament, i la recerca de solucions polítiques que modifiquessin el marc jurídicopolític, les quals van generar tensions entre grups d'interessos contraposats. Aquests darrers tres aspectes són els que s'intentarà analitzar en els propers capítols.

VI. GRAN PROPIETAT I GESTIÓ DEL PATRIMONI

Hem vist fins aquí l'estructura de conreus i l'estructura de la propietat de manera general. Ara, però, ens proposem acostar-nos a les característiques dels que van ser els principals protagonistes del conflicte: els propietaris de la terra i els que la cultivaven, que en la seva immensa majoria eren parcers o rabassaires. Malgrat el repartiment de la propietat i la divisió de les explotacions, hem vist com en la majoria de municipis del Penedès hi havia un grup més o menys nombrós de grans propietaris —la riquesa imposable dels quals superava les 2.000 pessetes— que controlaven bona part de la riquesa rústica, el qual podia variar en funció també de la dimensió dels municipis. Doncs bé, el conflicte agrari es va centrar, sobretot, en aquest grup de propietaris, cosa lògica tenint en compte el fet que, en major o menor mesura, van ser els que van recórrer intensivament a l'explotació de les seves hisendes mitjançant la cessió sota diverses formes de contractes: rabassa, parceria, arrendament... D'aquesta manera, l'objecte d'aquest capítol serà posar llum sobre qui eren els propietaris i el següent se centrarà en aquells que treballaven la terra.

4.1 Els nostres pagesos? Emfiteutes, patriciat urbà, noblesa i burgesia a la gran propietat agrària al Penedès

A partir del número de gener de 1928, la revista mensual *Agricultura i Ramaderia*, de la qual era director Pere Màrtir Rosell i Vilar —que, curiosament, entraria a militar a Esquerra Republicana de Catalunya uns anys després—, encetava una sèrie de retrats biogràfics que encapçalaria amb el títol “Els nostres pagesos”. El primer d'aquets “pagesos”, del qual es descrivien els mèrits, no era cap altre que, ni més ni menys, Carles de Camps i d'Olzinelles, marquès de Camps; i en seguiren tota una sèrie de personatges,

entre els quals alguns de vinculats al Penedès, encara que el seu centre principal d'activitat no estigués enclavat en aquesta regió, com és el cas del mateix marquès de Camps. A més d'aquest, hi sortien personatges com Josep Vidal Barraquer, gran propietari de Cambrils, però també un dels principals contribuents de rústica a Aiguamúrcia; Francesc Santacana Romeu, president del Sindicat Vitícola de Martorell; Jaume Sabaté, fundador del Centre Vitícola del Penedès i un dels principals propietaris del Montmell. De tots ells, se'n lloaven les seves aportacions al món de l'agricultura catalana, bé com a empresaris agraris, bé com a impulsors d'iniciatives empresarials vinculades també al món rural, però lluny de la imatge que habitualment tenim a la ment quan escoltem la paraula "pagès".

La insistència de l'autor dels retrats d'aquests "pagesos" en el paper dinàmic d'aquests en l'agricultura provenia de la crítica a l'absentisme dels propietaris, un aspecte recurrent en els debats de l'època i que s'ha mantingut fins a l'actualitat. La crítica a l'absentisme de la gran propietat agrària s'ha centrat, especialment, sobre les zones de predomini latifundista. Una crítica que ja feien alguns contemporanis, com Segismundo Moret.¹²⁶ Però no només havien aparegut crítiques a l'absentisme a les zones de gran latifundi, sinó que també les trobem per al cas català. D'aquesta forma, Josep Pla parlava de l'existència d'un d'absentisme físic i mental.¹²⁷ Aquesta distinció és la que feia Edward Malefakis en el seu treball sobre la reforma agrària de la Segona República, el qual diferenciava l'absentisme moral, que seria aquell que impedia la introducció de millores tècniques a l'agricultura del sud d'Espanya, i l'absentisme físic, quan els propietaris no vivien a les seves finques.¹²⁸

A banda de la capacitat d'iniciativa dels biografiats en "Els nostres pagesos", cal destacar que la majoria dels que hi apareixen retratats eren grans propietaris. En aquest sentit, i per salvar-los de la crema de la crítica de l'absentisme, l'autor de la sèrie, que hem de considerar que era el mateix Rosell i Vilar, insistia en la capacitat innovadora en l'àmbit de l'agricultura i en la capacitat de direcció empresarial de les hisendes que demostraven aquests "pagesos", encara que la majoria d'aquests propietaris no conreessin directament les seves terres, sinó que les tinguessin cedides a parceria. Cal preguntar-nos, però, si aquesta visió idíl·lica de la gran propietat rural era un fenomen generalitzat o bé els personatges retratats eren una minoria implicada en el desenvolupament de l'agricultura a les seves comarques. Aquesta és una pregunta difícil de respondre sense saber exactament quants d'aquests grans propietaris hi havia a Catalunya i fins a quin punt van estar implicats en la gestió de les seves hisendes o no. Sense ànims de donar una resposta definitiva a aquesta qüestió i per a la regió vitícola del Penedès,

126 SÁNCHEZ JIMÉNEZ (1994).

127 BOSCH I CUENCA (2015): 38.

128 MALEFAKIS (1980): 106-107.

però amb la intenció de mostrar l'existència d'una varietat de situacions i d'origen social de la gran propietat agrària en aquesta zona, hem recopilat, a l'annex 8, aquells propietaris dels quals en cada municipi dispo de informació i que declaraven una riquesa imposable superior a les 2.000 pessetes. Cal dir que no es recull tota la riquesa rústica d'aquests propietaris, atès que pot ser que en algun municipi no arribessin al límit que hem considerat per determinar la gran propietat, però sí que es recull una nòmina de 502 grans propietaris individuals de tota la regió, dels quals, ni de bon tros, en coneixem la trajectòria personal de tots. Tanmateix, i malgrat les dificultats que sovint presenten les fonts, intentarem establir una mena de taxonomia que faciliti la comprensió sobre els orígens socials diversos de la gran propietat agrària al Penedès. Sense ànims de ser exhaustius, passem, tot seguit, a fer una relació de diversos casos que ens permeten entendre aquesta diversitat de situacions en la gran propietat de la terra.

Podríem parlar, en primer lloc, d'aquells propietaris que provenien d'antigues nissagues locals. Amb tota seguretat eren els hereus d'aquells emfiteutes que, superant la crisi baixmedieval, van aconseguir acumular, de mica en mica, grans patrimonis i que encara durant el primer terç del segle xx vivien a les seves cases pairals. Alguns, fins i tot, han arribat fins als nostres dies, com en el cas de Can Massana de la Casa Vella, a Sant Pau d'Ordal, habitada per una família que ha conservat el cognom com a mínim des del segle xvi. Casos similars serien els Vallès del Pla del Penedès, els Cuscó de la Granada i Can Sadurní de Sant Pere Molanta a Olèrdola. Famílies que als anys trenta eren grans propietaris, però les nissagues dels quals es remunten fins a l'Edat Mitjana en la majoria dels casos.

Una d'aquestes nissagues que podem posar com a exemple és la de Can Ràfols *dels Caus*, al poble de les Gunyoles d'Avinyonet del Penedès. Ramon Benavente n'ha resseguit la genealogia remuntant-la fins a principis del segle xiv. El primer "propietari" de la masia va ser Bernat Mascort, a partir del qual, i per la via matrimonial, va anar a parar a la família dels Caus i, des de mitjan segle xv, passà a ser família Ràfol dels Caus, un cognom que es mantindrà ininterrompudament, encara que amb la variació cap a Ràfols, fins a mitjan segle xx.¹²⁹ Pel que fa al que ens interessa a nosaltres, ens fixarem en les darreres generacions: Julià Ràfols *dels Caus* Fontanals havia nascut al Mas dels Caus el 1841 i el 1864 signava capítols matrimonials amb Josepa Trabal Romeu, nascuda el 1844 a Olèrdola. Julià Ràfols feia un inventari del seus bens el 1868. Benavente en destaca la capella, construïda cap al 1710, i l'existència de l'arxiu familiar:

I tot, en una casa que, a més del menjador, la cuina, tres sales i el despatx, comptava amb nou habitacions i tres bodegues, amb un total de 107 bótes de 7 càrregues cadascuna, que a 120 litres la càrrega ens dona un total de 89.880 litres de vi, la major part

129 BENAVENTE (2015).

negre (*tinto*, diu l'original), que sumats als que tenien en les altres heretats inventariades dona un total de vora 135.000 litres de vi, la major part també negre.¹³⁰

Del matrimoni entre Julià Ràfols i Josepa Trabal en van néixer, com a mínim, dos fills i tres filles: Pere, Ernestina, Eumèlia, Antònia i Francesc. Pere va ser l'hereu universal dels bens de Julià Ràfols i el 1897 signava capítols matrimonials amb Antònia Teixidó Cortina, matrimoni del qual van néixer deu fills —quatre nois i sis noies—, però només cinc de les filles van tenir descendència. Als anys trenta, Pere Ràfols *dels Caus* Trabal tenia part o la totalitat de les seves finques embargades i, després d'un llarg procés, l'heretat va ser adquirida per l'avi de l'actual propietari, Carlos Esteve.¹³¹

L'octubre de 1936, l'Ajuntament d'Avinyonet del Penedès i el comitè local del Front Popular retien compte de les finques que s'havien confiscat a partir del juliol i ho trametien a la Generalitat. Entre aquestes finques hi constava un celler de Pere Ràfols Trabal, que era destinat a l'elaboració col·lectiva de vi per al Sindicat Agrícola l'Amistat. El març de 1938, Gaietà Rahola Escofet, secretari de la Comissió de Responsabilitats de la Generalitat de Catalunya, reclamava al registrador de la propietat que certifiqués que la finca en qüestió era propietat de Pere Ràfols Trabal. Al cap de tres mesos, Wilfred Cuscó Caralt, registrador interí de la propietat del partit judicial de Vilafranca del Penedès, responia amb un certificat de totes les finques que constaven a nom de Pere Ràfols *dels Caus* Trabal al Registre de la Propietat de Vilafranca. A Avinyonet hi tenia una heretat de 33,24 hectàrees, que constava amb el nom de Mas Jofré, plantada en part de vinya “a liños” i en part amb bosc. Al mateix municipi hi tenia una extensió de terra de 8,16 hectàrees amb una casa anomenada Ca l'Aixut, amb camps de vinya “a liños”, vinya espessa, a més de roquer, erm i muntanya. D'aquesta finca, se n'havien segregat 0,85 hectàrees per una concessió a parts de fruits que es va fer al seu antic propietari, Salvador Paixó. També tenia a Avinyonet una peça de terra “hoy todo yermo” que no arribava a l'hectàrea, una altra peça, part vinya i part camp, a la partida de la Graba, de 0,7732 hectàrees. La part més gran de les propietats de Pere Ràfols *dels Caus* es trobava a Subirats, a l'heretat anomenada Comes de Vallmala, amb vinya i bosc, que ocupava 123,4 hectàrees de terra. A Vilobí del Penedès, li quedava una petita vinya de 0,0009 hectàrees per la venda que havia fet el 3 de maig de 1928 de la resta de la finca d'1,2843 hectàrees a Roc Pons Miret. Aquesta era una de les finques que Pere Ràfols tenia embargades el 1935 pel deute de 78.000 pessetes que li reclamava Santiago Costa per un capital mutuat, a més de les costes del judici que Ràfols havia perdut, que pujaven fins a 10.000 pessetes, i dels interessos del deute —un 7% anual des del 7 de maig de 1934, en què es va escripturar el capital. A Torrelles de Foix hi disposava d'una peça de terra plantada amb vinya i olivera, i una part d'erma, de 5 hectàrees. Al municipi

130 BENAVENTE (2015): 103.

131 BENAVENTE (2015): 104; <<http://www.canrafolsdelscaus.com/#project>>.

límitrof de Sant Martí Sarroca, a la partida anomenada Can Baró de la Roca que originalment tenia unes 23 ha, li quedaven, després de diverses segregacions, 2,0842 hectàrees de vinya i sembradura. La major part de les terres —les heretats d'Avinyonet i de Subirats— procedien de l'herència del pare, Julià Ràfols Fontanals, mort el 2 d'abril de 1891; les terres de Vilobí del Penedès i de Sant Martí Sarroca tenien el seu origen en l'herència de la mare, Josepa Trabal.¹³² L'any 1934, Pere Ràfols *dels Caus* Trabal va rebre 78 demandes de revisió a la Comissió Arbitral del Districte de Vilafranca que li van presentar 50 dels rabassaires i parcers que treballaven les seves terres (vegeu annex 7). D'aquesta forma, es convertia en el principal propietari demandat a Avinyonet del Penedès, municipi en el qual rebia 66 demandes que representaven l'11% de les que es van presentar el 1934.

Entre aquests emfiteutes, també trobaríem una sèrie de grans hisendats que haurien abandonat la casa pairal i haurien anat a viure a les capitals, generalment a Barcelona, però també a la capital del partit judicial o a d'altres poblacions. Alguns són perfectes desconeguts, com és el cas de Modest Bertran Salvó, el propietari que va rebre més demandes de revisió el 1934 a la Comissió Arbitral del Districte de Vilafranca. Resident al Vendrell, era propietari de 620,3 hectàrees a Torrelles de Foix i de 77,2 més a Font-rubí.¹³³ Un cas representatiu d'aquest tipus de propietari seria el dels propietaris de Can Lleó de Vilanoveta, una gran finca situada entre Sant Martí Sarroca i Pacs i també del Maset del Lleó a Subirats. La família Lleó està documentada des del segle XVIII, però segurament deu ser una nissaga més d'aquelles que procedeixen dels pagesos grassos sorgits de la crisi baixmedieval, atès que es considera que la masia de Can Lleó a Sant Martí Sarroca data de principis del segle XV, tot i que durant els segles XVIII i XIX va estar sotmesa a profundes reformes. En aquest sentit, sabem que al segle XVIII Fèlix Lleó vivia a la parròquia de Sant Martí Sarroca i, a més, tenia la casa Mata de la plaça de Sant Pau d'Ordal.¹³⁴

Un dels successors de Fèlix Lleó va ser Modest Lleó Ubach, el qual va ser un membre actiu de l'associacionisme agrari, tant a Vilafranca com a Catalunya: membre de la subdelegació de l'IACSI creada l'any 1852, fundador del Centre Agrícola del Penedès el 1876, assidu assistent a les reunions de l'IACSI i redactor dels estatuts de la Federació Agrícola Catalano-Balear el 1899.¹³⁵ Segons un informe del Ministeri d'Agricultura de 1878, el patrimoni de Modest Lleó Ubach era el segon en ri-

132 ANC, Generalitat de Catalunya, Segona República, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació: adjudicació i reclamació de bens confiscats de l'Alt Penedès, ANC1-1-T-6787.

133 AM Font-rubí, *Relacions de característiques del Cadastre parcel·lari per polígons*, 1935, Unitat d'Instal·lació 646; AM Torrelles de Foix, *Relacions de característiques per polígons del Cadastre de la riquesa rústica*, 1935, Unitat d'Instal·lació 425.

134 COLOMÉ (1997c): 75.

135 PLANAS (2003): 240; PLANAS (2006): 107-116.

quesa vitícola de la província de Barcelona.¹³⁶ Modest Lleó Ubach es va casar el 1847 amb Ramona Moy de Janer, filla del primer comte de Moy, Charles de Moy Colins, i de Ramona Janer Macià. Modest Lleó va morir el 28 de gener de 1903.¹³⁷ Segons la transcripció del testament que hi ha a l'inventari *post mortem*, el matrimoni Lleó-de Moy va tenir cinc fills: Gustau —que era l'hereu universal de tots els bens de Modest Lleó—, Guillem, Víctor, Enriqueta i Emma. Aquest inventari va ser format per Gustau Lleó de Moy, advocat resident a Barcelona, el qual seria el que, inicialment, heretaria el patrimoni del seu pare.

Taula 18. Resum de l'actiu de l'herència de Gustau Lleó de Moy, 1903

Tipus d'actiu	Hectàrees	Pessetes
Bens mobles		2.500
Finques urbanes		6.740
Finques rústiques		323.330
Avinyonet del Penedès	16	
Font-rubí	6	
Pacs del Penedès	9	
Sant Martí Sarroca	282	
Subirats	92	
Torrelles de Foix	24	
Vilafranca del Penedès	2	
Vilobí del Penedès	11	
Censos i préstecs		23.101
Valors mobiliaris		98.067
Total	442,6	453.738

Font: ACAP, Notarial, Josep Parés Castelltort, escriptura 240, f. 668 i seg.

Gustau Lleó de Moy va ser membre de la Cambra Agrícola del Penedès i president, a partir de 1908, el Centre Agrícola del Penedès. També era membre de l'IACSI des de 1892, fou el primer president del consell comarcal de la Unió de Vinyaters de Catalunya al Penedès el 1911 i va ser membre del consell d'aquesta mateixa organització.¹³⁸ Però va morir l'any 1919, possiblement sense descendència, atès que, en algunes de les contribucions territorials, consta com a propietari Guillem Lleó de Moy, el seu germà. Guillem Lleó era membre del cos d'enginyers de l'exèrcit i el 1889 va entrar al quart

¹³⁶ CAMINAL (1985): 47-49.

¹³⁷ Llinatges: <<https://vilafrancapenedes.wordpress.com/2016/03/26/llinatge-els-comtes-de-moy-propietaris-al-penedes/>>.

¹³⁸ *La Vanguardia*, 5 d'abril de 1913; PLANAS (2003).

regiment de sapadors de la guarnició de Barcelona.¹³⁹ Durant la Dictadura de Primo de Rivera va ser nomenat vocal en representació del Sindicat Agrícola del Vendrell a “la junta para el estudio del Crédito Agrícola”,¹⁴⁰ va formar part de la primera junta de la Federación Nacional Vitícola de Destilerias Cooperativas¹⁴¹ i fou membre de la Unión Patriótica, tot dirigint el setmanari vilafranquí d’aquest partit *Regeneración*. Guillem Lleó de Moy també va participar, activament, a l’IACSI i hauria arribat a formar part de la seva junta pert al període 1932-1933, tot i que en va ser substituït a causa de la seva defunció.¹⁴² La seva esposa era Pilar Royo Almenara, que va morir a Barcelona el 24 d’abril de 1943.¹⁴³ L’hereu seria el fill d’ambdós, Guillem Lleó Royo.

Tornant a l’avi d’aquest darrer, les terres que va deixar Modest Lleó Ubach tenien dos orígens diferents. La major part de les terres de Sant Martí Sarroca i de Pacs (260 hectàrees) procedien de l’herència que Josep Lleó Posas li va deixar. Les 182 restants es trobaven situades, sobretot, a Subirats, però també a Sant Martí Sarroca i Avinyonet del Penedès, amb algunes petites parcel·les a Pacs, que procedien, gairebé, a parts iguals, de l’herència rebuda per Modest Lleó i de compres que havia fet aquest mateix propietari el 1892. Cal aclarir que l’inventari indica que entre les terres de Subirats hi havia les de Cal Mata i el Maset del Lleó, comprades l’any 1858, per la qual cosa hem d’entendre que, entre finals del XVIII i mitjan del XIX, aquestes terres les havia perdut la família i Modest Lleó el que havia fet va ser recuperar-les. Finalment, les 2 hectàrees que tenia a Vilafranca procedien de l’herència materna. Guillem Lleó Royo es va convertir en el quart propietari amb més demandes de revisió a la Comissió Arbitral del Districte de Vilafranca (130 demandes, annex 7).

Vinculat a aquest tipus de propietaris, trobaríem un grup que podríem anomenar com a patriciat urbà amb vinculacions a la terra. Es tractaria d’una sèrie de propietaris que viurien a les capitals de partit o de comarca, però una part més o menys important de patrimoni dels quals provenia de la riquesa rústica i, a més, haurien format part de les elits locals urbanes des de temps immemorials. Trobem alguns exemples en algunes famílies vilafranquines.

Una d’aquestes famílies seria la dels Batlle de Vilafranca, propietaris del Mas de la Riba a Santa Margarida i els Monjos. Aquest mas, que tenia incorporat un molí, era d’origen medieval, i la primera família que el va posseir va ser la dels Gual. A mitjan segle XVI, el mas havia passat als Mascaró, els quals van administrar-lo fins a finals del segle XVIII. Tot i ser propietaris del Mas de la Riba i del seu molí, els Mascaró vi-

139 *La Vanguardia*, 21 d’octubre de 1889.

140 *La Vanguardia*, 11 de novembre de 1923.

141 *La Vanguardia*, 29 d’agost de 1926.

142 PLANAS (2006): 205.

143 ABC, edició d’Andalusia, 28 d’abril de 1943.

vien a Vilafranca del Penedès i es dedicaven a fer de botiguers de roba i d'apotecaris.¹⁴⁴ A començaments de la dècada de 1780, Antònia Urgell, vídua de Francesc Mascaró, es va casar amb Pere Batlle Vallespinós i, quan aquest va morir el 1789, el patrimoni va passar al fill primogènit d'aquest, Josep Batlle Nadal. A partir d'aquí, la família Batlle va explotar les terres del Mas de la Riba fins al segle xx.¹⁴⁵ El seu patrimoni va arribar als anys trenta d'aquest segle a mans de l'hereu d'Alexandre Batlle Planas, Pere Batlle Claret, perit agrícola que residia a Vilafranca del Penedès. Va ser ell qui va formar inventari del seu pare, mort l'any 1916. Segons aquest document, el valor total de l'herència era de 149.975 pessetes, concentrades, sobretot, en les finques rústiques de la família, la major part de les quals procedia de l'herència que Alexandre Batlle Planas va rebre del seu pare, Pere Batlle Mascaró. Segons Josep Bosch, Alexandre Batlle va ser el primer a usar l'empelt de peus americans amb varietats autòctones, l'única solució per replantar les vinyes, un cop arribada la fil·loxera. La major part de les finques es trobava situada a Santa Margarida i els Monjos —75,9 hectàrees— i a Pacs —21,4 hectàrees. La resta, fins a arribar a un total de 122,3 hectàrees, estava repartida en petites partides a les Cabanyes, la Granada, Vilafranca del Penedès i Vilobí del Penedès,¹⁴⁶ pràcticament totes procedents de l'herència paterna.¹⁴⁷ Cap a 1934, Pere Batlle Claret ja seria mort i les 72 demandes de revisió que van presentar els rabassaires de les seves diverses finques ja ho van fer contra la seva vídua, Josepa Sardà i Trius.

Un altre dels llinatges que podem classificar dins d'aquest patriciat urbà i del qual tenim alguna informació és el dels propietaris de Cal Macià, casal d'origen medieval situat al costat de la Casa de la Vila de la capital de l'Alt Penedès. El palau Macià el va adquirir inicialment Vidal de Bartomeu, notari d'origen mallorquí que es va establir a Vilafranca del Penedès al segle xv, va comprar unes terres i un molí a Vilafranca i als Monjos, i va fer edificar la casa del carrer de la Cort. Vidal de Bartomeu va ser un personatge influent, ja que fou ambaixador de la Corona d'Aragó a Roma i va aconseguir ser nomenat burgès honorat. Al segle xvii es perdé el llinatge Bartomeu quan la pubilla Maria de Bartomeu i Queralt es va casar amb Joan d'Esteve i, ja durant el mateix segle xvii, agafà el cognom Macià quan Manuel Macià Damià es casava, l'any 1666, amb Maria Esteve Bartomeu. La família va passar per dificultats durant el segle xviii a causa de la seva adscripció antiborbònica, fet que va solucionar mitjançant una estratègia matrimonial encertada. Finalment, ja durant el segle xix, Frederic Macià Miret es va casar amb Elisenda Mir Capella, germana de Marc Mir de Can Guineu de Sant Sadurní d'Anoia. La família va tornar a tenir seriosos problemes econòmics a causa de

144 BOSCH PLANAS (2013): 149.

145 BOSCH PLANAS (2013): 152-157.

146 BOSCH PLANAS (2013): 160-161.

147 Hem d'agrair a Josep Bosch que facilités la transcripció completa de l'inventari dels bens d'Alexandre Batlle Planas.

la fil·loxera i, novament, un matrimoni va acudir a la salvació del patrimoni. Pilar Macià Mir es va casar el 1904 amb Roman de Saavedra i d'Almenara.¹⁴⁸ Aquest personatge, nascut a Algesires, va refflotar l'economia familiar. Tenia aficions literàries i es va implicar en la vida cultural i associativa de Vilafranca. Entre altres càrrecs, va ser tresorer de l'Associació Catòlica, membre de la junta de la Cambra Agrícola Oficial del Penedès (1906) i de la primera junta de la Unió de Vinyaters de Catalunya (1910).¹⁴⁹ Una de les dues filles de la parella Saavedra-Macià es va casar amb Juan Álvarez-Cuevas Serra. L'any 1934, 67 rabassaires que treballaven les terres dels Saavedra-Macià van presentar 95 demandes a la Comissió Arbitral de Vilafranca i 14 dels que treballaven les terres que aquesta família vilafranquina tenia al districte del Vendrell en van presentar 17.

Precisament, un oncle de Juan Álvarez-Cuevas Serra seria un personatge que es trobaria entre aquest "patriciat urbà", de llarga tradició en l'elit. Tot i que a Vilafranca l'oncle se'l coneix com a Juan Álvarez, el nom complet seria Juan Bautista Federico Matias de Álvarez-Cuevas y de Sisternes.¹⁵⁰ De fet, la família Álvarez-Cuevas és un llinatge nobiliari de la Corona de Castella, originari, pel que sembla, del Puerto de Santa María (Cadis). Al segle XVIII, la branca principal de la família es va establir a Catalunya. Juan Álvarez de Sisternes va néixer a Vilafranca del Penedès el 1873 i era fill de Luís Álvarez de Verdaguer i de Clemencia de Sisternes Esteve. Era advocat, tot i que sembla que no en va exercir mai, i va ser arxiver municipal de Vilafranca. Juan Álvarez va destacar com a polític durant la Dictadura de Primo de Rivera, quan va ocupar el càrrec d'alcalde entre 1925 i 1930. També va presidir, des del 1925, el comitè del partit judicial de Vilafranca del Penedès de la Unión Patriòtica, el partit únic creat pel dictador.¹⁵¹ En esclatar la Revolució de juliol de 1936, Juan Álvarez se'n va anar a casa del seu cunyat, a Barcelona, on alguns individus el van anar a buscar i se'l van endur detingut el 3 d'agost d'aquell mateix any. Després de torturar-lo, el van matar d'un tret al cap a l'alçada del pont del Lledoner.¹⁵²

148 Deven bona part de la informació de la família Saavedra-Macià a Joan Solé Bordes i Daniel Sancho París.

149 BENACH (1978): 27-28; CAMPS I ARBOIX & CATALÀ ROCA (1965); PLANAS (2003): 263 i 452

150 <https://es.wikipedia.org/wiki/Juan_%C3%81lvarez_de_Sisternes>.

151 *Regeneración* [Vilafranca del Penedès], 10 de maig de 1925.

152 AHN,FC-CAUSA_GENERAL,1602, exp.19 – 22.

Taula 19. Resum de l'actiu de les herències materna i paterna de Juan Álvarez de Sisternes

Actiu de les herències			
	De la mare	Del pare	Total
Finques urbanes (pessetes)	18.100	3.400	21.500
Finques rústiques (pessetes)	50.450	20.400	70.850
Censos i préstecs (pessetes)		12.000	12.000
Valors mobiliaris (pessetes)		18.371	18.371
Total (pessetes)	68.550	54.171	122.721
Hectàrees	68,03	22,36	90,40

Fonts: ACAP, Notarial, Josep Parés Castelltort, 18 de febrer de 1904, escriptura 102, f. 303 i seg. i 17 de febrer de 1908, escriptura 106, f. 301 i seg.

Sabem, gràcies als inventaris *post mortem* formalitzats l'any 1904 i 1908, després de la mort de la mare i del pare, respectivament, les característiques i el valor del patrimoni que rebria Juan Álvarez en herència. De part de la mare, en rebia la casa de la plaça de la Constitució, 18 i una petita porció de terra al Portalet, a Vilafranca del Penedès; una heretat a la Rovira Baixa o Can Xacó, amb vinya, cereals, bosc, olivera i erm; a Santa Margarida i els Monjos, una altra heretat, anomenada Puigdosser, que se situava entre Sant Martí Sarroca, Santa Margarida i els Monjos i Vilafranca, i a més de dues peces de terra, una als Monjos i l'altra a Sant Martí Sarroca. L'herència del pare era de menor valor i més diversificada, quant al tipus d'inversió que havia fet. Així, per aquesta banda, rebia una casa al carrer de la Parellada, 22, a Vilafranca del Penedès, una heretat anomenada el Pont, a Sant Cugat Sescarrigues, sis petites peces de terra dins del terme de la mateixa Vilafranca i una peça de més de 2 hectàrees a Avinyonet del Penedès. A banda d'això, rebia en herència dos préstecs que Luís Álvarez havia fet a Frederic Macià Miret i 50 obligacions de la Compañía del Ferrocarril de Almansa, València y Tarragona, amb un capital nominal de 475 pessetes per obligació i un interès del 3%. La major part d'aquests bens els havien adquirit els pares de Juan Álvarez de Sisternes com a herència dels avis d'aquest. Només l'heretat Puigdosser, de Sant Martí Sarroca, procedia d'una compra que havia fet Clemencia de Sisternes a José María de España y de Orteu, el 30 de juliol de 1896. Entre els rabassaires que treballaven les terres de Juan Álvarez de Sisternes, 37 li van presentar 50 demandes de revisió l'any 1934.

Un dels grups socials que formaven part de la gran propietat agrària que, tot i no ser molt nombrós, sí que tenia un pes específic en la mesura que acostumava a tractar-se de grans terratinents en algun dels municipis del Penedès, és el de la noblesa, entre els quals podem destacar alguns amb grandesa d'Espanya, com Luis Bertrán Escrivá de Romaní y de Sentmenat, que tenia dues grandeses pels títols de comte de

Sástago i de Guilmes, a més dels títols de marquès de Monistrol, de Peñalba, d'Aguilar i baró de Beniparrell.¹⁵³ El marquès de Monistrol, com se'l coneix al Penedès, era el principal contribuent de rústica de Sant Sadurní d'Anoia. O bé podem fer referència a Ramon María Morenés y García d'Alession, amb grandesa d'Espanya pel títol de comte de l'Asalto i que ostentava, a més, els títols de marquès de Grigny, comte de la Peña del Moro i baró de les Quatre Torres. Morenés era propietari de l'heretat Sabartés, a Banyeres del Penedès,¹⁵⁴ on era el primer contribuent de rústica. D'altres membres de la noblesa, sense tenir grandesa d'Espanya, també eren grans hisendats. Per exemple, podem esmentar el cas de Luis Desvalls y Trías, marquès d'Alfarràs, propietari de la Quadra de Sant Miquel de Segur, a Calafell, i primer contribuent de rústica al municipi del Baix Penedès i de terres a l'Alt Penedès i al Garraf, entre d'altres.¹⁵⁵

Un altre dels exemples sobre membres de la noblesa als quals podem recórrer és el del marquès de Casa Riera. Aquest títol havia estat creat per la reina regent Maria Cristina per reial ordre de 8 de desembre de 1833 i concedit a Tomàs Felip Riera i Rosés, que procedia d'una família d'artesans del Gremi d'Argenters de Barcelona i que, gràcies a "una notable y notoria falta de escrúpulos morales", va fer grans negocis i es va convertir en un dels agents financers del ministre d'Hisenda de Ferran VII. Tomàs Felip Riera va morir a París sense descendència. Aleshores, el títol va passar al seu nebot Alejandro Vicente Mora y Riera, que també va morir a París i solter. L'any 1916 prenia el relleu en el marquesat el nebot d'aquest, Alejandro Mora y Fernández del Olmo, nascut a Madrid el 1883. Aquest residia a França i es va casar amb Léonides Marceau Riobe. Alejandro Mora y Fernández del Olmo va morir a Biarritz el 1954 i la seva dona va morir al cap de tres anys. Va ser el germà petit d'Alejandro, Gonzalo, el que va prendre el relleu en el títol. Aquest es va casar amb María de las Nieves (*Blanca*) de Aragón y Carrillo de Albornoz, els quals van ser pares, entre d'altres, de Fabiola Fernanda Mora y de Aragón, que es va casar el 1960 amb el rei Balduí de Bèlgica, o del popular Jaime de Mora y Aragón, que aparegué en diversos films durant els anys setanta i vuitanta, i era membre de la *jet set* que apareixia habitualment a Marbella i a les revistes del cor.¹⁵⁶

Deixant de banda aquestes consideracions genealògiques, el que ens importa aquí és que el primer marquès de Casa Riera va adquirir la major part del patrimoni de Santes Creus a través de la desamortització dels bens de l'Església duta a terme durant el trienni liberal (1820-1823), quan Tomàs Felip Riera, el comerciant vilafranquí Joan Anton Miret, Pau Tarrada i el barceloní Rafael Sabadell i Vanús van comprar bens del monestir tot actuant com una societat; bens que després van reclamar durant la desa-

153 GUERRERO (1954): 420.

154 GUERRERO (1954): 415.

155 L'arxiu dels marquesos d'Alfarràs es troba dipositat actualment a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

156 CEBALLOS-ESCALERA (2017).

mortització de Mendizábal, a partir de 1835.¹⁵⁷ De fet, aquesta devia ser una societat pantalla, atès que sembla que els bens comprats per la qual van anar a parar tots a mans de Felip Riera. Per exemple, Eufemià Fort no s'explica on va anar a parar l'Albereda del monestir i se sorprèn que la fusta que se'n podia extreure, "tan bajamente valorada, de tala fàcil, de fàcil transporte, de fàcil venta", no hagués temptat ningú. L'intendent de Tarragona va reclamar informació sobre aquest bosc i, finalment, l'alcalde d'Aiguamúrcia li va respondre que el gaudia Pau Tarrada i companyia. No sabem com, però sí que sabem, gràcies a la relació que veurem tot seguit, que el bosc anomenat l'Albereda va anar a parar a mans del marquès de Casa Riera.¹⁵⁸

El patrimoni dels marquesos de Casa Riera va augmentar quan l'any 1889 Alejandro Mora y Riera, segon marquès, va acabar comprant la part que havia adquirit Rafael Sabadell. Durant la Guerra Civil, els bens del marquès de Casa Riera van ser confiscats per la Comissaria de la Generalitat per la Restauració de Santes Creus, dirigida pel que havia estat alcalde de Tarragona Pere Lloret i Ordeix. L'ocupació dels bens es feia a fi i efecte d'aconseguir "l'expandiment de l'obra de restauració del Monestir de Santes Creus que porta a terme la dita Comissaria." Gràcies a això, comptem amb una descripció de les propietats del marquès de Casa Riera:¹⁵⁹

1. L'edifici conegut com La Bosseria, a la plaça Francesc Macià, 11 (abans Sant Bernat), d'uns 300 m², amb baixos i un pis, i valorat en 900 pessetes.
2. La Casa dels Monjos Jubilats, a la plaça de l'Església, 1, d'uns 150 m² de baixos i dos pisos, i valorada en 2.500 pessetes.
3. L'edifici del Priorat, a la plaça de l'Església, 5, d'uns 456 m², distribuïts en baixos i dos pisos, i un valor de 1.200 pessetes.
4. La Casa de l'Hortolà, amb 150 m², repartits en baixos i un pis, i valorada en 600 pessetes.
5. L'edifici conegut com Cal Marxant, de 246 m², entre els baixos i un pis, i amb un valor de 900 pessetes.
6. Un edifici a la finca Vinya Closa, en un dels disseminats del terme d'Aiguamúrcia, que era un habitatge de 77 m², repartits entre uns baixos i un pis, i que constava amb un valor de 600 pessetes.

¹⁵⁷ FORT (1972).

¹⁵⁸ FORT (1972): 211-212.

¹⁵⁹ ANC, Generalitat de Catalunya, Segona República, Comitè d'Apropiacions. Expedients de confiscació: adjudicació i reclamació de bens confiscats de l'Alt Camp, ANC1-1-T-6774. A les actes d'ocupació de les finques del marquès de Casa Riera, consta com a propietari Gonzalo Mora y Fernández, germà d'Alejandro, el qual és qualificat d'"ex-comte de Mora". Possiblement, Gonzalo Mora y Fernández fos el representant legal a Espanya d'Alejandro, atès que aquest va passar la major part de la seva vida a França i, durant la República, residia a París. El títol de comte de Mora era pontifici, tot i que era reconegut a Espanya, i havia estat atorgat el 1894 a Concepción Fernández del Olmo, mare d'Alejandro y Gonzalo Mora.

7. La Pallissa dels Amos, de planta baixa, també en un dels disseminats, de 234 m² i un valor de 500 pessetes.
8. El Corral dels Amos, també en un dels disseminats d'Aiguamúrcia, i que era un edifici de planta baixa, de 248 m² i valorat en 500 pessetes.
9. El Bosc de Sant Sebastià, que és on neixen les aigües de Santes Creus, i que ocupava una superfície d'unes 15 hectàrees.
10. Un bosc d'àlbers amb diverses fonts d'aigua potable anomenat l'Albereda, amb una superfície de 3,75 hectàrees.
11. La partida anomenada Costers de la Plana de Sant Pere, amb una extensió d'unes 60 hectàrees.
12. "Un extens patrimoni de finques rústiques conreades", que tenia una extensió aproximada de 300 hectàrees. En aquest cas, Pere Ordeix indicava que la Comissaria aplicaria al seu objectiu "les rendes que els arrendaments produeixen i s'obtinguin dels conreadors, sens perjudici dels drets que'ls corresponguin ja provinents dels contractes que tinguin establerts amb l'antic propietari ja com a conseqüència de les disposicions que regulin el règim de la propietat rústica."

En definitiva, Alejandro Mora y Fernández del Olmo, tercer marquès de Casa Riera, s'havia convertit, gràcies a l'herència que havia rebut, no només en el principal propietari d'Aiguamúrcia, sinó també en el propietari que va rebre més demandes de revisió de contractes, l'any 1934, davant la Comissió Arbitral del Districte del Vendrell (vegeu annexos 7 i 8).

La història dels marquesos de Casa Riera ens permet introduir el darrer origen social dels grans propietaris i que constitueixen el grup que podem anomenar la burgesia del comerç i de la indústria. Són diversos els casos de comerciants i industrials que, després d'enriquir-se amb les seves activitats, van adquirir terres. Alguns d'aquests van ennoblir-se en el camí i els seus descendents van acabar emparentats amb la gran burgesia i l'antiga noblesa catalana. Un exemple pot ser el de Joaquim Jover i Costas, primer marquès de Gelida, industrial i navilier, fill d'un paperer, comerciant i navilier d'Igualada. Joaquim Jover va rebre el títol de marquès de Gelida l'any 1896 per haver posat a disposició de l'Estat espanyol els seus vaixells per participar a la Guerra de Cuba. Era el propietari de la fàbrica de paper La Gelidense, que es va vendre el 1918. Va morir el 1922, i aleshores va heretar el títol la seva filla Consol Jover Vidal, la qual es va casar amb Eusebi Güell López, segon vescomte de Güell, nét de Joan Güell Ferrer i d'Antonio López López i fill d'Eusebi Güell Bacigalupi i d'Isabel López Bru.¹⁶⁰ Consol Jover va heretar del seu pare, entre altres coses, gairebé 18 hectàrees a Gelida i unes 46 hectàrees a Sant Esteve Sesrovires. Va ser una de les propietàries que va rebre més demandes de revisió l'any 1934 al districte de Sant Feliu de Llobregat.

¹⁶⁰ ROVIRA (2007-2008).

En el mateix sentit, són diversos els casos de membres de la gran burgesia catalana que apareixen entre els grans propietaris penedesencs, alguns emparentats entre ells. Podem fer referència, entre d'altres, a la família Ferrer Vidal. En aquest cas, ens remuntarem a Josep Ferrer Vidal, industrial de primer ordre a la Catalunya del segle XIX. Ferrer Vidal va néixer a la Torre del Veguer, finca de la qual els seus antecessors devien ser emfiteutes o masovers. El pare, Josep Antoni Ferrer Roig, era un boter que havia prosperat i que es dedicava al comerç de vins i aiguardents. De fet, Josep Ferrer Vidal havia de seguir la trajectòria del pare. Per tant, s'havia preparat per fer de boter —sempre presumia que podia fer una bota amb les seves pròpies mans— i elaborar i comerciar amb productes vínics, però Sebastià Gumà Soler el va convèncer que entrés a l'administració de la primera fàbrica de filats i teixits de cotó que un grup d'indians va instal·lar a Vilanova i la Geltrú. A partir de 1839, la fàbrica va entrar en ple funcionament amb la raó social de Gumà, Ferrer y Cía. i, des de 1844, ja només com a José Ferrer y Cía. La trobada amb Sebastià Gumà va ser un dels dos fets cabdals que li passarien a Ferrer Vidal en la seva joventut. El segon va ser el seu matrimoni amb Concepció Soler Serra, filla d'un indiano, Pau Soler Roig. Els capítols matrimonials signats amb ella li van permetre disposar del patrimoni patern, a més d'un sucós dot que aportava la seva esposa. Les seves capacitats empresarials, la situació patrimonial i els contactes que li oferí el matrimoni li van permetre establir-se per ell mateix, de manera que el 1847 abandonà la fàbrica de la Rambla per construir-ne una altra que gestionaria amb la raó de José Ferrer y Cía., coneguda també com a Fàbrica de Mar, de la qual esdevindria el principal accionista i únic gerent.

Josep Ferrer Vidal no només va ser un empresari d'èxit, sinó que va intervenir en la vida pública i va ser diputat i senador. Va ser un ferm defensor del proteccionisme, i va publicar diverses obres a favor de la restricció d'importacions a fi d'afavorir la indústria espanyola i catalana. A més, va ser membre destacat d'entitats patronals catalanes del segle XIX com la Junta de Fàbriques i l'Instituto Industrial de Cataluña i del Fomento de la Producción Nacional. Quan aquestes dues entitats es van fusionar i es va crear l'Instituto del Fomento del Trabajo Nacional —precedent immediat del Fomento del Trabajo Nacional, actualment Foment del Treball—, en va esdevenir el primer president, l'any 1879.¹⁶¹

La família Ferrer Vidal-Soler va acumular un extens patrimoni al llarg de la seva vida. Quan l'any 1893, Josep Ferrer Vidal va morir, es va procedir a la formalització de l'inventari i al repartiment en parts iguals entre els seus fills Josep Antoni, Joan, Lluís i Carme Ferrer-Vidal Soler, mentre que una altra de les filles, Josepa Lluïsa, només rebia una pensió de 200 duros mensuals mentre fos monja al convent de Santa Clara —i de 300 si en sortia en algun moment. L'inventari posa en evidència la diversitat

161 SOLER (2006).

d'inversions que va fer el matrimoni de Josep Ferrer i Concepció Soler: a banda de les fàbriques de Josep Ferrer Vidal —de les quals només consta el valor dels edificis—, hi ha accions en diverses companyies de tot tipus —mines, ferrocarrils, navilieres... —, drets reals, finques urbanes i, el que ens interessa més, finques rústiques. En total un patrimoni valorat en 3.425.746,62 pessetes, la major part corresponia a les accions en diverses companyies de tot tipus —la Sociedad de Crédito Mercantil, la Catalana de Seguros, la Maquinista Terrestre y Marítima, els Ferrocarriles del Norte, el Banco Hispano Colonial, La Previsión (assegurances de vida), la Hullera Española, la Compañía Transatlántica, la Compañía General de Tabacos de Filipinas, la Compañía de Crédito de Ferrocarriles i bitllets hipotecaris de l'Illa de Cuba. Als valors mobiliaris, li seguien en importància les finques urbanes, inclòs el valor dels immobles de les fàbriques de Ferrer Vidal a Vilanova i la Geltrú i a Barcelona.

Taula 20. Resum de l'actiu de l'herència de Josep Ferrer Vidal, 1893

Tipus de bens	Pessetes	%
Finques urbanes	1.305.277	38,1
Finques rústiques	172.324	5,0
Censos i crèdits	11.672	0,3
Valors mobiliaris	1.455.488	42,5
Metàl·lic	480.986	14,0
Total	3.425.747	100,0

Font: Elaboració pròpia amb Soler (2006).

Malgrat representar un percentatge petit en el valor de l'inventari, Josep Ferrer Vidal va acabar acumulant un important patrimoni rústic. Deixant de banda alguna petita peça de terra a Vilanova, aquest es concentrava en quatre grans finques. D'una banda, l'ermita de Sant Joan i tot un conjunt de terres plantades de cereal, vinya i olivera, a la que s'afegia una peça de terra a la mateixa zona, que ocupaven en total una superfície d'unes 24 hectàrees de terra. En segon lloc, la Torre del Veguer, una gran finca de prop de 67 hectàrees de terra, amb una masia d'origen medieval que els hereus de Josep Ferrer Vidal van reformar notablement. I, finalment, dues finques amb algunes peces annexes a Olèrdola, totes dues a la quadra de Viladellops, una anomenada Can Soler de la Bassa i l'altra Can Fontanals. En total, les finques a Viladellops, de Ferrer Vidal, ocupaven una superfície d'unes 254 hectàrees, amb la qual cosa el convertien en el principal propietari d'Olèrdola. Les terres de l'ermita de Sant Joan i la Torre del Veguer les va adquirir Josep Ferrer Vidal el 1892, un any abans de morir, quan les va comprar a Miguel Ángel Desmaissieres y Fernández de Santillán, marquès de Torralba. Mentre que les finques d'Olèrdola tenien dos orígens diferents. La part

corresponent a Can Soler de la Bassa provenia d'una compra que havia fet Ferrer Vidal a Joan Amich Dachs de Vilafranca del Penedès, l'any 1883; per l'altra banda, les terres corresponents a l'heretat Can Fontanals tenien l'origen en l'herència materna de Concepció Soler Serra.¹⁶²

En el repartiment de l'herència de Josep Ferrer Vidal, les terres de l'ermita de Sant Joan li van correspondre al seu fill Lluís Ferrer-Vidal Soler, que era enginyer industrial, el qual va crear la fàbrica de ciment Asland i va ser un dels fundadors de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvi, l'any 1904, a més de ser president del Foment del Treball Nacional i diputat per la Lliga Regionalista en diverses ocasions. La Torre del Veguer va recaure en Joan Ferrer-Vidal Soler i les terres d'Olèrdola van quedar en propietat de Josep Antoni Ferrer-Vidal Soler. Joan Ferrer-Vidal era enginyer i fou també polític i aficionat al teatre; es va casar amb Maria Lluïsa Goytisolo Digat. Quan Joan Ferrer-Vidal va morir, l'any 1922, la Torre del Veguer va passar al seu hereu, Agustí Ferrer-Vidal Goytisolo i, actualment, és propietat del seu descendent, l'actual president del Foment del Treball Joaquim Gay de Montellà Ferrer-Vidal. Josep Anton Ferrer-Vidal era el tercer fill del matrimoni, el més gran dels que van arribar en vida a l'edat adulta. Va ser polític i escriptor, amb una intensa activitat social; Josep Anton Ferrer-Vidal es va casar, en primeres núpcies, amb Josefina Güell Bacigalupi, germana d'Eusebi Güell, i en segones núpcies amb Madrona Aloy Poch. Mort el 1927, el seu hereu va ser Joan Josep Ferrer-Vidal Güell, en qui van recaure les terres de Viladellops.¹⁶³ A l'Arxiu Comarcal del Garraf es conserven encara alguns expedients dels rabassaires que es van acollir a l'anomenada "lleï petita", l'any 1933, per demandes dirigides contra Agustí Ferrer-Vidal Goytisolo o la seva mare Maria Lluïsa a les terres de la Torre del Veguer.¹⁶⁴ Per la seva banda, Joan Josep Ferrer-Vidal Güell va rebre 44 demandes de revisió durant el 1934 per les seves terres d'Olèrdola a la Comissió Arbitral del Districte de Vilafranca (annex 7).

Un cas més de membres d'aquesta gran burgesia catalana que abocà una part de la seva fortuna en l'adquisició de terres al Penedès és el d'Isabel Güell López. Filla d'Eusebi Güell Bacigalupi i d'Isabel López Bru, va ser compositora. Per tant, era cosina de Joan Josep Ferrer-Vidal. El seu avi, el negrer Antonio López, li va deixar un llegat testamentari que li va permetre comprar dues finques sobre les quals s'havia d'executar la hipoteca per manca de liquiditat. Una era la finca Can Dispanya, a Cervelló, que va comprar per 90.000 pessetes. La finca, que tenia una masia que disposava d'un celler amb 9 tines, 3 premses i més de 40 botes ocupava una superfície de 294 hectàrees, de les quals només 44 estaven conreades amb vinya i olivera. A Corbera de Llobregat,

162 SOLER (2006).

163 PUIG ROVIRA (2003): 128-129.

164 ACGAF, Fons Ajuntament de Vilanova, Conflictes de contractes de conreu, 1933-1934, 4358.

Isabel López va adquirir el mas Panyella, equipat amb 33 cups i una premsa de ferro, les terres del qual s'estenien per 50 hectàrees, la meitat replantades de vinya americana i la resta amb terra campa, oliveres, bosc i roquissars.¹⁶⁵ Tanmateix, Isabel Güell López va rebre molt poques demandes de revisió a la Comissió Arbitral del Districte de Sant Feliu de Llobregat: només tres a Cervelló i una a Corbera de Llobregat.

Sense estar vinculats a aquesta gran burgesia catalana, també trobem importants empresaris del tèxtil o comerciants de vins entre aquest grup de persones que, malgrat no procedir de l'activitat agrària, van acabar esdevenint grans propietaris. Aquest seria el cas dels germans Pere i Ramon Bach Escofet o d'Antoni Jané Formosa. En el primer cas, els germans Bach Escofet eren uns empresaris barcelonins del tèxtil, però amb fàbriques a l'Alt Ter i a Vilanova i la Geltrú. L'any 1899 es va constituir la societat Ramon Bach y Hermano a Barcelona, en la qual participaven, a parts iguals, ambdós germans.¹⁶⁶ Aquesta societat apareix com a filatura de vapor a Vilanova i la Geltrú l'any 1901, instal·lada a la fàbrica anomenada de Cal Ganeta.¹⁶⁷ Gairebé al mateix temps van comprar la Fàbrica del Roig, a Ripoll, on s'estarien fins a 1917, aproximadament, quan van comprar la colònia els Comtals, que és l'únic exemple de colònia obrera completa al terme de Manresa, fàbrica que regentarien fins a 1942.¹⁶⁸ Pere i Ramon Bach Escofet també van ser accionistes del Banc de Barcelona.¹⁶⁹ L'any 1915, els germans Bach van decidir diversificar les seves inversions i van comprar la finca Can Estrada a Sant Esteve Sesrovires, on van edificar un celler mansió, i hi van construir una cava de 95 metres de longitud amb la idea d'elaborar vins de qualitat envellits. Pere i Ramon Bach van anar ampliant les terres fins a tenir al voltant de 365 hectàrees.¹⁷⁰ D'aquesta forma, es van convertir en els principals propietaris de Sant Esteve Sesrovires i en els tercers de Sant Llorenç d'Hortons. L'any 1936, Ramon Bach va ser assassinat a mans de les patrulles de control i el seu germà no es va veure amb cor de continuar en la gestió dels negocis i va vendre la finca el 1942. Actualment, és propietat del Grup Codorniu. Els germans Bach van rebre 57 demandes de revisió a la Comissió Arbitral del Districte de Sant Feliu l'any 1934, sent superats només per Joan Bonastre Fumadó (annexos 7 i 8).

Antoni Jané Formosa ens mostra el cas d'una família de comerciants vilafranquins que es va enriquir amb el comerç a Cuba. Tot i que procedia de família pagesa benestant, el pare d'Antoni Jané Formosa, Antoni Jané Roig, era boter. Com el pare de

165 GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001): 242.

166 Base de dades "Empreses i empresaris a la Catalunya del segle XIX" del Departament d'Història Econòmica, Institucions, Política i Economia Mundial, Universitat de Barcelona.

167 MARTÍ (1997).

168 SERRA & VIRÓS (2013); <<http://www.consorcidelter.cat/el-territori-del-ter/rutes/ruta-del-patrimoni-cultural-fluvial/instal·lacions/fabrica-del-roig>>.

169 BLASCO-MARTEL & SUDRIÀ (2016).

170 <<http://www.bach.es/es/historia.html>>.

Josep Ferrer Vidal, Jané Roig va fer el salt al comerç d'aiguardents. El 1868, Antoni Jané Roig va fer un pas més i s'establí a Cuba on va regentar diverses societats dedicades al comerç, juntament amb el seu germà Marcel·lí.¹⁷¹ Aquest darrer, a més, es va convertir en un dels principals naviliers de Barcelona amb 11 vaixells que sumaven 7.259 tones netes.¹⁷² El fill d'Antoni Jané Roig, Antoni Jané Formosa —conegut com a Ton Jané— es va continuar dedicant al comerç de vins i a la producció d'aiguardents. Ton Jané es va casar amb una cosina seva, Josepa Pascual Formosa, de Sant Quintí de Mediona. El matrimoni va tenir quatre fills: l'Antoni —que va morir molt aviat—, la Josefa, l'Antònia i la Francesca. La primera es va casar amb el notari Joaquim Maria Freixas Martorell; Antònia Jané Formosa es va casar amb Josep Miquel Bonet, membre de la nissaga paperera propietària de l'empresa Miquel y Costas & Miquel, de Capellades,¹⁷³ i Francesca Jané es va casar amb Vicenç Mestres. Aquesta darrera va continuar el negoci patern a Vilafranca. Tanmateix, les terres que va adquirir la família devien anar a parar a Antònia Jané, el fill de la qual, Josep Miquel Jané, va fundar el celler Miquel Jané de Font-rubí.¹⁷⁴

Com es pot observar a la taula 21, la principal font de riquesa de Ton Jané no devia ser ni tan sols el comerç de vins, sinó l'activitat com a prestador de diners. En aquest sentit, s'ha de dir que bona part del seu patrimoni rústic tenia el seu origen, precisament, en l'execució de préstecs hipotecaris que havia ofert entre finals de segle XIX i el 1916. D'aquesta forma, les finques de Font-rubí les havia adquirit quan els seus prestataris no van poder tornar els crèdits que els havia deixat. El mateix origen tenien les finques que posseïa al Pla del Penedès i les de la Nou de Gaià i de Vespella. D'altres finques procedien de compres: entre 1874 i 1886 va adquirir algunes peces de terra a Vilafranca; les terres de Sant Quintí de Mediona les va comprar l'any 1899 al seu cunyat, Josep Pascual Formosa, quan aquest va ser declarat incapacitat; les de Bonastre i Santa Oliva les va adquirir el 1894; 4 hectàrees de terra de l'heretat Casa dels Capellans, a Vilafranca del Penedès, les va aconseguir en subhasta el 1904. Només prop d'11 hectàrees a la capital de l'Alt Penedès procedien de l'herència paterna. En definitiva, Josepa Pascual Formosa, que va quedar com a usufructuària dels bens d'Antoni Jané, era la principal propietària de Font-rubí quan es va proclamar la República, el 1931, i va ser la vuitena persona en nombre de demandes de revisió, el 1934, de totes les que es van presentar a la Comissió Arbitral del Districte de Vilafranca del Penedès (annexos 7 i 8).

171 SOLÉ I BORDES (2011).

172 RICART (1893).

173 GUTIÉRREZ (2017).

174 SOLÉ I BORDES (2011); <<https://www.miqueljane.com/PBCPPlayer.asp?ID=1767864>>.

Taula 21. Resum de l'actiu de l'herència d'Antoni Jané Formosa, 1921

	Hectàrees	Pessetes	% Pessetes
Finques urbanes		42.290	2,7
Finques rústiques		290.830	18,4
Vilafranca del Penedès	16,4		
Font-rubí	387,7		
Sant Quintí de Mediona	21,1		
El Pla del Penedès	18,9		
La Nou de Gaià/Vespella de Gaià	22,3		
Santa Oliva	21,7		
Bonastre/la Pobla de Montornès	186,4		
Censos i préstecs		1.157.141	73,4
Valors mobiliaris		87.248	5,5
Total	674,4	1.577.509	100,0

Font: Elaboració pròpia amb arxiu particular de Raimon Soler-Becerro, notari Sebastià Parés Goncer, 1 de maig de 1921.

Malgrat les dificultats de quantificar fins a quin punt cada un d'aquests tipus de propietaris tenia més o menys pes, podem extreure algunes conclusions de la relació que acabem de fer. En primer lloc, sabem que una part important de grans propietaris havien anat abandonant els seus municipis d'origen per traslladar-se, sobretot, a Barcelona, però també a les capitals comarcals o en algunes poblacions importants de la regió penedesenca, com l'Arboç, Gelida o Sant Sadurní d'Anoia —així ho observem a la taula 22. Cal considerar que al llarg del segle XIX, i durant el primer terç del segle XX, els fills dels grans propietaris, a mesura que desenvolupaven activitats professionals diferents de les agrícoles, s'anaven establint fora dels nuclis rurals.

Més estrany és trobar grans propietaris que visquessin fora de Catalunya; no més en sabem de vuit, dels quals cinc eren nobles. Els tres restants eren l'enginyer Eduard Maristany Gibert, director de la Companyia dels Ferrocarrils de Madrid a Saragossa i Alacant (MZA), i dos militars: Arturo Querol Olmedilla, general de brigada d'artilleria i gentilhome de cambra d'Alfons XIII —un càrrec honorífic de palau—¹⁷⁵ i Francesc López Gatell, capità que el 6 d'octubre de 1934 es trobava a dins del Palau de la Generalitat, el qual va ser condemnat a mort i indultat i reclòs al castell de Santa Catalina, a Cadis, juntament amb altres quatre militars: Jaume Bosch, Ricard Salas, Frederic Escofet i León Luengo.¹⁷⁶

¹⁷⁵ *Diari Oficial del Ministeri de la Guerra*, 13 de febrer de 1921; <https://ca.wikipedia.org/wiki/Gentilhome_de_cambra_amb_exercici>.

¹⁷⁶ ABC, 13 d'octubre de 1934; *Diario de Cádiz*, 14 de novembre de 1934.

Taula 22. Els grans propietaris del Penedès segons el lloc de residència, c. 1934

Residència	Nombre	%
Barcelona	124	28,5
Vilafranca del Penedès	48	11,0
El Vendrell	26	6,0
Vilanova i la Geltrú	19	4,4
Sant Pere de Ribes	14	3,2
Sant Sadurní d'Anoia	13	3,0
L'Arboç	12	2,8
Gelida	11	2,5
Tarragona	4	0,9
Resta del Penedès	139	32,0
Districtes limítrofs	17	3,9
Fora de Catalunya	8	1,8
Total amb dades	435	100,0
Sense dades	67	
Total general	502	

Fonts: Vegeu annex 8.

En segon lloc, pensem que tampoc no hem de menystenir el nombrós grup de grans propietaris que residien a les seves cases pairals. Són aquells emfiteutes que hem exposat en iniciar la breu relació de propietaris que hem posat com a exemple: els Vallès del Pla del Penedès, els Massana de Sant Pau d'Ordal, els Sadurní de Sant Pere Molanta o també el cas dels Ràfols dels Caus. No són els únics casos i els trobem a gairebé tots els municipis. Per aquest mateix motiu, el grup que apareix com a "Resta del Penedès", a la taula 22, representa el 32% dels grans propietaris dels quals s'ha pogut determinar la residència.

En tercer lloc, cal assenyalar la diversitat d'orígens socials de la gran propietat agrària. No només ens trobem amb aquests grans emfiteutes que, per la via matrimonial o com a censalistes o prestataris, engrandirien els seus patrimonis al llarg del segle XIX, sinó que entre aquests hi ha gent de les elits urbanes de les capitals de comarca i també la gran noblesa, que sovint tenien uns orígens similars als emfiteutes. En el primer cas, l'allunyament no s'hauria produït tant per la distància, sinó perquè o bé s'haurien convertit en uns propietaris rendistes o bé s'haurien abocat cap a altres activitats professionals. Pel que fa a la noblesa, el comportament rendista és molt evident i l'allunyament físic és la norma, i sovint només utilitzaven les cases pairals com a lloc

de residència temporal. Entre els propietaris absentistes, com hem pogut comprovar, hi podem destacar un important grup de burgesos, l'origen dels patrimonis dels quals no procedia de la terra, sinó de la indústria o del comerç. No només són aquells dels quals hem detallat la biografia, fins on s'ha pogut, sinó que trobem altres casos com els Marquès de Vilanova i la Geltrú o la família Vidal Ribas que, a través del matrimoni de Maria Torres Gener amb Emili Vidal-Ribas Güell, va esdevenir propietària d'importants finques a Castellet i la Gornal i a Castellví de la Marca.

Vinculada a aquesta diversitat social, cal destacar, sobretot, la diversitat d'ingressos que es deriven tant dels patrimonis com de les professions que tenien aquests grans propietaris. Això és clarament manifest quan ens fixem en el grup que hem classificat com a burgesos. És evident que la major part de les rendes dels membres de la família Ferrer-Vidal o d'Antoni Janer no procedien de les seves finques rústiques, sinó d'altres fonts d'ingressos. Com en el cas d'Isabel Güell, l'adquisició de terres era una forma més d'augmentar el prestigi personal. Ara bé, un cop esdevenien propietaris de terres, se n'havia de treure un rendiment. Tanmateix, també es detecta diversitat d'ingressos i d'inversions en altres casos, com en els de Modest Lleó o Lluís Álvarez, en què l'activitat com a prestadors o els valors mobiliaris en deute públic o companyies diverses tenen un pes relatiu important en l'actiu de les herències respectives. Els seus hereus no se centraren en l'activitat agrària: potser Joan Álvarez de Sisternes no va exercir d'advocat, però tampoc no era un d'aquells "pagesos" dels quals parlava Rosell i Vilar; Gustau Lleó de Moy es dedicava, fonamentalment, a l'advocacia i el seu germà Guillem era militar. En aquest sentit, pensem que és fonamental, per entendre la persistència de la gestió de les propietats per la via de la cessió a parceria de les terres, abandonar la imatge del propietari decimonònic, centrat, de manera principal, en l'activitat agrària. Al primer terç del segle xx, sembla clar que la major part dels grans propietaris eren alguna cosa més que propietaris rurals. Aquest fet, a banda de tenir repercussions en la gestió, també en tenia en les diferències de renda entre treballadors de la terra i propietaris.

Taula 23. Residència dels contribuents segons dimensió de la propietat al Baix Penedès, c. 1934 (en %)

Municipi de la contribució	Petit			Mitjà			Gran		
	Veí	Limítrof	Forà	Veí	Limítrof	Forà	Veí	Limítrof	Forà
Aiguamúrcia	51,5	39,0	9,5	48,0	18,7	33,3	34,8	13,0	52,2
Albinyana	68,9	24,2	6,8	64,1	20,5	15,4	20,0	20,0	60,0
L'Arboç	49,6	40,2	10,2	65,6	8,2	26,2	33,3	0,0	66,7
Banyeres del Penedès	57,9	35,0	7,0	42,9	34,3	22,9	22,2	22,2	55,6
Bellvei	62,4	30,3	7,3	68,6	31,4	0,0	50,0	0,0	50,0
La Bisbal del Penedès	85,6	6,7	7,8	85,0	4,0	11,0	30,8	7,7	61,5
Bonastre	57,8	36,3	5,9	55,1	26,1	18,8	20,0	20,0	60,0
Calafell	64,1	11,4	24,5	71,7	7,5	20,8	66,7	11,1	22,2
Creixell	54,8	32,3	12,9	28,1	18,8	53,1	0,0	0,0	100,0
Cunit	73,8	14,3	11,9	20,8	16,7	62,5	0,0	0,0	100,0
Llorenç del Penedès	83,1	13,5	3,4	73,3	6,7	20,0	20,0	0,0	80,0
El Montmell	91,7	6,8	1,5	45,5	4,5	50,0	27,8	16,7	55,6
Roda de Barà	89,3	4,9	5,8	78,4	10,8	10,8	33,3	0,0	66,7
Sant Jaume dels Domenys	66,1	31,1	2,8	58,3	19,4	22,2	23,1	15,4	61,5
Sant Vicenç de Calders	22,6	69,9	7,5	22,9	68,6	8,6	0,0	50,0	50,0
El Vendrell	82,1	14,9	3,1	72,9	14,4	12,7	90,9	0,0	9,1
Mitjana	65,8	26,3	7,9	59,8	20,2	20,0	34,6	11,7	55,9
Nombre d'observacions	2.424	967	291	524	177	175	47	17	81

Nota: Veí es refereix a aquell propietari que resideix al municipi on contribueix; **limítrof** és aquell contribuent que resideix en municipis que limiten a cada un dels municipis ressenyats; **forà** correspon als propietaris que resideixen fora del municipi de la contribució i que ja no hi limiten. *Fonts:* Vegeu annex 5.

Caldria saber, encara, què passa amb els mitjans i petits propietaris. Resseguir l'origen social i les característiques d'aquests depassa, de llarg, els objectius de la present recerca. Tanmateix, la residència d'aquests propietaris ens ofereixi algunes pistes. Per això hem intentat determinar el lloc on vivien els propietaris dels municipis que observem a la taula 23. En les contribucions territorials hi havia un resum que distingia entre els propietaris veïns de cada municipi, els anomenats "hacendados forasteros con

casa abierta” —normalment els grans propietaris— i els forasters pròpiament dits. Aquesta divisió és una mica confusa i en alguns casos hi hem detectat errors: alguns propietaris forans constaven com a veïns. Per aquest motiu, hem determinat la residència de cada un dels propietaris d'alguns municipis del Baix Penedès, un per un, i hem corregit —quan esqueia—, mitjançant la contrastació entre les diferents contribucions, si un propietari hi apareix diverses vegades, o bé si en coneixem algunes dades biogràfiques. A més, hem modificat la classificació diferenciant entre propietaris veïns, quan aquests viuen als municipis de la contribució; propietaris dels municipis que limiten amb el municipi en qüestió, i propietaris forans, quan viuen en un municipi que ja no és limítrof respecte del municipi de la contribució rústica. Sembla clar, a partir de les dades de la taula 23, que, a mesura que baixem un graó en l'escala de la dimensió de la propietat, el pes dels propietaris forans disminueix. En el cas de la gran propietat, la importància dels forans és evident. La major part dels grans propietaris dels anys trenta al Baix Penedès ja no vivien als municipis on tenien les seves finques. Això ja no succeeix en el cas dels mitjans propietaris, tot i que els que hem qualificat com a forans continuen sent relativament importants en aquest interval de propietaris. I, com era d'esperar, la major part dels petits propietaris eren residents als municipis respectius. Ara bé, la residència del propietari ens ofereix només un índex del tipus de gestió de la terra. És evident que l'allunyament físic afavoria el recurs de la gestió indirecta de la terra i que l'existència de molts grans propietaris i d'uns quants de mitjans que vivien allunyats de les seves hisendes afavoria la concentració de rabassaires en alguns nuclis. És en aquest sentit que ens hem de referir, en l'apartat següent, al paper de la parcel·lació com a forma central d'explotació de la terra a la regió vitivinícola del Penedès.

4.2 L'explotació de la terra: el paper de la parcel·lació

En definitiva, al Penedès, després de la replantació de les vinyes a causa de la invasió fil·loxèrica, hi trobem una estructura de la propietat rústica força polaritzada, formada per una gran quantitat de petits propietaris que acumulaven una part molt petita de la riquesa. En canvi, a l'extrem oposat, hi hauria un nombre relativament petit de grans propietaris que acumulaven la major part de la riquesa rústica. Aquesta estructura no és la mateixa que s'ha detectat en altres districtes com els de la província de Tarragona, en què la petita i, sobretot, la mitjana propietat hi tenien un pes important. Un dels trets característics de l'estructura de la propietat al Penedès hauria estat l'existència d'un major nombre de grans terratinents, en relació amb els districtes de la província de Tarragona. Com hem vist, molts d'aquests terratinents ja no eren només propietaris rurals, sinó que haurien abandonat les cases pairals per anar a raure a les capitals comarcals o en altres ciutats. També procedien de les activitats comercials i industri-

als, mitjançant les quals van acumular capitals els quals van ser invertits, entre d'altres coses, en terres. En aquest sentit, aquests propietaris tenien al davant tres opcions per menar les seves hisendes: la primera, l'explotació directa mitjançant treball assalariat; la segona, l'arrendament a gran escala de les hisendes, i, finalment, la tercera seria la cessió de les terres de conreu de tota o part de les finques, bé mitjançant el recurs d'un administrador, o bé gestionant una part directament i la resta deixant-la en mans de parcers i arrendataris.

Tal com han assenyalat Ramon Garrabou, Jordi Planas i Enric Sagner, l'explotació directa de la terra tenia una escassa entitat en el món rural català.¹⁷⁷ La major part dels assajos seguint aquest règim d'explotació es van saldar amb un fracàs estrepitos. Aquests autors demostren com a les finques del marquès de Sentmenat a l'Urgell, en el període en què es va dur l'explotació directa, l'ingrés brut va ser notablement alt, però més notable va ser la reducció de la renda neta —un cop a l'ingrés brut se li resten les despeses d'explotació. La mateixa Isabel Güell va acabar arrendant a un masover una vinya que havia intentat explotar amb mà d'obra assalariada a causa de les grans despeses que li suposava menar-la amb aquest sistema d'explotació.¹⁷⁸ Tot i que no és l'únic cas d'un gran propietari que explota directament la major part de les seves terres, el cas més conegut d'explotació directa de la terra és el de Manuel Raventós de Can Codorniu, a Sant Sadurní d'Anoia.¹⁷⁹ Josep Pujol explica que a la finca de Can Codorniu hi havia entre 10 i 15 treballadors fixos tot l'any, que podien augmentar fins a 25 o 30 en determinades èpoques i que es disparaven fins als més de 300 durant la verema.¹⁸⁰ Fent una anàlisi dels costos i dels preus del vi, Pujol determina que el marge d'explotació d'aquesta finca va ser gairebé sempre negatiu i que només s'entén la seva continuïtat en tant que es trobava integrada dins d'una empresa que no era ni agrícola ni comercial, sinó industrial, com era la de l'elaboració del vi escumós —aleshores denominat *champagne* o xampany.¹⁸¹

La segona opció, la de l'arrendament de les finques a grans arrendataris, tot imitant el sistema clàssic anglès, va ser pràcticament desconeguda i, si s'hi optà, els arrendataris van decidir, al seu torn, sotsarrendar-les a petits pagesos. Cal dir que aquesta fórmula seria gairebé desconeguda a les zones vitícoles i, de forma molt especial, al Penedès. Del que sí que hi ha constància és de l'existència de petits arrendataris, sovint els mateixos rabassaires, que llogaven una petita parcel·la d'hort.¹⁸²

177 GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001): 29-34.

178 GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001): 30

179 COLOMÉ (1992): 244; Pujol (1999).

180 PUJOL (1999): 480.

181 PUJOL (1999): 495 i 504.

182 GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001): 34-36.

L'opció majoritària a l'agricultura catalana va ser, doncs, la cessió de les terres en petites parcel·les mitjançant contractes diversos, entre els quals predominaria la parceria i, al Penedès, com en altres comarques vitícoles, el contracte de rabassa morta durant segle XIX. El grau més o menys elevat d'implicació dels propietaris en la gestió determinaria la quantitat de terra cultivada que es tindria cedida als petits pagesos. En aquest sentit, el distanciament físic i la dedicació a altres activitats diferents de l'agricultura haurien afavorit la gestió mitjançant un administrador al territori i la cessió de, pràcticament, tota la terra cultivada. Hem de suposar que aquesta seria l'opció majoritària d'aquells propietaris que hem qualificat de burgesia i també de la noblesa, més absentista que la resta.

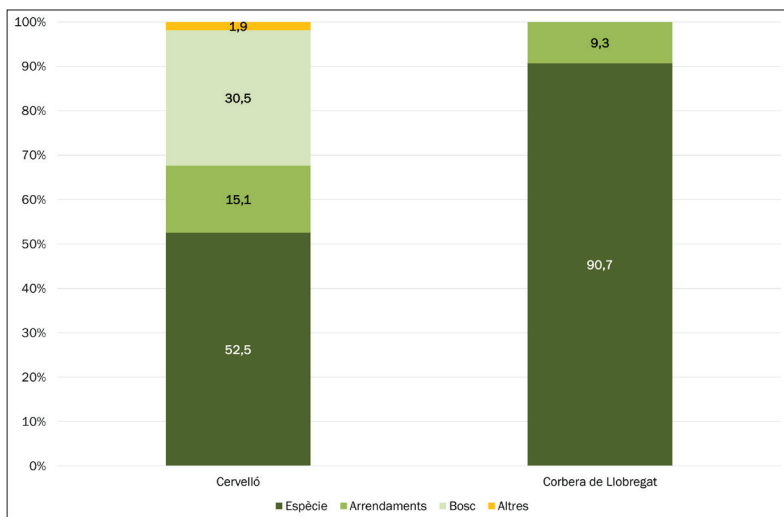
Fixem-nos en el cas d'Isabel Güell. En l'amillament que es va fer a Corbera de Llobregat l'any 1935, declarava que, de la seva propietat de Can Panyella, en conreava "de su cuenta" 35,6 hectàrees, de les quals 7,1 eren de bosc i erm. A més, en l'amillament s'hi indicava que quatre parcers dimitien del conreu de diverses peces, amb un total de 6,8 hectàrees que havien treballat fins al moment.¹⁸³ Això darrer potser ho hem d'entendre en el context de l'any 1935, amb la nova llei d'arrendaments rústics, que va afavorir que els propietaris intentessin recuperar el control sobre algunes peces de terra.¹⁸⁴ Tal vegada, hem de considerar que l'expressió "de su cuenta" no significa que Isabel Güell hagués decidit conrear, directament, les seves terres. Sabem de l'experiència que s'ha esmentat més amunt i, gràcies a l'anàlisi de la comptabilitat de les finques d'aquesta integrant de l'alta burgesia barcelonina que van fer Garrabou, Planas i Sagner, en coneixem la forma de gestió. En concret, a la seva finca de Corbera de Llobregat, Isabel Güell López va contractar l'antic propietari com a encarregat de la gestió de la finca a canvi de deixar-lo com a masover.¹⁸⁵ Res ens diuen aquests autors sobre la forma de gestionar la finca que havia comprat a Cervelló, però sospitem que també ho hauria estat a través d'un masover encarregat, com a Cobrera.

183 ACBL, Arxiu Municipal de Corbera de Llobregat, amillament i cartilles d'avaluació, 1931/1957, ACBL50-27-T1-952.

184 Sobre els desnonaments derivats d'aquesta llei, vegeu UNIÓN DE RABASSAIRES (1935).

185 GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001): 61.

Gràfic 11. Estructura dels ingressos d'Isabel Güell López, 1903-1926
(mitjana dels valors en %)

Font: Elaboració pròpia amb GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001): 268-271.

Tanmateix, l'estructura dels ingressos de les dues finques d'Isabel Güell ens indica que la terra cultivada estava gairebé cedida en la seva totalitat. De fet, a Corbera de Llobregat els ingressos registrats procedien, en un 90,7%, de les parts dels parcers i la resta dels arrendaments provenien de petites parcel·les que, possiblement, la major part eren horts. A Can Dispanya de Cervelló, observem una altra de les característiques de la gestió de les hisendes de la gran propietat: sempre es reservava l'explotació forestal, la qual era sovint una font d'ingressos relativament petita, però que tenia un caràcter estratègic com a reserva per a l'ampliació de l'explotació dels cultius i que, a més, en moments puntuals es podia convertir en la principal font d'ingrés d'un any si es procedia a una tala, tal com va passar a Can Dispanya durant el període de la Primera Guerra Mundial.

L'opció de cedir la totalitat de la gestió a un administrador potser denota un comportament rendista, i no només l'hem d'atribuir a la noblesa o als membres de la burgesia comercial i industrial. En alguns casos, també hauria estat l'opció d'alguns grans hisendats procedents del grup que hem denominat emfiteutes. En aquest cas, és possible que, en moments determinats, s'optés per cedir la gestió de tot el patrimoni a l'administrador. En aquest sentit, és revelador el cas de Pere Mir Ràfols, l'hereu de Can Guineu a Sant Sadurn d'Anoia. Era fill de l'actiu propietari Marc Mir Capella, un dels principals defensors de la replantació amb ceps americans com a única solució per

combatre la fil·loxera.¹⁸⁶ L'herència que va rebre Pere Mir potser era, segons diu Camps i Arboix, "el patrimoni de rabasses mortes més important de Catalunya".¹⁸⁷ Durant els anys trenta es distribuïa entre Sant Sadurní d'Anoia, Subirats, Piera, Masquefa, Font-rubí i Vilobí del Penedès (taula 24). Pere Mir va ser un actiu membre que va pertànyer al que podem anomenar burgesia agrària, allò que Rossell i Vilar anomenava "els nostres pagesos". Com a perit agrícola, va introduir innovacions en el conreu i també es va preocupar per l'enologia. Va ser membre actiu de diverses associacions agràries: Centre Agrícola de Sant Sadurní d'Anoia, IACSI, Federació Agrícola Catalano-Balear i Unió de Vinyaters de Catalunya.¹⁸⁸

Tanmateix, la proclamació de la Segona República va agafar Pere Mir Ràfols amb 53 anys i vidu, de manera que, per aquella època, havia decidit cedir la gestió de tot el seu patrimoni a un administrador. Per aquest motiu, el 12 de desembre de 1931 va anar al notari per firmar uns poders a Francesc Llopart Alemany, conegut amb el sobrenom de Pere Jan. En aquests poders, Pere Mir indicava que Llopart podia:

administrar todos los bienes que actualmente posee y en lo sucesivo el mandante [Pere Mir Ràfols], recaude sus rentas productos, celebre contratos de arriendo, inquilinato, colonia y aparcería y les de por terminados, requiriendo, desahuciando y despejando a los inquilinos, arrendatarios, colonos, aparceros y demás que por cualquier título lleven las fincas del mandante, ostente la representación de este como a propietario en todo cuanto actos y ante quien interese o sea necesario, practicando las gestiones de un celoso y entendido administrador y en general cuanto se entienda comprendido dentro del concepto legal de administración.¹⁸⁹

Davant la situació de conflictivitat que s'havia viscut durant la collita de 1931 i davant les demandes que s'havien presentat als jutjats de primera instància, l'escriptura de poders especificava que Pere Jan tenia capacitat per representar-lo en qualsevol acte jurídic inclosos "jurados mixtos de la propiedad rústica, y Comisión mixta arbitral agrícola". En definitiva, Pere Mir es desentenia de la gestió de les seves terres de manera completa fins al punt que seria Francesc Llopart Alemany qui s'enfrontaria, directament, als parcers de Can Guineu.¹⁹⁰

186 CAMPS I ARBOIX (1969): 164-165.

187 PLANAS (2003): 887.

188 PLANAS (2003): 887-888.

189 ACAP, Comissió Arbitral de Districte, 1933-34, 5292.

190 QUEROL (2017): 401-427.

Taula 24. Producció de raïm a les finques de Can Guineu, 1931-1934

Finca	1931	1932	1933	1934
Can Petit (Sant Sadurní d'Anoia)	197.045	270.747	208.792	226.731
Can Garriga i la Carosa (Sant Sadurní d'Anoia/Subirats)	207.202	231.591	217.778	170.086
El Pla de la Creu (Sant Sadurní d'Anoia)	82.412	68.725	78.675	68.434
Terres de la Vila (Sant Sadurní d'Anoia)	46.979	48.887	49.003	38.937
L'Aixertell (Sant Sadurní d'Anoia)	30.790	40.144	33.948	41.309
El Serralet (Sant Sadurní d'Anoia)	66.329	73.561	69.003	53.848
El Maset d'en Ros i la Corbatera (Sant Sadurní d'Anoia/Subirats)	136.320	144.800	154.080	155.260
Can Ros (Subirats)	130.720	150.400	128.800	137.680
Can Canals (Piera/Masquefa)	151.520	267.680	235.520	161.964
Mas Suau-Santa Maria	14.210	22.976	7.760	9.559
Porroig i Benaiges (Vilobí del Penedès)	7.095	12.775	19.279	24.986
Total	1.070.622	1.332.286	1.202.638	1.088.794

Font: QUEROL (2017): 403.

No tots els grans propietaris cedirien la gestió dels seus patrimonis a administradors, i alguns els controlarien directament, encara que cedissin una part més o menys important de les seves hisendes a parcers, rabassaires o arrendataris. Aquesta seria l'opció majoritària entre el grup de propietaris que continuaven residint a les seves cases pairals. Un exemple seria el de l'heretat de la Beguda Baixa, propietat de la família Cañadell Llopart. L'any 1877, a la mort de Josep Llopart Bartomeu, es feia un inventari *post mortem*, en el qual la seva vídua, Maria Romagosa i Garrigosa, exposava que no acceptava l'usdefruit dels bens del seu marit i cedia les propietats a la seva filla Teresa Llopart Romagosa. La part més valuosa de l'inventari era l'heretat "compuesta de regadío, cereales, viña, olivar, bosque e yermo, de cabida noventa y siete mojas", que equivaldria a unes 48 hectàrees aproximadament, la qual estava "gravada con varios establecimientos a rabassa morta a favor de varios particulares que cultivan parte de ella en distintas suertes", i tot seguit s'afirmava que no era "posible a los otorgantes según expresan individualizar dichos establecimientos o las piezas cedidas a rabassa morta con los enfiteotas o cultivadores y las partes de frutos que prestan por carecer de las noticias que se requieren o de los datos necesarios en este acto".¹⁹¹ Vint-i-nou anys després, quan l'espòs i vidu de Teresa Llopart Romagosa, Francesc Cañadell Comellas

¹⁹¹ ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d'Hortons), 1876-1900, 1877 doc. 2.

i el seu fill, Josep Cañadell Llopart, decidien fer inventari dels bens a la mort de l'esposa i mare, es descrivia la finca de la Beguda Baixa novament com una heretat amb policultiu de 97 mujades, però de la qual s'havia de descomptar "la superficie de varios establecimientos perpetuos que de solares de esta heredad se otorgaron", de manera que quedava lleugerament reduïda a unes 96,84 mujades, que equivalien, segons aquest inventari a 47,4130 hectàrees de terra, i s'indicava que:

antes esta heredad se cultivaba en distintas suertes por varios aparceros o rabassers que pagaban partes de frutos en virtud de contratos o concesiones temporales, pero que con motivo de haber la filoxera muerto la viña que cultivaban y por transcurso de tiempo han caducado todas las concesiones.¹⁹²

Uns termes que es repetirien en l'inventari dels bens que Josep Cañadell Llopart deixava al seu fill Francesc, l'any 1934.¹⁹³ Així doncs, després de la invasió de la fil·loxera, els propietaris de Can Cañadell feien com si haguessin desaparegut aquells emfiteutes a què es feia referència en el primer inventari que hem esmentat. L'any 1933, en un imprès elaborat per l'IACSI, amb l'objecte de presentar-lo al registre de la propietat per evitar que les seves terres quedessin afectades per la Llei de reforma agrària elaborada pel govern de la República, Josep Cañadell Llopart considerava que quedava exclòs de tal reforma pels motius següents:

Primera. La mayor parte de la finca está fuera del radio de dos kilómetros.

Segunda. Una gran parte de dicha finca, se halla dedicada a explotación forestal, por lo cual queda comprendida en la excepción b) de la base sexta de la Ley.

Tercera. La referida finca se halla cultivada, en su parte principal, directamente por el propietario, por lo cual queda exceptuada, a tenor de lo dispuesto en el último párrafo de la base quinta en relación con el apartado diez de la misma.

Cuarta. La parte de la reseñada finca que no se cultiva directamente por el propietario, se explota en régimen de aparcería, la cual no puede considerarse como arrendamiento, a tenor de lo preceptuado en el último párrafo de la base 22 de la Ley, ya que el propietario aporta, a parte de la tierra, más del veinte por ciento del capital de explotación y gastos de cultivo, en forma de plantaciones, jornales, sulfato, azufre, abonos, etc., por lo que debe considerarse el contrato como de sociedad y la finca en su totalidad de cultivo directo.

Quinta. El cultivo de la mencionada finca es considerado unánimemente como modelo, por lo cual, -en opinión del suscrito-, debe estimarse comprendida en la excepción d) de la base sexta de la repetida Ley de Reforma Agraria.

¹⁹² ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d'Hortons), 1902-1913, 1903 doc. 8.

¹⁹³ ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d'Hortons), 1932-1934, 1934 doc. 13.

Sexta. La descrita finca debe considerarse como solar, por quedar comprendida en el apartado b) del número tercero del artículo 386 del Estatuto Municipal.¹⁹⁴

Taula 25. Producció de raïm de l'heretat de la Beguda Baixa de Josep Cañadell Llopart, 1909-1935 (mitjana kg de raïm)

	Vinyes pròpies	Vinyes cedides a rabassa o parceria			Producció total vinyes
		Parts del propietari	Parts del rabassaire	Total	
1909-1915	25.169,7	26.410,8	60.419,2	86.829,9	111.999,6
1916-1920	26.160,2	32.395,8	74.111,0	106.506,8	132.667,1
1921-1925	32.818,0	39.118,6	89.490,4	128.609,0	161.427,0
1926-1930	27.085,8	38.858,8	88.896,1	127.754,8	154.840,6
1931-1935	31.405,3	26.598,7	60.849,0	87.447,7	118.853,0

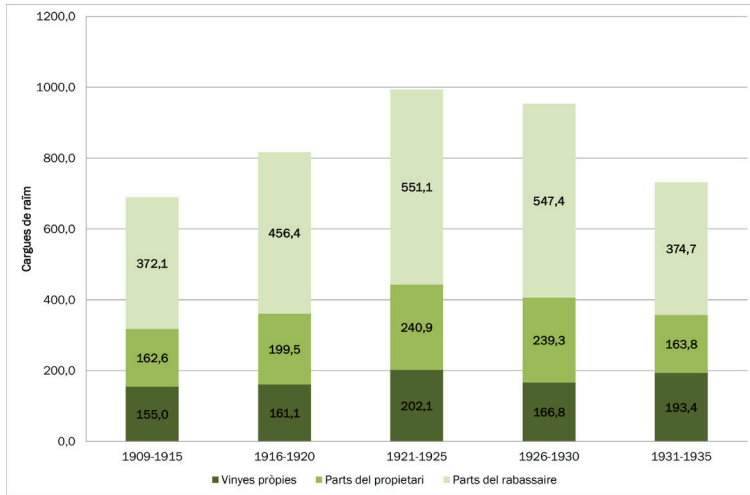
Nota: El *Llibre de les collites* ens informa, només, de les cargues de raïm que rep el propietari del parcer i de les que produeixen les vinyes pròpies. La carga de raïm era una mesura de l'àrea del Penedès que, segons Ramon Bosch de Noya, equivalia a 166,4 kilograms (Bosch de Noya, 1988). Tanmateix, per convertir les cargues de raïm a quilos, hem usat la mitjana de 1951 a 1955 de les equivalències en quilos i cargues que ofereix el *Llibre de les collites de can Montal*. La producció total de les vinyes cedides a parceria o rabassa s'ha estimat tenint en compte que als anys trenta Josep Cañadell Llopart tenia 11 parcers que treballaven 12 peces. D'aquests, nou partien al terç (33%), dos al quint (20%) i un al quart (25%). Hem seguit aquesta proporció, que suposa que les parts del propietari representaven un 30,42% del total de la collita de les vinyes cedides a fi d'estimar la producció d'aquestes. *Fons*: Elaboració pròpia amb ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d'Hortons), *Llibre de les collites*.

Malgrat les afirmacions fetes pels Cañadell, tant en els inventaris com en l'al·legació que acabem de transcriure, el cadastre elaborat l'any 1935 a Sant Llorenç d'Hortons ens ajuda a precisar amb més exactitud que aquests documents, i que els amillaraments, les característiques de les propietats de Francesc Cañadell Llopart, que n'era el titular en aquells moments. D'aquesta forma, de les 46 i escaig hectàrees que es reconeixien en els inventaris, els topògrafs que van mesurar la parcel·lació en registren un total de 60,5717, d'hectàrees. D'aquestes, la major part l'ocupaven les vinyes —35,6920 hectàrees— i el bosc —23,8955 hectàrees—, mentre que la resta eren petites porcions de cereal de regadiu, olivera i erms —0,3198, 0,3900 i 0,0905 hectàrees respectivament. Finalment, els topògrafs de l'Institut Geogràfic i Cadastral recollien, també, la dimensió de les eixides, la casa, una caseta, un pou i una part del camí que anava a les finques.¹⁹⁵

¹⁹⁴ ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d'Hortons), 1932-1934, 1933 doc. 9.

¹⁹⁵ Arxiu Municipal de Sant Llorenç d'Hortons, *Còpia de les relacions cadastrals de l'Institut Geogràfic i Cadastral, 1935*, Unitat d'Instal·lació 10042.

Gràfic 12. Producció de raïm de l'heretat de la Beguda Baixa de Josep Cañadell Llopart, 1909-1935 (mitjana kilograms)

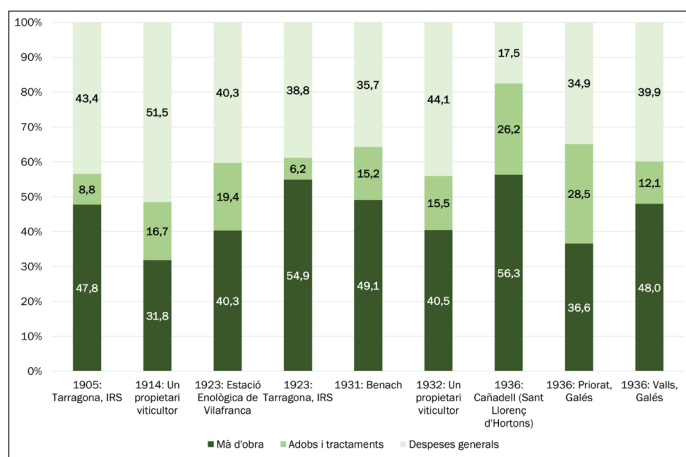
Fonts: Vegeu la taula 25.

Per tant, la major part dels ingressos regulars de Can Cañadell procedien del que li rendien les vinyes. Sabem a través del *Llibre de les collites* d'aquesta explotació que una part important d'aquestes vinyes estava treballada per una sèrie de parciers que, anualment, entregaven una part de la collita a can Cañadell de la Beguda Baixa. Amb aquest *Llibre de les collites*, s'ha pogut reconstruir l'ingrés en producte de les vinyes de Josep Cañadell Llopart entre 1909 i 1935, distingint entre les parts que rebia dels seus rabassers i les que provenien de producció pròpia. Mitjançant aquesta documentació, podem veure com al voltant del 80% de la producció total de l'heretat provenia de les vinyes cedides a rabassa. D'aquesta producció, prop d'un terç anava a parar a mans del propietari, de manera que, en els anys previs a la proclamació de la Segona República, al voltant del 55% dels ingressos per raïm els originaven els seus parciers o rabassaires. La resta dels ingressos li provenien, sobretot, de l'explotació forestal, que ocupava el 39,4% de totes les propietats dels Cañadell. No podem menystenir, tampoc, la importància de tota una sèrie de censos emfitèutics que aquesta família havia anat creant perquè els seus rabassaires hi construïssin els seus habitatges, una pràctica força habitual entre els grans propietaris de masos. D'aquesta forma, en l'inventari *post mortem* de Josep Cañadell Llopart hi consten dotze censos d'aquest tipus que li reportaven uns ingressos anuals de 201 pessetes.¹⁹⁶ A banda d'aquests censos, a l'arxiu patrimonial de Can Cañadell hi consten quatre contractes de lloguer també per cases de la Beguda Baixa que reportaven a Josep Cañadell entre 100 i 180 pessetes anuals, cada un.

¹⁹⁶ ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d'Hortons), 1932-1934, 1934 doc. 13.

En definitiva, la major concentració de grans terratinents, i el recurs d'aquests a la cessió de part o de totes les seves terres en contractes de parceria, arrendament o rabassa, hauria tingut com a conseqüència un major pes d'aquest tipus de formes contractuals a la regió penedesenca. Als grans propietaris s'hi afegirien, a més, alguns de mitjans o petits que, per motius diversos —residència, emigració, etc.— van decidir també cedir totes o part de les seves terres a parceria. Arribats en aquest punt, ens sembla pertinent recordar una altra vegada que aquesta opció de gestió duta a terme per la major part de grans propietaris no es derivava d'un caprici, sinó de la realitat: l'explotació directa abocava cap a la pèrdua de rendes i l'explotació mitjançant grans arrendataris tampoc no era possible, atesa la gran fragmentació de les explotacions pageses. Pensem que s'entén millor l'opció per la cessió de les terres a parceria o a rabassa si observem l'estructura de costos del conreu de la vinya. En aquest sentit, la literatura coetània ens va deixar uns quants exemples sobre quan costava el conreu d'una hectàrea d'una vinya hipotètica un cop ja es trobava en plena explotació. Tot i que la majoria dels casos que exposem en el gràfic 12 es van fer per demostrar si als propietaris i als parcers els sortia a compte o no determinades particions de fruits, hem de tenir present que, en realitat, incloïen unes partides que, a la pràctica, ni propietaris ni rabassaires no comptaven a l'hora de valorar els seus ingressos. En definitiva, tret del cas de Can Cañadell, al qual ens referirem tot seguit, el que expressen aquestes comptabilitats hipotètiques són els costos de conreu si el propietari portés directament la terra i la gestionés com si fos una empresa industrial o comercial.

Gràfic 13. Costos de producció de la vinya al primer terç del segle xx

Fonts: INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923); UN PROPIETARI VITICULTOR (1932); GALÉS (1936) & ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d'Hortons), 1934-1939, doc. 8.

En resum, el que expressa el gràfic 13 és que un propietari que volgués conrear una hectàrea de vinya havia de tenir en compte que, en termes generals, la principal despesa que hauria d'afrontar seria la de la mà d'obra. Només en els casos exposats

pel “propietari viticultor” per al Penedès, aquesta mà d’obra és menor que les despeses generals. Com hem vist anteriorment, els costos de la mà d’obra es van incrementar notablement, de manera que el seu pes relatiu també va augmentar, tal com ho mostren els casos de Tarragona (1905 i 1923) i del Penedès (“Un propietari viticultor”, 1914 i 1932). L’estratègia que van seguir els grans propietaris va ser intentar traslladar, al màxim possible, els costos de producció als seus conreadors.¹⁹⁷ I, tal com recordava Manuel Galés en unes paraules que hem mencionat més amunt, el pagès no tenia en compte el salari, sinó l’ingrés total que obtenia, en un comportament típicament txaianovià.¹⁹⁸

De tots els casos exposats al gràfic 13, l’únic que correspon a un exemple real és el de Can Cañadell, propietaris de la Beguda Baixa, a Sant Llorenç d’Hortons. En aquest cas, l’any 1936 Francesc Cañadell Llopart va respondre una enquesta que se li feia per saber quins eren els costos de producció d’una vinya. Cañadell comptava els costos de producció d’una vinya de sis mujades —equivalents a 2,9379 hectàrees de terra—, tot indicant la producció anual d’aquesta peça entre 1926 i 1935. Significativament, Cañadell no tenia en consideració cap de les despeses generals que surten als informes fets per l’IRS o pel propietari viticultor: ni les amortitzacions ni tan sols la contribució. Tot i amb això, hi hem afegit aquests costos per tenir una aproximació més realista i comparable amb els altres, tenint en compte el preu d’una hectàrea de vinya plantada a rabassa, del qual informava Ramon Bach a Francesc Cañadell, i la contribució que pagava aquest darrer per cada hectàrea que declarava a l’amillament fet el 1931.¹⁹⁹ A més, Francesc Cañadell indicava que la recollida dels sarments de la poda no s’hi incloïen, perquè amb el que se n’obtenia ja pagaven el jornal, de la mateixa manera que amb la venda de brisa ja es cobrien els jornals de premsar. El que hi podem observar novament és el gran pes que hi tenen els salaris, més que en cap altre dels exemples exposats al gràfic 13. De tot plegat, en podem deduir que, en traslladar el principal cost de producció, la mà d’obra, als parcers, els propietaris podien convertir el que teòricament era un conreu deficitari en un altre de rendible.

Desconeixem la comptabilitat de la finca de Can Cañadell, però hem de suposar que, amb les parts que li entregaven els rabassaires, l’explotació forestal, els censos i els lloguers, la seva renda neta no devia ser negativa. Sí que disposem d’un exemple que ja hem utilitzat profusament i és el d’Isabel Güell. Garrabou, Planas i Sagner, en reconstruir la comptabilitat de Güell pel que fa a les finques de Corbera de Llobregat i de Cervelló, poden acabar calculant-ne la renda neta, és a dir l’ingrés total de l’explotació

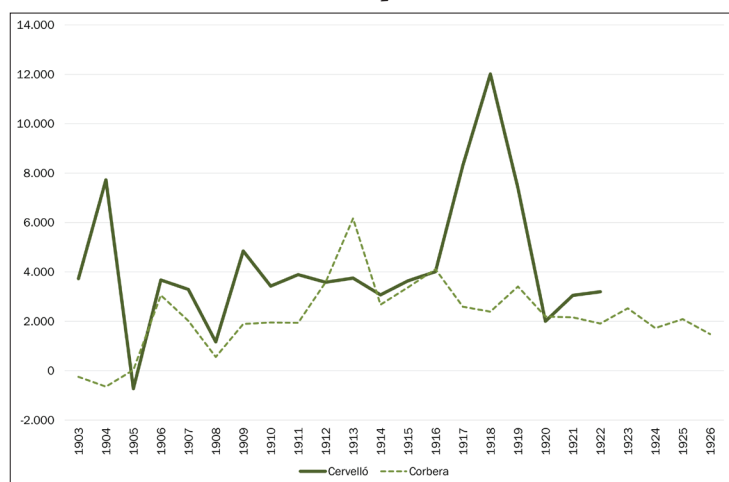
¹⁹⁷ GARRABOU, PLANAS & SAGUER (2001).

¹⁹⁸ CHAYANOV (1974), segons el qual la unitat familiar pagesa tenia com a objectiu maximitzar l’ingrés sense tenir en compte la remuneració de la unitat de treball o jornal. D’aquesta forma, les famílies pageses podien seguir dues estratègies per aconseguir-ho: augmentar la producció, és a dir treballant més, o reduir el consum.

¹⁹⁹ ACAP, fons Montal (Sant Llorenç d’Hortons), 1934-1939, doc. 8, 10, 11 i 12. Arxiu Municipal de Sant Llorenç d’Hortons, amillaraments i apèndixs, 1921-1940, Unitat d’Instal·lació 15016. ACA, *Amillaramiento Sant Llorenç d’Hortons*, 1931, volums, TER-P,1454.

un cop se li resten totes les despeses. Tot i no disposar de dades per als anys trenta, les dues sèries cobreixen bona part del primer terç del segle xx. Excepte en els primers dos anys de Corbera, sembla clar que Isabel Güell va treure sempre un rendiment positiu de les finques que feia treballar als seus parcers. Si bé la sèrie de Cervelló és més irregular i està marcada pels ingressos extraordinaris del període de la Primera Guerra Mundial, la renda neta obtinguda per Isabel Güell a Corbera —procedent com sabem pràcticament tota de l'explotació vitícola— sembla més regular i mostra una tendència creixent fins a 1913, moment a partir del qual es produeix un canvi cap a una moderada tendència decreixent, sense arribar mai a les pèrdues.

Gràfic 14. Evolució de la renda neta de les finques d'Isabel Güell López, 1903-1926

Font: GARRABOU, PLANAS & SAGUER, 2001: 268-271.

Per tant, podem considerar que el major pes de la gran propietat a la regió del Penedès hauria facilitat una major concentració de parcers i rabassers que en altres zones. Però es fa difícil establir l'abast del recurs a aquestes formes contractuals durant la primera meitat del segle xx, atesa la pràctica habitual de no formalitzar davant notari els nous pactes contractuals.²⁰⁰ En aquest sentit, el notari Sebastià Parés Goncer considerava que, ja al segle xix, els propietaris que haurien recorregut a la parceria haurien evitat traslladar-la a escriptura pública, tot i que el contracte de major relleu durant aquesta centúria hauria estat el de rabassa morta.²⁰¹ En l'informe que va fer l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre per a l'Institut de Reformes Socials, es definien quatre regions segons el tipus de contractació:

200 GIRALT (1964): 59-60.

201 PARÉS (1944): 379-380.

- a) Aquelles en què la vinya era el conreu predominant i en la qual la meitat o, fins i tot, els dos terços de les vinyes s'haurien treballat amb contracte de rabassa morta; correspondrien, principalment, als partits judicials d'Arenys de Mar, Manresa, Sabadell, Terrassa, Vilafranca del Penedès, Valls, el Vendrell i Falset.
- b) Aquelles en què la vinya tindria una importància similar a altres conreus. També aquí la meitat o dos terços de la vinya hauria estat cedida a rabassa. Estaríem parlant dels partits judicials d'Igualada, Mataró, Montblanc, Vilanova i la Geltrú, Reus i Tarragona.
- c) Les zones en què, tot i tenir una certa importància, la vinya no seria el conreu principal i el tipus d'explotació predominant seria el conreu directe o bé l'arrendament. Aquí hi incloïen els districtes de Barcelona, Granollers, Sant Feliu de Llobregat, Gadesa, Tortosa, Lleida, Balaguer, les Borges Blanques, Cervera, Solsona, Tremp, Figueres, la Bisbal d'Empordà i Santa Coloma de Farners.
- d) Finalment, aquelles regions en què el conreu de la vinya era gairebé marginal i on es desconeixia el contracte de rabassa morta; o sigui, Berga, Vic, la Seu d'Urgell, Sort, Viella, Girona, Olot i Puigcerdà.²⁰²

Taula 26. Estructura del Cens de pagesos a la província de Tarragona, c. 1936

	Propietaris	Jornalers	Arrendataris i parcers	Índex de Gini
Falset	56,7	25,4	18,0	0,6344
Gadesa	56,2	26,4	17,4	0,6098
Montblanc	52,8	20,5	26,7	0,6299
Reus	48,6	31,9	19,5	0,6372
Tarragona	40,2	36,9	22,9	0,6632
Tortosa	59,2	30,4	10,3	0,6022
Valls	55,2	21,3	23,6	0,6310
El Vendrell	38,4	12,4	49,2	0,7297
El Vendrell - Penedès	35,7	10,1	54,1	0,7446
El Vendrell - no Penedès	45,2	17,9	36,9	0,6750
Total	53,4	25,7	20,9	

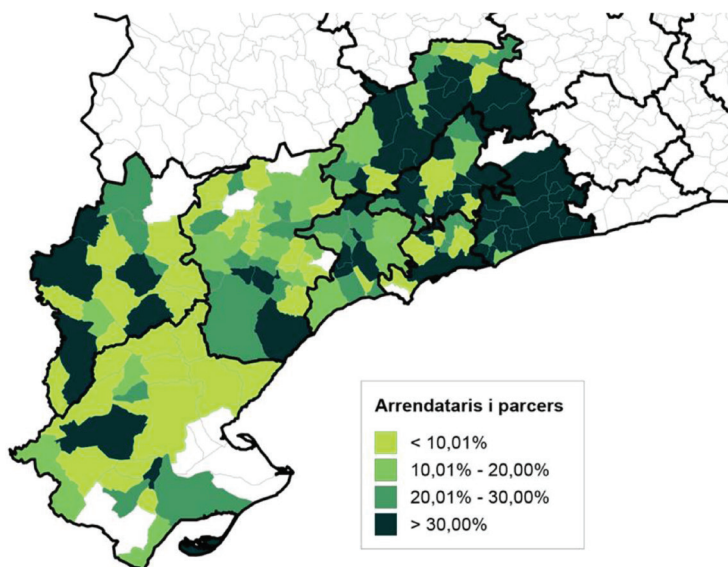
Nota: **Jornalers**: obrers agrícoles sense terra; **propietaris**: petits propietaris amb menys de 50 pessetes de contribució per explotació directa o menys de 25 per terres cedides en arrendament. **Arrendataris i parcers**: petits arrendataris o parcers —menys de deu hectàrees de secà o una de regadiu. Font: ESPINOZA, ROBLEDO, BREL & VILLAR (2007). Per a l'índex de Gini, vegeu la taula 17.

202 INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923): 116-117.

Tanmateix, podem considerar que la cessió de terres a parceria o a rabassa depenia del major o menor pes de la gran i mitjana propietat i que els petits propietaris haurien optat per l'explotació directa de les seves terres. A començaments dels anys seixanta, Maria de Bolós encara afirmava que:

El sistema de explotación es para la grande y mediana propiedad la aparcería. El contrato dura un tiempo determinado que varía según las regiones. En el Panadés dura 29 años, en el Camp de Tarragona y Conca de Barbera, 15 años. El propietario aporta la tierra y una parte de los abonos y recoge un tercio de la cosecha. En el Priorat, la cosecha se reparte en partes iguales 'mitgers', y el contrato dura sólo cinco años. Por regla general no existe ningún aparcerero que cultive extensiones superiores a 25 Ha. Cada día existe una tendencia más marcada a la explotación directa de las fincas por sus propios propietarios, de tal forma que actualmente, las aparcerías representan tan solo un 40 por 100 de los viñedos catalanes.²⁰³

Mapa 9. Percentatge que representen els arrendataris i parcers al Cens de pagesos, c. 1936

Font: Les mateixes que les de la taula 24. Les dades dels municipis de la província de Tarragona les ha facilitat Ricardo Robledo.

Només a partir de 1962 comptem amb censos agraris més o menys fiables, de manera que és difícil saber l'abast que tenien els contractes del tipus de la parceria o de rabassa amb anterioritat. En el cens agrari de 1962, es constata que el 13,1% de

203 DE BOLÓS, (1962): 139.

la terra a Catalunya estava treballada mitjançant la parcel·lació i altres tipus de contractes —entre els quals s’hi compten els de rabassa morta—, mentre que, al Penedès, aquesta relació pujava fins al 27,4%.²⁰⁴ Tanmateix, disposem d’una font que, sense ser un cens agrari complet, ens permet fer una aproximació a la importància que podia tenir un o altre tipus de formes d’explotació a la província de Tarragona. Es tracta del Cens de pagesos, malgrat que és una font que no està exempta de problemes,²⁰⁵ entre els quals hi ha la possible barreja entre propietaris i arrendataris, que el mateix cens facilitava, i la possibilitat d’una certa sobrerrepresentació, per les possibles expectatives que la reforma agrària podia generar sobre la possibilitat d’accés a la terra.

En alguns arxius municipals s’ha conservat la llista nominal del cens i n’hem consultat alguns de la regió del Penedès. En aquest cas, podem considerar que les persones que es consignen sota aquest epígraf eren parciers o rabassaires. Així, a Albinyana, dels 27 “arrendataris o parciers” que hi ha, tots fan constar que treballen la terra a rabassa i, a Bellvei, els 43 pagesos que també consten en el grup D del Cens —és a dir, arrendataris o parciers— declaren que la modalitat del contracte és “a parte de frutos”.²⁰⁶ Per tant, podem considerar que el cens pot ser útil per calibrar el pes diferent de les formes d’explotació de la terra entre els petits pagesos de la província i podem considerar que, en termes generals, a les regions vitivinícoles la major part seran o rabassaires o parciers, mentre que a la resta segurament hi juga un paper més important l’arrendament. Tret d’aquestes qüestions, els altres problemes que assenyalen Espinoza, Robledo, Brel i Villar no afecten la taula 26 i el mapa 9, que s’han elaborat amb les dades del Cens.

En definitiva, el resultat ens sembla força significatiu i coherent amb el que hem exposat fins aquí sobre l’estructura de la propietat. Així, a la província de Tarragona (mapa 9) s’observa una gradació de nord cap a sud en què el percentatge que representen els parciers i arrendataris sobre el total del cens va disminuint en importància. És al districte del Vendrell i en alguns municipis del de Valls i del de Montblanc, on trobaríem la major concentració de parciers. Les xifres agrupades per partits judicials, que veiem a la taula 26, apunten una relació positiva entre el grau de concentració de la propietat i la importància de la parcel·lació en les petites explotacions pageses. D’aquesta forma, destaca el 49,2% que representen els parciers i els arrendataris del partit judicial del Vendrell, molt per sobre de la resta de partits judicials. En consonància amb l’estructura de la propietat que s’ha presentat abans, a la major part de partits judicials els petits propietaris predominen per sobre dels arrendataris i els parciers. Aquests mateixos partits mostren una notable proporció de jornalers. En aquest sentit, destaquen els

²⁰⁴ Aquestes dades s’han calculat amb INE (1963).

²⁰⁵ ESPINOZA, ROBLEDO, BREL & VILLAR (2007): 321-323.

²⁰⁶ ACBP, AM Albinyana, *Cens de pagesos, 1935-1936*, ACBP300-18-T1-837; ACBP, AM Bellvei, *Relació de societats obreres legalment constituïdes, 1935*, ACBP300-15-T1-2326.

de Falset, Gandesa, Montblanc, Tortosa i Valls, amb més del 50% de propietaris entre els petits pagesos. Al mateix districte del Vendrell hi trobem diferències si distingim entre els municipis que incloem a l'àrea penedesenca, amb un 54,1% de parcers o arrendataris contra un 35,7% de petits propietaris; mentre que als municipis de la resta del districte la proporció varia fins al 36,9% d'arrendataris i parcers *versus* el 45,2 % de propietaris (taula 26).

V. ELS CONREADORS FAMILIARS: CONDICIONS I CARACTERÍSTIQUES DE L'EXPLOTACIÓ FAMILIAR PAGESA

Durant el març de 1933, Josep Pla va fer una gira per terres del Penedès i l'Anoia per publicar una sèrie d'articles sobre la qüestió rabassaire en *La Veu de Catalunya*. En un dels seus articles, Pla descrivia l'estructura social del camp al Penedès:

Cal tenir present sempre, en efecte, la complexitat enorme del problema agrari català. L'estructura social del Penedès està basada en la divisió fins a l'infinit de la propietat, en el minifundi. No hi ha pas jornalers ni obrers del camp pròpiament dits. Hi ha propietaris petits que de vegades són parcers o rabassers d'altres propietaris; hi ha home que cobra les parts d'un cantó i d'altra banda paga unes altres parts a altres propietaris.²⁰⁷

Sembla clar que Josep Pla confonia explotació de la terra —dividida en petites parcel·les— i propietat de la terra —que podia estar en poques mans—, encara que l'afirmació sobre el poc pes que els jornalers tenien en l'àrea on el conflicte agrari fou més intens és prou encertada. L'alcalde de Castellet i la Gornal corroborava les paraules de Pla quan afirmava, referència al seu municipi, que:

Aquest municipi és absolutament agrícola —no hi ha cap indústria, cap fàbrica ni cap comerç important. Tanmateix no hi ha jornalers pròpiament dits, tots els pagesos són propietaris o parcers o rabassers o alguna d'aquestes coses juntes; el que passa és que alguns van algun dia a jornal per ajudar-se mútuament i d'altres hi van, també algun dia, perquè no disposen de prou terra per ocupar-s'hi tots els dies.²⁰⁸

207 PLA (1982): 33.

208 Arxiu Municipal de Castellet i la Gornal, 1. *Estadístiques, qüestionaris i enquestes generals, 1931-1940*, UI: 57.

Les dades del Cens de pagesos de la província de Tarragona, que hem vist anteriorment, les quals permeten establir una comparació entre els diversos districtes, reforcen aquesta visió més qualitativa de dos actors tan distants socialment com Pla i l'alcalde de Castellet i la Gornal. D'aquesta manera, podem dir que, a l'àrea de la Catalunya en què la vinya es va expandir a través de la cessió de terres amb el contracte de rabassa morta, una part de la Catalunya dels masos, el pagès que estava més avall en l'escala social era aquest rabassaire o parcer que menava les terres i que ell o la seva família proveïa de mà d'obra jornalera aquells que la necessitaven, sobretot en moments puntuals com la verema. En aquest sentit, els rabassaires serien a Catalunya la representació d'allò que Gregory M. Luebbert va batejar com a "pagesia familiar" i que va considerar per a altres països d'Europa. Aquesta pagesia familiar, segons aquest autor, estaria formada per un conjunt de petits i mitjans pagesos que tindrien suficient terra per treballar les seves unitats familiars, tot produint per al mercat, però que no haurien tingut prou capacitat per recórrer a la mà d'obra assalariada. Aquesta expressió —pagesia familiar— no hauria resultat estranya als rabassaires que van viure la Guerra Civil, atès que en el Cens sindical agrícola que s'havia d'elaborar arran del decret de sindicació obligatòria que va emetre la Generalitat de Catalunya, el 27 d'agost de 1936, aquests pagesos que ni eren jornalers ni grans propietaris, i que s'havien apropiat de les terres que abans del juliol de 1936 conreaven sota contractes de rabassa o de parceria, eren qualificats de "conreadors familiars".²⁰⁹

Malgrat que aquestes unitats familiars van ser les protagonistes de l'expansió vitivinícola i també del conflicte agrari, coneixem poca cosa sobre les seves característiques. Alguns autors s'hi han aproximat a fi d'esbrinar quines serien les condicions de reproducció de les unitats familiars pageses.²¹⁰ Però novament, és el segle XIX el que predomina en aquests treballs i, per al segle XX, pràcticament no disposem d'informació del grup i de l'àrea que van protagonitzar el que podem denominar com l'altre gran conflicte social català del primer terç del segle XX, al costat del que es va produir a les ciutats encapçalat pel moviment obrer. En aquest capítol s'intentarà posar llum a les característiques dels que anomenem conreadors familiars des de dos punts de vista. El primer, sobre les condicions contractuals amb què van haver de menar les seves explotacions. El segon, sobre les característiques d'aquestes explotacions.

209 LUEBBERT (1997): 484; CASANOVA (1992-93): 112. Pel que fa al Cens sindical agrícola, s'han consultat els de Vilanova i la Geltrú i de Sant Pere de Riudebitlles, dipositats als respectius fons municipals a l'Arxiu Comarcal del Garraf i a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès.

210 COLOMÉ, SAGUER & VICEDO (2002).

5.1 Rabassaires sense rabasses. Les condicions de l'explotació del conreador familiar

Des de fa uns anys hi ha un corrent d'historiadors que considera que la rabassa morta va sobreviure la fil·loxera. La visió clàssica —canònica en diran alguns— ha assenyalat el procés de desnaturalització que va patir el contracte, fins i tot durant el segle XIX, molt abans que arribés la fil·loxera.²¹¹ Però els que critiquen aquesta visió consideren que, al cap i a la fi, el contracte de rabassa morta no va patir tantes modificacions com s'ha dit. Tanmateix, disposem de nombrosos indicis que apuntarien el fet que, si més no, els propietaris van tendir a establir fórmules amb la finalitat d'evitar que els seus treballadors de la terra poguessin reclamar drets sobre les parcel·les que treballaven o, millor dit, sobre les vinyes que havien plantat. Tal com assenyalava Amadeu Aragai, els propietaris insistiren a despullar els pagesos de la condició de rabassaires i considerar-los simples parcers. Això tenia, a la pràctica, dues virtuts per al propietari. La primera és que suposaria la pèrdua de drets de propietat sobre les vinyes que tenien plantades i, de manera principal, la desaparició definitiva de la reclamació del caràcter emfiteutic de la rabassa, que permetia la seva redempció; la segona rauria en el fet que la parceria, en ser considerada un contracte de societat, s'escaparia de qualsevol legislació de tipus laboral que pogués imposar mesures similars a les que es poguessin fer en el món obrer industrial, com per exemple, l'arbitratge a través de jurats mixtos.²¹²

Sigui com sigui, és evident que amb la fil·loxera es van produir canvis en la condició jurídica dels que treballaven terres cedides a rabassa. Insisteixo en el fet que em sembla que tenim indicis de sobres per determinar l'existència d'aquest canvi. Ja hem vist el cas dels propietaris de Can Cañadell que, de tenir uns pagesos "enfiteotas" conreant les terres, van passar a defensar que els contractes que tenien signats eren de parceria, cosa que els permetia argumentar que la seva finca s'havia de considerar de conreu directe. Ramon Mas, en el seu treball sobre la pagesia catalana, remarcava que la degradació s'havia accelerat durant el període de la Primera Guerra Mundial:

El 1920, després de la guerra europea dels anys 1914-1918, que provocà la replantació i noves plantacions de vinyes degut als preus fins llavors remuneradors, els propietaris, ensinistrats per l'Institut de Sant Isidre, van pressionar, amenaçar i coaccionar i obtingueren la signatura d'alguns rabassaires, a través de nous contractes entre les dues parts, on es consignava que el senyor propietari era obligat a donar la mateixa part de sofre, sulfat de coure i adobs. D'aquesta manera, oferint aquestes misèries al rabas-

211 GIRALT (1964); CARMONA & SIMPSON (1999a i 1999b); GARRIDO (2017a, 2017b i 2017c). Una bona síntesi del debat en COLOMÉ (2019).

212 ARAGAI (1933).

saire conreador o masover, van acabar la seva tasca d'apoderar-se de tots els drets del rabassaire, convertint el Contracte de Rabassa morta en simple Contracte de parceria.

Així, un pagès rabassaire es veia, sense creure-ho, desposseït del dret de plantació, ja que la intenció, en cas de conflicte, era poder provar que el planter dels ceps era seu, i malgrat que això signifiqui la mil·lèsima part de la plantació com a cost, amb tots els treballs a compte del rabassaire, als efectes de la justícia per part de l'amo de la terra era que, essent el planter seu, també ho era la vinya plantada.

Les nombroses jornades d'arrabassar la terra, arrencar bosc o garrigues a cops de magall, fer els valls o traus per plantar la vinya, empeltar-la i treballar-la, gombolant-la durant cinc anys sense que donés res, tot a càrrec del rabassaire, això no tenia cap valor.

D'aquesta manera els propietaris actuals o els seus pares, sota les consignes de l'Institut de Sant Isidre, en un període de cinquanta anys van mirar no solament d'acabar amb el Contracte de Rabassa Morta, sinó que pretenien transformar-lo en simple contracte de parceria. Per ells, la total degradació jurídica del viticultor rabassaire s'ha via consumat.²¹³

Coincidint amb aquesta visió de Ramon Mas —un dirigent rabassaire—, el diputat de la Lliga Regionalista Pere Rahola afirmava, en la sessió del 10 de novembre de 1932, a les Corts constituents de la República que:

...cuando se habla de los 'rabassaires' se incurre en una confusión, porque son en mínima parte los 'rabassaires' en Cataluña desde que el estrago de la filoxera destruyó las viejas viñas; no hay más que contratos de aparcería, aprovechamientos de tierra por medio de arrendatarios a partes, y estos contratos, con ciertas modalidades impuestas por las costumbres locales, son lo mismo en Cataluña que en el resto de España. Pues bien, Sres. Diputados; de lo que se trata es del cumplimiento de los contratos de arrendamiento de tierras y aprovechamiento de las mismas a partes, y estos contratos en Cataluña vienen regulados por costumbres inveteradas.

I més endavant hi afegia:

Los 'rabassaires' —mejor diría los aparceros, porque si 'rabasaires' fuesen se referiría pura y exclusivamente a la viña, y esto afecta a toda clase de cultivos...²¹⁴

A diferència d'aquests dos autors, Amadeu Aragai defensava l'existència de la rabassa morta com a institució, però no negava la seva desnaturalització i la transformació jurídica que van patir els rabassaires:

213 MAS (1972): 48-49. Una biografia de Ramon Mas es pot consultar a: <<https://historiasantcugat.wordpress.com/2013/07/01/ramon-mas-lider-rabassaire/>>.

214 *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes de la República Española*, 256, sessió del 10 de novembre de 1932.

En fi: podem dir i assegurar que una bona part dels contractes de ‘rabassa’ ha estat destruïda malèvolament. El ‘rabassaire’ ha estat desposseït de la seva propietat: la vinya. Aquesta vinya ha passat a mans d’un tercer, cedida per l’amo, i d’ençà d’aquest moment, on hi havia un ‘rabassaire’ hom hi ha posat un parcer. Els que han fet això diuen de nosaltres, que volem anorrear una institució de dret civil que és orgull de la nostra terra i causa d’un gran benestar.²¹⁵

L’estratègia seguida per Ramon Cuscó Vallès, el principal propietari de la Granada del Penedès, a partir dels anys de la Primera Guerra Mundial i fins a les portes de la proclamació de la Segona República, ens pot il·lustrar al respecte. A partir de 1917, Ramon Cuscó va intentar, tant com va poder, que els antics rabassaires dimitissin de les seves rabasses per estipular nous contractes de parceria, d’arrendament a parts de fruits o d’arrendaments monetaris clàssics, tot i que no ho va aconseguir amb tots.²¹⁶ El primer cas registrat és del 1917, i es tracta de la dimissió de la rabassa que havia adquirit Pere Dedeu Piñol el 1872, cedida pel mateix Ramon Cuscó, dimissió que feia efectiva el fill, Joan Dedeu Brugal. Immediatament, convertia aquesta rabassa en un arrendament monetari a favor de Jaume Catasús Pons.²¹⁷ Cuscó aconseguiria més dimissions de rabassa l’any 1919 i 1921. En el primer d’aquests dos anys, va aconseguir que Pau Colomer dimitís de la rabassa que el propietari havia establert el 1886, de tal forma que trobem que l’any 1929, la peça sobre la qual havia existit aquesta rabassa la cedia en arrendament, contracte en el qual, a diferència de les rabasses, les parceries o els arrendaments a parts de fruits, l’arrendatari podia dedicar la terra “a los cultivos y plantaciones que le convengan, con tal que sea a uso y costumbre de buen labrador del país.”²¹⁸ El 1921, 3 famílies dimitiren de 5 rabasses més de Can Cuscó. Carme Martí Vives i Víctor Santacana Martí, mare i fill, dimitien a favor del propietari de la rabassa que Josep Santacana Planas —espòs i pare dels dimissionaris— havia signat el 1884. Per la seva banda, Josep Vives Lluçà signava un contracte privat d’arrendament que provenia de la dimissió de dues rabasses que feia ell mateix i la seva mare, les quals havien estat signades per Ramon Cuscó a favor dels pares de Vives el 1882 i que el 1911 havia renovat al seu germà Cristòfor Vives Lluçà.²¹⁹ Una cosa similar faria amb

215 ARAGAI (1933): 27.

216 Segons la *Nota de la collita dels raïms* de 1927, Ramon Cuscó Vallès tenia uns 27 rabassaires que collien 38.597 quilos de raïm, els quals representaven el 53,4% de tota la collita a les terres de Can Cuscó (Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès).

217 Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès. Escripura de Josep Ignasi Melo Tormo, 2 de febrer de 1917.

218 Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès. Contracte d’arrendament amb Pau Colomer Cols, 9 de març de 1929 (contracte privat).

219 Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès. Contracte d’arrendament amb Josep Vives Lluçà, 29 de juny de 1921, i Contracte de dimissió de rabassa signat amb Josep Vives Lluçà i Josefa Lluçà Cols, 29 de juny de 1921 (contracte privat).

Joan Cuscó Roca, que, juntament amb el seu pare, dimitia de les rabasses que Cuscó els havia establert el 1872 i el 1876, i també signava un nou contracte privat, en aquest cas d'arrendament a parts de fruits.²²⁰ En total, doncs, entre 1917 i 1929, Ramon Cuscó Vallès signaria 9 contractes privats d'arrendament, 1 de parceria i 6 contractes d'arrendament a parts de fruits.²²¹

Allà on millor es plasma aquesta estratègia que seguïen els propietaris és en la documentació fiscal. Així, Jordi Planas i Francesc Valls, en el seu treball sobre els Hostalets de Pierola, indicaven que la desaparició dels rabassaires de la contribució territorial ja era un indicatiu de la degradació jurídica dels conreadors familiars.²²² Aquest fet, detectat per aquest nucli vitícola dels vessants penedesencs de l'Anoia, sembla força generalitzat durant el primer terç del segle xx. De la vintena d'amillaments consultats corresponents als anys vint i trenta, els parciers s'han esfumat en la major part d'aquests i només apareixen als de Corbera de Llobregat, Masquefa, Piera i Sant Esteve Sesrovires, a banda dels Hostalets. I encara hem de considerar que els que hi surten, que reben sempre el qualificatiu de parcer, són la reminiscència dels drets de propietat generats per les rabasses que havien plantat els seus pares, avis o besavis, però que no inclouen tota la pagesia que treballava la terra cedida pels propietaris.

Aquesta desaparició de la contribució no era casual, atès que en els pocs contractes de rabassa morta que s'escripturaren, o en alguns contractes privats, s'incloueren clàusules que feien referència explícita a qui pagava les contribucions. Així, en una sèrie de 29 contractes de conreu escripturats durant l'any 1903 a les notaries de Vilafranca del Penedès —6 de "concessió", 1 de parceria i la resta de rabassa morta—, s'explicitava clarament que les contribucions anirien sempre a càrrec del propietari, encara que el rabassaire havia de pagar-li una determinada quantitat, ja fos en metàl·lic o en espècie en concepte d'ajuda a aquestes.²²³ De fet, s'intentava, tant com es pogués, evitar relacionar la rabassa morta amb l'emfiteusi. D'aquesta forma, en els 19 contractes de rabassa que va establir Josep de Miret Font a la Granada del Penedès, un dels pactes explicitava:

Que durante la concesión conservará siempre el propietario el carácter de tal, con el dominio de la pieza de tierra, no obstante cualquiera ley que en contrario de esto se dictase a la que desde ahora renuncia el rabasser, siendo deliberado propósito y voluntad de las partes que este contrato bilateral tenga siempre y en toda época la naturaleza

220 Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès. Contracte d'arrendament a parts de fruits amb Joan Cuscó Roca, 29 de juny de 1921, i Contracte de dimissió de rabassa signat amb Cristòfor Cuscó Vallès i Joan Cuscó Roca, 15 de maig de 1921 (contractes privats).

221 Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès.

222 PLANAS & VALLS-JUNYET (2011): 32.

223 ACAP, Arxiu Notarial, notaris Marià Malagelada Bramon, Josep Ignasi Melo Tormo, Josep Parés Castelltort i Isidre Lluís Riera Galí.

jurídica de la rabassa, tal como se la conoce hoy día, sin ser aplicables a ella aquellas disposiciones que modifiquen su esencia.²²⁴

I, per si fos poc i perquè quedés constància de què significava aquesta rabassa, tal com “se la conoce hoy día”, en un altre dels pactes s’afirmava que:

Que el rabasser en ayuda de las cargas y obligaciones que pesan en la mencionada pieza de tierra, deberá entregar anualmente al propietario en el día primero de Agosto a partir del año mil novecientos cuatro, en la misma casa de la mencionada heredad una cuartera de cebada equivalente a sesenta y nueve litros quinientos diez y ocho milímetros, que se estima en ocho pesetas, sin que nunca este pago pueda considerarse censo de ninguna especie, ni menos emfitéutico.²²⁵

De fet, si fem cas del que deia el notari Parés Goncer, al Penedès la parceria aniria aparellada al fet que el contracte no passava per la notaria. A diferència del de rabassa morta pròpiament dit, el de parceria no generava uns drets de propietat que calgués escripturar. D’aquí l’interès dels propietaris per fer desaparèixer els rabassaires de la documentació fiscal. I això va ser així al Penedès, a la zona on els rabassaires es van mobilitzar amb més intensitat. La comparació entre les modalitats de contracte del districte del Vendrell amb les de Terrassa (taula 27) sembla prou significativa. D’entrada, al districte vallesà una part important de contractes —un terç, aproximadament— ja no estipulaven un pagament en parts de fruits, sinó que la majoria es corresponien a arrendaments monetaris. Hem d’entendre que, després de la fil·loxera, molts propietaris s’haurien decantat per establir contractes d’arrendament monetaris. Al districte del Vendrell, per contra, l’arrendament monetari és molt minoritari i correspondria a petites parcel·les d’horta que els pagesos llogaven a les zones on hi havia més possibilitat de regadiu.

En aquest sentit, sembla que l’arrendament monetari hauria afavorit l’escripturació del contracte, mentre que el manteniment d’un contracte a parts de fruits s’hauria mantingut amb pactes verbals. I encara pot ser que molts d’aquests contractes que els pagesos declaraven que eren escrits fossin simplement documents privats, signats entre propietaris i pagesos. Aquests darrers no només no escripturaven els contractes perquè hi hagués confiança que, en cas de desavinença, els serien reconeguts els drets, sinó perquè els costos de transformar un contracte privat, i les còpies que es generaven en passar pel notari, anaven sempre a càrrec dels parcers. Així, quan l’any 1903 Ramon Cuscó Vallès establí un contracte de rabassa morta a Cristòfor Ferrer Casanovas, indicava en una de les clàusules que:

224 ACAP, Arxiu Notarial, Josep Ignasi Melo Tormo, diversos contractes establerts per Josep de Miret Font, 1903. L’exemple correspon a l’escriptura 303, de 31 d’octubre de 1903, folis 893 i següents.

225 ACAP, Arxiu Notarial, Josep Ignasi Melo Tormo, diversos contractes establerts per Josep de Miret Font, 1903. L’exemple correspon a l’escriptura 303, de 31 d’octubre de 1903, folis 893 i següents.

Todos los gastos que se originen con motivo de la presente escritura, así como los de una copia auténtica para el propietario concedente, vendrán a cargo del adquirente Don Cristóbal Ferrer Casanovas.²²⁶

El mateix Cuscó, uns anys després, quan abandonà la pràctica de cedir a rabassa morta i signar, principalment, contractes privats també feia explícit, en aquells casos en què el contracte era d'arrendament a parts de fruits, que l'arrendatari estava obligat a "hacer escritura pública de este documento privado, siempre que el propietario le obligue a ello, pagando a sus costes del arrendatario el importe de la misma" i, a més, el mateix parcer havia de pagar els costos del judici en cas d'haver de litigar entre les parts contractants.²²⁷ Una cosa similar signaven Josep Cañadell Llopart, propietari de la Beguda Baixa, i Benet Riba Puig, pagès també de la Beguda Baixa. El punt vuitè del contracte privat d'establiment perpetu per plantar vinya que van signar ambdós deia:

Este documento privado quieren las partes tenga toda la fuerza y eficacia entre ellas, cual si fuere escritura pública, que podrá ser elevada a tal, a petición a cualquiera de las partes, corriendo a cargo del adquirente todos los gastos por todo concepto se originen incluso los de una copia auténtica para el estableiente.²²⁸

Taula 27. Formes de pagament i modalitats del contracte als districtes de Terrassa i del Vendrell, 1934

Forma de pagament	Nombre de contractes							
	Terrassa				El Vendrell			
	Modalitat				Modalitat			
	Escrit	Verbal	Sense dades	Total	Escrit	Verbal	Sense dades	Total
Parts de fruits	981	699	3	1.683	481	2.585	33	3.099
Metàl·lic	410	347	5	762	97	288	5	390
Sense dades	4	3	0	7	1	50	3	54
Total	1.395	1.049	8	2.452	579	2.923	41	3.543

226 ACAP, Arxiu Notarial, notari Josep Ignasi Melo Tormo, escriptura núm. 374, 26 de desembre de 1903, fol. 1104 i següents.

227 Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès. Contracte privat entre Ramon Cuscó Vallès i Pere Puig Cuscó signat l'1 d'octubre de 1926. En el contracte d'arrendament a parts de fruits, signat entre Ramon Cuscó i Josep Capellades Sagarra, a la clàusula sisena també s'indicava que corria a càrrec de l'arrendatari el pagament de l'escriptura pública, però s'hi afegia a mà que "los derechos de registro las dos partes contratantes por mitad".

228 ACAP, Fons Montal, 1932-1934, doc. 2.

Percentatge sobre la forma de pagament								
	Terrassa				El Vendrell			
	Modalitat				Modalitat			
Forma de pagament	Escrit	Verbal	Sense dades	Total	Escrit	Verbal	Sense dades	Total
Parts de fruits	70,3	66,6	37,5	68,6	83,1	88,4	80,5	87,5
Metàl·lic	29,4	33,1	62,5	31,1	16,8	9,9	12,2	11,0
Sense dades	0,3	0,3	0,0	0,3	0,2	1,7	7,3	1,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nombre de contractes								
	Terrassa				El Vendrell			
	Modalitat				Modalitat			
Forma de pagament	Escrit	Verbal	Sense dades	Total	Escrit	Verbal	Sense dades	Total
Parts de fruits	58,3	41,5	0,2	100,0	15,5	83,4	1,1	100,0
Metàl·lic	53,8	45,5	0,7	100,0	24,9	73,8	1,3	100,0
Sense dades	57,1	42,9	0,0	100,0	1,9	92,6	5,6	100,0
Total	56,9	42,8	0,3	100,0	16,3	82,5	1,2	100,0

Fonts: ACBP, Comissió Arbitral del Districte, caixes 1-7; ACVO, fons de l'Ajuntament de Terrassa, 13. Serveis Agropecuaris, 1862-1965-1.

En altres contractes escrits també hem trobat explícita la clàusula que afirmava que les despeses que “se ocasionen con motivo del otorgamiento de esta escritura y de una copia simple para el concedente vendrán a cargo del concesionario”, tal com es feia constar en el contracte que feien Rosa Mas Rovira i Josep Mestres Mas a Joan Pascual Codorniu, tots de Sant Sadurn d'Anoia.²²⁹ I una clàusula similar trobem en els 19 contractes de rabassa que Josep de Miret Font va signar amb diversos pagesos de la Granada del Penedès.²³⁰

²²⁹ ACAP, Arxiu Notarial, notari Marià Malagelada Bramon, escriptura núm. 37, Sant Sadurn d'Anoia, 27 de juny de 1903.

²³⁰ ACAP, Arxiu Notarial, notari Josep Ignasi Melo Tormo, diversos contractes de 1903.

Taula 28. Any del contracte declarat pels rabassaires del districte del Vendrell, 1934

	Nombre de demandes				%			
	Arrendament	Rabassa	Sense dades	Total	Arrendament	Rabassa	Sense dades	Total
≤1800	5	83	0	88	1,3	2,7	0,0	2,5
1801-1825	3	70	0	73	0,8	2,3	0,0	2,1
1826-1850	21	263	6	290	5,4	8,5	11,1	8,2
1851-1875	24	235	12	271	6,2	7,6	22,2	7,6
1876-1900	61	553	19	633	15,6	17,8	35,2	17,9
1901-1925	154	609	12	775	39,5	19,7	22,2	21,9
>1925	68	233	4	305	17,4	7,5	7,4	8,6
Immemorial	19	615	0	634	4,9	19,8	0,0	17,9
Sense dades	35	438	1	474	9,0	14,1	1,9	13,4
Total	390	3.099	54	3.543	100,0	100,0	100,0	100,0

Fonts: ACBP, Comissió Arbitral del Districte, caixes 1-7.

Tot això no obvia que la majoria dels pagesos que treballaven la terra al Penedès i que pagaven contractes a parts de fruits s'identifiquessin a si mateixos com a rabassaires. Aquest fet derivava de la llarga permanència de les famílies a la terra que treballaven i del fet que moltes de les antigues rabasses no es van escripturar, i per tant aquests pagesos consideraven que continuaven vigents. Aplicant un principi d'economia moral, els rabassaires entenien que, atès que els seus avantpassats havien plantat les vinyes amb contractes de rabassa morta i ells o els seus pares les havien replantades a causa d'uns fets que no els eren imputables, aquells contractes continuaven vigents.²³¹ D'aquesta forma, quan el 1934 en els formularis per presentar demanda de revisió a l'empara de la Llei de contractes de conreu, i seguint les instruccions de la Unió de Rabassaires, els pagesos del districte del Vendrell van declarar tenir contractes molt antics, alguns fins i tot del segle XVIII (taula 27). La major part d'aquests, s'haurien establert abans de 1875, els quals, afegits als del període expansiu del darrer terç del segle XIX, sumaven prop del 39% de les demandes presentades. El que expressa la taula 27, doncs, és una llarga permanència de les famílies rabassaires als pobles i a les peces que treballaven. Un arrelament que hauria creat la ficció que, després de la fil·loxera, continuaven mantenint els mateixos drets que anteriorment.

Tanmateix, hem de reconèixer que els contractes de parceria i de rabassa morta tenien alguns punts en comú, el principal dels quals era el pagament amb una part alíquota de la collita. En aquest sentit, cal dir que, entre finals del segle XIX i els anys trenta, els pactes al respecte no havien variat massa, tot i haver-hi una notòria diversitat

²³¹ ARAGAI (1933): 23.

de situacions.²³² Josep Colomé ha mostrat com al llarg del segle XIX la proporció que aportaven els rabassaires al propietari en pagament del dret a cultivar la terra va anar augmentant, fins a situar-se al terç —o el 33%— com a fórmula més habitual. Cap als anys vint aquestes proporcions no haurien variat sensiblement i es continuaren mantenint un cop proclamada la Segona República.

La documentació de les comissions arbitrals, quan s'ha conservat registre de la reclamació, és força aclaridora al respecte i, si hi afegim la relació que el 1932 va fer de les parts que pagaven els socis del Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires de Font-rubí, podem fer algunes afirmacions amb una base empírica consistent. La procedent del districte del Vendrell és la més rica que s'ha trobat i ens recorda que les parts d'una mateixa parcel·la eren diferents segons el conreu o els conreus que hi havia. Així, en aquest districte, la vinya i l'olivera pagaven habitualment el terç —33% de la collita— i el cereal el quart —25%—, mentre que les garrofes, un producte estratègic atès que era destinat a l'alimentació del bestiar, acostumaven a partir-se al mig —50% de la collita. En qualsevol cas, podem destacar dos fets: 1) al districte del Vendrell eren rars els contractes en què el conreador pagava una quota inferior al 25% de la collita, fos quin fos el conreu i 2) en aquest mateix districte, hi havia encara una proporció relativament elevada de contractes que pagaven més del 33% en el cas de la vinya i de l'olivera. Aquest panorama és molt similar al que trobem a Font-rubí, on també la part habitual que el conreador havia de pagar al propietari pel cereal era del quart, mentre que a la vinya la proporció pujava fins al terç. També aquí trobem un pes marginal — nul en el cas de la vinya— dels contractes amb pactes inferiors al quint —20% de la collita— i hi ha un pes significatiu de contractes en els quals les parts que es pagaven eren superiors al 33% que, com assenyala Samuel Garrido, correspondrien, majoritàriament, a parcel·les cedides a parceria.²³³

Novament, la taula ens mostra l'existència de diferències entre la regió penedesca i la resta de comarques vitícoles. D'aquesta forma, al districte de Terrassa en aquells contractes que es pagaven a parts de fruits hi predominen els acords al quart, amb més del 60,4% dels que van presentar demanda i que partien la collita a parts de fruits. En canvi, al Penedès, el pacte predominant és al terç i, com ja hem vist, amb algunes variants segons el tipus de conreus.

232 INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923); ARAGAI (1933).

233 GARRIDO (2017b).

Taula 29. Percentatge de la collita pagada pels rabassaires al districte de Terrassa, el Vendrell i Font-rubí (en % del nombre de contractes)

Nombre de contractes per tipus de conreu (en %)								
	Terrassa	El Vendrell					Font-rubí	
Parts (en %)	Sense especificar	Sense especificar	Vinya	Cereals	Olivera	Garrofes	Cereal	Vinya
<20%	0,4	0,1	0,1	0,6	0,2	0,2	0,0	0,0
20%	11,2	3,2	0,8	5,5	0,9	0,2	2,5	0,0
25%	60,4	25,2	15,2	88,5	9,1	1,0	79,4	2,1
29%	1,2	0,2	0,5	0,1	0,4	0,0	4,2	0,2
33%	21,6	49,0	63,6	4,7	72,0	18,0	13,0	67,1
40%	0,0	3,0	7,9	0,1	6,6	9,3	0,0	20,8
50%	0,8	18,9	11,7	0,4	10,8	71,1	0,8	9,8
>50%	4,4	0,4	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0
Observacions	1.686	907	1.775	1.393	529	582	238	419

Fonts: ACBP, Comissió Arbitral del Districte, caixes 1-7; ACVO, fons de l'Ajuntament de Terrassa, 13. Serveis Agropecuaris, 1862-1965-1; Arxiu Municipal de Font-rubí, Sindicat Agrícola (1915-1939), llibreta sense títol, I-41.

Segons deia Aragai, el problema agrari als anys trenta es podia reduir a dos aspectes principals: una renda abusiva i la dependència de l'arbitrarietat dels propietaris. De manera que el tema de les parts no es pot menystenir perquè, d'una banda, la seva reducció va esdevenir el gran objectiu a curt termini del moviment rabassaire des del final de la Primera Guerra Mundial i, de l'altra banda, perquè, precisament, com que gairebé no havien variat des de finals del segle XIX, va ser el principal argument al qual es van agafar els jutges que revisaven les demandes de reducció de renda el 1932 per desestimar-les, seguint el decret d'octubre de 1931.²³⁴

Cal tenir en compte alguns aspectes més dels contractes establerts entre propietaris i pagesos. Un element fonamental de la nova vitivinicultura va ser la necessitat que hi havia de productes com el sofre, el sulfat i els adobs. En aquest sentit, tot i que s'afirmava que els propietaris sovint pagaven la part corresponent d'aquests productes necessaris per al conreu a "ús i costum de bon pagès", el cert és que devia sovintejar el cas que el propietari traspassava tots aquests costos als seus pagesos. Així ho va fer Josep de Miret Font en els ja esmentats contractes que va signar el 1903, en els quals feia constar que "el azufre y el sulfato de cobre que se necesite para el tratamiento de las enfermedades de la viña, serán costeados por el mismo rabasser", inclosos en aquests costos els treballs que implicaven.²³⁵ El mateix va fer constar Ramon Cuscó Vallès en

²³⁴ BALCELLS (1983): 137-158.

²³⁵ ACAP, Arxiu Notarial, Josep Ignasi Melo Tormo, diversos contractes de 1903.

sis contractes privats de parceria i arrendament a parts de fruits que va fer entre 1919 i 1929, afegint-hi, a més, una referència explícita als adobs necessaris, que també havien de córrer a càrrec del parcer.²³⁶ A la Beguda Baixa, per la seva banda, Mateu Paret, Benet Riba i Jaume Moliné exposaven, entre d'altres coses, que feien l'aportació del sulfat i el coure en unes vinyes que treballaven com a rabassaires per a Josep Cañadell Llopart.²³⁷ El pagament, o millor dit, deixar de pagar la part corresponent del sofre i del sulfat es va convertir en moneda de canvi contra aquells rabassaires, parcers o masovers que havien reclamat la reducció de la renda durant el 1931, el 1932 i el 1933, com ens ho mostren diversos expedients que es conserven de la Comissió Arbitral del Districte de Vilanova i la Geltrú.²³⁸

Algunes altres càrregues que els rabassaires van considerar abusives eren, per exemple, diversos drets que es reservava el propietari, com fer pastar els ramats dins les vinyes; passejar, el propietari, per la vinya sol o acompanyat, o bé haver de portar les parts del propietari al lloc que ell indiqués. En aquest sentit, alguns propietaris obligaven els seus parcers a portar tota la collita als seus cups i després partir-la, un cop vinificada. Un exemple el tenim en la parceria que Antoni Arnau Amat va establir a Francesc Rauet, ambdós d'Avinyonet del Penedès, en la qual s'especificava que:

El vino se partirá en el mismo lagar del concedente de la casa llamada del Arbossar, a donde deberá el aparcerero llevar todas las uvas; los granos de arista se partirán en gavillas y como las demás especies en la tierra de su producción.²³⁹

Un cas excepcional el trobem en el ja esmentat Ramon Cuscó Vallès. En la concessió a rabassa morta que, l'any 1903, va fer a Cristòfor Ferrer Casanovas, acordava que seria el propietari qui colliria i transportaria, ell mateix, les seves parts de raïm, un cop feta la partició. Al cap d'uns anys, en els contractes privats de parceria o arrendament a parts de fruits que establia amb diversos parcers, posava com a clàusula que aquests havien de collir i transportar a càrrec seu tota la collita i portar-la al Sindicat Agrícola Cooperatiu, on "después se verificará la partición como hay costumbre en dicha entidad."²⁴⁰ Hem d'entendre que aquesta opció va ser una forma d'intentar dinamitzar l'esmentat Sindicat, atès que Cuscó en va ser un dels fundadors.²⁴¹

El fet d'obligar el parcer a portar tota la collita als cups del propietari esdevenia també una eina de control i es podia utilitzar com a instrument de pressió en cas de

236 Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada.

237 ACAP, fons Montal, 1927-1931, doc. 8; i 1932-1934, doc. 2 i 3. Aquests tres són els que es conserva l'expedient de demanda de revisió de 1932, tot i que tenim constància que van ser més els rabassaires de Can Cañadell que van presentar demanda de revisió.

238 ACGAE, fons Ajuntament de Vilanova, Conflictes de contractes de conreu, 1933-1934, 4358.

239 ACAP, Arxiu Notarial, Josep Ignasi Melo Tormo, escriptura 137, fol. 437 i següents.

240 ACAP, Arxiu Notarial, Josep Ignasi Melo tormo, escriptura 374, fol. 1101 i següents.

241 SAUMELL (2002): 239.

resistència dels rabassaires. Aquest és el cas de Maria Prats, la vídua de Joan Subirats i consogra del marquès de Camps, quan alguns dels rabassaires de Can Mata de Garriça, als Hostalets de Pierola, van presentar demanda davant la Comissió Arbitral del Districte d'Igualada per:

...no haver pogut utilitzar a son degut temps, sinó uns trenta dies més tard, el cup de propietat de la mateixa (que sempre havia utilitzat) pel trepitjament i elaboració del vi de la collita dels raïms de l'any proppassat, de la finca que conrea el reclamant, propietat de la dita senyora Prats, situada en el terme de Pierola, amb motiu d'haver-se negat injustificadament la susdita propietària, a deixar-li a utilitzar el referit cup...²⁴²

5.2 El pobre rabasser, el pobre rabassaire?²⁴³ Les característiques de la unitat familiar pagesa

El 12 d'abril de 1925, al Teatre Principal de Terrassa s'estrenava l'obra de teatre *Terra Nostra (el rabassaire)*, d'Amadeu Aragai. Algunes cròniques parlen d'un "ésplendent triomf" de la seva primera representació.²⁴⁴ La trama es desenvolupa en un poble del Baix Penedès i, encara que té un argument un tant naïf —el fill del propietari es casa amb la filla del rabassaire i acaba repartint les terres entre els pagesos—, planteja un seguit de situacions arbitràries protagonitzades per don Lluís, un hisendat ennoblit, que als pagesos que van assistir a la representació no els devien resultar estranyes. L'obra també es planteja en uns termes propers al populisme. Els rabassaires, que viuen al poble, són els de baix, i els propietaris, que viuen al castell, són els de dalt. Tanmateix, la descripció que es fa de la família rabassaire és la d'un pagès humil, treballador i a mercè de les arbitrarietats del propietari. Ramon Mas, en el seu treball sobre els *Camins pagesos de Catalunya*, també fa una reivindicació més o menys explícita del caràcter humil i treballador dels pagesos rabassaires.²⁴⁵ Com ja s'ha dit, a diferència d'altres zones de l'Estat espanyol, a les àrees on s'havia desenvolupat la vitivinicultura mitjançant el contracte de rabassa morta, els jornalers gairebé hi eren desconeguts, de manera que els pagesos d'aquestes zones s'identificaven a si mateixos com els més humils, tot distingint-se dels propietaris —especialment dels grans propietaris— en tant que eren treballadors de la terra.

242 ACAN, fons Arxiu Municipal d'Igualada, III-Agricultura i Ramaderia, *Expedients de reclamació davant la Comissió Arbitral per resoldre els conflictes de conreu*, expedient núm. 23.

243 Aquesta expressió està extreta d'una gasetilla que va aparèixer en *El Be Negre*, en una secció titulada "I un bel...". El text complet deia: "El pobre rabasser, el pobre rabassaire, / com que té bons companys / no el fumaran de gaire." (*El Be Negre*, 22 de setembre de 1932).

244 ARAGAI (1925); *La Acción. Periódico Republicano* [Terrassa], 17 d'abril de 1925; *El Diluvio*, 15 d'abril de 1925.

245 MAS (1972).

ELS FETS DE TARRAGONA. — Gassol: No us en doneu vergonya, governadorot, d'atropellar l'humil rabassaire?

Figura 1. Acudit publicat en *El Be Negre*, el 8 de novembre de 1932, amb motiu dels fets ocorreguts durant la manifestació rabassaire a Tarragona.

Contra aquesta idea, els propietaris van llançar una campanya en què ressaltaven el caràcter de pagesos amb un cert nivell de renda, superior a la dels jornalers andalusos, per exemple, fet pel qual no tenien raó de ser les queixes del moviment rabassaire. Aquesta imatge d'un "pagès gras" va ser àmpliament repetida, arribant fins i tot a aparèixer en una revista satírica com *El Be Negre*, on en algunes ocasions es dibuixava el rabassaire farcit de cadenes d'or.

Pere Rahola, en la interpel·lació que va fer sobre l'agitació rabassaire arran dels fets de la manifestació de Tarragona de novembre de 1932 (vegeu també la figura 1), insistia en el dibuix dels rabassaires com uns pagesos rics que no tenien raó de queixar-se:

Claro es que aquí no se trataba de una cuestión que afectase en su profundo sentido a la justicia, ni siquiera a la equidad; no se trataba tampoco de tener en cuenta diversos aspectos de la vida social que nos conmueven a todos, como, por ejemplo, el problema agrario de Andalucía, de la Mancha, de las regiones extremeñas, en donde hay una cantidad enorme de estricto proletariado agrícola, gentes que siguen, como la rotación vegetativa de las plantas, periodos en que no pueden trabajar y, como no trabajan, no comen. Esto conmueve a todo hombre de sentimientos nobles y de pensamiento elevado. Pero aquí no se trata de eso, Sres. Diputados, aquí se trata de gentes que tienen un sentido profundo y estricto de la propiedad individual. Precisamente por esto se altera el orden natural de la cuestión, presentándola como si fuese una cierta reivindicación de carácter social, cuando en realidad no se tratamás que de una reivindicación de

orden civil, de fórmula egoísta, que nada tiene que ver con los principios que inspiran siempre la solución de las cuestiones sociales. Tan es así, que si hablamos de la situación material de los 'rabassaires', yo diría a los Sres. Diputados que en Villafranca del Panadés, en este distrito singularmente agrícola y de producción de vino, en la Caja de Ahorros existían, en el mes de Agosto, imposiciones por valor de 4.200.000 pesetas y que 3.500.000 pertenecían a 'rabassaires'.

En Villafranca del Panadés, en el espacio de cinco años, un solo notario ha hecho ventas de lo que se llaman allí grandes fincas-estas grandes fincas en mi país, Sres. Diputados, son fincas que alcanzan, generalmente, 40, 50 o 60 hectáreas-, y estas fincas fraccionadas, divididas, han sido compradas por los 'rabassaires' en número de 18. No es, por consiguiente, la necesidad lo que les fuerza, puesto que ellos mismos adquieren estas fincas a los viejos propietarios.²⁴⁶

Per reblar el clau, Josep Pla també s'apuntava en aquest corrent en la sèrie d'articles que va publicar per a *La Veu de Catalunya*:

La ciutat de Catalunya que s'assembla més a Figueres és Vilafranca. Són dues poblacions obertes, franques, d'un color de pols blanca, abundants i més rodones que punxegudes, menys místiques que neoclàssiques. La preocupació general de la comarca és el calaix, que el vi pugui i poder prendre la terra de l'amo. En la vida subconscient del pagès, hi entra, sempre, el paper segellat i el notari. El pagès té una prosperitat creixent, viu bé i té els millors colors a la cara. Les preocupacions espirituals d'aquesta pagesia ben peixada són molt vagues. Anys enrera, el senyor Largo Caballero donà -era després de 1917- un míting socialista a Vilafranca. I l'actual ministre del treball digué a un senyor que l'acompanyava en pujar a l'escenari i adonar-se de la magnífica cara de salut que feien els pagesos disposats a escoltar-lo:

—Aquí, no haremos nada. Están demasiado rojos. Podíamos prescindir muy bien de Villafranca...²⁴⁷

En definitiva, es tractava de negar l'existència d'un problema social. Tal com exposava Amadeu Aragai, quan es va debatre la Llei de reforma agrària a les Corts constituents de la República, tots els diputats que s'aixecaven per defensar el vot en contra afirmaven reconèixer que aquesta era necessària, però tot seguit negaven que a la seva zona de procedència existís un problema agrari, inclòs el cas del "senyor Rahola", que "assegurava que no hi havia problema agrari a Catalunya."²⁴⁸ Però, realment, què sabem de les característiques de les unitats familiars pageses en aquelles regions catalanes on dominaven la viticultura i els contractes a parts de fruits? En veritat, no en sabem gai-

246 *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes de la República Española*, 256, sessió del 10 de novembre de 1932.

247 PLA (1982): 60. La cursiva és de l'original.

248 ARAGAI (1933): 13. Sobre la negació de problemes socials al camp català podem trobar un bon exemple a BOSCH I CUENCA (2015): 17-44.

rebé res, perquè, especialment, la majoria dels treballs que s'han dedicat al moviment rabassaire durant el primer terç del segle xx s'han centrat o bé en el conflicte o bé a demostrar l'eficiència o ineficiència del contracte de rabassa morta.²⁴⁹ El propòsit de les línies següents és aportar una mica més de llum sobre les característiques de les unitats familiars pageses i, en especial, d'aquelles que més es van mobilitzar en el conflicte dels anys trenta.

Amb la documentació procedent de les demandes de conreu presentades al districte del Vendrell, amb alguns censos agraris que es van elaborar l'any 1936 com a resultat de la restauració de la Llei de contractes de conreu, amb les dades sobre les peces de terra que reclamava el jutge de primera instància de Vilafranca a l'alcalde de Sant Sadurn d'aquells rabassaires que havien presentat demanda a la tardor de 1931, i amb alguns amillaments en els quals consten parcers; amb tot això, s'ha pogut elaborar la taula 30 amb dades per a 24 municipis, on es mostra la dimensió de les explotacions a rabassa que tenien les famílies, sumant totes les que tenia cada un dels rabassaires. Això ha estat possible perquè s'ha elaborat una llista nominal dels conreadors de cada municipi, de manera que analitzem les dimensions de l'explotació per a 2.869 rabassaires que considerem que equivalen a les famílies que menaven la terra. Per a cada un d'ells, s'ha sumat el total de la terra que portaven a rabassa o parceria, tot i que en alguns casos també s'hi inclouen arrendaments i masoveries, que no hem distingit per tractar-se d'excepcionalitats; en tot cas representa el volum de terra que menaven cedida pels propietaris. Els rabassaires podien tenir dues, tres, quatre o més peces contractades, però rarament aquestes sumaven més de les 3,1 hectàrees que, de mitjana, tenien. Només a Aiguamúrcia, Cunit, el Montmell i Santa Fe del Penedès se superen les 4 hectàrees de mitjana per a cada unitat familiar. Per dir-ho d'una altra manera, podem constatar que el 67,3% de les famílies tenien, a rabassa o parceria més algun petit arrendament, unes explotacions que no superaven les 3 hectàrees de terra. Aquesta xifra augmenta fins al 86,1% si posem el tall en les 5 hectàrees. Rarament la dimensió de les rabasses les superaria, i encara més rars són els casos d'explotacions familiars que superen les 10 hectàrees de terra. Recordem que els arrendataris que portaven terres de secà podien accedir als beneficis continguts en la Llei de reforma agrària si la dimensió de l'explotació no superava aquest límit de 10 hectàrees.

249 BALCELLS (1983); POMÉS (2000); CARMONA & SIMPSON (1999a i 1999b) & GARRIDO (2017a, 2017b i 2017c).

Taula 30. Dimensió de les explotacions a rabassa al Penedès, 1934-1936

Percentatge del nombre d'unitats familiars segons dimensió de l'explotació a parceria/rabassa							
	Dimensió mitjana (ha)	0,00-1,00 ha	1,01-3,00 ha	3,01-5,00 ha	5,01-10,00 ha	> 10,00 ha	Nombre d'observacions
Aiguamúrcia	6,7	6,7	3,4	18,6	22,8	36,9	263
Albinyana	1,8	1,8	17,5	70,2	10,5	1,8	57
L'Arboç	2,7	2,7	15,7	55,7	18,6	10,0	70
Banyeres del Penedès	2,3	2,3	22,0	50,0	20,0	8,0	50
Bellvei	2,5	2,5	10,7	61,9	22,6	3,6	84
La Bisbal de Penedès	2,5	2,5	15,3	47,7	24,3	11,7	111
Bonastre	3,8	3,8	13,3	40,0	26,7	6,7	15
Calafell	3,7	3,7	31,3	40,0	9,6	12,2	115
Canyelles	2,2	3,2	20,0	50,0	20,0	0,0	69
Corbera de Llobregat	1,8	5,1	9,7	38,7	22,6	16,1	151
Creixell	3,2	3,6	15,4	50,0	15,4	13,5	10
Cunit	5,1	3,0	6,9	43,4	37,2	12,4	31
La Granada del Penedès	2,8	2,7	24,2	46,3	15,8	12,6	180
Els Hostalets de Pierola	2,9	2,2	23,2	59,4	13,0	4,3	183
Masquefa	2,9	4,4	3,6	31,0	33,3	29,8	131
El Montmell	4,4	2,8	11,7	53,3	23,9	10,6	84
Piera	1,6	1,9	31,8	52,9	13,9	1,5	201
Roda de Barà	3,6	4,7	0,0	32,7	26,9	38,5	52
Sant Esteve Sesrovires	2,3	1,8	31,1	56,3	9,3	2,6	312
Sant Jaume dels Domenys	3,0	2,3	25,4	54,5	14,2	5,2	145
Sant Martí Sarroca	1,9	2,9	4,6	63,4	20,6	9,9	274
Sant Sadurní d'Anoia	2,3	2,9	12,0	53,6	23,0	9,8	134
Santa Fe del Penedès	4,7	1,6	51,2	36,3	7,5	5,0	52
El Vendrell	2,7	2,3	12,8	65,7	17,3	3,8	95
Total	3,1	3,1	18,5	48,9	18,8	11,0	2.869

Fonts: Elaboració pròpia amb ACBP, Comissió Arbitral del Districte, caixes 1-7. AM de Canyelles, Censos i estadístiques agrícoles i ramaderes, *Cens de conreadors*, 1936, UI 553; AM de la Granada del Penedès, *Impost d'utilitats*, 1931-1935, UI 355; AM de Santa Fe del Penedès, *Repartiments generals d'utilitats*, 1920-1936, UI 139; AM de Sant Martí Sarroca, Censos agraris, 1936-1962, *Cens de conreadors* 1936, UI 586; ACBL, AM de Corbera de Llobregat, Amillament 1935, ACBL50-27-T1-703; AM de Sant Sadurní d'Anoia, sol·licitud d'informació del jutge de primera instància de Vilafranca de les peces afectades per demandes de conreu, setembre 1931; AM de Masquefa, *Refundició de lamillament i els seus apèndixs*, 1926, caixa 530; AM de Piera, *Refundició de lamillament i els seus apèndixs*, 1927; ACA, Hisenda, Volums, TER-P, 1341 i 1342. En el cas dels Hostalets de Pierola, lamillament procedeix de l'Arxiu Municipal, però la base de dades ens l'ha cedida Francesc Valls.

Podem argumentar que no necessàriament totes les famílies treballaven únicament terres cedides a rabassa o a parceria i que complementaven els seus ingressos amb algunes parcel·les que tenien en propietat. Per aproximar-nos a la dimensió total de les explotacions familiars pageses, tenim les taules 31 i 32 amb algunes dades parcials, per a menys municipis que els de la taula 30. En primer lloc, podem fixar-nos en les característiques de les explotacions familiars segons si aquestes es tinguessin en règim de rabassa o parceria, o bé en règim de propietat. Hem de constatar les diferències existents segons quina sigui la font. En aquells municipis que a la taula 31 s'ha usat l'amillament —Corbera de Llobregat, els Hostalets de Pierola, Masquefa, Piera i Sant Esteve Sesrovires—, podem remarcar l'escassa presència de famílies amb explotacions mixtes, aquelles que portaven terres a parceria i, a més, disposaven d'alguna peça de terra en propietat. Aquest fet pot tenir dos motius fonamentals: en primer lloc, que molts dels petits propietaris que apareixen en els amillaments siguin al mateix temps parciers, però, a causa del fet que era el propietari qui pagava la contribució, no constin com a tals en la documentació. El segon motiu pot ser que l'amillament només recull les terres de què eren propietaris en el municipi, però no les de municipis veïns.

Les dades de la Granada del Penedès i de Santa Fe del Penedès, en canvi, procedeixen dels fulls avaluatoris que servien de base per fixar la quota que corresponia a cada persona pel repartiment general d'utilitats. En aquestes s'hi indicaven els jornals de terra en propietat cultivats directament, els que cultivava en arrendament, parceria o rabassa, i els que tenia cedits a pagesos amb aquests mateixos contractes. Tot això tant al municipi com en altres municipis, de manera que tenim una visió més general de les terres portades a rabassa i en propietat dels pagesos de la Granada i de Santa Fe. Aquí, les dades contrasten amb les de l'amillament, i veiem com una gran proporció de famílies treballaven en explotacions mixtes: el 55% dels pagesos a la Granada i el 50% dels de Santa Fe del Penedès combinaven a les seves explotacions terres en propietat i terres a parceria, rabassa o arrendament —en aquest cas no podem distingir el contracte, però hem d'entendre que, majoritàriament, eren contractes a parts de fruits.

Taula 31. Dimensió mitjana de les explotacions segons el règim de tinença de les explotacions familiars al Penedès, c. 1931

Corbera de Llobregat							
		Hectàrees			Dimensió mitjana (ha)		
Tipus explotació	Unitats Familiars	Propietat	Rabassa	Total	Propietat	Rabassa	Total
Mixta	13	18,7	30,8	49,5	1,4	2,4	3,8
Rabassa	138		237,2	237,2	0,0	1,7	1,7
Total	151	18,7	268,0	286,7	0,1	1,8	1,9

La Granada del Penedès							
		Hectàrees			Dimensió mitjana (ha)		
Tipus explotació	Unitats Familiars	Propietat	Rabassa	Total	Propietat	Rabassa	Total
Mixta	99	199,4	237,3	436,7	2,0	2,4	4,4
Rabassa	81	0,0	258,7	258,7	0,0	3,2	3,2
Total	180	199,4	495,9	695,4	1,1	2,8	3,9

Els Hostalets de Pierola							
		Hectàrees			Dimensió mitjana (ha)		
Tipus explotació	Unitats Familiars	Propietat	Rabassa	Total	Propietat	Rabassa	Total
Mixta	2	3,0	5,0	8,1	1,5	2,5	4,0
Rabassa	181		522,1	522,1	0,0	2,9	2,9
Total	183	3,0	527,1	530,1	0,0	2,9	2,9

Masquefa							
		Hectàrees			Dimensió mitjana (ha)		
Tipus explotació	Unitats Familiars	Propietat	Rabassa	Total	Propietat	Rabassa	Total
Mixta	19	24,1	44,9	69,0	1,3	2,4	3,6
Rabassa	112		335,1	335,1	0,0	3,0	3,0
Total	131	24,1	380,0	404,1	0,2	2,9	3,1

Piera							
Tipus explotació	Unitats Familiars	Hectàrees			Dimensió mitjana (ha)		
		Propietat	Rabassa	Total	Propietat	Rabassa	Total
Mixta	25	30,4	31,0	61,5	1,2	1,2	2,5
Rabassa	176		293,4	293,4	0,0	1,7	1,7
Total	201	30,4	324,4	354,8	0,2	1,6	1,8

Sant Esteve Sesrovires							
Tipus explotació	Unitats Familiars	Hectàrees			Dimensió mitjana (ha)		
		Propietat	Rabassa	Total	Propietat	Rabassa	Total
Mixta	17	31,1	69,8	100,9	1,8	4,1	5,9
Rabassa	295		652,0	652,0	0,0	2,2	2,2
Total	312	31,1	721,8	752,9	0,1	2,3	2,4

Santa Fe del Penedès							
Tipus explotació	Unitats Familiars	Hectàrees			Dimensió mitjana (ha)		
		Propietat	Rabassa	Total	Propietat	Rabassa	Total
Mixta	26	52,5	98,4	151,0	2,0	3,8	5,8
Rabassa	26	0,0	144,5	144,5	0,0	5,6	5,6
Total	52	52,5	242,9	295,4	1,0	4,7	5,7

Fonts: Les mateixes que les de la taula 31 per a cada municipi.

En el cas de les explotacions mixtes, podem constatar la petita dimensió de les terres portades en propietat. Això sembla més constant en tots els municipis, independentment de la font, de manera que la dimensió mitjana de les terres en propietat a les explotacions mixtes és d'1,6 hectàrees. I, en termes generals, la part portada a rabassa és més gran, de tal forma que si considerem més típics els casos de la Granada i de Santa Fe, podem considerar que la majoria de les famílies pageses al Penedès complementaven les seves rabasses amb altres parcel·les on ampliar l'explotació vitícola o bé plantant-hi cereals, productes d'horta, alls i altres conreus que ajudaven a completar l'ingrés familiar. I la dimensió de les rabasses, tant pel que fa a les explotacions mixtes com a les que es portaven només amb contractes de cessió a parts de fruits —fos quina fos la modalitat—, es confirma que eren relativament petites, unes 2,7 hectàrees.

Taula 32. La dimensió total de l'explotació familiar pagesa, c. 1936

Nombre d'unitats familiars segons dimensió de l'explotació							
	Dimensió mitjana (ha)	0,00-1,00 ha	1,01-3,00 ha	3,01-5,00 ha	5,01-10,00 ha	> 10,00 ha	Total
La Granada del Penedès	3,9	7	66	65	37	5	180
Sant Pere de Riudebitlles	3,9	3	19	11	9	2	44
Santa Fe del Penedès	5,7	0	7	14	29	2	52
Subirats	3,5	56	155	109	62	10	392
Vilanova i la Geltrú	5,1	56	104	73	85	43	361
Total	4,4	24	70	54	44	12	1.029

Fonts: AM de la Granada del Penedès, *Impost d'utilitats*, 1931-1935, UI 355; AM de Santa Fe del Penedès, *Repartiments generals d'utilitats*, 1920-1936, UI 139; ACAP, AM de Sant Pere de Riudebitlles, *Censos agraris*, 1936-1957, *Cens sindical agrícola* [sense data, possiblement de 1937]; ACGAE, AM de Vilanova i la Geltrú, *Cens sindical agrícola* 1937, Caixa 4388 i 4389. Les dades de Subirats procedeixen de la contribució territorial rústica de 1937 que es troba a l'Arxiu Municipal, però les hem obtingut de la base de dades que Josep Mata i Lluís Ràfols han elaborat amb aquestes.

A la taula 32, hem afegit alguna informació més sobre la dimensió total de l'explotació pagesa, amb dades de tres municipis més, a banda de la Granada del Penedès i de Santa Fe del Penedès. Les dades de Sant Pere de Riudebitlles i de Vilanova i la Geltrú procedeixen de la relació nominal del *Cens sindical agrícola* que s'havia d'elaborar arran del Decret de sindicació obligatòria del 27 d'agost de 1936. En aquesta relació s'hi havien de consignar totes aquelles persones que treballassin en feines agropecuàries obligades a sindicar-se. A Vilanova hi trobem 459 persones, de les quals 361 es declaraven conreadors familiars, els quals havien de declarar les peces que treballaven i la superfície, entre d'altres coses. És el mateix cas de Sant Pere de Riudebitlles, amb la particularitat que en aquest municipi tots els inscrits en el Cens declaraven ser conreadors familiars. Pel que fa a Subirats, les dades procedeixen d'unes fitxes que es conserven a l'Arxiu Municipal en la part dedicada a la contribució territorial rústica, on els rabassaires declaraven les peces de terra que treballaven, amb indicació de la dimensió i de l'antic propietari.²⁵⁰ Amb tot plegat, tenim algunes dades més que confirmen la petita dimensió de les explotacions de les unitats familiars pageses, la majoria de les quals estarien en el límit de les 5 hectàrees de terra i, en conjunt, tindrien una dimensió mitjana de 4,4 hectàrees. Tanmateix, en

²⁵⁰ Josep S'ha considerat que els pagesos que hi surten són aquells que treballaven terres a rabassa, però que no en tenien en propietat.

aquest conjunt de municipis creix la proporció de pagesos que menaven entre 5 i 10 hectàrees de terra —el 22%—, així com també el nombre de pagesos que treballaven una superfície superior a les 10 hectàrees, que representen de mitjana el 6%, tot i que continuaven sent-ne una minoria.

Finalment, podem constatar com les explotacions d'aquests conreadors familiars es concentraven, sobretot, en la vinya, amb molta més intensitat que en el conjunt dels respectius municipis. Si, tal com hem vist anteriorment, la vinya s'acostava a la categoria de monocultiu, en el cas de les petites explotacions menades per rabassaires, la vinya n'assolia la categoria plena. Tot i que la majoria de terres en propietat també es destinaven al seu conreu, en molts casos aquestes mateixes parcel·les que posseïen directament les famílies rabassaires, les quals complementaven les explotacions familiars, es destinaven a horts o cereals. Això es fa més palès en els casos de Masquefa i de Piera, on la vinya representava, de mitjana, el 62,7% i el 88,5% de la superfície cultivada d'aquestes unitats familiars.²⁵¹ Una idea una mica més precisa sobre el pes de la vinya en l'ingrés dels que treballaven la terra la podem trobar a la taula 33, on hem estimat quin hauria estat l'ingrés dels rabassaires de Can Cuscó i d'Alexandre de Cabanyes a la Granada del Penedès si aquests no haguessin retingut les parts de fruits l'any 1934, moment en el qual van apropiar-se del 50% dels cereals i altres tipus de productes i del total del vi. Després del 6 d'octubre d'aquell any, els propietaris van reclamar la devolució de les parts retingudes i van omplir uns fulls impresos que va repartir l'Associació de Propietaris Agricultors de Catalunya de Vilafranca del Penedès. S'hi especificava quins parcers havien retingut parts, en quina proporció, la quantitat en volum i l'ingrés monetari que representava aquesta retenció per a cada tipus de conreu. Això ens permet detallar quina hauria estat la quantitat que haurien ingressat els rabassaires si haguessin pagat les parts de fruits que els tocava, segons els pactes que tenien establerts, que eren el terç per a la vinya, el quart per als cereals i el sisè per a la resta de productes.

251 SOLER (2017).

Taula 33. Ingress estimat dels rabassaires de Can Cuscó i Can Cabanyes a la Granada del Penedès si haguessin partit segons el pacte contractual

Can Cuscó	Ingress estimat en pessetes				Percentatge		
Nom del Parcer	Vi	Cereals	Altres	Total	Vi	Cereals	Altres
Salvador Albornà Romeu	32,7	14,0	0,5	47,2	69,3	29,7	1,1
Josep Moncusí	192,4	16,1	2,0	210,4	91,4	7,6	1,0
Sebastià Via Bertrand	268,6	0,0	0,0	268,6	100,0	0,0	0,0
Emili Via Bertrand	0,0	58,4	0,0	58,4	0,0	100,0	0,0
Pere Duran Bertran	87,1	15,1	0,0	102,2	85,2	14,8	0,0
Josep Montserrat Martí	105,0	0,0	0,0	105,0	100,0	0,0	0,0
Bartomeu Bosch Isach	123,4	1,8	0,7	125,8	98,1	1,4	0,5
Cristòfor Casanovas Capellades	163,4	55,0	1,0	219,4	74,5	25,1	0,5
Josep Puig Vives	307,1	24,1	1,8	333,0	92,2	7,2	0,6
Miquel Marrugat Vila	122,8	12,6	0,7	136,1	90,3	9,3	0,5
Josep Cuscó Roca	269,9	15,2	5,2	290,3	93,0	5,2	1,8
Pere Cuscó Solé	359,3	41,5	4,2	405,0	88,7	10,3	1,0
Josep Capellades Sagarra	75,5	0,0	0,0	75,5	100,0	0,0	0,0
Francesc Cuscó	116,0	7,4	0,8	124,3	93,4	6,0	0,7
Salvador Mascaró	0,0	31,1	0,0	31,1	0,0	100,0	0,0
Total Can Cuscó	2.223,2	292,3	16,8	2.532,3	87,8	11,5	0,7
Alexandre de Cabanyes	Ingress estimat en pessetes				Percentatge		
Nom del Parcer	Vi	Cereals	Altres	Total	Vi	Cereals	Altres
Joan Mas Ferré	116,2	19,5	1,2	136,8	84,9	14,3	0,9
Joan Montserrat	0,0	40,0	1,3	41,3	0,0	96,8	3,2
Antoni Casanovas	164,0	39,8	0,0	203,8	80,5	19,5	0,0
Josep Salat Ferré	43,6	0,0	0,0	43,6	100,0	0,0	0,0
Vicenç Puig Casanellas	137,5	18,4	3,2	159,1	86,4	11,6	2,0
Pere Salat Arnan	135,5	5,8	0,8	142,1	95,4	4,0	0,6
Josep Albet	262,8	42,1	1,7	306,5	85,7	13,7	0,5
Pere Cuscó Solé	0,0	7,5	0,0	7,5	0,0	100,0	0,0
Cristòfor Amat	223,9	0,0	0,0	223,9	100,0	0,0	0,0
Total Can Cabanyes	1.083,4	173,0	8,2	1.264,5	85,7	13,7	0,6
Total	3.306,6	465,2	25,0	3.796,9	87,1	12,3	0,7

Font: Arxiu Patrimonial de Can Cuscó, la Granada del Penedès, *Liquidacion de las partes de frutos retenidas indebidamente por los aparceros en el año 193_ de la finca llamada _____*. Les liquidacions corresponen a l'any 1934 i a les finques de Can Cuscó i de Can Cabanyes. D'aquestes darreres, Cuscó n'era l'administrador.

Les dades de Can Cuscó i de Can Cabanyes de la Granada del Penedès, tot i no incloure la part de l'ingrés que procediria d'altres finques menades pels parcers, ja fossin d'altri o pròpies, ens permeten precisar millor el percentatge de l'ingrés d'aquests que procediria dels diferents productes que conreaven. D'aquesta forma, detectem novament una gran dependència de la vinya, que representava més del 87% dels ingressos dels rabassaires l'any de referència, mentre que els cereals —blat, ordi i civada— aportaven una mica més del 12%, i l'ingrés s'acabava de completar amb productes diversos, entre els quals la font n'assenyala alguns com els alls o les patates. L'altre element interessant d'aquesta font és que ens permet copsar la modèstia dels ingressos que obtenien aquests rabassaires de parcel·les relativament petites. Així, la mitjana per rabassaire de Can Cuscó ascendia a 168,8 pessetes per aquell any, si haguessin complert els pactes. En el cas dels parcers d'Alexandre de Cabanyes, aquest ingrés se situa en les 140,5 pessetes. Desgraciadament, no disposem d'informació completa sobre les hectàrees que menava cada un d'aquests parcers, però, evidentment, es tractaven de petites explotacions familiars.

La modèstia dels ingressos es confirma si ens fixem en el que va passar a les finques de Pere Mir Ràfols de Can Guineu de Sant Sadurní d'Noya els anys 1931-1934. La majoria dels rabassaires van retenir una part o la totalitat de les collites aquells anys, però, com que coneixem el volum total de la producció, podem estimar quina hauria estat la part que hauria correspost als rabassaires de Can Guineu i el valor total de les collites. Si els rabassaires de Pere Mir haguessin complert els pactes establerts, haurien ingressat, de mitjana, unes 740 pessetes anuals.

Taula 34. Ingrés mitjà dels rabassaires de Can Guineu, 1931-1934

Can Guineu	Part del rabassaire segons el pacte anterior al 14 d'abril		Part del rabassaire ingressada efectivament	
	Quilos	Pessetes	Quilos	Pessetes
Any				
1931	713.989	142.798	799.971	159.994
1932	882.858	144.788	1.022.060	167.617
1933	801.759	114.652	921.709	131.805
1934	725.863	103.798	854.294	122.164
Total	3.124.469	506.036	3.598.034	581.580
Mitjana anual	781.117	126.509	899.509	145.395
Ingrés mitjà per rabassaire	4.568	740	5.260	850

Font: QUEROL (2017).

En definitiva, el que ens mostra el que portem dit fins aquí és que els rabassaires o parcers del Penedès menaven unes explotacions agràries de dimensions relativament petites que els proporcionaven també uns ingressos relativament modestos. En aquest sentit, Josep Colomé, Enric Saguer i Enric Vicedo han calculat el mínim d'hectàrees necessàries per garantir la reproducció d'una unitat familiar pagesa tipus, amb quatre membres, per al Baix Empordà, el Penedès i el Segrià. En el cas del Penedès, consideren que el límit que permetia aquesta reproducció; és a dir, aquell en què el saldo entre els ingressos familiars i totes les despeses —tant les d'explotació com de consum— passava a ser positiu era la d'una explotació familiar que tingués, com a mínim, 5,9 hectàrees. Tenint en compte que ells estan parlant del període anterior a la fil·loxera, que en termes generals no va patir el període recurrent de crisis vinícoles que s'ha exposat anteriorment, hem de pensar que aquells rabassaires que tenien una explotació mitjana d'unes 4,4 hectàrees de terra, com hem vist a la taula 32, amb prou feines arribaven a cobrir les necessitats del consum familiar, si la unitat la integraven quatre membres. Una quantitat que és justament la que ens surt si calculem el nombre mitjà de persones per cada llar per al 1930 en els cinc municipis de l'esmentada taula.²⁵² Per la seva banda, Ramon Mas insistia en el caràcter deficitari de les explotacions familiars pageses —no així de la gran propietat.²⁵³ Desgraciadament, no disposem de comptabilitats familiars dels pagesos rabassaires que ens ajudin a corroborar aquest fet. Però el gran nivell de mobilització pagesa, especialment intensa després de la Primera Guerra Mundial, ja és un indicatiu sobre quina podia ser la situació de milers de famílies rabassaires al Penedès i a bona part de la Catalunya vitícola.

Tanmateix, sense fer un exercici tan acurat com el d'aquests autors que acabem d'esmentar, podem aproximar-nos a quina podia ser la situació dels parcers o rabassaires a partir de les dades que s'han recollit al llarg d'aquest apartat, i amb la informació que proporciona el "propietari viticultor", que s'amaga darrere el text *La revisió dels contractes de parceria*. Hem de tenir clar sempre que ens movem en el relliscós terreny dels supòsits.

- ✦ Podem partir de la dimensió de l'explotació familiar. En aquest sentit, considerem que aquesta tenia 4,4 hectàrees en total. Considerem també que, d'aquesta, un 25% era en propietat i l'altre 75% restant procedia de les rabasses o parceries que menava la família, tal com es desprèn de les dades de la Granada i de Santa Fe del Penedès. De tal manera que l'explotació tipus estaria composta per 1,1 hectàrees en propietat i 3,3 a parceria.
- ✦ En segon lloc considerem que aquesta explotació es dedicava únicament a la vinya —encara que sabem que a la realitat això no era així—, de manera que, si

²⁵² Es pot fer el càlcul a partir de les dades que ofereix l'INE a INEbase / Demografía y población / Cifras de población y Censos demográficos / Alteraciones de los municipios en los censos de población desde 1842.

²⁵³ MAS (1972): 110-112.

- seguim les indicacions del “propietari viticultor”, un jornal de 0,3420 hectàrees produiria 35,1 cargues de vi que, a raó de 28,12 pessetes la carga, suposarien 986,7 pessetes per hectàrea de vinya. Aquesta quantitat comportaria un ingrés de 1.102,9 pessetes per les terres en propietat i de 2.156,2 pessetes per les terres a rabassa, suposant sempre una participació al terç. En total un ingrés de 3.259,1 pessetes.
- ♦ D'aquest ingrés, en deduïm primer els costos d'explotació. Com s'ha indicat en una altra part d'aquest treball, el cost de conreu d'1 hectàrea en propietat seria de 1.139,9 pessetes, però es reduirien a 678,8 si no tenim en compte el preu de la mà d'obra. En canvi, els costos de treballar la rabassa, suposant que el propietari aportava un terç del sofre, el sulfat i els adobs —cosa que sabem que no sempre era així— i que el parcer pagava un terç de la contribució territorial al propietari, sumarien 443,1 pessetes. En total els costos pujarien fins a 1.121,9 pessetes.
 - ♦ El saldo resultant de restar els costos de producció als ingressos seria de 2.137,2 pessetes netes.
 - ♦ Però d'aquest saldo positiu se n'haurien de descomptar les despeses de reproducció. Com que no comptem amb informacions directes dels rabassaires, considerarem que les despeses es correspondrien amb les que publicava Joan Alujes en el número de *Fructidor*, del 2 de febrer de 1918, sobre les despeses d'una família obrera composta per tres persones i que Ramon Arnabat ha utilitzat considerant la família tipus de 4 persones (vegeu taula 35), tot sumant-hi altres despeses com el calçat i el vestit i el lloguer. En el nostre cas, hi hem afegit una columna per al 1931 i hem aplicat l'increment dels preus entre una i altra data. Com que hem considerat que tota la terra es destinava a la producció de vi, entenem que la família pagesa hipotètica havia d'adquirir tots els productes necessaris per a la reproducció al mercat.
 - ♦ Tenint en compte que moltes famílies pageses no pagaven lloguer, tindriem que les despeses anuals de reproducció pujarien a més de 2.400 pessetes, de manera que una família de pagesos que disposes d'1,1 hectàrees en propietat, i de 3,3 portades a rabassa i parceria, hauria de recórrer a ingressos addicionals per arribar a aconseguir la reproducció familiar.

Taula 35. Pressupost diari d'una família obrera de quatre membres a Vilafranca del Penedès, 1918 i 1931

	1918	1931
Esmorzar		
6 arengades	0,30	0,34
Dinar		
1 lliura de pasta de sopa	0,40	0,45
Carn d'olla i patates	1,10	1,24
Sopar		
1 lliura de mongetes	0,35	0,39
1 lliura de bacallà	0,40	0,45
Resta alimentació		
1,5 quilos de pa	1,00	1,13
0,150 litres d'oli	0,31	0,35
Total alimentació	3,86	4,34
Altres		
Lloguer	0,50	0,56
Llum	0,10	0,11
Carbó	0,50	0,56
Total casa	1,10	1,24
Calçat i vestit	1,25	1,41
Altres	0,30	0,34
Total diari	6,51	7,33
Anual	2.376,2	2.673,8
Diari sense lloguer	6,0	6,8
Anual sense lloguer	2.193,7	2.468,4

Font: ARNABAT (1993): 371. L'índex de preus és el de MALQUER (2005).

En aquest sentit, sembla clar que moltes de les famílies rabassaires, amb propietats o sense, van haver d'acudir a estratègies que els permetessin completar els ingressos familiars. En la mesura que fos possible, en municipis amb indústries alternatives, com Gelida o Vilanova i la Geltrú, per exemple, aquests pagesos podien llogar-se ells o els seus fills o les seves filles a les fàbriques. En el cas de la Fàbrica de la Rambla de Vilanova i la Geltrú, sabem que la major part de les persones ocupades eren dones que procedien de la mateixa ciutat o de l'àrea del Penedès.²⁵⁴ També pel cas de Vilanova, sabem que dels 361 conreadors familiars que hi ha al *Cens sindical agrícola* de 1937, com

²⁵⁴ SOLER (2000): 133-148.

a mínim en 33 casos les seves esposes treballaven a les fàbriques d'aquella ciutat. Però quan les indústries quedaven lluny, en municipis com Castellet i la Gornal, Font-rubí, Subirats, el Montmell o Aiguamúrcia, per posar alguns exemples, les alternatives eren poques: anar a jornal per als propietaris mitjans i grans quan aquests precisaven mà d'obra en moments puntuals, enviar les filles al servei domèstic, reduir l'autoconsum i dedicar part de l'explotació a la cria de bestiar.

Aquesta darrera opció sembla que va atènyer una importància cabdal en la reproducció de les unitats familiars pageses. Així, Jordi Planas i Francesc Valls ja assenyalaven que la cria de porcs es va convertir en una font fonamental d'ingressos dels pagesos hostaletencs.²⁵⁵ En aquest sentit, ens sembla rellevant recollir part de la resposta que Joan Ventosa i Roig, vilanoví i diputat d'ERC, donava a Pere Rahola en el debat sobre els fets de Tarragona de 1932, que abans s'ha esmentat:

Y vamos ahora a hablar un poco de las Cajas de Ahorros a que se refería el Sr. Rahola. Doy como ciertos sus datos referentes a la Caja de Ahorros de Villafranca del Panadés, en cuanto a los millones que allí tienen los aparceros. De paso tengo que hacer notar que Villafranca del Panadés es el centro de una comarca extensísima y que en su Caja de Ahorros se acumulan las economías de los agricultores de más de cincuenta pueblos. Pero el Sr. Rahola sabe perfectamente que en las explotaciones rurales de Cataluña no es solamente el trabajo del Labrador el que produce los ingresos de la casa, que la mujer del aparcerero trabaja continuamente en pequeñas industrias rurales, y por lo que se refiere a Villafranca, basta ir allí un día de mercado, un viernes, y se ve una larga peregrinación de mujeres y de carros que concurren a Villafranca de estos cincuenta o sesenta pueblos de la comarca; y todas estas mujeres llevan allí pares de gallinas, cestas de huevos, conejos, en fin, los productos de la industria rural, y es una norma casi general que con el importe de su venta se adquieran los víveres, las provisiones para toda la semana, y no solamente esto, sino que se pueden permitir comprar parte de la ropa que necesitan. De manera que el agricultor, en el campo de Villafranca del Panadés y, en general, en toda Cataluña, se encuentra con que el gasto diario de la casa sale, casi en su totalidad, del trabajo de la mujer; el producto de la venta del vino le sirve para pagar los débitos que tiene que contraer durante el año en la compra de abonos, y le queda un sobrante, que es el que va a parar a la Caja de Ahorros. Pero este sobrante, Sr. Rahola, no sale del vino; este sobrante sale del trabajo de la mujer; sale de las horas empleadas por esta durante la noche y en las primeras horas de la madrugada, cuando ha de preparar la comida para los familiares que se trasladan al campo, para dar de comer al ganado y para cuidar de las aves de corral. No creo que habrá nadie que discuta a la mujer su parte de ganancia, esta parte de ahorro, que es el que va a la Caja y que no hay porqué mezclar con la productividad de la viña.²⁵⁶

²⁵⁵ PLANAS & VALLS (2011): 34-35.

²⁵⁶ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes de la República Española*, 256, sessió del 10 de novembre de 1932.

En definitiva, com afirmava Mas i Perera en referir-se al mercat de Vilafranca del Penedès, la venda de bestiar menut —gallines, galls, ànecs, conills— era “la guardiola de les dones rurals penedesenques”, i considerava, a més, que el de Vilafranca era el principal mercat de conills de Catalunya.²⁵⁷

Certament, ja hem vist que moltes de les famílies pageses no disposaven de terres en propietat i que les rabasses que menaven amb prou feines si superaven les cinc hectàrees de terra. Per tant, moltes d'aquestes famílies van cercar alternatives als ingressos: dedicar-se, també, a l'explotació pecuària i enviar part dels actius familiars a treballar fora de la unitat familiar. Si tenim en compte el cas hipotètic que s'acaba d'exposar i els càlculs fets per Colomé, Saguer i Vicedo, les 5-6 hectàrees continuarien sent el límit a partir del qual els conreadors familiars podrien reproduir la unitat familiar sense incórrer en dèficit. Això ens porta a preguntar-nos si realment els rabassaires que es van mobilitzar als anys trenta es correspondrien amb aquestes unitats familiars. És una pregunta difícil de respondre, però, per acabar aquest capítol, exposarem tres indicadors que ens poden ajudar a entendre les característiques socials no de tota la comunitat rabassaire, sinó d'aquella que es va mobilitzar durant la Segona República.

257 MAS I PERERA (1932): 157.

Taula 36. Professions declarades al cens electoral pels rabassaires que van presentar demandes de revisió el 1934 (en %)

	Aiguamúrcia	Albinyana	L'Arboç	Calafell	Cunit	Fontrubí	El Montmell	Subirats	Total
Pagès	88,9	83,7	71,2	90,2	92,9	88,8	96,4	94,0	90,2
Jornaler	0,5	0,0	27,1	0,0	0,0	2,0	0,0	0,8	2,2
Mestressa de casa	5,3	0,0	1,7	3,9	3,6	1,0	0,0	1,4	2,2
Comerç	1,4	6,1	0,0	0,0	0,0	2,4	0,0	0,5	1,2
Propietari	2,4	10,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9
Paleta	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	2,0	0,0	0,5	0,6
Pescador	0,0	0,0	0,0	4,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Industrial	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,4	0,5	0,4
Fuster	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,3
Barber	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2
Carnisser	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,2
Ferrer	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2
Pastor	0,0	0,0	0,0	0,0	3,6	0,0	1,2	0,0	0,2
Altres	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,9	0,0	0,5	0,9
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nombre de rabassaires	207	49	59	102	28	205	83	364	1.097

Fonts: Per als rabassaires, hem emprat les mateixes que les de l'annex 7 i per als censos electorals, l'Arxiu General de la Diputació de Tarragona i els arxius municipals de Font-rubí i Subirats.

En primer lloc, ens fixarem en els rabassaires que van presentar demanda de revisió de contractes l'any 1934 i que hem pogut detectar als censos electorals per determinar-ne la professió. En total, estem parlant de 1.097 persones. El resultat és el que podríem esperar i, en el 90,2% dels individus, la professió que s'indica és la de pagès. En aquest cas, pensem que hi hem de sumar aquells rabassaires que van presentar demandes de revisió a la comissió arbitral corresponent l'any 1934 i que al cens electoral declaraven ser jornalers. També hem de considerar com a pageses aquelles mestresses de casa que, per raó de ser la cap de família, van presentar elles la demanda de revisió. En total, doncs, podem afirmar que el 94,6% de les persones que van reclamar una millora de les rendes el 1934 tenien com a ocupació principal o única la feina del camp. Després, hi trobem tota una sèrie de professions diverses, algun pescador a Calafell, barbers, carnisers, "industrials" i, fins i tot, 10 rabassaires que afirmaven ser propietaris. En qualsevol cas, la taula 36 ens indica una elevadíssima dependència del cultiu de la terra entre aquells que van demanar una revisió dels pactes.

Taula 37. Nombre de rabassaires que van presentar demanda i que pagaven contribució rústica i pecuària al districte del Vendrell, c. 1934

Penedès	Pagaven rústica			Tots els rabassaires	% Pagaven rústica/Total rabassaires		
	Rústica	Només pecuària	Total rústica i pecuària		Rústica	Només pecuària	Total rústica i pecuària
Aiguamúrcia	21	31	52	266	7,9	11,7	19,5
Albinyana	31	0	31	57	54,4	0,0	54,4
L'Arboç	9	11	20	70	12,9	15,7	28,6
La Bisbal del Penedès	31	3	34	111	27,9	2,7	30,6
Bellvei	21	3	24	88	23,9	3,4	27,3
Bonastre	11	0	11	15	73,3	0,0	73,3
Calafell	37	0	37	114	32,5	0,0	32,5
Cunit	4	2	6	31	12,9	6,5	19,4
El Montmell	5	27	32	87	5,7	31,0	36,8
Roda de Barà	20		20	57	35,1	0,0	35,1
Sant Jaume dels Domenys	26	14	40	146	17,8	9,6	27,4
El Vendrell	7	20	27	97	7,2	20,6	27,8
No Penedès							
Masllorenç	7	17	24	80	8,8	21,3	30,0
Montferri	6	0	6	26	23,1	0,0	23,1
Riera de Gaià	26	0	26	47	55,3	0,0	55,3
Salomó	31	0	31	63	49,2	0,0	49,2
Total	293	128	421	1.355	21,6	9,4	31,1

Fonts: Per als rabassaires que van presentar demandes, hem fet servir les mateixes que les de l'annex 7 i per la rústica, els padrons de la contribució territorial rústica i pecuària dels municipis corresponents (vegeu annex 5).

Tanmateix, la professió declarada ens indica poques coses sobre les característiques socials de la pagesia. Un pagès pot ser més o menys ric, pot tenir més o menys terres. D'aquesta forma, farem un segon pas, que és observar en 16 poblacions del districte del Vendrell quins d'aquells rabassaires pagaven contribució territorial rústica i pecuària als municipis respectius. En algun cas, podríem trobar-nos amb el fet que el rabassaire o parcer pagués la contribució en un municipi veí i que, per tant, no consti en la contribució del seu municipi de residència, però podem considerar que s'han de tractar de pocs casos. Amb tot, les dades de la taula 37 semblen prou significatives: la majoria dels rabassaires que es van mobilitzar no disposaven de terres en propietat. En molts casos, la inclusió en els padrons de la contribució rústica i pecuària es feia per a aquesta segona activitat, cosa que reforça la idea de la recerca de fonts complementàries

d'ingressos en la cria de bestiar. En definitiva, només prop del 22% dels rabassaires estudiats a la taula 38 disposaven d'alguna peça de terra en propietat.

Finalment, podem fixar-nos en la taula 38, en la qual hem recollit les cèdules personals de 604 rabassaires dels quals van presentar demandes en diferents municipis. L'impost de la cèdula personal ha estat considerat com un precedent de l'actual Document nacional d'identitat. Com que l'impost es feia calculant sobre les rendes de les persones —tot i que encara no era un impost sobre la renda com el que tenim avui—, va ser força impopular entre les persones acabalades.²⁵⁸ Per aquest mateix motiu, malgrat tots els matisos que s'hi vulguin posar, ens pot ser útil per aproximar-nos al nivell de renda de les persones, atès que les classes altes de cada tarifa eren pagades pels grans contribuents i les més baixes es corresponen amb les persones de rendes més baixes. L'impost es dividia en tres tarifes. La primera es pagava per les rendes del treball i tenia 16 classes; la segona es pagava en funció de les contribucions directes, i tenia 13 classes, i la tercera la pagaven aquells que o bé no tenien rendes del treball o bé no pagaven ni contribució territorial, ni urbana ni de comerç i industrial, i pagaven lloguers de finques que no es destinessin a activitats econòmiques; aquesta també tenia 13 classes.²⁵⁹

Taula 38. Cèdules personals dels rabassaires que van presentar demandes de revisió l'any 1934 (en %)

Tipus cèdula	Import cèdula	Albinyana	L'Arboç	Calafell	Cunit	El Momtmell	Subirats	Total
2a 10	28	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2
1a 13	11,25	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2
2a 12	6,4	35,4	2,9	28,7	4,2	5,1	11,4	14,2
3a 11	5,6	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	2,0
1a 16	2,4	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0	4,8	2,8
2a 13	2,4	52,1	70,6	62,1	0,0	87,2	42,0	51,5
3a 12	2,4	0,0	2,9	1,1	45,8	0,0	40,2	24,3
3a 13	1,5	10,4	23,5	8,0	0,0	7,7	0,9	4,8
Total		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nombre de rabassaires		48	34	87	24	78	333	604

Fons: Per als rabassaires hem fet servir les mateixes que les de l'annex 7. Per als padrons de cèdules personals, els corresponents a cada municipi als respectius arxius municipals.

²⁵⁸ MARÍN (2010).

²⁵⁹ La classificació de les tarifes, la seva valoració i l'import que pagava cada una es pot consultar en el *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 29 d'agost de 1933.

Aquest tipus de documentació l'ha utilitzat Mercè Vilanova per analitzar l'actuació dels comitès de la CNT i la FAI a l'Escala i Beudà.²⁶⁰ Com assenyala aquesta autora, en ser una font de caràcter fiscal, es plantegen alguns problemes d'ocultació. A més, es produeixen alguns biaixos perquè els joves i les dones pagaven majoritàriament la classe 13a de la tarifa 3a, la més baixa de totes. Pel que fa a les dones, però, en el nostre cas no hi ha hagut cap problema, perquè les que van presentar demanda de revisió ho van fer perquè eren caps de família i, per tant, pagaven la tarifa i la classe que els corresponia com a tals —principalment, les trobem a la tarifa 2a. Ara bé, per evitar un biaix a la baixa, i com que el que ens interessa és saber en quin nivell de renda es trobaven les famílies pageses que es van mobilitzar, quan el que presentava la demanda de revisió no era el cap, sinó el seu fill o gendre, s'ha atribuït a aquest l'impost que pagava el cap de família de la llar on vivien.

El resultat evidencia novament el caràcter modest de les economies familiars pageses. Mercè Vilanova considerava com a privilegiats econòmics els que cotitzaven una cèdula igual o superior a la d'11a classe —en el cas de les tarifes segona i tercera, a les quals jo afegiria la classe 16a de la tarifa primera. En definitiva, el grup de rendes més baixes, que serien aquells que pagaven una quota equivalent a les 2,4 pessetes o inferior, era el grup més nombrós —el 83,4%—, encara que la majoria d'aquests pagava l'impost de les cèdules personals a la tarifa 2a. Tenint en compte que la major part no disposava de terres, hem de pensar que la contribució que habitualment pagaven aquests rabassaires era la territorial urbana, pels seus habitatges, tot i que no hem de descartar el pagament per activitats comercials o industrials. Sembla clar que aquest grup de classe baixa va ser l'impulsor del moviment rabassaire, al qual s'hauria afegit també una part important de rabassaires amb rendes mitjanes-baixes, conscients que, atesa la situació de la vitivinicultura després de la Primera Guerra Mundial, les possibilitats que l'ascensor social anés cap avall, en lloc de pujar, eren força altes. Cal recordar, un cop més, unes paraules de Joan Ventosa i Roig en el debat suara esmentat:

Es natural, pues, que en estas condiciones, agravadas por el poco precio del vino durante los últimos años, se haya exacerbado la agitación entre los agricultores;²⁶¹ es natural que lo que en épocas de prosperidad se puede soportar, compensado por el precio del vino, en esta época no tenga contrapartida posible, y es lógico, por tanto, que la agitación aumente, y aquellos de nuestros compañeros que tomaron parte como consejeros —nada más que como consejeros— en la Unión de Rabassaires no hicieron otra cosa que encauzar ésta.

²⁶⁰ VILANOVA (1990).

²⁶¹ *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes de la República Española*, 256, sessió del 10 de novembre de 1932.

En els propers capítols, ens dedicarem a observar com aquests pagesos que es van mobilitzar van desenvolupar l'acció col·lectiva formant organitzacions, utilitzant xarxes de solidaritat i emprant un repertori que havien anat aprenent al llarg de més d'un segle de mobilització pagesa.

VI. L'ACCIÓ COL·LECTIVA: ORGANITZACIÓ I REPERTORI D'UN MOVIMENT SOCIAL

La mobilització pagesa a la Catalunya vitícola, sobretot a partir de la Segona República, va ser massiva. N'és una evidència la presència constant als mitjans de comunicació de l'època. Però aquesta mobilització no era el resultat d'una agitació encertada d'alguns polítics interessats, sinó que tenia unes arrels que s'enfonsen a mitjan segle XVIII i que, en determinades comarques, va ser persistent fins a 1936, moment en què, amb el cop d'estat dels militars nacional-catòlics espanyols, a Catalunya es va desfermar una revolució que va canviar per un temps les relacions socials de producció.²⁶² Hem determinat fins aquí que la forma com es va desenvolupar l'expansió del conreu de la vinya en una regió com el Penedès, la més activa en el moviment rabassaire, es fonamentava en una estructura de la propietat amb una desigualtat força acusada, més que en altres regions agrícoles catalanes, fins i tot si en aquestes el conreu predominant era la vinya. Durant el període anterior a la fil·loxera, aquesta desigualtat havia estat mitigada pel fet que les rendes que generava la viticultura van permetre un nivell de vida dels pagesos rabassaires una mica millor, en termes relatius, que els d'altres zones on predominaven els cereals,²⁶³ encara que la desigualtat interna en aquestes zones vitícoles anés augmentant a poc a poc. Mentre això va ser així, la principal reivindicació rabassaire va anar destinada a lluitar contra la desnaturalització del contracte de rabassa morta. Sobretot contra la intenció dels propietaris de definir una durada determinada per a les vinyes que havien plantat.

²⁶² Per a una visió del moviment rabassaire en el llarg termini, tenim una síntesi recent a COLOMÉ, PLANAS, SOLER-BECERRO & VALLS-JUNYENT (2018).

²⁶³ TELLO & BADIA-MIRÓ (2015).

Quan la fil·loxera va arribar, la lluita es va centrar a intentar mantenir les condicions dels antics pactes i, en molts casos, salvar la possibilitat de continuar treballant la terra. Després d'uns anys d'agitació, la repressió, l'estratègia dels propietaris per trencar les solidaritats internes i l'evidència, per a la major part dels habitants d'aquestes poblacions, que no hi havia més sortida que treballar la terra o emigrar va contribuir al fet que el moviment rabassaire quedés al ralenti.²⁶⁴ Però les coses havien canviat. La nova vinya necessitava més capital, noves tècniques i nous tractaments. Molts contractes es van renovar només verbalment i, de mica en mica, es van transformar en "arrendaments a parts de fruits" o parceries. A més, a diferència del que havia passat anteriorment, les crisis del sector vitivinícola es van succeir fins al punt que podríem arribar a parlar d'una crisi estructural del sector. Aquesta situació es va veure accentuada, sobretot, a partir de la Primera Guerra Mundial. D'aquesta forma, aquella millora de les rendes que s'havia aconseguit al segle XIX va desaparèixer i la desigualtat es va incrementar.²⁶⁵ Aleshores, les diferències entre els grans propietaris i els pagesos que treballaven la terra es van fer més patents. Aquesta va ser una situació que es va abatre sobre una pagesia amb recursos més aviat modestos. I van ser els més modestos entre els rabassaires, com hem vist, els que més es van mobilitzar per reclamar el que ells consideraven de justícia.

Certament, no podem establir una relació mecànica entre desigualtat i conflicte, tal com diu Cramer, i potser és millor entendre quins són els mecanismes pels quals s'arriba a aquest.²⁶⁶ Per tant, ens ha de fer pensar que el motor de la lluita pagesa a Catalunya, sobretot des del darrer terç del segle XIX, fossin aquests rabassaires i que, des de les seves comarques, aquesta s'anés escampant pel territori a mesura que avançava el segle XX. El mateix procés d'expansió de la vinya en aquestes comarques pot ajudar a entendre la capacitat constant d'organitzar-se i reorganitzar-se de les societats pageses. Millor dit, les formes de poblament amb què es va fer aquesta expansió van ser un element que facilitaria la cohesió de les comunitats rabassaires. En aquest sentit, a banda de les masies, en aquestes zones hi podem trobar dos tipus de poblament que ajudava la concentració de desenes de famílies: els pobles de sagrera —aquells que s'agrupaven a l'entorn d'una església— i els nuclis de colonització vitícola creats sempre a prop d'alguna masia i al llarg d'alguna via de comunicació important.²⁶⁷ Aquests nuclis es van desenvolupar durant els segles XVIII i XIX, i van contribuir a aquesta concentració, tot facilitant el naixement d'una consciència de comunitat i l'establiment tant de xarxes informals de solidaritat com, després, d'organitzacions formals. L'aplegament de moltes famílies que es dedicaven a les mateixes activitats, amb uns nivells de renda similars i

264 PLANAS (2006); LÓPEZ ESTUDILLO (1989): 23.

265 TELLO & BADIA-MIRÓ (2015).

266 CRAMER (2003) i (2005).

267 COLOMÉ, CUCURELLA-JORBA & VALLS-JUNYENT (2010).

amb unes problemàtiques també similars, va contribuir a crear un fort sentit de comunitat amb uns vincles que:

...se basaban en el parentesco, la defensa de intereses comunes frente a la autoridad o los propietarios de la tierra o las construcciones identitarias tejidas, en este caso, alrededor de la *rabassa morta*. Todo ello daba lugar a una 'específica cultura campesina vinculada a la ética de la subsistencia y no del beneficio y consumo capitalistas', cultura y estructura social que en el caso que nos ocupa daba forma a lo que hemos denominado *comunidad rabasaire*...²⁶⁸

Podem aplicar a aquesta situació el concepte d'economia moral,²⁶⁹ en el sentit que aquells que es mobilitzaren defensaven allò que entenien que era just. És important considerar la importància de la construcció de la identitat col·lectiva i l'establiment de llaços de solidaritat per comprendre aquest món rabasaire. Com bé ens va fer entendre Edward Palmer Thompson, les formacions socials són fonamentalment històriques, fet que també podem aplicar a la comunitat rabasaire que, després de la crisi fil·loxèrica, s'acostaria més a allò que l'autor anglès defineix com a classe social:

Por clase entiendo un fenómeno histórico unificador de un cierto número de acontecimientos dispares y aparentemente desconectados, tanto por las respectivas condiciones materiales de existencia como por su consciencia. Me interesa hacer hincapié en que se trata de un fenómeno histórico. Personalmente, no veo la clase como una estructura y menos aún como una categoría, sino como algo que acontece de hecho (y puede demostrarse que, en efecto, ha acontecido) en las relaciones humanas.²⁷⁰

En definitiva, els moviments socials, igual que les classes que els poden impulsar són fenòmens formats històricament. La necessitat de la història per entendre'ls ha estat recollida per alguns sociòlegs americans, encapçalats per Charles Tilly. Aquest autor considera útil la història perquè ajuda a comprendre per què els moviments socials van adoptar alguns trets —les marxades de carrer, per exemple— que els diferenciaven d'altres formes de política; també perquè ajuda a identificar una sèrie de transformacions importants en el desenvolupament dels moviments socials —l'aparició d'actors professionals remunerats i d'organitzacions especialitzades per dur a terme, a la pràctica, els programes corresponents—, fet que permet entendre que hi pot haver canvis en el futur dels moviments socials. Finalment, segons Tilly, la història és útil perquè se centra en els canvis de les condicions polítiques que n'han afavorit la seva aparició. D'aquesta forma, aquest autor considera que en cas que desapareguin els moviments socials "su desaparición será la prueba de la debacle de uno de los principales vehícu-

268 COLOMÉ (2015a): 94.

269 THOMPSON (1979).

270 THOMPSON (1977): 7.

los de participación del ciudadano de a pie en la política pública. El auge y caída de los movimientos sociales marca la expansión y la contracción de las oportunidades democráticas.”²⁷¹

D'aquesta forma, observant el desenvolupament dels moviments socials des de 1750, Tilly creu que aquests sorgeixen de la síntesi de tres elements: campanya, repertori i manifestacions públiques i concertades de WUNC —acrònim anglès de *worthiness, unity, numbers, and commitment*, que podríem traduir per mèrit o prestigi, unitat, nombre i compromís—. Entenent per campanya “el esfuerzo público, organizado y sostenido por trasladar a las autoridades pertinentes las reivindicaciones colectivas”. Tot i amb això, Tilly mateix reconeix que aquestes reivindicacions poden dirigir-se a propietaris o d'altres grups, l'actuació dels quals afecti molta gent. S'entén per repertori la combinació d'algunes de les formes d'activitat política següents: “creación de coaliciones y asociaciones con un fin específico, reuniones públicas, procesiones solemnes, vigílias, mítines, asociaciones, peticiones, declaraciones a y en los medios públicos, y propaganda”. Finalment, s'entén per manifestacions de WUNC el llenguatge amb el qual s'identifiquen i es representen, ells mateixos, els membres d'un col·lectiu. Així doncs, trobaríem conductes austeres, presència de mares amb fills, presència de dignataris, com a representacions de mèrit o de prestigi, desfilades, himnes, insígnies idèntiques —entre altres aspectes de la unitat—; recompte d'assistents o firma de peticions o de missatges —per definir el nombre—, i desafiament a les adversitats, participació de gent gran i resistència davant la repressió —com a elements que inclouríem en el compromís.²⁷²

Per tant, en el present capítol tractarem les principals maneres del repertori del moviment social, però distingirem entre la creació d'organitzacions específiques i la resta de formes, tot explicant en què consistien aquestes darreres a fi de poder mostrar com responen a les diferents manifestacions de WUNC. Així, la primera part del capítol la dedicarem a exposar el desenvolupament de les diferents organitzacions rabassaires del primer terç del segle xx que van confluïr en la Unió de Rabassaires; la segona part anirà destinada a analitzar les dinàmiques locals sense les quals no ens sembla possible entendre bona part de la mobilització i la construcció d'un moviment social, i, finalment, acabarem mostrant quines van ser les principals formes d'expressió d'aquest moviment.

271 TILLY & WOOD (2010): 21.

272 TILLY & WOOD (2010): 21-25.

6.1 Les organitzacions sindicals rabassaires, 1904-1936

Una de les causes que va portar Jordi Pomés a fer el seu magnífic llibre sobre la formació de la Unió de Rabassaires va ser l'escassa atenció que treballs com els de Giralt i Balcells van prestar al sindicat pròpiament dit, i el poc pes que el període dels anys vint tenia en obres renovadores de la historiografia sobre el món pagès, com el d'Andreu Mayayo.²⁷³ El treball de Pomés ens permet tenir, alhora, una visió general del sindicalisme pagès des del darrer terç del segle XIX i explicar, detalladament, com es va formar la Unió de Rabassaires. Tanmateix, com deia Nònit Puig, la "veritable Unió de Rabassaires, podem afirmar que comença l'any 1931",²⁷⁴ malgrat això continua sent un dels actors polítics i sindicals dels anys trenta més desconeguts a causa de l'escassa documentació que se'n conserva. Hom coincideix, però, a destacar que la Unió de Rabassaires va esdevenir el principal sindicat pagès de la Catalunya republicana. Aquest fet era el resultat d'una llarga corrua d'experiències, tal com assenyalava el mateix Pomés en voler definir un mapa del sindicalisme pagès a Catalunya, i com hem destacat, Josep Colomé, Jordi Planas, Francesc Valls i jo mateix, en un article recent publicat a *l'International Review of Social History*.²⁷⁵ És l'objectiu d'aquest apartat fer un repàs de les diferents formacions que es van anar creant al llarg del primer terç del segle XX i, finalment, un resum de la història de la Unió de Rabassaires des de la seva creació fins a la conversió en el sindicat pagès català dels anys trenta.

6.1.1 La Federació de Rabassaires de 1904

Passada l'agitació de la primera part dels anys noranta, un cop replantades la majoria de les vinyes del Penedès, i desapareguda la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola (FTARE), creada el 1893, el primer intent de reorganitzar les forces rabassaires va ser la constitució d'una federació que sorgí de la crida que Jaume Ferrer i Cabra va fer des de Vilafranca del Penedès a l'abril de 1904. El manifest de qui aleshores era un dirigent republicà federal, titulat *Rabassaires a defendere!*, explicava les amenaces que planaven sobre els pagesos i animava a la seva organització:

Extremada gravedad incluye, para el orden social en nuestra tierra, el conflicto que en mal hora ha promovido la Federación de Propietarios Agrícola Catalana-Balear, sólo con la *sana intención*, según ellos, de proteger la Agricultura.

Al efecto, han empleado todos sus esfuerzos y han aprovechado todas las influencias para conseguir la modificación del artículo 1565 de la ley de enjuiciamiento civil,

273 BALCELLS (1983); GIRALT (1964); MAYAYO (1995).

274 PUIG I VILA (1935): 51.

275 POMÉS (2000): 95-121; COLOMÉ, PLANAS, SOLER-BECERRO & VALLS-JUNYENT (2018).

que extrañando el concepto *se procederá al deshaucio de los inquilinos, colonos y arrendatarios*, quieren, ellos, que, en dicho artículo vayan incluidos los *parceros*.

De aquí que hayan acudido al Presidente del Consejo de Ministros, al Ministro de Gracia y Justicia, a la Comisión de reformas de códigos y a un sinnúmero de personas influyentes, para que sea un hecho su pretensión y para que más impunemente puedan despojar al cultivador de la tierra, al verdadero *rabasaire*.

No satisfechos con las injusticias, cuyas consecuencias sólo sufrieron nuestros labradores, a raíz de la ley que, promulgada en el año 1868, se recalcó en 1882, por la que quedaron despojados, de una manera inicua, de la bien adquirida propiedad de *rabassa* que tantos afanes y sinsabores había costado a los presentes y a sus antepasados: sin tener en cuenta, respetar el estado de prosperidad, orgullo del terruño y admiración de las otras regiones, llevados por su significado egoísta, se apresuraron a romper la forma armónica que imperaba entre el *rabasaire* y el propietario.

Con sus malos propósitos y su influencia y la carencia de instrucción y organización, por parte de los *rabassaires*, lograron sus malos intentos.

No pasará lo mismo, ahora.

Sólo un motivo podría darles la razón y este no existe.

Se justificarían los atentados del propietario, si nuestros cultivadores constituyeran una masa de holgazanes.

Mas, afortunadamente, resulta lo contrario, por que su lema es el *Trabajo*.

No acateis, pues, el yugo, *rabassaires*, Con los medios de organización y las relaciones de asociación que os abonan, muy virilmente podéis mostrara los señores propietarios que el obrero agricultor, ha de subsistir en la tierra que es su patrimonio y su legado, por razones de Naturaleza y por Justicia."²⁷⁶

Fruit de la crida de Jaume Ferrer, el 19 d'abril del mateix any es convocava una reunió a l'Ateneu Obrer Vilafranquí, que era el local on es reunia la Societat d'Obrers Agricultors de Vilafranca, en la qual s'insistia en el caràcter de *rabassaires* de la majoria de parcers i que aquesta tenia una duració de 50 anys; fruit de la reunió es creava una comissió formada per Pere Llopart, Jaume Ferrer i Cabra, Antoni Solsona i Martí Marcé, amb l'objectiu d'iniciar la defensa dels interessos dels rabassaires enfront de les pretensions dels propietaris i també de convocar un congrés dels agricultors catalans, que s'hauria de celebrar al mateix Ateneu Obrer Vilafranquí, el 24 d'abril.²⁷⁷

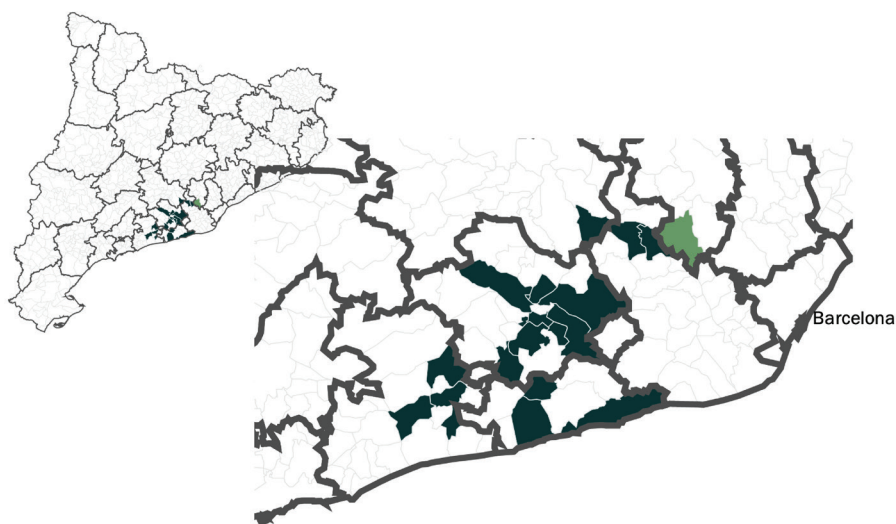
Efectivament, aquest congrés va tenir lloc amb la participació de delegats de moltes poblacions de l'Alt i el Baix Penedès; així ho afirmaven els seus convocants. La principal conclusió del congrés va ser oposar-se a la pretensió de la modificació legisla-

276 *La Avanzada. Semanario Republicano Democrático Federal* [Tarragona], 23 d'abril de 1904; *La Publicidad*, 25 d'abril de 1904. Les cursives són de l'original. La federació de propietaris és la Federació Agrícola Catalano-Balear, per a la qual es pot consultar PLANAS (2006): 107-156.

277 *La Justicia. Diario Republicano* [Tarragona], 22 d'abril de 1904.

tiva denunciada al manifest de Ferrer i Cabra a fi d'evitar que s'inclouessin els parcers en els supòsits de desnonament.²⁷⁸ Al cap d'unes setmanes, tornaven a ser convocats a un nou congrés per ampliar el radi d'acció d'aquesta organització. Així doncs, se'ls va cridar per celebrar una nova reunió que se celebrà el 8 de maig de 1904 als locals de la Fraternitat Republicana de Castellbisbal. Segons s'indicava, a aquest nou congrés hi van respondre delegacions no només de l'Alt i el Baix Penedès, sinó també d'Igualada, el Vallès, el Llobregat, Sitges, la Conca de Barberà i de bona part del Camp de Tarragona, i es calculava que es podria arribar fins als 40.000 associats.²⁷⁹ En l'acte hi van intervenir Jaume Ferrer i Cabra, Jaume Martí, de Martorell, i Pere Llopart, com a pagesos. Tots ells denunciaven la posició dels propietaris, destacaven el caràcter treballador dels rabassaires, reclamaven la solidaritat de classe i insistien en la necessitat d'associar-se. Ferrer i Cabra, sobretot, destacava "la próspera organizació *rabassaire* de los años 90, 94 y 96 destrozada a consecuencia de la criminal bomba de Cambios Nuevos" i afegia que ja era hora d'acabar amb una situació que per al treballador del camp era "de paria y esclavo".²⁸⁰ Significativament va cloure l'acte Josep Comaposada Gili, un sabater afiliat a la UGT que aleshores vivia a Barcelona, però que havia nascut a Vilobí del Penedès.

Mapa 10. La Federació Rabassaire de 1904

Fonts: Elaboració pròpia amb *La Publicitat*, 15 d'agost de 1904.

²⁷⁸ *La Publicidad*, 7 de maig de 1904.

²⁷⁹ *La Publicidad*, 10 de maig de 1904.

²⁸⁰ *La Publicidad*, 10 de maig de 1904. Una breu biografia de Comaposada la podeu trobar a MARTÍNEZ DE SAS & PAGÈS (2000): 411-412.

És clar que les expectatives generades per aquesta Federació no es van acomplir. De fet, un dels acords d'aquest congrés va ser fer-ne un al Vendrell, que s'havia de celebrar just davant d'on es reunia el congrés de la Federació Agrícola Catalano-Balear. Sembla, però, que la presència del ministre d'Agricultura, Manuel Allendesalazar, va provocar que l'acte rabassaire quedés suspès i se'n convoqués un altre per a finals de juny a Masquefa.²⁸¹ De fet, malgrat que s'afirmava que el moviment societari creixia, el cert és que va quedar gairebé circumscrit a la regió penedesenca. D'aquesta forma, de les 21 seccions que estaven adherides a la Federació, només la de Castellbisbal en quedava fora. La resta d'adhesions procedien de Vilafranca del Penedès, Sant Cugat Sesgarrigues, les Gunyoles (Avinyonet del Penedès), Lavern (Subirats), la Granada del Penedès, Puigdàlber, el Pla del Penedès, Guardiola de Font-rubí, les Cabanyes, Martorell, Masquefa, Sant Esteve Sesrovires, Santa Margarida i els Monjos, Canyelles, Vilanova i la Geltrú, Sitges, Sant Jaume dels Domenys, Banyeres del Penedès, Bellvei, les Peces d'Albinyana i alguna més, que no detallaven.²⁸² Finalment, aquest primer intent de reorganitzar un gran sindicat pagès —rabassaire bàsicament— es va diluir. Possiblement, hi tingui a veure el fet que la Federació Agrícola Catalano-Balear i l'IACSI van aconseguir, amb les sentències del Tribunal Suprem, de 2 de novembre de 1906 i de 4 de juny de 1908, una resolució favorable als seus interessos.

6.1.2 La Federació de Rabassers de Catalunya (1907-1922)

Gairebé sense solució de continuïtat va sorgir una iniciativa que tindria un paper fonamental en la formació de la Unió de Rabassaires: la Federació de Rabassers de Catalunya (FRC). Aquesta organització, com la de 1904, sembla que va venir de la mà del vilafranquí Jaume Ferrer i Cabra en el període en què va residir a Martorell, tal com relatava ell mateix a Josep Pla, l'any 1933.²⁸³ Tanmateix, els homes forts de l'FRC van ser Jaume Martrat i Francesc Riera. Martrat va ser qui presidia la comissió organitzadora de la Federació, encarregada de redactar els estatuts, a partir del març de 1907. Aquesta Federació de Rabassers de Catalunya naixia a l'empara de la cooperativa agrícola i de consum Unió Agrícola Cooperativa Martorellenca, que funcionava des del 1902, amb la qual l'FRC compartirà locals, dirigents i programa polític i sindical similar.²⁸⁴

Tenint en compte el nom i la mateixa personalitat de l'inspirador d'aquesta nova organització —en Ferrer i Cabra—, i el que afirmava ell mateix el 1933, podem considerar que la Federació de Rabassers de Catalunya es va constituir amb la voluntat d'esdevenir una organització d'abast nacional. Tanmateix, se'n desconeix la dimensió

281 *La Publicidad*, 28 de juny de 1904; *La Campana de Gràcia*, 2 de juliol de 1904; Planas (2006): 149.

282 *La Publicidad*, 28 de juny de 1904.

283 PLA (1982): 29.

284 Per a la Federació de Rabassers de Catalunya segueixo el treball de POMÉS (1996).

territorial, tot i que podem considerar que el seu àmbit d'influència seria allò que el mateix Pomés ha definit com a comarca sindical de Martorell. Tanmateix, sembla que, finalment, va quedar restringida a un àmbit força local, atès que totes les juntes des de 1908 van estar constituïdes per persones residents a Martorell. Les dades de filiació que proporciona Jordi Pomés són prou indicatives de l'abast limitat que va tenir aquesta federació: 300 socis, el 1914; 650 el 1918 i 1.000, el 1922, just abans de de la fundació de Unió de Rabassaires.²⁸⁵

La trajectòria seguida per l'FRC de Martorell és interessant perquè és indicativa de l'evolució de bona part del moviment rabassaire, en especial en el cas del Penedès. La Federació dirigida en un inici per Jaume Martrat es va situar en el camp del republicanisme catalanista, amb una posició relativament moderada i antagònica al republicanisme radical que, a Martorell, estava representat per la societat cultural El Progreso. En aquest sentit, els membres de l'FRC van donar suport a Laureà Miró, que fou diputat a Corts del districte de Sant Feliu de Llobregat entre 1907 i 1916. En consonància amb això, l'FRC va optar per un posicionament moderat que havien postulat Baldomer Lostau i Isidre Rius des de 1894, els quals defensaven una via negociadora entre propietaris i rabassaires per aconseguir la millora dels contractes de conreu. Aquesta organització va optar per la via cooperativa i mutualista com a instrument per superar les dificultats per les quals passaven les famílies pageses. L'FRC es va mantenir en aquesta tessitura fins, com a mínim, l'any 1918. Seguint aquesta línia, tal com diu Pomés, la major part dels esforços de l'FRC els va dedicar a intentar que els propietaris es fessin càrrec de tot el cost del sulfat de coure i del sofre i va aconseguir una rebaixa de les rendes que es pagaven.²⁸⁶

Però a partir de 1918, la Federació de Rabassers de Catalunya de Martorell va viure un procés de radicalització. Influïda per l'ambient general de la mobilització obrera i d'increment de la influència anarcosindicalista a través de la CNT en tot el món de les classes populars, l'FRC va fer un gir cap al sindicalisme reivindicatiu i, a partir de 1919, no seria estrany veure als seus actes dirigents obrers, sobretot cenetistes. Amb això, es va produir un acostament a la Societat d'Obrers Agricultors de Vilafranca del Penedès, liderada pels republicans radicals de la localitat i integrada a la CNT. Quan el 1921 la repressió contra tot el moviment obrer i popular es va intensificar, l'FRC va tornar temporalment a les formes moderades i els elements més radicals —Francesc Riera i Enric Esplugas— van desaparèixer de les juntes. Però quan, el 1922, va tornar la situació a una certa normalitat i es va aixecar la suspensió de les garanties constitucionals, els elements radicals van assaltar de nou la junta de l'FRC, i van aconseguir desplaçar Jaume Martrat de la presidència. Aleshores, però,

²⁸⁵ POMÉS (1996): 19.

²⁸⁶ POMÉS (1996): 22.

el projecte no era convertir la Federació en una organització d'àmbit nacional, sinó que, en confluència amb altres organismes, s'anava a crear una nova entitat: la Unió de Rabassaires (UdR). L'any 1922, Francesc Riera va ser escollit president d'ambdues entitats —l'FRC i la UdR— i l'organització martorellenca es va convertir en la secció local de la Unió de Rabassaires.²⁸⁷

És interessant atendre als motius que dona Pomés per explicar aquest procés de radicalització, perquè ens semblen indicatius del que va passar en el moviment rabassaire en general i que trobarem més endavant en altres organitzacions. D'una banda, Jordi Pomés assegura que una part de l'FRC i, sobretot, de la Unió Agrícola Cooperativa va optar pel model reformista que li va oferir la Mancomunitat, amb l'Acció Social Agrària. En aquest sentit, la creació del Sindicat Vitícola de Martorell (SVM) l'any 1917, amb un component interclassista, moderat i desvinculat de qualsevol opció política, va facilitar que els sectors més benestants abandonessin l'FRC i s'integressin l'SVM. D'altra banda, a la Federació hi anaren ingressant sectors més modestos econòmicament i més proclius a l'obrerisme. D'aquesta forma, va ser important el trencament que es va produir en el Partit Republicà Radical de Martorell i en El Progreso, quan Francesc Riera es va enfrontar a la direcció radical i va abandonar el partit i El Progreso, i el 1918 es va integrar a la Federació de Rabassers de Catalunya, com bona part del sector obrerista dels republicans radicals d'aquella població.²⁸⁸ Això suposava, al meu entendre, que, sense abandonar l'obrerisme, aquest sector també havia d'assumir part del programa cooperativista de l'FRC, així com el republicanisme catalanista.

Sembla que a finals de 1931, aprofitant l'embranchida de la campanya revisionista, hi va haver un intent de ressuscitar una nova Federació de Rabassaires a la zona de Martorell-Masquefa, dirigit per Jaume Martrat i per Joan Bonastre. El primer hauria presentat un projecte d'estatuts, a l'octubre de 1931, d'una societat de rabassaires de Catalunya.²⁸⁹ Sembla que aquesta va arribar a constituir-se amb el nom de Federació de Rabassaires i amb delegacions a la Pobla de Claramunt, Capellades, Masquefa, Tous, Vallbona, la Llacuna, Santa Margarida de Montbui i Sant Andreu de la Barca. Aquesta Federació de Rabassaires continuaria existint el 1932 i estaria presidida per l'alcalde de Masquefa, Joan Bonastre.²⁹⁰ Aquesta organització, com en el cas dels sectors anarcosindicalistes, no acabaria de resistir l'expansió de la Unió de Rabassaires i desapareixeria en el túnel de la història.

287 POMÉS (1996).

288 POMÉS (1996): 22-23.

289 Dec aquesta informació a Jordi Pomés. També AGCB, Fons Associacions, expedient 6 159.

290 *L'Opinió*, 26 de novembre de 1932 i 2 d'agost de 1932.

6.1.3 La Federació Nacional d'Obrers Agricultors i el fracàs de l'anarcosindicalisme al camp, 1913-1932

Vinculades a l'anarcosindicalisme, van sorgir una sèrie de societats de pagesos que es van desenvolupar, sobretot, a l'àrea de Barcelona i al Camp de Tarragona. Aquestes societats van acabar fundant la Federació Nacional d'Obrers Agricultors (FNOA), en un congrés celebrat a Còrdova el 1913.²⁹¹ Malgrat la voluntat de ser una organització d'abast estatal, es va convertir de seguida en un sindicat principalment català: ben aviat traslladaria la seva seu a Valls, on es publicaria el seu portaveu *La Voz del Campesino*. Es tractava d'una organització netament anarcosindicalista que funcionava com si fos una federació d'"indústria", independent de la CNT. La FNOA va intentar agrupar tant jornalers com arrendataris i parcers, tot i que a partir de 1917 es va manifestar cada cop més crítica amb la propietat de la terra. Aquesta organització va celebrar sis congressos entre 1913 i 1918: a València (1914), Úbeda (1915), Vilanova i la Geltrú (1916), Saragossa (1917) i novament a València (1918). En aquest darrer congrés, es va decidir que l'organització s'integraria a la Confederació Nacional del Treball, la qual cosa va comportar la seva desaparició definitiva quan, al Congrés del Teatro de la Comedia de 1919, a Madrid, les posicions contràries a les federacions d'indústria es van imposar davant d'aquells que les defensaven.

Figura 2. Dirigents històrics del moviment rabassaire vilafranquí

D'esquerra a dreta, Jaume Ferrer Cabra, Pere Llopart, Joan Saumell, Antoni Solsona i Isidre Claramunt. Fotografia publicada en el número 1 000 de *Fructidor. Órgano del Centro Republicano Federal Radical* [Vilafranca del Penedès], 11 de febrer de 1927.

²⁹¹ Per a un seguiment general d'aquesta organització, vegeu GABRIEL (1981). Sobre l'anarcosindicalisme a les zones rurals del Baix Llobregat, vegeu BELTRAN (1999).

L'element dinamitzador de les entitats properes a l'anarcosindicalisme va ser el nucli organitzat al voltant de la Societat d'Obrers Agricultors de Vilafranca i del Centre Republicà Federal Radical on, novament, trobem la figura de Jaume Ferrer i Cabra. Aquesta organització procedia de l'antiga Societat de Treballadors del Camp de Vilafranca.²⁹² Després de l'intent de reorganització de la Federació Rabassaire de 1904, els parcers vilafranquins es van aplegar a l'entorn del Centre Republicà Federal Radical, dirigit per Jaume Ferrer Cabra, i van acabar integrant-se a la Federació Local de Solidaritat Obrera —posteriorment, Federació Local de Societats Obreres (FLSO)— que participaria a la CNT. L'any 1910, la Societat d'Agricultors ja era la que aportava més afiliats a aquesta Federació Local vilafranquina. Isidre Claramunt, dirigent rabassaire en representació de la FLSO de Vilafranca, i Pere Junyent, en representació de la societat de pagesos de Vilafranca de l'esmentada Federació Local, van assistir al congrés que es va celebrar al Saló de les Belles Arts de Barcelona el 30 d'octubre de 1910, en què es va decidir crear la Confederació Nacional del Treball. Tal com assenyala Ramon Arnabat, durant a segona dècada del segle xx la Societat d'Obrers Agricultors seria un dels principals integrants de la Federació Local Obrera de Vilafranca.²⁹³

A més a més, els membres de la Societat d'Obrers Agricultors i del Centre Republicà Federal Radical es van convertir en dinamitzadors del sindicalisme pagès anarcosindicalista al Penedès, que va tenir el seu centre principal al Baix Penedès. Així, tal com recordava un soci de la Societat d'Obrers Agricultors de l'Arboç, el Primer de Maig de 1914 Jaume Ferrer Cabra i Isidre Claramunt van fer una conferència al municipi on s'esperonà els pagesos a organitzar-se.²⁹⁴ Dit i fet, el 31 del mateix mes se celebrava l'assemblea constituent d'aquesta Societat, un cop aprovats els estatuts pel governador civil de Tarragona.²⁹⁵ Juntament amb aquesta entitat, al Baix Penedès dues societats més van estar vinculades a la FNOA, les quals es van integrar a la Federació Agrícola de Valls i del seu Radi: la Societat de Treballadors Agrícoles Bellvei i la Societat de Treballadors Agrícoles del Vendrell.

292 ARNABAT (1992): 87-107.

293 ARNABAT (2007): 92.

294 *La Voz del Campesino*, 20 de març de 1915.

295 AHT, Fons associacions, expedient 427.

Taula 39. Organitzacions obreres penedesenques assistents al Congrés del Teatro de la Comedia de Madrid, 1919

Població	Societat	Federats	Delegat
L'Arboç	Societat d'Agricultors	125	Comitè Nacional
La Bisbal del Penedès	Societat d'Agricultors	180	Comitè Nacional
Sitges	Societat de Paletes	105	Enric Almiñana
Sitges	Societat de Fusters	s/d	Enric Almiñana
Sitges	Societat de Constructors de Calçat	s/d	Pere Mariné
Sitges	Societat de Obreros Barberos	s/d	Pere Mariné
El Vendrell	Federació d'Obrers Agricultors del Vendrell i la seva comarca	1.900	Magí Miró
Vilafranca del Penedès	Federació Local de Societats Obreres	1.000	Ramon Via
Vilanova i la Geltrú	Societat de l'Art Fabril i Tèxtil	1.100	Francesc Safons
Vilanova i la Geltrú	Societat Obrera de Cables Elèctrics	700	Francesc Safons
Vilanova i la Geltrú	Sindicat Únic del Ram de la Construcció	400	Francesc Safons
Vilanova i la Geltrú	Societat Obrera L'Emancipadora	400	Francesc Safons
Vilanova i la Geltrú	Societat d'Obrers Flequers	400	Francesc Safons

Font: SOLER (2012).

Les societats vinculades a la FNOA van adaptar les formes d'actuació del moviment obrer urbà anarcosindicalista. Un exemple ens el mostra la forma d'actuar de la Societat de Treballadors Agrícoles de Bellvei. A l'abril de 1918, els rabassaires de Ramon Mayner Socias, el principal propietari del municipi, li havien declarat una vaga. El motiu d'aquesta vaga era un conflicte que ja estava plantejat des del 21 de març de 1916, quan li van presentar les bases següent:

Primero. El trigo que se partía el tercio que tuviese la buena voluntad de partir el cuarto.

Segundo. La viña que se partía por la mitad que lo partiera tres partes por el arrabaser y dos partes para el propietario y la parte que correspondiera de los abonos, y pagando nosotros el azufre y el sulfato.²⁹⁶

Mayner va acceptar la proposta del blat, però per a la vinya només va acceptar pagar els adobs, encara que després se'n va desdir. La situació es va allargar durant tot

²⁹⁶ *Solidaridad Obrera*, 27 d'abril de 1918.

el 1917. Així, el 27 d'octubre d'aquell mateix any se li va tornar a presentar la mateixa petició, la qual no va rebre cap resposta del propietari. Una nova comissió es va adreçar a Ramon Mayner i li va donar com a termini el primer de gener de 1918, i el va amenaçar amb la declaració de vaga. Com que van continuar sense resposta, va esclatar la vaga, que va començar per negar-se a podar els ceps en una extensió d'uns 150 jornals, aproximadament. La situació continuava a finals d'abril i començaments de maig, tema que va sortir a la palestra en el míting del Primer de Maig celebrat al Centre Obrer de Bellvei, en el qual van intervenir Joan Martell —de Bellvei—, Josep Lleonard i Josep Gili —pel Comitè Regional de la CNT—, Ramon Via —de la Federació Local de Vilafranca— i Joaquim Cortés.²⁹⁷

Com hem dit, al darrer congrés de la FNOA es va decidir la integració a la CNT. En aquest sentit, sembla clar que el moviment pagès va fer una gran aportació d'efectius en determinades zones de Catalunya, com el Penedès, fins al punt que podem considerar que la majoria de militants de la central anarcosindicalista pertanyien a la regió del nostre estudi. Tret de Sitges i de Vilanova, la resta de federacions obreres o de societats que van participar al congrés de 1919 eren majoritàriament de caràcter agrari. Al districte del Vendrell, segons Mayayo, la federació anarcosindicalista s'havia estès per gairebé tot el partit judicial.²⁹⁸ Però aquesta mateixa integració va assentar les bases de la pèrdua d'influència de la CNT al camp català.

En l'àmbit del sindicalisme pagès, l'organització confederal es va veure superada a Catalunya a partir de la creació de la Unió de Rabassaires, que aplegaria sindicats que provenien tant de l'àmbit republicà catalanista com d'aquells que s'havien mantingut fins al moment en l'òrbita de l'anarcosindicalisme i del republicanisme lerrouxista. L'opció d'organització mitjançant sindicats únics, el rebuig que van mostrar els sectors anarquistes envers les federacions d'indústria i, fins i tot, les prevencions que tenien aquests sectors respecte del cooperativisme van condicionar les possibilitats d'expansió del sindicat anarcosindicalista a les zones rurals. Tot i amb això, l'any 1932, intentant burxar en les possibles contradiccions de la Unió de Rabassaires, la Confederació Regional del Treball va provar de ressuscitar la FNOA, tot creant una Federació Regional de Camperols. A iniciativa del vilanoví Joan Arans, l'assemblea d'aquesta Federació es va celebrar entre el 8 i l'11 de setembre de 1932, significativament, a Vilafranca del Penedès, als locals del Sindicat Únic. Malgrat que els organitzadors eren molt optimistes i afirmaven que aplegaven la representació de 25.000 pagesos, sembla clar que l'organització era molt precària. Només hi van assistir unes poques delegacions: Vilanova i la Geltrú, Barcelona, Igualada i el seu entorn, Capellades, Mataró, la delegació del Litoral, l'Hospitalet de Llobregat, Navàs, Palafrugell, Llofriu, Torelló, Manlleu, Sant

²⁹⁷ *Solidaridad Obrera*, 3 de maig de 1918.

²⁹⁸ MAYAYO (1988).

Sadurní d'Anoia, Sarra, Cervià, Cabra del Camp, Vallmoll, Puigpelat, el Pla de Santa Maria, Arbeca, comarca del Vendrell, Valls, Martorell, Badalona i Montblanc. Amb tot, l'organització afirmava que s'havien rebut "muchas adhesions de sindicatos campesinos que excusaron su asistencia por tener los locales clausurados o falta de medios económicos", i tot seguit s'aclaria que, a causa que al secretari se li havien traspaperat moltes d'aquestes adhesions, només es podia donar notícia de les de Blanes, Reus, la Serra d'Almos, Tarrés i Rupit.²⁹⁹

De la mateixa manera que en el cas de la Federació de Rabassaires presidida per Bonastre, l'organització pagesa confederal no va arribar a prosperar. En aquest sentit, són indicatives les paraules d'un militant anarcosindicalista de Bellvei que signava amb el pseudònim Romirej, el qual afirmava que, des de la proclamació de la República, "hanse registrado numerosas deserciones de militantes [de la CNT], los cuales han cambiado de ideas como quien cambia de traje (tal ha sido su despreocupación), dejando al pueblo desorganizado y en la mayor desorientación", tot i que reconeixia que "de esto se aprovecharon los elementos políticos, que se juntaron para propiciar la unión de los trabajadores dentro de la 'Unión de Rabassaires', que les prometía el oro y el moro..."³⁰⁰

6.1.4 La moderada Federació Comarcal de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès, 1919-1922

El 1919 es va constituir una nova organització amb un nom llarg que genera un acrònim gairebé impossible de reproduir, la Federació Comarcal de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès (FCSOAABP).³⁰¹ La idea de la seva formació es devia gestar durant la campanya electoral de 1919, quan Joan Sala, que signava com a rabasser i president de la cooperativa de Puigdàlber; Paulí Martí, que ho feia com a rabasser i president de la cooperativa de la Granada; Francesc Tiana Gustems, rabasser de Sant Joan de Mediona; Josep Torras i Joan Gibert, rabassers del Pla del Penedès van publicar un manifest dirigit als rabassaires del districte de Vilafranca perquè donessin suport al diputat Josep Zulueta, que optava a la reelecció.³⁰² Els mateixos signants d'aquest manifest, a més de Joan Esteve Mañoses, rabassaire del Pla del Penedès, van formar la comissió organitzadora de la Federació que convocava un congrés que s'havia de celebrar el 14 de setembre de 1919. En aquest congrés, s'havien d'aprovar unes

299 *Solidaridad Obrera*, 18 de setembre de 1932.

300 *Solidaridad Obrera*, 6 de novembre de 1935. Article titulat "Visión de Bellvey, pueblo agricultor y ex baluarte confederal".

301 Per a aquesta organització, també es poden consultar ARNABAT (2007) i POMÉS (200): 221-235.

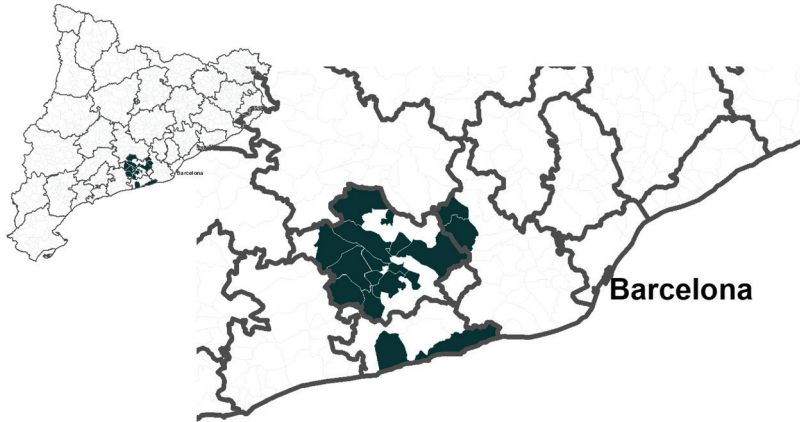
302 *Panadés Republicano* [Vilafranca del Penedès], 29 de maig de 1919.

bases que eren els objectius que la FCSOAABP havia d'aconseguir, i que val la pena transcriure:

1. Renovació dels presents contractes, perquè estan fets amb una forma tan ambigua que ni els tribunals les poden admetre.
2. No volem que se'ns fassi renunciar a les millores i demanem que's deroguin els articles 866 i 867 del Còdic Civil, respecte a aparceria.
3. No volem que se'ns prenguin les vinyes i si que volem que mentres les treballem a ús i costum de bon pagès, ni per canvi de propietari ens les puguin fer deixar, perquè les vinyes valen un capital i si no tenim seguretat no li podem empleiar.
4. El propietari té de renunciar a fer pasturar el bestiar en les vinyes dels parcers i menadors, i que no consti en les escriptures allò de que'l propietari es reserva els herbatges i pampolades.
5. No volem que se'ns fassi pagar res com ajuda de contribució, perquè ni la llei ho permet que paguin en metàl·lic els que paguen en fruits.
6. Les sembradures, per a què poguem sembrar, tenen d'ésser a lo menys en terres de primera a la cinquena, a la sisena en terres de segona, i a la setena en terres de tercera.
7. Els llegums han d'ésser al menys la novena part, igual que'ls forratges i el cultiu dels tubèrculs perquè està provat que milloren la terra.
8. Els arbres fruiters tenen d'ésser al quart.
9. En cas de venda es donarà preferència al parcer o menador, prenent-se per base la contribució que quatre anys avans pagava al Estat.
- i 10. Es nomenarà un Tribunal arbitral en cada població de tres propietaris i tres parcers associats per entendre en els conflictes que's puguin originar pels presents contractes.”³⁰³

303 Lluitem!... Periòdic Republicà Autonomista [Vilafranca del Penedès], 13 de setembre de 1919.

Mapa 11. Seccions de la Federació Comarcal de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès

Fonts: Elaboració pròpia amb *Panadés Republicano*, 18 de desembre de 1919; Pomés (2000): 222-223.

La Federació Comarcal de Societats d'Obrers Agricultors va ser la que va tenir un gruix d'associats més gran en aquest període, abans de la fundació de la Unió de Rabassaires. Inicialment, aplegà al voltant de 4.500 afiliats i, en el moment de la seva màxima expansió, l'any 1921, superà els 5.800 afiliats, si fem cas de les xifres que ofereixen les fonts.³⁰⁴ Tanmateix, va ser una organització molt limitada geogràficament, atès que estava centrada, sobretot, al districte electoral de Vilafranca del Penedès amb alguns municipis dels districtes de Vilanova, com la capital d'aquest i Sitges, i del districte de Sant Feliu de Llobregat, com Esparreguera, Gelida i Sant Llorenç d'Hortons, els dos darrers dins de l'àmbit del a regió del Penedès.

Aquesta Federació inicialment va mantenir una posició moderada, com hem pogut comprovar en el programa que s'ha transcrit més amunt. Si ens fixem en els membres de la comissió organitzadora, entenem que estava estretament vinculada al moviment cooperativista —especialment a les cooperatives de consum— i, en el primer congrés celebrat a la Granada, va decidir integrar-se a la Unió General de Treballadors. A la pràctica, volia ser una alternativa a la Federació de Rabassers de Catalunya, de manera que, quan Joan Esteve Mañosas va demanar als delegats si volien integrar-s'hi, ho van rebutjar i van decidir crear una Federació nova amb seu al Pla del Penedès.³⁰⁵ De fet, en un inici va estar tutelada pel diputat reformista del districte de Vilafranca Josep Zulueta Gomis, el qual rebia el suport, al seu torn, tant dels rabassaires com dels republicans del Centre Republicà Autonomista i del Centre d'Unió Republicana de Vilafranca del Penedès.

304 Pomés (2000): 222.

305 *Lluitem!... Periòdic Republicà Autonomista* [Vilafranca del Penedès], 20 de setembre de 1919.

**Taula 40. Seccions i afiliats de la Federació Comarcal de Societats
d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès**

Municipi	Nucli	1919	1921	1922
Avinyonet del Penedès		450		
Castellví de la Marca	La Múnia	455	150	
Castellví de la Marca			130	
Esparreguera		100		
Font-rubí		168	183	
Font-rubí	Les Cases Noves		220	
Font-rubí	Guardiola		846	
Gelida			240	s/d
La Granada del Penedès		110		s/d
Mediona	Sant Joan de Mediona	450	470	s/d
Olèrdola	Moja			s/d
Olèrdola	Sant Pere Molanta			s/d
Pacs del Penedès		132	126	
El Pla del Penedès		272	85	s/d
Puigdàlber		240	153	s/d
Sant Cugat Sesgarrigues			130	s/d
Sant Llorenç d'Hortons			153	s/d
Sant Martí Sarroca		519	334	s/d
Sant Martí Sarroca	Can Cruset		305	
Sant Pere de Riudebitlles		200	143	s/d
Sant Quintí de Mediona		80		
Sant Sadurní d'Anoia		475	655	s/d
Santa Margarida i els Monjos	Cal Rubió	105	106	s/d
Sant Martí Sarroca	La Bleda		133	s/d
Sitges		90		s/d
Subirats	Can Rossell	30		
Subirats		429	810	
Subirats	Can Batista		121	s/d
Torrelles de Foix	El Cusconar	81	185	s/d
Vilafranca del Penedès			86	
Vilanova i la Geltrú		180	500	s/d
Vilobí del Penedès	Bellver		160	s/d
Sense dades	Barriada Clos		345	
		4.566	5.846	4.500

Fonts: *Panadés Republicano*, 18 de desembre de 1919 i *POMÉS* (2000): 222-223.

A mesura que la situació al camp es complicava, algunes seccions de la FC-SOAABP van començar a distanciar-se del zuletisme. El mateix Esteve Mañosas es va situar en el sector més radical de la UGT i quan la repressió es va accentuar, l'any 1921, hi hagué algunes societats de rabassaires que van afirmar que Zulueta no havia fet res per aturar-la. La repressió es va abatre de manera indiscriminada sobre tot el moviment, independentment de si estaven vinculats a la FC-SOAABP o no. Però l'actitud del diputat del districte Vilafranca del Penedès va ser diferent si els membres en formaven part o no. Així, les dues vegades que Zulueta va intervenir en favor dels detinguts, una pels membres del Centre d'Agricultors Obrers de Sant Pere Molanta i, l'altra, a favor de la junta de la societat de rabassaires de Sant Martí Sarroca, ho va fer motivat perquè aquestes entitats estaven adherides a la FC-SOAABP.³⁰⁶ Però, en canvi, el dirigent del Centre d'Agricultors Obrers de Sant Pere de Ribes, entitat que no s'havia integrat a la Federació penedesenca, Josep Ricart, es queixava de la manca d'actuació del diputat del districte vilafranquí.³⁰⁷

Finalment, la FC-SOAABP es veuria superada pel procés de radicalització d'una part important del moviment. L'oposició al sector reformista seria encapçalada pel grup de rabassaires de Sant Sadurní d'Anoia amb el suport del que, el 1920-1921, era diputat provincial, el sadurninenc Joan Casanovas Maristany, estret col·laborador de Lluís Companys durant els anys vint. Tots dos formaven part del sector obrerista del Partit Republicà Català. Aparentment, aquest procés afectaria relativament poc la Federació zuletista. Tanmateix, les dades de 1922 ja reflecteixen un retrocés en la militància, que arribaria als nivells del moment fundacional i, sobretot, es fa palès en el nombre de seccions que va passar de les 26 de 1921 a 19 el 1922, una menys que en el congrés fundacional de 1919 (taula 40).

6.1.5 La Unió de Rabassaires, 1922-1936

En definitiva, cap al 1921-1922 coexistien tres corrents diferents. Un, procliu a l'anarcosindicalisme, però que se n'acabaria desvinculant i, inicialment, quedaria despenjat del moviment unitari. Els altres dos eren d'arrel republicana. El primer, que podríem denominar com a cooperativista, era de caire reformista i estava vinculat al republicanisme catalanista. El segon optà, principalment, pel sindicalisme revolucionari i estava vinculat al republicanisme radical lerroixista. Van ser aquests dos corrents els primers que van acabar confluint en la creació de la Unió de Rabassaires. El catalitzador d'aquest fet va ser Lluís Companys, el qual va continuar el treball iniciat per Francesc

³⁰⁶ Aquesta detenció i l'alliberament de la junta de la Societat de Rabassaires va donar lloc a una festa homenatge que es repetia anualment. Vegeu-ne un exemple en *La Humanitat*, 6 de febrer de 1934.

³⁰⁷ POMÉS (2000): 230-231.

Layret al districte de Sabadell. Amb el suport d'una comissió de rabassaires d'aquest districte, Companys va iniciar converses amb la FRC i la FCSOAABP perquè confluïssin en una sola organització.

La Unió de Rabassaires va tenir un llarg procés de gestació amb una sèrie de mítings celebrats a Martorell i a Vilafranca del Penedès i, finalment, mitjançant una assemblea de delegats celebrada el 6 d'agost de 1922 a Barcelona, als locals de la Unió Republicana del districte 7è (corresponent als barris d'Hostafrancs-Sants). En aquesta reunió hi van assistir 47 persones que representaven 2.650 associats. La Unió de Rabassaires va tenir durant els primers anys d'existència una extensió limitada (mapa 12) amb presència a comarques com l'Anoia, l'Alt Penedès, el Garraf, el Maresme i el Vallès Occidental. Tal com reconeixia Nònit Puig la “seva acció es desenvolupava al Penedès Baix i mig Llobregat i part del Vallès”.³⁰⁸ En definitiva, i com podem veure al mapa 12, la Unió de Rabassaires en els seus inicis va ser una organització del Penedès barceloní i del Vallès Occidental. Fora de la província de Barcelona no va tenir implantació fins a l'arrencada, que es produiria a partir del 14 d'abril de 1931, un cop proclamada la Segona República.

Com que la Unió de Rabassaires era, en realitat, una federació de societats locals,³⁰⁹ durant la Dictadura de Primo de Rivera aquestes van patir situacions diferents. De fet, la Unió no va ser il·legalitzada com la CNT, i encara l'any 1926 s'adheria al manifest de l'Alianza Republicana en el qual Lluís Companys, en nom de la Unió, afirmava que representava 15.000 afiliats. Dada poc creïble, tenint en compte que Pomés, amb les dades de la mateixa entitat, afirma que el 1925 tenia 3.895 associats i el 1927 uns 3.054.³¹⁰ Nònit Puig reconeixia que l'activitat de la UdR va ser força limitada durant els set anys de dictadura, però que, malgrat tot, es va aprofitar per tal “d'anar als pobles a predicar” al mateix temps que s'explicava “la necessitat d'organitzar-se en els rengles de la Unió, la necessitat de fer possible l'adveniment d'un règim, el qual permetés la lliure expressió de la voluntat del poble i de les idees de redempció i emancipació humanes.”³¹¹ Òbviament, aquest règim era la República.

Algunes de les societats locals van continuar subsistint, com en els casos d'Avinyonet del Penedès o de Pacs. Alguns sindicats —encara que sembla que no formaren part de la Unió de Rabassaires— van poder organitzar-se durant el període dictatorial, com el Sindicat Unió Agrícola Cooperativa de la Granada, que el 24 d'abril de 1925 es constituïa en aquesta població penedesenca.³¹² També, l'any 1928, es va crear el Sin-

308 PUIG I VILA (1935): 47.

309 POMÉS (2000): 255.

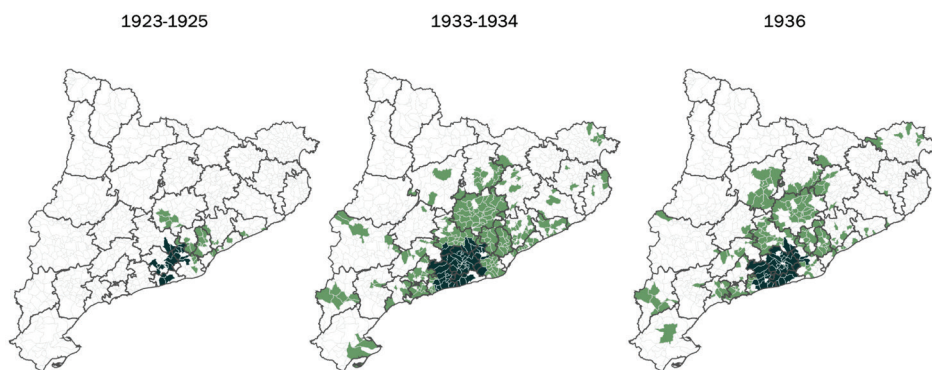
310 Alianza Republicana (1926): 26-30; POMÉS (2000): 285.

311 PUIG I VILA (1935): 49.

312 AM de la Granada del Penedès, fons del Sindicat Unió Agrícola Cooperativa, *Llibre d'actes 1925-1949*, p. 1.

dicat Agrícola Unió de Rabassaires de Corbera de Llobregat,³¹³ però, malgrat l'esforç propagandístic que es va fer, moltes altres entitats locals de rabassaires van veure com se'ls clausurava el local. Aquest és el cas de les societats de Mediona, Puigdàlber, el Pla del Penedès, Vilobí del Penedès, Lavern —a Subirats— i Sant Martí Sarroca, que el 1927 van sol·licitar, conjuntament, al governador civil de Barcelona poder celebrar la festivitat de Sant Sebastià i reobrir els centres que tenien clausurats. Petició que l'autoritat pertinent els va denegar.³¹⁴ No va ser fins a un any després d'aquesta petició que s'inicia un procés de reobertura de societats rabassaires, amb independència que estiguessin vinculades a la UdR o no. Així, el 1928 es reobrien la Societat de Treballadors Agrícoles de Bellvei i el Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors de Sant Joan de Mediona, i l'any següent ho faria la Unió d'Agricultors Sindicat Agrícola Cooperatiu del Pla del Penedès.

Mapa 12. Extensió de la Unió de Rabassaires, 1922-1936

S'ha destacat amb un color més fosc els municipis de la regió del Penedès.

Fonts: Elaboració pròpia amb *La Rambla*, 30 d'abril de 1934; *La Terra*, 1 de juny 1936 i 1 de juliol de 1936; POMÉS (2000): 540-546; PUIG I VILA (1935): 81-85.

313 POMÉS (2000): 278.

314 AGCB, Fons associacions, expedient 6 821.

La reconstrucció de les societats rabassaires va ser relativament fàcil a partir del 14 d'abril, i els decrets d'11 de juliol i de 6 d'agost del govern de la República van esperonar la mobilització. D'aquesta forma, a Rubí, per exemple, a començaments de setembre ja havien celebrat diverses assemblees i havien nomenat delegats.³¹⁵ A Piera, per esmentar un altre cas, se celebrà també una reunió de pagesos del municipi a la qual també van assistir desenes de representants de municipis veïns. En aquesta assemblea, Josep Buil Castan³¹⁶ va explicar quins eren els tràmits per procedir a la revisió seguint els decrets abans esmentats i Pere Isart va donar compte dels treballs preliminars que s'havien fet per reconstituir la Societat de Rabassaires, i es va nomenar una junta provisional.³¹⁷

L'èxit provisional dels rabassaires organitzats, reflectit en l'anomenat "pacte de la Generalitat", signat el 21 de setembre de 1931, va impulsar l'organització pagesa per tal d'empendre la gran campanya de revisió de contractes de la tardor-hivern de 1931-1932, malgrat l'aparició d'un decret el 31 d'octubre que significava un pas enrere respecte dels anteriors.³¹⁸ D'aquesta forma, entre l'octubre de 1931 i principis de 1932 es van crear o reorganitzar, a la regió del Penedès, 17 societats vinculades a la Unió de Rabassaires, la majoria de les quals ho farien sota un model d'estatuts imprès que es va repartir i que prendrien el mateix nom: Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires (anex 9 i figura 3). El moviment va ser força intens al Baix Penedès, on, a finals d'octubre o començaments de novembre de 1931, s'havien presentat els estatuts de les societats rabassaires d'Aiguamúrcia (Aiguamúrcia, les Pobles i Santes Creus), Banyeres del Penedès, Creixell, Llorenç del Penedès, Masllorenç, la Juncosa del Montmell, la Pobla de Montornés, Roda de Barà, Salomó, Santa Oliva, Sant Jaume dels Domenys (Lletger i el Papiolet), Torredembarra i el Vendrell.³¹⁹

315 *La Vanguardia*, 11 de setembre de 1931.

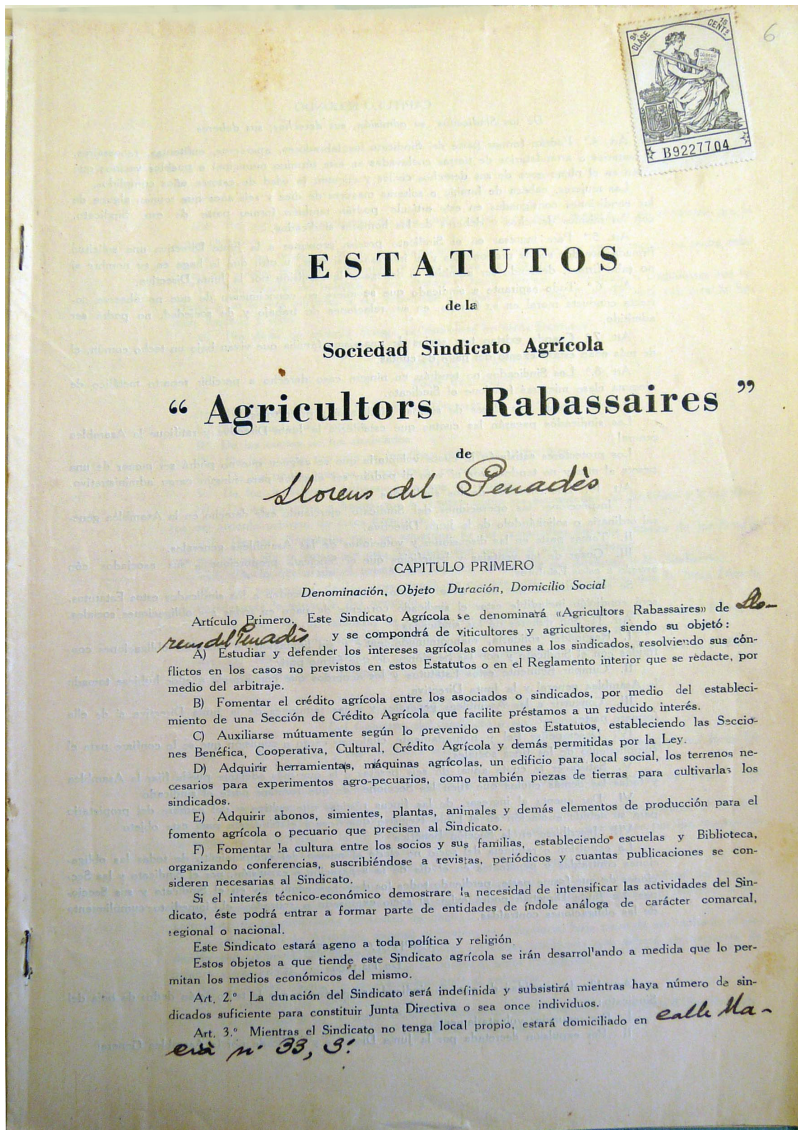
316 Josep Buil Castan era fill d'un altre dirigent rabassaire, Josep Buil Bafaluy. Sobre l'actuació d'ambdós en el moviment rabassaire anoienc, es pot consultar PLANAS (2013): 277-283.

317 *La Vanguardia*, 13 de setembre de 1931. La junta provisional d'aquesta Societat de Rabassaires de Piera la formaven Pere Isart, president; Josep Buil, vicepresident; Jaume Poch, secretari; Domènec Carreras, vicesecretari; Josep Valls, tresorer, i Ramon Valls i Joan Nadal, vocals.

318 Sobre aquesta qüestió, vegeu BALCELLS (1983): 137-158.

319 *Baix Penedès* [el Vendrell], 14 de novembre de 1931.

Figura 3. Model d'estatuts repartit per la Unió de Rabassaires el 1931

Aquest correspon al Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires de Llorenç del Penedès.
AHT, fons d'associacions, expedient 570.

Si bé, moltes d'aquestes noves societats procedien de la reconstrucció d'antigues, la qüestió és que, amb la campanya de revisions de contractes de 1931-1932, la Unió de Rabassaires va aconseguir ampliar la seva base territorial. Certament, el nucli central de la Unió continuà sent l'àrea de la província de Barcelona on s'havia gestat, però es va estendre cap a noves zones com el districte del Vendrell, com hem vist, i cap al Pla

de Bages. Va ser en aquest àmbit, tradicionalment rabassaire, on es van crear les noves seccions i les que ja existien van veure augmentar, considerablement, la seva afiliació, tal com va succeir també amb els sindicats agraris socialistes i anarquistes fora de Catalunya.³²⁰ Però també s'ha de destacar la presència de seccions de la Unió de Rabassaires en zones allunyades del centre tradicional del moviment rabassaire, com són els partits de Gandesa, Berga i Vic, per exemple. En canvi, a la província Girona la Unió tindrà una presència més limitada, només en alguns municipis de l'Empordà.³²¹ D'aquesta forma, si abans de 1931, la Unió de Rabassaires amb prou feines havia superat els 5.000 afiliats, el 1932 ja agrupava 173 societats locals amb 21.542 membres i el 1933 hauria arribat a les 350 seccions i més de 40.000 afiliats.³²²

Com assenyala Andreu Mayayo, la Unió de Rabassaires es va anar convertint, de mica en mica, en una mena de partit agrari.³²³ Si durant els primers dos anys de la República els seus vincles foren molt estrets amb Esquerra Republicana de Catalunya, quant als òrgans directius —pràcticament tots els seus dirigents s'hi van integrar—, a partir de 1933 la política que va seguir va ser defensar la seva independència respecte dels partits, i va incorporar a la seva direcció gent procedent del Bloc Obrer i Camperol, com el vendrellenc Pau Padró. Tot i amb això, a les eleccions de 1933, la Unió encara va escollir qui seria diputat en representació seva dins la candidatura d'ERC. Però la situació generada després del 6 d'octubre, amb la forta repressió contra el moviment pagès, la tendència a convertir-se en un partit agrari —encara que no es reconegués així— es va accentuar i, a les eleccions de diputats a Corts del 16 de febrer de 1936, la Unió de Rabassaires participaria en la candidatura del Front d'Esquerres de Catalunya com una força més i proposaria com a candidats Josep Calvet i Mora, d'Argentera, i Pau Padró i Canyelles, del Vendrell.

Això era el resultat dels canvis que s'havien produït a la Unió de Rabassaires durant el 1935 i començaments de 1936. D'entrada, es va crear la Secció Social que en definia la línia sindical i política i en la qual els elements del BOC tenien una presència destacada. Però, a més, la Unió de Rabassaires va intentar ampliar els serveis que oferia als afiliats constituint una Mutualitat d'Accidents, es va crear una parada al mercat del Born per venda de productes del camp i es va constituir a Vilafranca del Penedès una Central Vitícola Cooperativa amb l'objectiu de millorar la venda i l'exportació.³²⁴ Finalment, s'arribaria a celebrar el I Congrés de la Unió de Rabassaires el 17 i 18 de maig de 1936, als locals de la Unió Cooperatista de Barcelona, moment en el qual es va oficialitzar l'estructuració del sindicat en tres seccions: la cooperativa (Federació de

320 BIZCARRONDO (2008); CASANOVA (1997).

321 BOSCH I CUENCA (2015).

322 BALCELLS (1983): 139; PLANAS & GARRIDO (2006): 571; PUIG I VILA (1935): 71.

323 MAYAYO (1995): 131-179.

324 MAYAYO (1995): 158.

Sindicats Agrícoles de Catalunya), la sindical i política (Secció Social) i la mutualista (Mutualitat d'Accidents).³²⁵ Amb tot plegat, s'intentava ampliar la base social de la Unió de tal manera que es convertís en l'única força que representés la pagesia catalana —jornalers, parcers, rabassaires, arrendataris, masovers i petits propietaris. Poc després de la celebració del I Congrés, a finals de maig de 1936, la Unió encara estava en procés de reconstrucció després del 6 d'octubre del 1934 (mapa 12). En aquells moments s'afirmava que s'aplegaven sota l'organització prop de 25.000 pagesos i que en els mesos següents es podia arribar als 50.000. A les portes de l'esclat de la Guerra Civil, la Unió de Rabassaires estava en condicions d'assolir el seu objectiu de convertir-se en la principal, sinó l'única, organització sindical pagesa a Catalunya: s'estaven reorganitzant les federacions comarcals de la Unió del Baix Ebre (Tortosa) i de Falset, i havien sol·licitat el seu ingrés diverses federacions comarcals que s'escampaven per tot el territori de la província de Girona —la Federació de Santa Coloma de Farners, la Federació Agrària de Torroella de Montgrí, el Sindicat Comarcal de Banyoles, la Federació Comarcal d'Olot, la Federació Comarcal de Girona i la Federació de Sindicats Agrícoles i Cooperatives de l'Empordà—; a més, també ho va fer la Unió de Conreadors de la Terra de Lleida, organització que havia estat creada per ERC.³²⁶

6.2 El repertori d'un moviment social madur

El repertori dels moviments socials ha estat un dels aspectes que ha captat l'atenció dels sociòlegs i politòlegs nord-americans agrupats en un corrent que podríem traduir com a sociologia històrica o ciència social històrica —*social science history*—, entre els quals destaca el ja esmentat Tilly.³²⁷ Com han assenyalat, les formes d'acció que es poden incloure en la noció de repertori són múltiples, malgrat que venen marcades pel context cultural i per les experiències prèvies. A més, aquest repertori es pot anar modificant amb el temps. I aquest és el cas del moviment rabassaire, que va anar adaptant diferents manifestacions del repertori habitual dels moviments socials europeus. És durant els anys vint i trenta quan s'inicia un nou cicle expansiu de la mobilització rabassaire, però la major part de les formes de mobilització ja s'havien utilitzat anteriorment. En aquest apartat ens proposem fer-ne només un breu repàs.

Una de les primeres formes de repertori dels rabassaires a què ens podem referir és la concentració tumultuària, propera als amotinaments que Thompson ens descriu per a l'Anglaterra del segle XVIII,³²⁸ en els quals els rabassaires van fer demostracions de

325 *La Terra*, 1 de juny de 1936; BALLCELLS (1983): 365-374; MAYAYO (1995): 140-142.

326 *La Terra*, 1 de juny de 1936 i 1 de juliol de 1937; MAYAYO (1995): 163.

327 La vinculació entre el repertori i els cicles dels moviments socials ha estat objecte d'un volum coordinat per MARK TRAUOGOTT (2002).

328 THOMPSON (1979).

força per defensar els seus drets o per evitar l'acció dels cossos policials. Es tractava de moments en què hom troba les manifestacions de WUNC en un sol acte. Fixem-nos, d'entrada, en el que va passar a Avinyonet del Penedès el 20 de setembre de 1931. Ens trobem als inicis del moviment revisionista i al Penedès ja hi havia hagut diversos incidents. Una parella de la Guàrdia Civil va obligar un soci del sindicat rabassaire del municipi a portar una carretada de raïms que traguina a casa de l'amo "custodiant-la ells mateixos fins al cup, fent-li brutalment mil amenaces."³²⁹ La notícia s'escampà pel barri de les Cabòries i, aleshores, un grup de més de vint pagesos es van acostar fins al cup de l'amo "revestits d'un coratge imponent, convençuts i disposats a tot el que podia succeir, interposant-se per entre la força armada, girant el matxo i cap a casa..." Gairebé al mateix temps, un altre soci del sindicat rabassaire va ser detingut perquè es va negar a seguir l'ordre de la Guàrdia Civil d'aturar la collita. El detingut va ser conduït a la casa de la vila, però, ràpidament, una gran multitud s'hi va aplegar al davant:

...en un moment la plaça queda invadida d'homes, dones i canalla. Els uns han deixat, a la vinya, mig plenes les portadores, i els cistells per allà terra; altres han deixat la carretada a mig trepitjar; altres han abandonat el carro i animal i altres, en fi, les premses. Les dones han deixat llurs cases també, i el dinar al bo de fer, i seguides de quitxalla, fan tots acte de presència. Tots s'han ajuntat allí amb imponent manifestació, quan arriba la primera parella de guàrdies, imposant-se i manant, amb to imperatiu, a què es retirés tothom a llurs cases, fent acció d'amenaça amb l'arma. Tant va ser el manar això com ningú moure's del lloc, ans el contrari, de tot eixien veus dient que ja estaven bé i no volien marxar. De promte, va arribant algun camió amb més rabassaires, procedents dels barris conveïns, que, al saber-ho, volen reforçar la manifestació fent, així, acte de companyerisme. Va venint alguna altra parella armada, mentre que retenen el soci que s'ha resistit en aplegar i la gent no marxarà que no el deixin anar. Moments d'exaltació encara que, pels mateixos socis, es recomana ordre.³³⁰

La tensió anà en augment per l'arribada de destacaments de la Guàrdia Civil d'Ordal, de Vilafranca i dels Mossos d'Esquadra de la Granada. Davant la situació, es va entaular una negociació en què van participar el sargent de la Guàrdia Civil, la junta de la Societat de Rabassaires i el tinent d'alcalde del municipi, també rabassaire, i després d'un estira i arronsa es resolgué el conflicte i la manifestació es va dissoldre.

En aquest incident les dones hi van jugar un paper cabdal, com recordava Josep Ricart, dirigent rabassaire de Vilanova i la Geltrú, però nascut a Avinyonet, quan deia, en referència al conflicte que s'ha descrit, que "aquelles simpàtiques companyes camperoles estigueren de peu ferm enfront la força armada... per impedir, mitjançant els modes possibles que estessin al seu alçans, la detenció del company Casimir Marcer". I

³²⁹ *La Terra*, 15 de desembre de 1931.

³³⁰ *La Terra*, 15 de desembre de 1931.

recalcava que van ser elles les que “...com a protesta de l’actitut provocada pels propietaris d’Avinyonet, declararen la vaga general del dilluns”³³¹

Molt a prop d’Avinyonet, el municipi de Subirats es va convertir en un dels centres principals de les protestes rabassaires. Allà s’hi produïren, en moments diferents, tres fets que il·lustren a bastament aquest tipus de mobilització col·lectiva que té arrels en les formes tradicionals de lluita. El primer d’aquests tres episodis va tenir lloc al nucli de Laverní, precisament, va sortir a la premsa amb aquest títol “Els fets de Laverní”. El conflicte es va originar en la disputa que el rabassaire Antoni Ferrer i el propietari Francesc Olivella, de Can Bas, també a Subirats, tenien entorn de la part de fruits que corresponia pagar a Ferrer sobre els avellaners que conreava. La comunitat pagesa va reaccionar donant suport al seu company, i van participar en la collita de les avellanes a fi que el propietari hagués d’acceptar les condicions reclamades pel rabassaire. Francesc Olivella, però, va reclamar la presència de la Guàrdia Civil del municipi i aquesta, en veure la quantitat de gent que s’hi havia aplegat, va reclamar reforços a Sant Feliu de Llobregat. Quan aquests van arribar al lloc dels fets, van disparar a l’aire i van escometre els concentrats a cops de culata. La persona més perjudicada per la Guàrdia Civil va ser una dona, Maria Sadurní, que va resultar amb una costella trencada.³³² Al cap de pocs dies, Amadeu Aragai, diputat a Corts per ERC i secretari general de la Unió de Rabassaires, visitava el poble de Laverní, on havia passat tot plegat i, aleshores, els veïns del nucli i d’altres de propers van abandonar la verema i el van acompanyar en la seva visita. Tal com descriu la premsa, “un grup de senyoretetes li van fer una ofrena d’uns monumentals rams de flors”, que Aragai va demanar que li regalessin a la perjudicada Maria Sadurní.³³³

Al cap de pocs dies d’aquests fets de Laverní, a Sant Pau d’Ordal —també a Subirats— es va produir un altre episodi de mobilització pagesa del tipus que podríem anomenar tradicional. En aquest cas, es tractava del fet que el propietari Serafi Massana —de Can Massana de la Casa Vella— va contractar mà d’obra forastera per veremar la vinya que li portava Francesc Raventós, conegut com el Bardera. A més a més, Massana va reclamar la presència de la Guàrdia Civil per protegir els treballadors que havia contractat. Quan Raventós es va adonar que s’havia iniciat la verema de les parts del propietari —el costum dictava que s’havia d’avisar abans—, Francesc Raventós, armat d’una cassola metàl·lica i d’un pal va cridar alarma als seus veïns i va anar cridant que li robaven el raïm. Homes, dones i quitxalla van acudir a ajudar-lo i es van enfrontar als esquiroles, al propietari i a la Guàrdia Civil. També hi va acudir Pau Baqués, delegat de la UDR a Sant Pau d’Ordal. Quan els guàrdies civils van intentar endur-se’l

331 *Terra-Endins. Setmanari Portaveu del proletariat oprimint* [Vilanova i la Geltrú], 3 de maig de 1932.

332 MATA (2010): 45-46.

333 *La Humanitat*, 17 de setembre de 1932.

detingut, una dona, Maria Milà, va començar a cridar perquè no se l'enduguessin i es va tirar a terra per impedir que marxés l'automòbil amb què el volien traslladar a la presó. Milà va rebre immediatament el suport d'un nodrit grup de dones, nens i homes que, finalment, van aconseguir el seu objectiu d'alliberar Pau Baqués.³³⁴

Un darrer exemple d'aquest tipus d'avalots de tipus més tradicional, i que reflecteixen prou clarament els elements de prestigi, unitat, valor i compromís —WUNC— és el que va succeir a la finca del marquès de Camps, a Ordal —Subirats. Aquest propietari havia transigit amb els pactes fins a la collita del blat de 1934. Però, en aquest darrer any, va ordenar als jornalers que li collien les parts que la partició havia de ser segons els pactes anteriors a 1931. Els rabassaires del marquès van fer una crida als companys del municipi i tots plegats van anar a buscar les garbes per partir-les segons el seu criteri. Tot i que les versions són diferents, segons si l'ofereix *La Veu de Catalunya*, diari de la Lliga, o *La Humanitat*, d'ERC, el cert és que una multitud encapçalada per Pau Baqués i per l'alcalde de Subirats, Agustí Mercader Guixé, es va personar a la finca on hi havia les garbes, va pressionar l'administrador i va fer front a la Guàrdia Civil, finalment va aconseguir imposar el seu criteri.³³⁵ Aquests fets d'Ordal van arribar al Parlament de Catalunya, quan el diputat vilafranquí Salvador Armendares, que va qualificar els propietaris d'"anarquistes del diner", va preguntar al conseller de Governació si tenia algun pla per fer complir la Llei de contractes de conreu.³³⁶

Aquests episodis que acabem de relatar s'acosten més als avalots de l'era preindustrial o a formes tradicionals de lluita analitzades per autors com Thompson, Rudé o Scott.³³⁷ Tanmateix, una de les formes clàssiques de repertori que han emprat tots els moviments socials des dels seus inicis han estat les peticions adreçades a les autoritats. Són nombrosos els casos d'iniciatives d'aquest tipus que surten en l'anàlisi de Tilly sobre el moment formatiu dels moviments socials. El cartisme, un dels principals moviments obrers de l'Anglaterra del segle XIX, també es va originar en les reivindicacions formulades en la Carta del Poble (1838) i plantejades al Parlament britànic. De fet, podem datar l'inici del moviment rabassaire amb les peticions enviades al rei d'Espanya, el 1793 i el 1806, per molts ajuntaments de diversos pobles del Baix Llobregat i del Vallès, queixant-se dels nombrosos desnonaments a què es van veure abocats molts rabassaires perquè els pagesos més rics tenien com a objectiu recuperar les terres.³³⁸ Arribats al segle XX, aquest tipus de peticions es van repetir sovint, especialment a partir que els rabassaires van comptar amb una sòlida organització.

334 MATA (2010): 46-47.

335 MATA (2010): 53-55.

336 *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya*, 10 de juliol de 1934.

337 THOMPSON (1979); RUDÉ (1978); SCOTT (1985).

338 COLOMÉ, PLANAS, SOLER-BECERRO & VALLS-JUNYENT (2018).

Així, l'any 1922, aprofitant la informació que va fer l'Institut de Reformes Socials, Josep Font i Pere Figueras, president i secretari respectivament de la Federació Comarcal de Societat d'Obrers Agrícoles de l'Alt i el Baix Penedès, es van dirigir al president d'aquesta institució per tal de reclamar una reforma dels anomenats contractes d'arrendaments de terres o a parts de fruits. Per aquest motiu demanaven:

1. Que l'arrendatari que hagués plantat els ceps i els hagués posat en plena producció tingués dret a restar a la terra mentre visquessin dues terceres parts dels ceps o durant cinquanta anys.
2. En els contractes destinats al conreu de la vinya, només es podria desnonar per manca de pagament de les parts o per infracció dels pactes.
3. Al contracte de parceria, només es podrà aplicar el desnonament fins al cap de cinc anys d'haver començat.
4. Crear uns tribunals mixtos que serien els únics competents per dilucidar les diferències entre propietaris i pagesos.³³⁹

Però va ser amb la consolidació de la Unió de Rabassaires que el moviment va persistir en l'enviament de peticions a les autoritats a fi que s'atenguessin els interessos dels parcers i rabassaires. D'aquesta forma, les bases que es van aprovar en l'assemblea celebrada al Teatre Marina de Barcelona, el 6 de gener de 1923, pocs mesos abans del cop d'estat de Primo de Rivera, es van enviar al president del consell de ministres. Signaven aquestes bases Francesc Riera, president, i Enric Esplugas, secretari, en nom del consell directiu de la Unió de Rabassaires.³⁴⁰ Malgrat l'extensió de les bases, pensem que és interessant recordar-les aquí:

1º Los contratos de arrendamiento de plantío serán considerados *enfiteusis*, es decir, a perpetuidad y con derecho a redimirlos, capitalizarlos sobre la base de un 8 por 100 de la renta que se pague.

2º Los contratos de tierra para sembradura serán siempre considerados por un período de tiempo no inferior a veinticinco años.

3º Se procederá a la revisión de los contratos existentes sobre la base de la imposición del pago de la renta en dinero y no en frutos. Y que la renta será regulada, como máximo, a un interés no superior al 8 por 100 sobre el valor declarado en el amillaramiento de la tierra en el momento de ser creado el contrato entre el propietario y el *rabasser* o arrendatario.

³³⁹ INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923): 33-34.

³⁴⁰ Aquest manifest i els que es descriuran a continuació del període 1923-1933, es poden consultar tots a GENERALITAT DE CATALUNYA (1933).

4º Toda mejora creada en la finca será forzosamente indemnizada por el propietario el día en que fine el contrato de arrendamiento.

5º Todo contrato de arrendamiento de fincas rústicas será regulado por las mismas disposiciones del *contrato de sociedad*.

6º En caso de pérdida de la cosecha por causas de temporales o plagas del campo, el propietario no reclamará la renta.

7º Cuando un propietario no cultive las tierras que posee y se niegue a su arrendamiento, el Estado las expropiará para utilidad pública y las repartirá entre los agricultores no propietarios.

8º El estado fijará tributos extraordinarios a las tierras productivas que sus propietarios dediquen a particulares diversiones.”

Al cap de dos anys, el 1925, es feia públic un nou manifest, adreçat inicialment a l'opinió pública, però en què es demanava al final que els poders públics legislessin “por y para el país, pronto y con enérgica eficacia, en este problema que es de vida o muerte. Y en definitiva decimos que lo que debe ser será de uno o de otro modo, porque la nación no puede ir al caos sin tener que quienes la aman lo intenten todo para salvarlos”. El document anava signat per Francesc Riera, com a president, Enric Esplugas, com a secretari, Lluís Companys, advocat assessor, Amadeu Aragay, secretari general, Astre Gener, president de la Cooperativa de Compres, Pere Estartús, advocat assessor dels Sindicats del Litoral i Ernest Ventós, de la Cooperativa de Compres, a més de diversos periòdics i de delegats de societats de la Unió, la majoria de la regió penedesenca. Novament, es va reclamar la necessitat de legislar sobre el tema l'any 1927, en un nou document adreçat al Govern.

Amb la proclamació de la Segona República, no es van acabar els manifestos o les peticions adreçades a les autoritats. Durant l'any 1932, dos van ser els documents tramesos per la Unió de Rabassaires al govern de la República, un datat el 18 d'abril i l'altre el 13 de juliol. Un cop engegada l'autonomia, la Generalitat va ser l'objecte de les reclamacions i el 14 d'abril de 1933, amb motiu del segon aniversari de la proclamació de la República, es van presentar al president Francesc Macià les conclusions següents:

Com a concreció de les nostres aspiracions, ens cal reiterar solemnement:

Redempció de la terra cultivada a rabassa.

Redempció de la terra donada sistemàticament en arrendament.

Desaparició de la ficció del contracte de societat, dit de parceria i, per tant, abolició del pagament de rendes en fruits.

Establiments, sota el patronatge de la Generalitat, del crèdit agrari, assegurança d'accident, assegurança de collites i creació d'institucions de previsió i assistència social.

Aquest manifest estava avalat per la signatura de 240 poblacions i, com veiem, sense contradir les bases aprovades al Teatre Marina, en representava una simplificació. El darrer exemple de petició d'aquest tipus adreçat a les autoritats republicanes, abans de l'esclat de la Guerra Civil, el tenim en l'exposició que el Consell Central de la Unió de Rabassaires va adreçar al president de la República el 7 de maig de 1935 per denunciar la difícil situació que es vivia en aquells moments al camp català. Amb el Parlament de Catalunya suspès, s'acusava les Corts de la República de voler instaurar al camp català "un régimen jurídico mucho peor que el existente bajo la Monarquía y, por tanto, mucho más necesario de combatir que lo que lo fue ésta por nuestro pueblo" amb la nova llei d'arrendaments rústics.³⁴¹

Dos fets podem destacar d'aquest conjunt de peticions. El primer és la constant reclamació als poders públics perquè actuessin en el sentit favorable als interessos dels rabassaires, considerant que les seves peticions eren del tot justificades. El segon és que les peticions havien assolit un abast nacional en tant que era el consell central d'una sola organització i no la coalició de diverses municipalitats la que feia les reclamacions davant dels governs de l'Estat o de la Generalitat.

El moviment rabassaire, però, havia incorporat al llarg del segle XIX una part del repertori de les mobilitzacions urbanes. El mateix fet de crear sindicats ha estat influït per la proximitat de nuclis industrials, fet que recorda el mateix Jordi Pomés.³⁴² Una d'aquestes formes va ser la de les manifestacions públiques. Podem parlar de la manifestació de milers de rabassaires que, a l'abril de 1893, van sortir de les Cabanyes i es van dirigir a Vilafranca, on va ser dissolta pels cossos de seguretat.³⁴³ Un altre exemple és la manifestació de Tarragona del 6 de novembre de 1932, quan centenars de rabassaires dels pobles propers a Valls i el Vendrell es van dirigir al Govern Civil, on volien presentar una sèrie de conclusions. Malgrat que la força pública va intentar aturar-los i van desembeinar els sabres, els rabassaires van continuar avançant pels carrers de Tarragona fins a arribar al carrer d'Àngel Guimerà, a unes cinquanta passes del Govern Civil. A causa de l'impuls de la manifestació, dos guàrdies van ser atropellats, i un d'ells va caure a terra desarmat, fet que va provocar que alguns dels manifestants s'hi abraonessin. Va ser en aquell moment en què la força pública va recórrer a l'ús de les armes. El resultat va ser dos guàrdies ferits i dos rabassaires: Eugeni Anglès Fauret, alcalde de la Guàrdia, per un projectil que li va travessar les dues cames, i Joan Contijoch, de Cabra del Camp, amb una ferida de bala a la cama dreta.³⁴⁴ Immediatament, esclatà la polèmica als mitjans de comunicació, ampliada pel fet que s'estava entrant en

341 *La Terra*, 15 de maig de 1935.

342 Pomés (2000).

343 *Panadés Federal* [Vilafranca del Penedès], 15 d'abril de 1893.

344 *Diari de Tarragona*, 8 de novembre de 1932.

la recta final de la campanya de les eleccions al primer Parlament de Catalunya. Mentre des d'Esquerra es denunciava les autoritats estatals per ineptes, els adversaris polítics denunciaven els enganys que els polítics d'Esquerra feien als rabassaires.³⁴⁵

Figura 4. Les manifestacions a Barcelona van ser un dels elements nous en el repertori del moviment rabassaire

Ref. ACP-1-4413v. Col. Merletti / Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya. Revolta de pagesos davant el Parlament de Catalunya amb motiu de l'anul·lació de la llei de contractes de conreu. Autor: Merletti Quaglia, Alexandre Merletti Carriba, Camil. Barcelona , 1934, juny, 8.

Potser el més innovador en aquest aspecte va ser el pas que es va fer de participar activament a les grans manifestacions que es van celebrar el 1933 i el 1934 a Barcelona.³⁴⁶ La primera, amb motiu del segon aniversari de la proclamació de la República, i la segona, amb motiu de la manifestació anomenada antifeixista, però que tenia com a rerefons la protesta davant el recurs d'inconstitucionalitat presentat per la Lliga contra la Llei de contractes de conreu. La presència de pagesos a la manifestació del 14 d'abril de 1933 a Barcelona va ser una novetat en aquest tipus d'actes. Tal com destacava *La Humanitat*, aquesta assistència de pagesos que es va fer notar "va sorprendre molta gent, i ha fet meditar alguna d'altra." Per a *La Publicitat*, "la presència dels rabassaires... donà el to de l'acte i llur aclamació als noms de Companys i Aragai". I, segons informa

³⁴⁵ *Diari de Tarragona*, 11 de novembre de 1932. *Foment. Diari Portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya de les Comarques Tarragonines* [Reus], 11 de novembre de 1932.

³⁴⁶ Aquesta idea d'un fet nou en el moviment rabassaire va ser defensada per PUIG I VILA (1935): 73-79.

La Veu de Catalunya, la presència de rabassaires a la manifestació del 14 d'abril va ser comentada, fins i tot, pel ministre de la Governació, Santiago Casares Quiroga.³⁴⁷

La presència rabassaire també va ser força comentada a la manifestació anti-feixista que es va celebrar a Barcelona el 39 d'abril de 1934, i més quan de rerefons hi havia l'oposició al recurs d'inconstitucionalitat contra la Llei de contractes de conreu, com hem dit abans. La premsa favorable destacà la gran participació i el bloc dels camperols:

La desfílada d'afiliats a la Unió de Rabassaires i Cultivadors del Camp és sempre una cosa impressionant. Diumenge, però, ho fou més que mai. Presidia aquell exèrcit camperol la bandera de la 'Unió' amb un remat al·legòric de ferro forjat pel mestre Alegre. Cares brunes de dones del camp, rostres d'obrers cremats pel sol i sangs més cremades encara per l'amenaça de la reacció, desfilaven entre banderes, rams de ginesta i flors del bosc, per les àmplies vies de la ciutat. També duïen pancartes: 'Visca el Parlament de Catalunya' —dedicada segurament als catalanistes de la Lliga. A llur pas pel davant de la nostra redacció uns aplaudiments fraternals —que també ens havien dedicat els altres manifestants— van saludar-nos.³⁴⁸

Amadeu Aragai, que va fer el discurs en nom de la Unió de Rabassaires, parlava de l'assistència de 60.000 rabassaires a la manifestació. Per la seva banda, la premsa contrària a la causa rabassaire rebaixava les xifres globals de manifestants i considerava que el missatge que a la tarda van entregar a Lluís Companys era la "factura" que aquest havia de pagar pel seu suport electoral.³⁴⁹

Altres tipus de manifestacions i d'accions formaren el repertori del moviment rabassaire durant els anys vint i trenta. Ja hem vist que els rabassaires de Bellvei que treballaven per a Ramon Mayner Socias li havien declarat una vaga. Tot i que no hi ha constància del recurs sistemàtic a aquesta, sí que hi hagué un episodi d'una certa importància al juliol de 1932. El malestar dels rabassaires s'havia anat acumulant, i això va provocar una reunió d'alcaldes i jutges municipals el 13 de juliol d'aquell any, conclave que Josep Pla va qualificar de "reunió clandestina".³⁵⁰ Els alcaldes i els jutges municipals van redactar un document que es va enviar al president del Consell de Ministres, en el qual expressaven la seva decepció pel camí desfet pels jutges especials nomenats per a la revisió dels contractes, ja que havien fallat en contra del 90% de les reclamacions que havien estat considerades favorablement en primera instància. Això, consideraven els reunits, causava greus perjudicis als rabassaires i conclouïen que "viéndose enfrentados a un problema de orden público, exponen a V.E. que si no se da solución rápida al pro-

347 *La Humanitat*, 17 d'abril de 1933; *La Publicitat*, 15 d'abril de 1933; *La Veu de Catalunya*, 15 d'abril de 1933.

348 *La Humanitat*, 1 de maig de 1934.

349 *La Veu de Catalunya*, 1 de maig de 1934.

350 PLA (1982): 47.

blema de los aparceros y rabassaires, nos veremos en el deber (creyendo interpretar la razón que les asiste) de no aceptar ninguna denuncia que provenga del confusionismo creado por los contradictorios Decretos.”³⁵¹ Firmaven el document els alcaldes i els jutges municipals de Cerdanyola del Vallès, Puigdàlber, les Cabanyes, Castellví de la Marca, Sant Martí Sarroca, Font-rubí, Olèrdola, Vilobí del Penedès, Gelida, Ripollet, Santa Margarida i els Monjos, el Pla del Penedès, Subirats, la Granada, Martorell, Barberà del Vallès, Rubí, Sant Cugat Sesgarrigues, Sant Quintí de Mediona, Castellví de Rosanes i Sant Esteve Sesrovires.

Al cap de pocs dies es declarava una vaga general de parcers i rabassaires al Penedès, que incloïa el boicot al mercat de Vilafranca. Els incidents es van succeir. Es va produir la crema de garberes al Pla del Penedès, fet que va denunciar la mateixa Unió de Rabassaires aduint que no es podia atribuir als seus militants. El dissabte 31 es va produir el boicot al mercat. Desenes de pagesos acudiren a manifestar-s’hi aquell dia, però l’intent va ser avortat a instàncies de l’alcalde de la minoria republicana radical que va reclamar la intervenció dels Guàrdies d’Assalt, els quals van detenir 12 persones, la majoria de les Cabanyes i de Sant Pere Molanta (Olèrdola). També es van produir incidents a Castellví de la Marca, i a la tarda del mateix dia arribaven a la capital de l’Alt Penedès 40 guàrdies civils per reforçar una dotació que ja tenia 80 guàrdies d’assalt.³⁵²

En termes generals, cal dir que el moviment rabassaire del primer terç del segle xx no va recórrer sistemàticament a la violència com a recurs de l’acció col·lectiva. Cal dir, però, que en moments puntuals els actes violents sí que van fer aparició. En el marc de l’agitació rabassaire de 1919 i 1920, a més de boicots i amenaces, hi va haver un parell d’assassinats al Vendrell i l’esclat de tres de les quatre bombes que hi havia en una masia a Castellví de la Marca.³⁵³ En els inicis del conflicte durant la Segona República, des de les pàgines de *La Humanitat*, un redactor anònim destacava el caràcter pacífic del moviment revisionista iniciat aquell any en contrast amb les accions violentes de finals del segle XIX.³⁵⁴ Certament, durant el període 1931-1934, són comptades les ocasions en què hi va haver brots de violència, produïts a mesura que es va anar radicalitzant el conflicte. I, en termes generals, els actes violents es van dirigir contra les propietats i no contra les persones: la crema de garberes abans esmentada, fet que trobem repetit a Llorenç del Penedès, en seria un exemple.³⁵⁵ A la regió penedesenca només hi trobem un cas d’una mort violenta, abans del 6 d’octubre de 1934, relacionada directament amb l’enfrontament entre propietaris i rabassaires. És el cas de Josep Marcer,

351 *La Humanitat*, 15 de juliol de 1934.

352 *La Humanitat*, 29 de juliol de 1932 i 30 de juliol de 1932; *Acció* [Vilafranca del Penedès], 6 d’agost de 1932; *CAMPAMÀ* (2008): 384-386.

353 *INSTITUT DE REFORMES SOCIALS* (1923): 22

354 *La Humanitat*, 29 de desembre de 1931.

355 *ROMEU* (2018): 64.

fill d'un propietari de Cubelles, que en una baralla amb Joan Albà, fill del rabassaire de Marcer, va morir d'un tret de revòlver.³⁵⁶

El moment de màxima tensió i d'esclat de violència, abans del juliol de 1936, es va produir amb motiu de la revolta del 6 d'octubre. Ramon Arnabat ha fet una síntesi dels successos al Penedès i el que es desprèn és que, en termes generals, les persones van ser respectades —a diferència del que succeiria al juliol-agost de dos anys després— i els principals actes violents es van adreçar contra les propietats: centres polítics i, sobretot, esglésies. És evident que els fets de Vilafranca, on una manifestació va anar recorrent la vila i va acabar amb la crema d'esglésies, de les quals la més espectacular va ser la de la basílica de Santa Maria, va formar part de l'expressió d'un malestar acumulat durant els dos anys anteriors pels rabassaires. Tanmateix, no deixa de ser significatiu que els fets més violents al Penedès, amb 5 víctimes mortals incloses, tinguessin lloc a Vilanova i la Geltrú, on van ser els obrers industrials els que van protagonitzar la revolta.³⁵⁷

Un element nou que s'incorporà al repertori del moviment social rabassaire durant la Segona República va ser la presentació massiva de demandes de revisió. De fet, l'establiment d'uns tribunals o jurats mixtos que esdevinguessin el lloc on dirimir les diferències entre propietaris i conreadors, i on poder plantejar una revisió de les rendes, era, com hem vist, una de les reivindicacions de les organitzacions rabassaires. Els decrets de juliol i agost de 1931 obrien la porta a la creació d'aquests jurats i permetien la presentació de demandes de revisió de renda que, mentre no s'haguessin constituït, seguirien la via de la justícia ordinària. Això va donar lloc a la gran campanya revisio-nista que es va iniciar a la tardor-hivern de 1931 i que es va estendre fins a la primavera de 1932, quan els jutges van començar a desestimar les demandes massivament. Els fets són prou coneguts i han estat relatats per Albert Balcells.³⁵⁸

Aquesta campanya de reclamacions de reducció de rendes va ser la primera i pot entendre's en el marc dels inicis de la Segona República, en què els pagesos podien esperar algun canvi de rumb de les autoritats republicanes. Durant el 1933, i fins a l'aprovació de la Llei de contractes de conreu, hi va haver una segona campanya que va resultar fallida. Aquesta es va dur a terme a redós de la "llei petita", que permetia la revisió de les rendes d'aquells que haguessin presentat demanda fins a l'abril de 1933. Tanmateix, no va tenir gaire èxit a causa del boicot que els propietaris van dur a terme en crear les comissions arbitral de districte i per la indiferència dels pagesos, que esperaven l'aprovació de la Llei de contractes de conreu.³⁵⁹ Va ser arran de l'aprovació d'aquesta darrera

356 *La Humanitat*, 2 i 6 de desembre de 1933; *Raó* [Vilanova i la Geltrú], 2 de desembre de 1933; *La Veu de Catalunya*, 29 de novembre de 1933.

357 ARNABAT (2014): 264-266.

358 BALCELLS (1983): 137-158.

359 LÓPEZ ESTEVE (2013); BOSCH I CUENCA (2015).

que es va dur a terme la gran campanya revisionista de 1934. La Unió de Rabassaires la va plantejar com un element de pressió sobre les autoritats. El Consell Directiu d'aquest sindicat ho explicava clarament a les pàgines de *La Terra*. Segons els dirigents de la UdR, la Llei de contractes de conreu abraçava dos punts fonamentals, que eren la revisió de la renda i la redempció de la terra. I es preguntaven per què un pagès que podia reclamar les dues coses s'havia d'inclinar per la primera i ajornar la sol·licitud de la redempció de la terra. La resposta la donava el mateix Consell Directiu de la Unió:

En primer lloc els qui estem en el secret de l'actuació dels nostres enemics, i de com és més eficaç el contracop, hem vist que si a ells els convenia l'anul·lació ràpida dels drets que per aquesta llei es concedeixen, per tal que no siguin aplicats, a nosaltres ens convé la ràpida aplicació de la llei per tal que *una vegada aplicada es vegi més difícil la seva destrucció*.

Ara bé, la demanda de revisió de la renda produeix efectes immediats i automàtics. Pel sol fet de formular la demanda, els que estigueren afectats per la Llei de conflictes [es refereixen a l'anomenada Llei petita] seguiran pagant el cinquanta per cent. Els que no han tingut conflicte si presenten instància pagaran només el setantacinc per cent de la renda. Tot això a les resultes del fall revisionista que en el seu dia emeti la Comissió Arbitral respectiva, d'acord amb el que prevé la Llei.³⁶⁰

En canvi, reclamar la redempció de la terra significava obrir un expedient que volia dir “temps, mesos, anys i entretant el que hagués demanat la redempció hauria d'anar pagant com abans”. Com podem observar a la taula 41, les paraules del Consell Directiu van tenir el seu efecte i la mobilització pagesa per recollir i presentar demandes davant les comissions arbitral de districte va superar, amb escreix, la de 1931-1932. Tot i que les dades de la província de Girona poden correspondre, principalment, a les demandes presentades a l'empara de la Llei de resolució dels conflictes derivats dels contractes de conreu —la “lleï petita” —, el cert és que l'àmplia extensió del moviment revisionista de 1934 ens indica que aquest va ser una fórmula més de mobilització pagesa. En aquest sentit, la capacitat d'organització local per recollir milers de demandes es va fer palesa en el cas de la Comissió Arbitral del Districte de Vilafranca, on es conserven els resguards que els delegats de la Unió de Rabassaires van presentar de les demandes que havien anat recollint en diferents municipis. Per exemple, a Olèrdola, Joan Tort Raventós va arribar a presentar 454 demandes de Sant Pere Molanta; Pere Rovirosa Brunet, 319 corresponents a Moja; Pau Castellví Fontanals, 141 de Sant Miquel d'Olèrdola, i Josep Ricart Rovira presentava 22 demandes corresponents a pagesos de Canyelles que treballaven terres en aquest municipi de l'Alt Penedès. A Sant Martí Sarroca, Pau Colet Martí presentava les 209 demandes dels pagesos de la Bleda i Marcel·lí Pera Llopart, 727 per a la resta del municipi. A Subirats

³⁶⁰ *La Terra*, 30 de maig de 1934.

Josep Catasús Lloret era l'encarregat de recollir 594 demandes a Lavern, a les quals cal sumar-ne 14 que va presentar Medir Guilera Sabaté; mentre que Jaume Vendrell Bruna en va presentar 385 corresponents a Sant Pau d'Ordal i Jaume Catasús Font, 122 de la zona de la Torre-ramona.³⁶¹

Taula 41. Demandes de revisió de renda presentades en diferents districtes, 1932-1934

Partit judicial	Nombre de demandes			Demandes/100 habitants		
	1932	1934	Increment (%)	1932	1934	Increment (%)
Vilafranca del Penedès	9.334	10.081	8,0	22,2	23,9	7,7
El Vendrell	2.952	4.273	44,7	11,1	16,0	44,1
Igualada	1.860	4.212	126,5	4,4	9,9	125,0
Valls	145	1.500	934,5	0,5	5,3	960,0
Terrassa	1.983	2.531	27,6	3,1	4,0	29,0
Sabadell	1.667	2.297	37,8	2,3	3,2	39,1
Olot	723	1.306	80,6	1,8	3,2	80,6
Sant Feliu de Llobregat	1.451	3.640	150,9	1,2	3,1	158,3
Tarragona	503	911	81,1	1,2	2,1	75,0
Figueres	136	1.206	786,8	0,2	2,0	786,8
La Bisbal d'Empordà	446	800	79,4	0,9	1,5	79,4
Santa Coloma de Farners	10	369	3.590,0	0,0	0,8	3.590,0
Girona	270	282	4,4	0,3	0,3	4,4
Total	21.480	33.408	55,5	3,0	4,6	55,5

Nota: les demandes dels partits de la província de Girona corresponen als anys 1931 i 1933.

Fonts: **demandes 1932**: vegeu gràfic 4 i BOSCH I CUENCA (2015); **demandes 1934**: ACAP, fons Ajuntament de Vilafranca, *Comissió Arbitral per entendre en els conflictes derivats dels contractes de conreu*, H.1.5292; ACBL, *Comissió Arbitral de Conflictes de Contractes de Conreu*, fons 11, caixa 3; ACBP, *Comissió Arbitral del Districte*, caixes 1-7; AHS, fons *Comissió Arbitral de Districte*; ACVOC-AHT, fons Municipal de Terrassa, 13. *Serveis Agropecuaris, 1862-1924*, caixa 1, Demandes de revisió de preu davant la Junta Arbitral, Terrassa, 26 de maig de 1934; *Crònica de Valls, 7-7-1934*; *Joventut. Per la Fe i per la Pàtria* [Valls], 24-7-1934; *La Vanguardia*, 28-7-1934, i LÓPEZ ESTEVE (2013) i BOSCH I CUENCA (2015).

Finalment, només ens queda fer esment d'una expressió més del repertori, com eren els mítings. Aquesta forma de mobilització ja l'havia destacat Jordi Pomés com una de les eines fonamentals per a l'expansió territorial als inicis de la Unió de Ra-

³⁶¹ ACAP, fons Ajuntament de Vilafranca, *Comissió Arbitral per Entendre en els Conflictes derivats dels Contractes de Conreu*, H.1.5292.

bassaires.³⁶² En el nostre cas, no hem fet el treball exhaustiu que va dur a terme aquest investigador, però cal dir que la premsa de l'època està plena de referències a mítings de reafirmació rabassaire i d'esquerres. Qualsevol excusa era bona per dur a terme actes, i es planificaren campanyes com la que Amadeu Aragai, Lluís Companys, Manuel Galés i Francesc Riera van emprendre per criticar les posicions moderades de Marcel·lí Domingo davant la reforma agrària. Especialment importants van ser els actes que es van fer al març de 1932 a Vilafranca del Penedès i al juliol del mateix any al Vendrell. Cal dir que les múltiples cites electorals també van afavorir l'ús d'aquest recurs al míting, sobretot el va fer servir Esquerra Republicana, en els actes de la qual que tenien lloc al Penedès acostumava a participar-hi algun dirigent rabassaire, com Pau Baqués, entre d'altres.

6.3 La cooperativa i el sindicat, la mutualitat, el cafè teatre i la política. La importància de les dinàmiques locals

Hem vist fins aquí la capacitat de mobilització de bona part de la pagesia rabassaire, la qual va ser força persistent en determinades comarques. Les formes adoptades de repertori en el moviment social rabassaire ens remetent a les demostracions de WUNC de què parlava Tilly. Hem vist com en molts casos és la comunitat, o la major part de la comunitat de veïns, la que participa en la mobilització responnent a un teixit de solidaritats internes. Si actualment un dels elements definitoris dels moviments socials és el recurs a les xarxes socials globals i digitals, en el món del primer terç del segle xx la xarxa s'establia a través de les relacions de parentiu i de veïnatge, de manera que les entitats i les associacions locals jugaven un paper fonamental. Això és el que ens han mostrat Jordi Planas i Francesc Valls en proposar-nos un enfocament diferent, des de la realitat local, per al cas dels Hostalets de Pierola, en el qual demostren l'estreta interrelació que hi hagué entre els membres de la Cooperativa Agrícola de Pierola —fundada el 1914—, el Foment Recreatiu —creat el 1920—, la Germandat de Sant Isidre —dedicada des del 1920 als socors mutus—, el Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires —1931— i Esquerra Republicana de Catalunya —quan el Foment Recreatiu decideix convertir-se en Foment Republicà i adherir-se al partit.³⁶³

L'anàlisi de la documentació d'una setantena de societats rabassaires als arxius dels antics governs civils, i en alguns arxius locals, ens permet considerar que la realitat mostrada per Planas i Valls no va ser un fenomen estrictament local, sinó que s'estengué, com a mínim, per l'àmplia zona de domini de la rabassa morta. Per no cansar el lector, en aquest apartat ens centrarem en tres casos concrets, el de Cunit, al Baix Penedès, i els de Font-rubí i Gelida, a l'Alt Penedès, els quals poden il·lustrar molt bé com s'organitzaven els rabassaires a escala local i sobre la manera com ho van fer.

³⁶² POMÉS (2000): 276-287.

³⁶³ PLANAS & VALLS (2011).

6.3.1 La Cooperativa Agrícola Cunitense³⁶⁴

El 18 d'abril de 1921 Josep Ferrando Pagès i Pere Hugué Solé van presentar els estatuts de la que s'havia de denominar Cooperativa Agrícola Cunitense. En l'article segon s'hi especificava quins eren els seus objectius:

1. La compra, venta, fabricación o transformación de cuantos artículos puedan consumir los asociados o tengan aplicación a la Agricultura.
2. Proporcionar a los asociados toda clase de diversiones lícitas.
3. La explotación de la tierra mediante la compra o arriendo de fincas rústicas.
4. La implantación de toda clase de instituciones de economía social, como son auxilio y préstamo mutuo, cajas de retiro para la vejez, etc.

Los fines señalados en los apartados 1 y 2 se pondrán en práctica tan pronto esté constituida legalmente la sociedad y los restantes cuando las circunstancias y medios económicos de la sociedad lo permitan.”

El Governador Civil de Tarragona aprovava els esmentats estatuts l'endemà i el 20 d'abril de 1921 se celebrava la primera junta general de socis de la Cooperativa, en la qual s'escollia una directiva formada per Josep Ferrando Pagès, president; Josep Romagosa Güell, vicepresident; Pere Planas Soler, tresorer; Pere Hugué Solé, secretari, i Pere Mestre Ricart, Pere Ricart Farré i Cristòfor Romagosa Güell, vocals. La Cooperativa va començar a funcionar el mateix 1920 sense local propi, però ben aviat van decidir comprar un terreny al carrer Major i edificar-ne un, que es va construir amb aportacions de treball dels mateixos socis. Aquest edifici se'ls devia fer petit ben aviat, perquè el 1924 van construir una nova nau al costat de l'edifici que ja tenien, cosa que es reflecteix en el valor dels immobles en l'actiu, el qual va passar ràpidament de 13.085,4 pessetes, en l'exercici de 1921, a les 24.920 pessetes en el de 1924. Per acabar de fer efectiu aquest projecte, l'any 1926 es va demanar un préstec de 5.000 pessetes, que es va amortitzar relativament ràpid, en dos anys.

364 Tota la informació referent a la Cooperativa Agrícola Cunitense procedeix de l'AHT, fons associacions, expedient 1514 i de l'AM de Cunit, *Libro de actes de la Cooperativa Agrícola de Cunit*. Volem agrair a Ivan Faccia i Guillem Eroles que hagin facilitat l'accés a aquesta darrera documentació. Quan s'utilitzi alguna altra font, s'explicitarà en el text.

Taula 42. Resum dels balanços de la Cooperativa Agrícola Cunitense, 1920-1934
(mitjana dels valors anuals en pessetes corrents)

Exercici	1920-1924	1925-1929	1930-1934
Actiu			
Existències de gèneres	5.153,97	5.968,31	6.785,04
Caixa	3.113,24	1.987,59	3.018,05
Gèneres al fiat	481,06	4.489,76	10.879,65
Edifici	12.835,24	24.920,00	24.920,00
Mobiliari	1.619,25	1.963,65	2.576,88
Efectes d'escriptori	163,45	109,53	74,86
Banc de Biscaia	0,00	535,54	803,60
Total actiu	23.366,21	39.974,37	49.870,20
Passiu			
Creditors per gèneres	5.393,75	4.374,63	7.789,39
Capital individual socis	8.285,49	13.923,31	14.865,91
Capital individual dels adjunts i col·laboradors	1.196,65	1.767,95	1.465,13
Capital col·lectiu (reserves)	3.636,17	15.369,53	21.416,72
Altres	1.317,36	600,00	624,87
Beneficis	3.536,79	3.898,95	2.866,80
Total passiu	23.366,21	39.934,37	49.870,20
Consum fet pels socis	35.784,81	44.450,96	50.661,07
Dividend (% beneficis/consum)	4,72	4,33	3,00

Fonts: Elaboració pròpia amb AM de Cunit, *Libro de actes de la Cooperativa Agrícola de Cunit*.

La Cooperativa va ser un èxit i va aplegar la majoria de la població. Així, el 1929 s'indicava, en l'inventari balanç que es va passar al Govern Civil de Tarragona, que l'integraven 46 socis cooperadors i 17 d'adjunts i col·laboradors —que eren els fills dels socis que hi volien participar. Aquestes xifres havien passat a 51 i 19, respectivament, l'any 1933, tot indicant que els cooperadors representaven el 90% de la població, el que no es devia allunyar de la realitat, atès que el 1936 hi havia 63 famílies, la qual cosa representaria que els 51 socis cooperadors haurien agrupat el 80% dels caps de família. Aquest èxit de la cooperativa té a veure amb la política relativament prudent d'aquesta, atès que procurà no embrancar-se en grans projectes i va evitar endeutar-se. Això li va permetre acumular reserves —capital col·lectiu— i repartir dividendes entre els socis a proporció del consum fet.

L'activitat principal de la cooperativa era la compra i venda d'adobs, sulfat i sofre. Tanmateix, sabem que la cooperativa tenia un saló cafè i que una de les activitats

que va dur a terme va ser la mutualista. Així, l'any 1927 s'estava mirant d'ingressar a la Quinta de Salut l'Aliança, però es va desestimar. Aleshores, es recordava l'obligació que tenien els socis d'ajudar aquells membres que estiguessin malalts. Per tant, en l'assemblea d'aquell any es va decidir que qualsevol soci que tingués una malaltia greu, que requerís operació quirúrgica, rebria un donatiu, cosa que es decidiria en una assemblea després d'examinar la situació del malalt. Aquesta pràctica es regularitzà quan, a partir de 1931, es va decidir destinar un 10% dels beneficis a obres de solidaritat social i un 15% al foment de la instrucció i ensenyament de la cooperació. I, a més, la cooperativa feia de prestadora dels articles que es compraven, com es pot comprovar en les quantitats creixents de gèneres a fiar que apareixen en els seus balanços (taula 42).

D'altra banda, trobem membres destacats de la Cooperativa vinculats al món de la política, fins i tot abans de 1923. Així, Cristòfor Romagosa Güell, Josep Ferrando Pagès, Joan Farré Solé o Pere Ricart Solé, que foren membres de la junta directiva de la Cooperativa, en algun moment també havien estat regidors abans de 1923; algun d'ells, com Pere Mestre Ricart va arribar a ser alcalde. La Dictadura de Primo de Rivera no sembla que afectés ni la marxa de la Cooperativa ni la participació política dels seus membres. Així, quan el 1930 es van constituir els nous ajuntaments amb antics regidors, l'alcalde sortint era Pere Hugué Solé i entre els consellers que entraven s'hi trobava Pere Mestres Ricart.³⁶⁵

La Cooperativa Agrícola de Cunit es va vincular a la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya i, en canvi, la relació amb la Unió de Rabassaires va ser més tardana. A la relació d'entitats signants de les bases entregades a Francesc Macià, a les quals ens hem referit abans, constava que la secció de la Unió de Rabassaires es trobava en procés d'organització, i en la relació que oferí *La Rambla*, en l'edició del 30 d'abril de 1934, ja hi constava. Segons l'enquesta que la secretaria general d'ERC va enviar a les seves entitats, la Unió de Rabassaires de Cunit estava adherida al partit.³⁶⁶ De fet, la vinculació a la UdR naixia de l'estreta relació que van tenir els membres de la Cooperativa amb Esquerra Republicana de Catalunya. El primer document d'aquest partit referent a Cunit és la constitució del comitè local, format per tres socis de la Cooperativa, document que portava precisament el segell d'aquesta.³⁶⁷ Així doncs, Pere Hugué va ser el president d'Esquerra l'any 1934, Josep Ferrando Pagès n'era el secretari i Jaume Mestres Serra, un adjunt. Tots ells havien format part de les juntes de la Cooperativa. L'any 1934, Jaume Mestres Jané va ser escollit alcalde de 1934 per la llista de la Unió de Rabassaires adherida a ERC, juntament amb altres membres de la Cooperativa: Pere Mestre Ricart, Josep Ferrando Pagès i Josep Mestre Serra.³⁶⁸

365 Històric d'alcaldes de Cunit. Informació proporcionada per Ivan Faccia i per Guillem Eroles.

366 FEDERACIÓN REGIONAL DE COOPERATIVAS DE CATALUÑA (1928) I ANC, fons 886, PS Barcelona 820.

367 AND, fons 886, PS Barcelona 533.

368 Sobre les eleccions municipals de 1934, vegeu SOLER (2015) i <<https://sites.google.com/site/municipals1934/>>.

Molts d'ells continuarien formant part del consistori durant la Guerra. No sembla que passés res extraordinari durant el juliol-setembre de 1936, atès que a la causa general s'hi indica "que no fue alterado el orden y fueron respetadas las personas y propiedades" i que els dirigents polítics "se mantuvieron en actitud reservada",³⁶⁹ però, malgrat això, la repressió contra els membres de la Cooperativa en finalitzar la Guerra va ser molt dura. Podem esmentar, entre d'altres, els casos de Josep Ferrando Pagès i de Jaume Mestres Jané. El primer, president de la Cooperativa Agrícola Cunitense, va ingressar a la presó de Tarragona el 9 de maig de 1939, procedent del Vendrell, se li va fer un consell de guerra sumaríssim i va ser executat el 8 d'agost de 1939. Jaume Mestres Jané va ser condemnat el 1939 a 12 anys i un dia de presó; el 1941 se li va commutar la pena per la de 6 anys i un dia, i se li va permetre sortir en presó atenuada. Va obtenir la condicional al maig de 1942 i no va quedar en llibertat definitiva fins al 22 d'agost de 1951. D'altres van anar a l'exili, com Pere Hugué Solé, on va morir, a França.³⁷⁰

6.3.2 El Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires de Font-rubí³⁷¹

Aquesta societat prové de la fusió de dues entitats diferents: de l'antiga Cooperativa de Font-rubí i de la Societat de Rabassaires. Precedent d'ambdues va ser el Centre Obrer Agrícola de Bellver, creat el 1907, però que, pel que sembla, no va tenir continuïtat.³⁷² La que va tenir més persistència en el temps va ser la Cooperativa de Font-rubí. Aquesta es va constituir el 21 d'agost de 1912, i en l'article primer dels seus estatuts es definia com a cooperativa de consum per millorar les condicions morals i materials dels seus associats. En la junta general de socis del 17 de març de 1918, es va acordar afegir alguns articles per ampliar la base social. D'una banda, amb l'objectiu d'incorporar el jovent als ideals de la cooperació, es va crear una secció de joventut cooperativista i d'esbarjo, en la qual podien ingressar sense pagar els joves a partir dels 17 anys. D'altra banda, es va crear la figura del soci protector que només donava "apoyo moral". Al juliol de 1933 ja constava amb el nom de Sindicat Agrícola Cooperativa Agricultors Rabassaires.³⁷³ Els estats d'ingressos i despeses de què disposem apunten una dimensió més aviat modesta. A finals de 1932, indicaven que tenien 45 socis, tot i que hi havien incorporat al moment de fer l'assemblea uns 110 socis més.

369 AHN, FC-CAUSA_GENERAL,1449, exp. 24 (consultable en línia a: <http://pares.mcu.es/ParesBusquedas/servlets/ImageServlet?accion=41&txt_id_imagen=4&txt_rotar=0&txt_contraste=0&txt_zoom=10&appOrigin=&cabecera=N>).

370 RECASSENS (2007).

371 Si no s'indica el contrari, la informació sobre el Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires procedeix de l'AGCB, fons associacions, expedients 7 204, 10 399, 15 355 i ANC, fons 886, PS Barcelona 1 441.

372 AGCB, fons associacions, expedient 5 419.

373 *Butlletí Oficial de la Província de Barcelona*, 1 de juliol de 1933.

Taula 43. Ingressos, despeses i saldo de la Cooperativa de Font-rubí

	Ingressos	Despeses	Saldo
1923	12.299,73	12.064,30	235,43
1924	11.970,08	11.752,34	217,74
1925	11.017,39	10.929,72	87,67
1927	2.039,35	1.925,70	113,65
1928	1.353,60	1.332,81	20,79
1929	1.853,99	1.818,95	35,04
1930	3.927,01	3.882,41	44,6
1931	3.108,00	3.065,45	42,55
1932	2.055,00	1.950,80	104,2

Font: AGCB, fons associacions, expedient 7 204.

L'altra entitat que va acabar confluint en el Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires de Font-rubí va ser la Societat de Rabassaires. La primera entitat amb aquest nom es va crear el 1919. Segons l'article primer dels estatuts d'aquesta societat es deia que "podrán formar parte todos los individuos que cultiven las tierras en concepto de rabasa y apareceria y todos aquellos que tengan calidad de trabajadores del campo y demás que sientan afinidad del desarrollo de la agricultura" i l'objectiu fixat en l'article segon era "fomento y progresivo desarrollo de la agricultura, defensa de la rabasa, renovación de contratos, creación de tribunales arbitrales y todo lo relativo al mejoramiento de los intereses morales y materiales del cultivador." Aquesta entitat va deixar d'existir durant la Dictadura de Primo de Rivera, de manera que el 10 de novembre de 1926 l'alcalde afirmava que "en esta localidad no existe ahora la Sociedad de Rabassaires pues hace más de tres años que está completamente disuelta por falta de ambiente".

La Societat de Rabassaires es va tornar a constituir el 1931. A l'octubre d'aquest any, Ricard Rafecas —darrer president de l'anterior Societat de Rabassaires— i Miquel Busquets Puigbert van presentar per a la seva aprovació el reglament de la nova entitat i el 20 de desembre del mateix any van celebrar l'assemblea constituent. Entre els articles del reglament, podem destacar els següents:

Art. 1: Con el nombre de SOCIEDAD DE RABASSAIRES DE FONTRUBÍ se constituye una asociación de la que podrán formar parte todos los individuos que cultiven tierras, en concepto de rabasa o apareceria, y todos aquellos que tengan calidad de trabajadores del campo y demás que sienten afinidad por el desarrollo de la agricultura.

Art. 2: El fin de esta asociación es: procurar el fomento y progresivo desarrollo de la agricultura; defensa de la rabassa; renovación de contratos; creación de tribunales arbitrales y todo lo relativo al mejoramiento de los intereses morales y materiales del cultivador.”

Art. 4: “Para ser socio se requiere: Ser mayor de diez y siete años de edad, observar buena conducta y ser vecino de este término municipal o radicar a media hora al rededor.

Aquesta Societat de Rabassaires, de caràcter més reivindicatiu, hauria aplegat alguns pagesos més que la Cooperativa, de manera que en l'estadística social de 1933 s'indicava que tenien 243 socis, amb 45 altes anuals, 20 baixes, i uns ingressos de 2.111 pessetes.³⁷⁴ Malgrat tot, hi devia haver coincidències d'interessos amb els membres del Sindicat Agrícola perquè, l'11 d'abril de 1933, es va constituir el Sindicat Agrícola Cooperatiu de Rabassaires de Font-rubí³⁷⁵ i el 25 de setembre de 1933, en l'acta enviada al Govern Civil, es feia constar que:

Havent-se refundit la Societat de Rabassaires de Font-rubí amb el Sindicat Agrícola Cooperatiu d'Agricultors Rabassaires de Font-rubí i després de feta la liquidació de l'actiu de la susdita Societat de Rabassaires no resultant remanent de cap mena, als efectes de l'article 41 del Reglament, aquesta acordà la seva dissolució.

És probable que aquesta fusió de les dues societats no acabés de ser del gust de tots els membres d'ambdues parts, atès que, segons el cens de sindicats agrícoles de 1934, només tenia 52 socis. Tanmateix, devia créixer ben aviat, perquè, dels 340 socis que consten al registre iniciat el 1937, 210 s'havien donat d'alta abans del 18 de juliol de 1936. Malgrat això, la conversió a Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires va permetre reforçar l'entitat. D'aquesta forma, els actius del Sindicat van augmentar de valor passant de 55.448,75 pessetes en l'inventari fet el 4 de febrer de 1934 a 62.553,03 en el del 12 d'abril de 1936. La major part d'aquests actius estava formada per l'edifici situat al carrer 14 d'Abril de Guardiola.

...compost de planta baixa i de dos pisos, destinat a domicili social de l'entitat amb les seves dependències destinades a tenda per la venda pública de productes comestibles, sala d'espectacles, sala de cafè, sala de reunions, sala de menjadors, habitacions en número de cinc...

A més a més, disposaven d'una màquina de projeccions cinematogràfiques, valorada en 2.617 pessetes, un joc d'estanteries, armaris i una sèrie d'utensilis destinats a la secció de botiga del Sindicat —1.200 pessetes—, i la resta el componien el parament

374 En els fons del Sindicat conservats a l'AM de Font-rubí hi ha una relació de 53 socis de la Societat de Rabassaires de 1932, però sembla una llista incompleta, atès que se'n van arrencar alguns fulls.

375 MINISTERI D'AGRICULTURA (1934): 44.

del cafè i de la cuina. No hi podien faltar les banderes catalana, republicana, la de la Unió de Rabassaires i la pròpia del Sindicat.

Sembla que abans de la Guerra Civil, el Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires només va mantenir el caràcter de cooperativa de consum i de lloc de reunió i de lleure. Es dedueix dels majors conservats dels anys 1937 i 1938 que aquestes activitats van ser ampliades i hi consten una secció de fleca, una vinícola i una d'assegurances. Com tots els sindicats, mentre va durar el conflicte s'integrà a la federació comarcal de la Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya. El Sindicat va continuar funcionant amb normalitat fins a començaments de gener de 1939, quan encara es feia un darrer balanç de la secció cooperativa en el qual no s'inclouïa el valor de l'edifici:

Taula 44. Balanç de la Cooperativa de Font-rubí a 1 de gener de 1939

Actiu	Pessetes	Passiu	Pessetes
Caixa	17.512,05	Socis	19.216,50
Moblatge	7.000,00	Despeses generals	835,00
Utilatge	1.690,00	Reserves	19.216,50
Envasos	207,00		
Socis	5.169,00		
Sindicat	2.017,30		
Clients (socis)	467,35		
Josep Abreu	57,30		
Mercaderies	5.148,00		
Total	39.268,00		39.268,00

Sembla que entre la Cooperativa i la primera Societat de Rabassaires existí algun tipus de relació, atès que alguns dels membres d'ambdues juntes coincideixen. Aquesta relació no es veu tan clara amb la Societat de Rabassaires de 1931, però el fet que s'acabessin fusionant indica que hi havia bona entesa entre els seus membres i, possiblement —estem especulant—, s'acabés entenent que les funcions cooperativa i reivindicativa es podien dur a terme millor en una sola entitat. El que sí que sabem és que, abans del juliol de 1936, els membres procedents de totes dues entitats —la Cooperativa i la Societat de Rabassaires— van compartir càrrecs a les juntes o com a regidors del Centre Democràtic d'Esquerra de Font-rubí (CDE). Andreu Lluch Codorniu, Pere Bages Mallofré, Josep Saumell Gallego i Francesc Llopart Bages, els quals en algun moment van formar part de les juntes de la Cooperativa, van ser també membres de les juntes del Centre Democràtic d'Esquerra; el mateix passa amb Josep Galimany Escofet, Ricard Rafecas Saumell, Manuel Miralles Via, Andreu Tutusaus

Lluch i Antoni Galimany Vilà. Cal dir que l'alcalde electe sorgit de les municipals del 14 de gener de 1934 va ser Joan Domènech Ventura, que anava a la candidatura que va presentar el CDE i havia estat vicepresident de la Societat de Rabassaires de Font-rubí el 1931 i el 1933, quan aquesta es va fusionar amb la Cooperativa.

En acabar la Guerra, alguns dels dirigents del Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires de Font-rubí van patir la repressió. Joan Domènech Ventura, Antoni Galimany Vilà, Josep Mitjans Mitjans, Josep Rafecas Olivella i Ricard Rafecas Saumell van haver de passar pels respectius judicis de responsabilitats polítiques; Josep Saumell Gallego va ser condemnat en un judici sumaríssim a 9 anys de presó.³⁷⁶

6.3.3 De la Societat de Rabassaires a la Societat Agrícola La Germanor de Gelida³⁷⁷

El 4 de setembre de 1921, Isidre Torné i Pau Ventura van presentar el reglament de la Societat de Rabassaires de Gelida al Govern Civil de Barcelona perquè fos aprovat i dos mesos després se celebrava la reunió en què es constituïa l'entitat. A l'article tercer dels estatuts s'en definien els objectius:

- A. Procurar el fomento y progresivo desarrollo de la agricultura.
- B. Trabajar dentro de la esfera legal para el desenvolvimiento de los intereses morales y materiales de los agricultores en general y de los asociados en particular.
- C. Defender la rabassa, la renovación de los contratos, la creación de tribunales arbitrales y todo lo relativo al mejoramiento de los intereses del cultivador.
- D. Para conseguir su objeto la Sociedad se propone: celebrar conferencias y mitines, establecer lecturas que puedan ilustrar a los asociados, elevar exposiciones a los Poderes Públicos cuando lo juzgue necesario, realizar experimentos de técnica y mantener relaciones con todos los organismos que legalmente constituidos puedan serle útiles para la realización de sus propósitos."

Com veiem, inicialment es tractava d'una entitat de caràcter estrictament reivindicatiu. Però ben aviat els associats van copsar les possibilitats que el fet de ser-hi generava i, en una reunió general extraordinària de socis que es va celebrar l'11 de febrer de 1923, un gran nombre d'aquests va demanar que es fes una modificació dels estatuts amb la finalitat que els membres "de esta Sociedad, se asistan o ayuden mutuamente en caso de enfermedad en los trabajos de las viñas, campos y huertos, tal como vienen haciéndolo entre ellos voluntariamente y sin reglamento", proposta que va ser aprovada

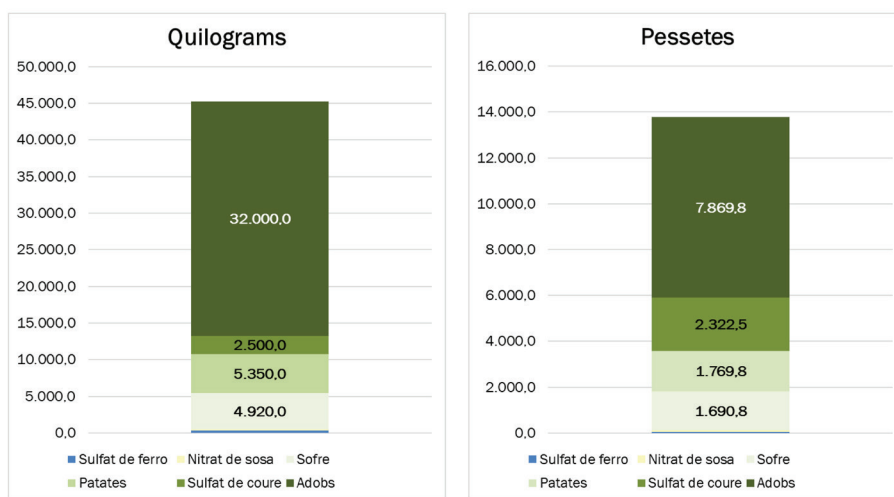
³⁷⁶ ARNABAT, CASTILLO & SANCHO (2009): 182-192.

³⁷⁷ Si no s'indica el contrari, tota la informació d'aquesta entitat procedeix de l'AGCB, fons associacions, expedient 10 896, del fons de la Societat Agrícola La Germanor, que es conserva a l'AM de Gelida i d'ANC, fons 886, PS 1 441, i de POMÉS (2000).

per unanimitat. Possiblement, aquest canvi d'orientació venia provocat per la pèrdua progressiva de socis de l'entitat. Si el 1921 tenia 249 associats, el 1923 havia caigut fins als 86. A partir d'aquesta data, el nombre de socis s'aniria incrementant i el 1925 eren 160 els membres de la Societat de Rabassaires.

Sembla clar que aquesta modificació es va fer efectiva, atès que en el balanç que es va enviar al Govern Civil de 1929 s'informava dels gèneres distribuïts per la Societat de Rabassaires. Com es pot observar en aquest balanç, el gruix principal de l'activitat cooperativa provenia de la compra i venda d'adobs, sulfat de coure i sofre. Tot i que destaquen també les compres i vendes de patates —entemem que per fer de llavor. De tota manera, el pas més important cap a l'acció cooperativa es va donar el 1931, quan es va decidir crear el Sindicat Agrícola La Germanor, que assumiria l'actiu de la Societat de Rabassaires. La reunió constitutiva de La Germanor es va celebrar l'1 de febrer de 1931 als locals de la Societat Coral Artesans.

Gràfic 15. Gèneres distribuïts per la Societat de Rabassaires de Gelida segons el balanç de 1929

Fonts: Citades en el text.

Al cap de prop de dos anys de funcionar com a Sindicat Agrícola, el 19 de novembre de 1932 es va considerar interessant la construcció d'un molí d'oli. Per poder fer-ne ús, els socis de La Germanor havien de pagar una acció de 25 pessetes, que serien retornades per sorteig si se n'obtenien beneficis i, entre tant, s'oferia un interès del 6%. Si s'era foraster, també s'havia de pagar una acció per poder tenir dret a l'ús del trull, com si es fos un soci més. S'esperava que aquesta fos la principal forma de finançament de les 14.000 pessetes que suposava la inversió, que s'havia de pagar en dos terminis. El trull ja s'havia posat en marxa durant la campanya 1932-1933, i a principis

d'aquell darrer any es plantejava la possibilitat de fer uns pagarés de 500 pessetes al 5% d'interès que haurien de cobrir els socis amb possibilitats per tal d'evitar endeutar-se: "a fi que si s'ha de fer emprèstit sempre ocasiona més gastos". A més a més, ràpidament es va adaptar el molí d'oli com a premsa de raïm, de manera que el seu ús s'allargava de setembre a finals d'any de cada campanya. Com podem veure a la taula 46, els ingressos del trull van disminuir fins a la campanya de 1935-1936, situació que es va revertir en les campanyes següents per efecte, segurament, dels decrets de sindicació obligatòria.

Taula 45. Ingressos i despeses del trull de La Germanor, 1932-1938

Campanya	Ingressos	Despeses	Saldo
1932-1933	6.957,3	6.076,6	880,7
1934-1935	3.587,1	2.358,1	1.229,0
1935-1936	2.131,7	1.147,8	984,0
1936-1937	6.445,3	4483	1.962,3
1937-1938	10.640,6	4.634,7	6.006,0

Nota: Els números de la secció del trull no acaben de coincidir amb els passaments de comptes que es van fer a les reunions generals de socis de 1933-1935 (taula 46).

Possiblement, es tracti del compte d'explotació.

A més a més, La Germanor va mantenir la seva secció de compres, de la qual no ha quedat cap rastre, però que va continuar sent la que girava més volum de l'entitat, i a aquesta s'hi afegia una secció benèfica. Sabem, però, que la secció de compres també funcionava a manera de fons de crèdit, atès que els socis podien ajornar els pagaments. Això, però, generava problemes a l'entitat. Així, en la reunió general del 18 de febrer de 1934, el soci encarregat de la secció de gèneres demanava que aquells que devien diners a la secció liquidessin immediatament els deutes per no entorpir la marxa de La Germanor. La secció benèfica, per la seva banda, funcionava a partir de torns de treball rotatiu entre els socis per ajudar aquells que estiguessin malalts. En els passaments de comptes referents als anys 1933 i 1934 hi consten, per exemple, 426 i 215 jornals de peó i 7 i 8 d'animal, respectivament, de suport que s'havia fet a socis malalts. Les condicions de la secció benèfica eren força estrictes, atès que estava terminantment prohibit que qualsevol soci assistís amb treball qualsevol rabassaire o parcer que no estigués associat. Saltar-se aquesta norma estava penat amb la pèrdua dels beneficis del Sindicat durant tres mesos el primer cop que es detectés; un any, el segon cop, i l'expulsió si se saltava la norma per tercera vegada. A més a més, a començaments de 1933, es va crear també una borsa de treball.

Malgrat que l'orientació cooperativa va dominar l'activitat de La Germanor, aquesta va continuar funcionant també com un sindicat reivindicatiu. D'aquesta forma, a l'assemblea del 14 de febrer de 1932, Joan Bertran Llopert exposava el cas del

soci Josep Tomé Mata, al qual el propietari de les terres que treballava —Francesc Font Mateu— havia fet un requeriment per obligar-lo a deixar una de les vinyes que treballava per tal que revertís al propietari, sense cap indemnització. A més, el propietari esmentat havia fet al soci un requeriment al jutjat de pau per un acte de conciliació amb l'objectiu que, en una altra de les vinyes que treballava Tomé, no pogués plantar ni arbres ni fer cap més millora. Si no ho complia, el propietari en reclamaria perjudicis. La proposta de Bertran demanava que es paguessin les despeses del jutjat de l'esmentat soci i que “no se le condemnara al pacto de la hambre”, cosa que òbviament va ser aprovada. De la mateixa manera, el 1935 s'havia decidit fer-se càrrec de totes les despeses judicials dels detinguts arran dels fets d'octubre del 1934.

Taula 46. Resums dels balanços del Sindicat Agrícola La Germanor, 1933-1935

1933			
Secció	Ingressos	Despeses	Saldo
Administrativa	2.099,2	1.896,3	202,9
Compres	47.502,0	46.817,6	684,5
Trull	6.177,6	3.077,2	3.100,5

1934			
Secció	Ingressos	Despeses	Saldo
Administrativa	2.197,5	1.591,1	606,5
Compres	33.255,5	31.661,3	1.594,2
Trull	1.395,9	1.313,9	82,0

1935			
Secció	Ingressos	Despeses	Saldo
Administrativa	26,7	3.091,2	-3.064,6
Compres	35.454,1	33.649,1	1.805,0
Trull	3.669,1	2.357,7	1.311,4

Nota: En el balanç de 1935 hi deu haver un error en el passament de comptes, atès que es diu que, en la secció administrativa, quedaven en caixa 180,3 pessetes.

Precisament, la repressió generada a causa d'aquests fets va provocar problemes a l'entitat. Com podem veure a les taules 45 i 46, els moviments de 1934 i 1935 van ser menors que els d'anys anteriors. Un dels problemes era que, en el moment de màxima repressió, alguns dels socis havien desertat del Sindicat. D'altres, una trentena, es negaven a pagar el recàrrec sobre les quotes que havia de servir per sufragar les despeses judicials extraordinàries. A més, hi havia socis que s'excusaven per no fer els treballs que els pertocaven de la secció benèfica, i es va acordar donar-los de baixa. A més de les

despeses extraordinàries, molts dels associats tenien dificultats per pagar. Així doncs, a la reunió del 9 de febrer de 1936 s'informava que a la secció de compres se li devien 10.000 pessetes i el responsable assenyalava que "hi ha socis que estant en deute al Sindicat van a comprar en altres llocs i paguen al comptat".

Amb la victòria de les esquerres, el 16 de febrer del 1936, les coses van canviar. Al març de 1936, en la reunió general, s'informava de la demanda de la Secció Social de la Unió de Rabassaires per tal que els rabassaires que havien retornat les parts arran de les ordres militars ara les tornessin a reclamar. A més, s'acordava posar multes als socis que havien deixat de pagar amb motiu del del 6 d'octubre del 1934 i que ara volguessin tornar al Sindicat. Durant la Guerra, el Sindicat va continuar funcionant amb una certa normalitat. A l'inici del conflicte, s'ordenà als pagesos que es quedessin les collites per assegurar l'abastiment de la reraguarda, i es va decidir que s'havien d'establir tornos de nit a la maquinària del trull/premsa perquè de dia es pogués treballar al camp.

En el cas de La Germanor, a diferència dels altres casos que s'han exposat abans, no hi trobem el desenvolupament de les activitats de lleure. El motiu és que, a Gelida, els sectors populars van confluïr en una altra entitat com era la Societat Coral Artesans.³⁷⁸ Com es pot comprovar en les actes de La Germanor, la major part de les reunions se celebraren al saló d'actes d'aquesta entitat i allà devien anar al ball, tot coincidint amb els paperers i altres sectors populars. La Societat Coral Artesans de Gelida va ser el nexa d'unió entre els rabassaires i la política. El 1931, aquesta societat es va adherir a Esquerra Republicana de Catalunya. Així doncs, a les actes de La Germanor s'indica, quan s'utilitzen els seus locals, que es fan a la Societat Coral Artesans d'Esquerra Republicana de Catalunya. De fet, es va constituir al si d'aquesta entitat una secció política anomenada Joventut d'Esquerra Republicana. Dos dels membres de La Germanor ja van ser escollits regidors el 12 d'abril de 1931, Joan Bertran Llopart, que va ser el primer alcalde republicà, i Martí Planas Gras. Ells es van afiliar també a la Joventut d'Esquerra Republicana i, el 1934, repetirien en els càrrecs d'alcalde i regidor, respectivament. En algun altre cas, com el de Romà Casas Ubervi, ens trobem que coincideixen en la participació en juntes de La Germanor i de la Joventut d'Esquerra Republicana.

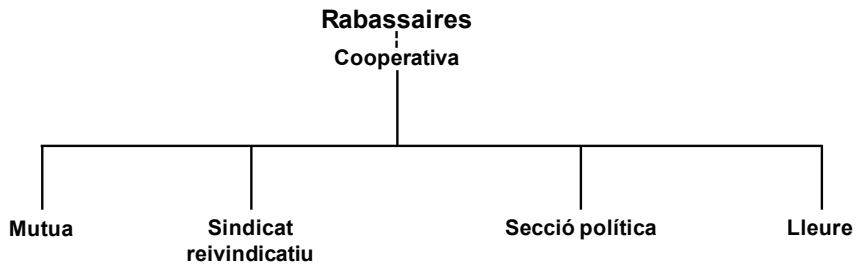
La Germanor, com la majoria d'entitats d'origen popular, va desaparèixer un cop acabat el conflicte. Alguns dels seus dirigents, com Joan Bertran Llopart, ja havien marxat de Gelida durant la Guerra; en aquest cas, va ser per anar a fer de regidor a l'Ajuntament de Barcelona en representació de la Unió de Rabassaires. Després va acabar exiliat a Colòmbia, se'l va jutjar en rebel·lia i se li van expropriar tots els bens; d'altres passarien pels judicis de responsabilitats i per la Model, com Pau Pérez Guillen, membre fundador de La Germanor i vocal de les juntes de 1931 i 1932.³⁷⁹

³⁷⁸ Sobre aquesta entitat, vegeu CARAFÍ (1998).

³⁷⁹ ARNABAT, CASTILLO & SANCHO (2009): 193-204.

6.3.4 El cooperativisme com a ideologia, el cooperativisme com a praxi

Podríem continuar descrivint altres casos i trobaríem diversitat de situacions, amb algunes diferències, com serien els de la Unió d'Agricultors Sindicat Agrícola Cooperatiu del Pla del Penedès o el Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors de Sant Joan de Mediona, els quals, als anys trenta, van acabar integrant els aspectes cooperatius, reivindicatius, de lleure i polítics –en aquest cas es van adherir directament a ERC. El que em sembla interessant, però, és que, a través del que es desprèn de la documentació consultada, s'intueix l'existència d'un patró o model que, tard o d'hora, s'acabava implantant.

En primer lloc, hi trobaríem la comunitat rabassaire, la qual s'hauria anat cohesionant després de la crisi finisecular, en tant que aquells que van quedar-se i no van emigrar, i que van haver d'acceptar les noves condicions imposades arran de la crisi de la fil·loxera, acabarien patint les conseqüències creades pels desajustos produïts durant la Primera Guerra Mundial, situació que no s'hauria aturat en els anys posteriors. Aquesta comunitat, encara que no exempta de conflictes interns, es fonamentava en l'establiment d'uns estrets vincles de solidaritat, facilitats per un model de poblament en què desenes de famílies vivien en nuclis que s'havien anat expandint o creant des del segle XVIII. De mica en mica, van anar prenent també consciència de classe, en el sentit que la majoria vivien en unes condicions de vida similars i tenien problemes similars davant dels actors externs a aquesta comunitat, i esdevenien el darrer graó en l'escala social dels municipis o nuclis on vivien: moltes vegades els jornalers eren ells mateixos, o els seus fills o les seves filles, que es llogaven per completar els ingressos familiars. En aquest sentit, cal recordar que moltes de les entitats rabassaires locals que es van crear al llarg del primer terç del segle XX incloïen en el nom de l'entitat les paraules "obres agricultors" o "treballadors agrícoles".

De la solidaritat al cooperativisme hi havia un pas. En aquest cas, malgrat la influència de personatges com Josep Zulueta a l'àrea del Penedès, defensor d'un model interclassista de cooperativisme, que és el que es va acabar imposant quan el que

es tractava era de tirar endavant un celler cooperatiu,³⁸⁰ el cooperativisme defensat per alguns dirigents propers al moviment rabassaire podia encaixar perfectament en les aspiracions d'aquest. Regina Lamo, periodista i propagandista del cooperativisme i del feminisme,³⁸¹ en un acte a Sant Pere de Ribes, proposava a les dones rabassaires de la localitat la creació d'una cooperativa de consum i defensava que, amb l'acció cooperativa, s'aplanarien els "obstáculos de todas clases y dará facilidades financieras que no pueden encontrar mejor —única, pudiéramos decir— defensa que la institución cooperatista". Aleshores, continuava argumentant que, a partir dels beneficis obtinguts amb les cooperatives de consum, es podria formar un capital col·lectiu amb el qual fer el pas a la producció, i d'aquesta manera eliminar "las horcas caudinas de acaparadores, intermediarios, agrarios y trigueros de institutos, que a guisa de pararrayos, ostentan nombres de santos en su pórtico".³⁸²

Qui millor va expressar què suposava el cooperativisme va ser Joan Ventosa i Roig.³⁸³ Un bon resum de la seva doctrina la trobem en la conferència que va fer a l'Ateneum Politechnicum, a Barcelona, al març de 1932, amb el títol "El cooperativisme com a superació del capitalisme". En aquesta conferència, Ventosa reconeixia el fracàs del capitalisme i que la crítica a aquest sistema econòmic s'estenia entre gran part de la població. En aquest sentit, reconeixia que les diverses escoles socialistes preconitzaven "la conversió de la riquesa individual en col·lectiva", i en aquesta tessitura s'hi trobaven l'anarquisme, el sindicalisme, el marxisme i també el cooperativisme. La diferència entre cooperativisme i la resta d'opcions socialistes estava en qüestions de concepte i de tàctica. Entre les qüestions de concepte, Ventosa considerava que els cooperativistes entenien que el capitalisme es basava a vendre els productes a un preu superior al seu cost, mentre que la resta de doctrines socialistes o anarquistes consideraven els guanys del capitalisme com a resultat d'una exacció que es feia sobre el treballador. Pel que fa a les qüestions de tàctica, sindicalistes, anarquistes i marxistes entenien que, per transformar el capitalisme, era precisa una revolució violenta, mentre que els cooperativistes no creien possible una substitució ràpida del capitalisme, sinó que això es produiria "mitjançant l'expropiació del benefici industrial i comercial, creant dintre la societat burgesa, amb l'acumulació d'un capital col·lectiu cada dia més formidable, l'aram per ofegar el capitalisme, substituint-lo en totes les seves funcions".³⁸⁴

La cooperativa, però, esdevenia alguna cosa més que una entitat econòmica, i es convertia en el centre de les activitats socials de la comunitat rabassaire o de la major

380 SAUMELL (2002); PLANAS (2006).

381 Unes dades biogràfiques de Regina Lamo es poden consultar a <<http://reginalamo.blogspot.com.es/2010/10/biografia.html>>.

382 *El Diluvio*, 12 de juny de 1923.

383 Una biografia de Joan Ventosa a ROTGER (2012).

384 *Democràcia*, 19-3-1932.

part d'aquesta: el mutualisme i el lleure, sent aquest darrer especialment important. Així, moltes cooperatives integraven al seu si cafès i salons de ball, o d'espectacles, on la comunitat se socialitzava, com a Cunit, a Font-rubí o al Pla del Penedès, només per posar uns exemples. D'altres acolliren al seu si les entitats recreatives i polítiques, com era el cas dels Hostalets de Pierola. En altres, aquestes entitats eren externes, com a Gelida, encara que en molts casos els impulsors d'unes i altres iniciatives fossin gairebé els mateixos. En aquest sentit, els adversaris del moviment rabassaire foren força conscients de què significaven aquestes entitats i, així que podien, intentaven clausurar les cooperatives o els sindicats. Dos exemples ens poden il·lustrar al respecte.

El primer cas que volem portar a col·lació s'inicia l'1 de novembre de 1923, un cop implantada la Dictadura de Primo de Rivera i, malgrat que ens puguem estendre en els detalls, ens sembla important relatar-lo. En aquesta data, un grup de "representantes de las fuerzas vivas y elementos de orden" denunciaven la "grave situación de anormalidad reinante en este pueblo". Els signants eren alguns dels principals propietaris del municipi: Pau Oller; Florenci Gustems, propietari i jutge municipal; Quinti Gili, propietari i caporal del sometent; Pau Oller, propietari i jutge municipal suplent; Jaume Ferrer, propietari i membre del sometent; Antoni Pons, propietari i ex-jutge; Josep Mallofré, propietari; Josep Farreny, propietari i ex-jutge; Joan Pons, propietari; Quintí Masana, propietari; Joan Forn, propietari; un tal Corominas, també propietari, i Rossend Poch, propietari. Aquest seria l'inici de l'expedient de clausura de la societat.³⁸⁵

Segons els denunciants, ja s'havien fet de manera reiterada denúncies davant del Govern Civil de Barcelona per "arbitrariedades y atropellos cometidos en el pueblo de Mediona de esta provincia, tienen todas ellas su base y origen, conspiraciones y complots tramados por elementos disolventes reunidas de modo permanente en el local de la Asociación denominada 'Sindicato Agrícola Cooperativa de San Juan de Mediona'". Els denunciants demanaven que, si més no, atès el canvi de règim que hi havia hagut, el governador civil, usant les facultats que li corresponien, procedís a la clausura de la societat. Els denunciants indicaven que:

Precisan anotar que, como fuere que el Ayuntamiento de elección popular y los vocales Asociados, hoy concejales, son individuos que accionan al dictado de los repetidos elementos; cualquier informe de la Alcaldía, no hay por qué decir que, usando formas más o menos habilidosas, constituiría siempre un alegato en favor de sus correligionarios."

Els denunciants es remuntaven a fets ocorreguts, precisament, durant la verema de 1923, fins i tot després del cop d'Estat. Denunciaven Francesc Balada Camps, un dels principals agitadors i parcer de Florenci Gustems Pons, de Puigmoltó. Segons els

³⁸⁵ Totes les dades d'aquest cas procedeixen de l'AGCB, fons associacions, expedient 6 821.

signants de l'escrit, aquest rabassaire va ser comminat pels Mossos d'Esquadra perquè portés la part de raïm negre pertanyent al propietari, la qual "en virtud de contrato verbal" tenia l'obligació de fer, com ho feien, segons els denunciants, tots els parcers "conscientes de sus compromisos con los propietarios". El propietari va utilitzar els Mossos d'Esquadra el 18 d'octubre de 1923, atès que ja feia quatre dies que Balada havia collit les parts que li corresponien. Aleshores, Balada li va enviar les blanques, que no estaven madures, motiu pel qual —i perquè no tenia els cups de blanques a punt— el propietari no les va admetre. Els denunciants indicaven que Balada va collir les seves blanques el 2 de novembre.

A banda de ressenyar aquest fet, els denunciants assenyalaven, juntament amb Francesc Balada, Domènec Servitje Tiana, Pere Ferrer Tarrida, Jaume Sala Gorro, Francesc Tiana Gustems, Antoni Suriol Respall i altres que no mencionen:

los cuales no han parado un momento de ir por la viñas y locales de prensas coaccionando a todos para que no cumpliesen los compromisos que tenían con los propietarios referentes a las uvas, teniendo infinidad de reuniones clandestinas en el referido local hasta el punto de que por la autoridad militar representada en este pueblo por individuos pertenecientes al cuerpo de Mozos de Escuadra, se les llamó la atención prohibiendo dichas reuniones a puerta cerrada, por no tener permiso de la autoridad indicada, continuando celebrándolas aún.

L'alferes de la comandància de la Guàrdia Civil i cap de línia de Vilafranca del Penedès va prendre declaració als propietaris denunciants i als rabassaires denunciats. En la seva declaració, els primers ratificaven la versió de l'escrit, tot i que matisaven que Francesc Balada havia començat portant al propietari el raïm blanc i negre, però que aquest darrer li havia dit que només volia el negre, atès que el raïm blanc encara no estava prou madur, i va ser aleshores que Balada va deixar de portar-li les parts de blanc, que encara estaven per collir. També afirmaven que Balada i Servitje havien anat fent propaganda per no pagar les parts i que es feien reunions al Sindicat.

Òbviament, Francesc Balada —que també va declarar davant la Guàrdia Civil— es defensava dient que el costum era que, quan es collien les parts, s'enviaven al propietari blanques i negres, i que aquest li havia dit que no en volia, de moment, de blanques, però sense especificar-li el motiu, i també afirmava que no sabia si hi havia hagut socis del Sindicat que havien recorregut les vinyes fent propaganda. Al seu torn, Domènec Servitje i Pere Ferrer ratificaven que el costum era portar junts el raïm negre i el blanc als propietaris, que no s'havia fet propaganda per les vinyes i que les reunions a què es feia referència devien ser les de la junta del Sindicat, per les quals no s'havia de demanar permís.

El cap de línia de la Guàrdia Civil, però, prengué partit pels propietaris i indicava que el fet que la collita continués aturada era fruit de la propaganda política que es

feia als rabassaires i considerava que, al Sindicat, es feien les reunions clandestines que es denunciaven. Per aquest motiu, donava ordres al comandant de la Guàrdia Civil de Capellades que vigilés estretament el Sindicat.

Els Mossos d'Esquadra també obriren un expedient sobre les reunions clandestines al Sindicat, el qual acabaria amb la seva clausura. Aquestes reunions, segons el coronel en cap dels Mossos, Joan Oller, anaven destinades a exaltar els ànims dels rabassaires per posar problemes als amos en les collites. L'atestat del caporal dels Mossos indica que diversos parcers van trencar el costum que hi havia de collir primer el raïm negre i després el blanc —segons declaracions d'alguns propietaris—, i deixar la part corresponent del raïm negre a la vinya. Un d'aquests declarava que, “faltando al uso y costumbres del país los aparceros de su propiedad”, diversos parcers no van seguir-les i van “recolectar las dos clases juntas con objeto de causar perjuicio al propietario”. Amb aquest objecte, el caporal dels Mossos cità diversos parcers perquè l'informessin dels costums del país, els quals li van certificar la versió del propietari. A més, el caporal dels Mossos intentava minimitzar l'abast de l'acció dels rabassaires:

De las averiguaciones practicadas he sacado la firme convicción que la causa de que haya este número de individuos rebeldes y que son en exigua minoría, es debido a la influencia de varios elementos perturbadores que hay en la localidad, que tienen su centro en una sociedad llamada “La Cooperativa” en la que tienen los aparceros afiliados a ella un fondo llamado de resistencia, formado aportando cada uno de ellos una cantidad, y sirve para los gastos que aunque pequeños, en los litigios en calidad de pobres tienen que hacer; dicha cantidad fue creada en los tiempos de la antigua política en relación con los sindicatos obreros, como otros similares de otros pueblos, y que hoy ya no funcionan; y los propietarios se encuentran con que tienen que sucumbir al hecho como el presente en el que los aparceros con perfecto conocimiento de causa y burlando la ley, les causan graves perjuicios, o entrar en un pleito costoso que es lo que se proponen aquellos.

Tot això, segons aquest atestat, ho podien fer perquè comptaven amb el suport d'un advocat de Vilafranca i es denunciava que els principals agitadors dins del Sindicat eren Domènec Servitje Tiana (a) Punyalet i Francesc Tiana Gustems, i els que havien provocat més perjudicis als propietaris eren Joan Solé (a) Tomàs, parcer de Santiago Gustems, i Josep Gustems Batet, parcer de Quintí Gili que, ensems, era en aquells moments l'alcalde de Mediona. Per aquest motiu, demanava la clausura del Sindicat i una detenció governativa dels dos pagesos que havien causat més perjudicis als propietaris.

Finalment, el Sindicat seria clausurat el 21 d'octubre de 1924, cosa que era ben rebuda pel nou Ajuntament i pels elements d'ordre, segons consta en una nota que van enviar al governador civil de Barcelona, el 26 d'octubre de 1924, el jutge municipal, el

jutge suplent i els regidors del nou consistori. Però, el mateix dia, l'alcalde denunciava que els dirigents del Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors havien tret del local clausurat tots els adobs que hi tenien dipositats i que els havien portat a una casa particular per repartir-los, cosa que havien anunciat públicament, i que deien que obririen un nou cafè i una sala de ball, fet del qual la primera autoritat local informava el governador civil per indicar-li que no permetria l'obertura de cap més cafè, atès que considerava que hauria estat la continuació del Sindicat clausurat.

Lògicament, els directius del Sindicat Agrícola Cooperatiu van oposar-se a la clausura afirmant que era fals que s'hagués fet cap reunió clandestina i acusant l'alcalde de cacic i d'haver-se autodesignat, després que el delegat governatiu hagués constituït el nou Ajuntament. Refermaven el fet que "somos unos honrados obreros agrícolas ansiosos de emanciparse de la explotación al por mayor y de la codicia de los revendedores, unos pacíficos trabajadores del campo que no han perdido nunca la fe en las leyes de la nación, la confianza en la justicia de las autoridades ni el deseo de resolver el problema del capital y el trabajo dentro del terreno legal y con notorio empeño de armonizar ambos intereses". Després de definir-se com els que sostenien la unitat de la pàtria, apel·laven a unes paraules del general Luís Hermosa, membre del directori militar, que, fent referència a Largo Caballero —dirigent del PSOE i en aquells moments membre del Consell del Treball—, havia dit que "no se puede prescindir cuando se miran las cuestiones desde el punto de vista de la verdadera libertad, de dar representación al capital y al trabajo, porque armonizar los intereses de ambos es el eterno problema de todas las naciones, y el más agudo problema de los tiempos modernos".

La clausura, però, es va mantenir després que el tinent de la Guàrdia Civil recollís informació. En la introducció de la qual, aquest exposava la situació de conflicte que ha viscut la comarca darrerament i el suport polític que havien rebut els rabassaires dels "radicals" —segurament, en referència al Centre Republicà Federal Radical de Vilafranca. L'objectiu, però, era l'aspecte cooperatiu del Sindicat:

...esta sociedad explota a los socios afiliados a ella, vendiéndoles los productos a precio más alto que en el mercado y el único beneficio que les produce, es que dicha entidad apoya a todos los movimientos sindicalistas de la comarca... para los gastos que se ocasionen en los juzgados [...] incoen los asociados a los propietarios, que es el arma de que se valen para imponerseles, pues estos se encuentran que tienen que luchar con el beneficio de pobreza a qué tienen derecho los aparceros más el fondo de reserva de la sociedad, contra lo que tienen que sucumbir y tienen que sufrir verdaderos atropellos, sin más solución que acceder a ellos o sostener un pleito ruinoso.

Taula 47. Comparació dels preus presentada pel tinent de la Guàrdia Civil a Mediona

Expedidor	Sulfat de coure (pesettes/100 kg)		
	1922	1923	1924
Cooperativa	95,00	96,00	91,00
Aliança Agrícola			93,00
Fills d'Isidre Batet	93,00	90,00	89,00
Josep Ferrer	93,00	90,00	89,00
Jaume Miró (Vilafranca)	95/105	92,00/107	92,00/100,00

Nota: Jaume Miró venia el sulfat del país a 95 pta. els 100 kg i a 105 l'anglès.

Expedidor	Sofre (pesettes/40 kg)		
	1922	1923	1924
Cooperativa	14,90	13,00	13,50
Aliança Agrícola			13,00
Fills d'Isidre Batet	15,00	13,50	12,50
Josep Ferrer	15,00	13,50	12,50
Jaume Miró (Vilafranca)	12,00/13,50	12,25/13,25	12,50/13,00

Nota: El preu més alt de Jaume Miró correspon a sofre italià i el més baix, a sofre americà.

Expedidor	Guano (pesettes/100 kg)		
	1922	1923	1924
Cooperativa	41,00	38,00	36,00
Aliança Agrícola		34,25	33,40

El tinent de la Guàrdia Civil aportava com a prova una relació de preus de venda amb les diferències a què s'havien venut, tot i que, com es pot comprovar a la taula 47, en aquesta s'hi comparaven preus d'anys diferents. En aquest cas, remarcava, sobretot, la diferència entre el comerç local —especialment l'Aliança Agrícola, que cal suposar que era una societat dels propietaris—, i insistia que el Sindicat estafava els seus socis, ja que, a més de pagar la quota, els feia pagar els *inputs* més cars que al comerç local. Acusava els ja esmentats Domènec Servitje Tiana (a) el Punyaleu i Francesc Tiana Gustems perquè “sin aparecer en la junta de dicha Sociedad hacen de oyentes de compras y que son los que realmente se benefician de la sociedad explotando a unos y a otros... conocidos en la comarca como agitadores siendo entre otros, los que podríamos decir los jefes...” Amb tot, la clausura del Sindicat no es va allargar gaire temps i va poder reobrir les seves portes el 1928.

El segon exemple, sobre el qual no m'estendré tant, és el cas del Sindicat d'Obrers del Camp de les Pobles d'Aiguamúrcia.³⁸⁶ Aquest Sindicat s'havia constituït el 1921. En el mateix moment de la seva constitució, l'alcalde del municipi ja posava objeccions a l'article segon del reglament perquè:

...crea una personalidad para la Sociedad con facultades para intervenir colectivamente, no solo en el cumplimiento de los contratos efectuados con los propietarios, si que también en la redacción de los mismos para evitar ser atropellados los obreros. Y como esta intervención no puede admitirse tratándose de un contrato consensual y cuyos efectos jurídicos se traducen en derechos y obligaciones del arrendador y arrendatario y significa una amenaza y una coacción constante, definida en el artº 510 del Código penal.

Els estatuts de l'entitat van ser retornats i suposem que l'article va ser modificat. Els recels de l'alcalde van anar més enllà i, amb un ofici del 29 d'octubre de 1921, prohibia la celebració de balls i espectacles públics a la sala denominada del Baltasar, a les Pobles, que era justament la del Sindicat d'Obrers del Camp. Això va motivar una queixa raonada del president del Sindicat, el qual argumentava que en el reglament que s'havia aprovat s'especificava que no podia entrar a la societat cap individu del poble o de dos kilòmetres al seu voltant que no fos membre de l'esmentat Sindicat. També afirmava que dins la societat no hi havia hagut mai cap incident i que, a més dels 85 veïns que vivien al nucli de les Pobles, 73 eren membres socis del Sindicat. El president de l'entitat considerava que la decisió de l'alcalde no tenia fonament legal i estava feta "con fines indudablemente políticos y con notorio abuso de autoridad", fet que els impedia fer els balls habituals del diumenge i, sobretot, el de la Festa Major de les Pobles, pel dia de Santa Llúcia. Quan es va requerir a l'autoritat local que expliqués en què es fonamentava per prohibir els balls al Sindicat de les Pobles, va indicar que "obedece precisamente a probable alteración de orden público, caso de verificarse dichos bailes" i hi afegia:

Se comprenderá cuando fundada es la creencia de esta Alcaldía de si se tiene en cuenta el proceder del todo arbitrario de la mentada sociedad que se ha constituido ocultamente por unos pocos que hacen gala de sus ideales subversivos sin querer admitir a la mayor y mejor parte de sus convecinos que, reuniendo las circunstancias exigidas por el reglamento, tienen de las cuestiones sociales un criterio muy distinto del de aquellos.

Finalment, l'alcalde es va sortir amb la seva. El dia de Santa Llúcia es va presentar a la sala de la Societat d'Obrers del Camp, acompanyat d'una parella de la Guàrdia Civil, i va impedir que es fessin els balls de la Festa Major.

³⁸⁶ Totes les referències provenen d'AHT, fons d'associacions, expedient 867.

Més enllà de les anècdotes, ambdós casos reflecteixen la importància que la cooperativa o el sindicat, com a entitats i llocs de reunió i d'esbarjo, jugaven en les comunitats pageses. La darrera pota que s'integrava en aquest complex era l'acció política que, en termes generals, es va considerar sempre necessària, atès que el moviment rabassaire no es va plantejar, amb algunes excepcions, dur a terme una revolució violenta, sinó la transformació de la legalitat per la via políticoinstitucional. És per aquest motiu que la participació política per la via electoral va esdevenir una necessitat. D'això tracta el darrer capítol del present treball.

VII. UN MOVIMENT SOCIAL REPUBLICÀ. ELS RABASSAIRES I LA POLÍTICA FORMAL

La relació entre els moviments socials i els aspectes més formals de la política, com són els partits i les conteses electorals, és un fet que pot semblar evident a un observador no acadèmic de la realitat social, però que la compartimentació de les disciplines fa que sovint fenòmens com aquests no es posin en relació en l'àmbit dels treballs de recerca. Els vincles entre moviments socials i política formal s'han donat històricament i arriben fins als nostres dies. És prou conegut el paper fonamental que van tenir els sindicats anglesos (Trade Unions) en la formació del Partit Laborista o la creació de la UGT pels dirigents del Partit Socialista Obrer Espanyol.³⁸⁷ En temps molt més recents, per exemple, Heaney i Rojas ens mostren com els activistes nord-americans contraris a la guerra, després de l'11 de setembre de 2001, s'integren en xarxes més àmplies de partit a través del que anomenen "el partit al carrer" (*party in the street*).³⁸⁸ En latituds més properes, sembla evident que hi ha una clara relació entre el moviment del 15-M, o dels indignats, i el sorgiment i l'èxit relatiu d'un nou partit com Podemos. En el cas català, és clar que les grans mobilitzacions per la independència, impulsades per l'Assemblea Nacional Catalana i Omnium Cultural —organitzacions de caire transversal—, tenen relació amb l'ascens electoral de formacions independentistes com Esquerra Republicana de Catalunya i l'espai postconvergent un cop constituïda la Crida Nacional per la República. Aquestes manifestacions també han afectat els canvis produïts en un partit del règim de la segona restauració borbònica, com és Convergència Democràtica de Catalunya, tot i que en aquest darrer cas hi ha altres factors prou coneguts —com les vinculacions amb la corrupció política— que també tenen a veure en la seva conversió en Partit Demòcrata

387 DUVERGER (1951); LUEBBERT (1997); CASTILLO (2008).

388 HEANEY & ROJAS (2007).

Europeu Català (PDeCAT).³⁸⁹ En el cas de Barcelona, sembla clar que l'activisme dins la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca d'Ada Colau, va contribuir a la seva victòria electoral a les municipals de 2015.

Malgrat evidències com aquestes, Doug McAdam i Sidney Tarrow s'han preguntat per què dues literatures emparentades, com són les dels estudis dels moviments socials i les dels estudis electorals, no han dialogat més entre si tot i seguir trajectòries paral·leles.³⁹⁰ Els dos autors, estrets col·laboradors de Charles Tilly, han partit del treball conjunt amb aquest autor sobre les dinàmiques de les conteses polítiques (*Dinamics of Contention*) i han assenyalat la necessitat d'anar una mica més enllà del que feien en aquest projecte i ampliar les fronteres per posar en relació els moviments socials amb les polítiques electorals de partit.³⁹¹ D'aquesta manera, McAdam i Tarrow proposen un conjunt articulat de vincles entre moviments socials i les conteses electorals. Són sis els mecanismes que, segons ambdós, vinculen els actors dels moviments socials a l'acció dels polítics en les campanyes electorals:

- ✦ Els moviments socials introdueixen noves formes d'acció col·lectiva que influeixen en les campanyes electorals.
- ✦ Els moviments participen en coalicions electorals o, en casos extrems, es converteixen, aquests mateixos, en partits.
- ✦ Els moviments socials s'impliquen en mobilitzacions electorals proactives.
- ✦ Els moviments contribueixen a la polarització interna dels partits polítics.
- ✦ Els canvis en els règims electorals tenen un impacte a llarg termini sobre la mobilització i la desmobilització.³⁹²

Està clar que McAdam i Tarrow pensen, sobretot, en el desenvolupament de la política contemporània als Estats Units d'Amèrica, però creiem que el model, tal com demanen ells mateixos en els seus treballs, es pot adaptar a les relacions històriques entre moviments socials i polítiques electorals a Europa i en altres parts del món. En aquest sentit, el moviment rabassaire, des de la crisi finisecular fins a l'esclat de la Guerra Civil, permet mostrar-nos exemples clars d'alguns d'aquests mecanismes que es produeixen en la vinculació entre moviment social i la política electoral. Concretament, en aquesta part ens centrarem, principalment, en els punts segon i tercer de les propostes de McAdam i Tarrow. D'aquesta manera, en aquest capítol hi abordarem, primer, com el moviment rabassaire es va vincular des de ben aviat al republicanisme federalista i com això va permetre articular, al mateix temps, tant el moviment social com l'alternativa política als partits de la Restauració al Penedès a finals del segle XIX, quan esclatà

389 Cal veure com evolucionarà l'espai postconvergent un cop constituïda la Crida Nacional per la República.

390 McADAM & TARROW (2010) i (2011).

391 TILLY, McADAM & TARROW (2001).

392 McADAM & TARROW (2010): 533.

la crisi de la fil·loxera. Això es posaria de manifest sobretot des de la reinstauració del sufragi universal masculí, a partir de l'any 1890. En segon lloc, analitzarem les relacions del moviment rabassaire amb la política electoral entre 1903 i 1923, centrant-me, principalment, en la relació amb el diputat del districte electoral de Vilafranca del Penedès Josep Zulueta Gomis, que es va mantenir entre les dues dates anteriors com a principal referent electoral dels rabassaires, amb l'objectiu d'explicar tot seguit com la radicalització del moviment rabassaire va influir en la derrota de Zulueta en les darreres eleccions abans de la instauració de la Dictadura de Primo de Rivera. Finalment, insistirem en la relació entre moviment social i política en el moment de l'hegemonia republicana (1931-1936), i prestarem especial atenció als vincles entre moviment rabassaire i el principal partit d'aquell període, Esquerra Republicana de Catalunya, i ens fixarem en com l'extensió del conflicte social agrari va influir en els resultats electorals durant la Segona República.

7.1 Un moviment social amb llarga tradició d'acció política: el Partit Republicà Democràtic Federalista com a primer partit de masses “rabassaire” al Penedès

Durant la segona meitat del segle XIX, el moviment rabassaire va començar a utilitzar els recursos de la política moderna per defensar les seves reclamacions. Va ser així que els rabassaires van vincular-se ben aviat al moviment republicà. Ara sabem que això va ser uns anys abans del que afirmàvem fins ara: s'ha insistit en la importància que Francesc Pi i Margall legislés respecte del contracte de rabassa morta, durant la Primera República (1873). Però, malgrat això, sembla clar que la vinculació amb el republicanisme va ser força anterior a aquesta data. D'aquesta manera, a començaments de la dècada de 1860 es publicava la *Ressenya en defensa de las vinyes a rabassa morta y modo práctic de amillararlas*,³⁹³ que actuava com a preàmbul d'una nova acció col·lectiva dels rabassaires, els quals, a partir de principis de l'any 1862, van començar a nomenar comissionats per anar a Madrid a plantejar les seves reivindicacions davant les autoritats a fi d'evitar que es fixés la durada de les vinyes en cinquanta anys.³⁹⁴ Finalment, van acabar desplaçant-se a la capital del Regne d'Espanya, en representació d'aquests grups de rabassaires, l'advocat Josep Maria Torres i Narcís Costa, de Sant Esteve Sesrovires, que

³⁹³ *Ressenya* (1861).

³⁹⁴ Francesc Valls-Junyent, és qui em va facilitar la informació, que va localitzar als protocols notariais dipositats a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, sobre el nomenament de diversos comissionats en representació de pagesos de Castellbisbal, Gelida i Sant Andreu de la Barca “para que acuden al Gobierno de S. M. a las Cortes del Reino o ante las autoridades que sea menester y en nombre de los otorgantes manifiestan los prejuicios que se les siguen y van a irrogarse con motivo de haberse declarado por los Tribunales de Justicia que quedan finidas las primeras cepas de viña a los cincuenta años de su existencia”. (ACBL, fons notarial, notari José M^a. Molina, Martorell, escriptura 63, 16 de febrer de 1862; 44, 2 de març de 1862, i 54, 9 de març de 1862).

es presentava a si mateix com a “propietario”. Ambdós comissionats tenien l'encàrrec de negociar que no es fes efectiva la legislació abans esmentada, que limitava la durada del contracte de rabassa morta.³⁹⁵

Torres i Costa van aconseguir reunir-se el 22 de maig amb Pascual Madoz, Laureà Figuerola i Francesc Permanyer per tractar el tema que portava la susdita representació dels rabassaires. El que interessa destacar aquí és el fet que la comissió dels rabassaires anava acompanyada de l'“ex-diputado de las Constituyentes don Estanislao Figueras”³⁹⁶. Aquest antic diputat del Partit Demòcrata ja s'havia manifestat en favor de la república com a forma de govern durant el bienni progressista (1854-1855), i esdevindria el primer president de la Primera República Espanyola, l'any 1873. Cal tenir en compte, a més, els vincles de Figueras amb Francesc Pi i Margall, atès que el seu successor en el càrrec de president de la República havia treballat al despatx d'advocats que el mateix Figueras tenia establert a Madrid. És probable, doncs, que els vincles entre els rabassaires en acció i els sectors republicans es forgessin ja durant el bienni progressista (1854-1856) o, fins i tot, abans, no ho sabem. En definitiva, la certitud que tenim és que a l'alçada de 1862 el moviment rabassaire ja confiava en l'ala esquerra i republicana del Partit Demòcrata perquè se li obrissin les portes de Madrid.

Les relacions entre rabassaires i republicans federals es van estrenyer durant la Primera República. Malgrat que tenim constància que, a l'àrea d'influència rabassaire, es van crear diverses seccions d'agricultors a redós de la Primera Internacional, organització que va accentuar el seu antipoliticisme i les crítiques al Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF), la confiança dels rabassaires en aquest partit no sembla que quedés realment afectada. En aquest sentit, no deixa de ser significativa la independència amb què van actuar les societats d'agricultors vinculades a la Unió de Treballadors del Camp respecte de la direcció de la Federació de la Regió Espanyola de l'Associació Internacional dels Treballadors, independència especialment manifesta en casos com els de les seccions de Sant Pau d'Ordal, les Cabanyes, Masquefa, Terrassola i Lavern.³⁹⁷

El fet que sota la presidència de Francesc Pi i Margall s'aprovés la llei de 20 d'agost de 1873, la qual declarava com a redimibles totes les pensions i rendes que afectaven la propietat immoble i que estaven regides sota diferents contractes, entre els quals hi havia el de rabassa morta, té molt a veure amb aquesta solidificació dels vincles entre el moviment rabassaire i el republicanisme federal. Emili Giralte s'encarregava de recordar-nos la reacció que van tenir els propietaris, organitzats a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, davant d'aquesta nova legislació, la qual va ser vista com una greu amenaça al dret de propietat.³⁹⁸ Tot i amb això, la legislació no va tenir recorregut, perquè a causa del cop d'estat del general Pavía, la llei de 20 d'agost va ser derogada el

395 *La Discusión. Diario Democrático*, 13 de maig de 1861.

396 *La España*, 24 de maig de 1861.

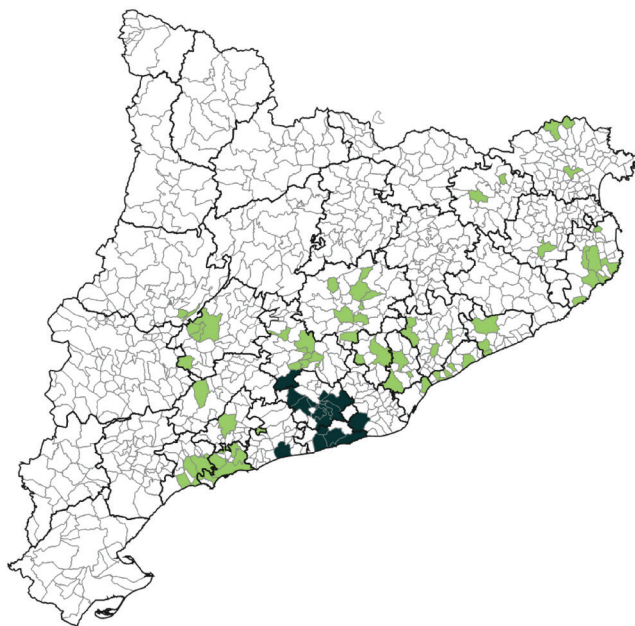
397 ARNABAT (1992): 48-49.

398 GIRALT (1964): 65.

dia 20 de febrer de 1874. Tanmateix, la influència que va tenir tant entre els propietaris com entre els rabassaires podem considerar que s'allargà fins a la proclamació de la Segona República, l'any 1931.

Amb l'establiment del règim de la Restauració i les limitacions al sufragi masculí, el PRDF es va veure reclòs a l'agitació cultural i al debat doctrinari.³⁹⁹ Tot i amb això, a partir de mitjan la dècada de 1880 es produí una revifalla organitzativa del republicanisme federalista manifestat a través de la creació de diversos casinos o centres republicans, entre els quals podem destacar el Casino Rubinenc (1884), el Centre Democràtic Federalista de Vilanova i la Geltrú (1886) o el Casino Democràtic Republicà del Vendrell (1889), tots tres enclavats en comarques de tradició rabassaire.⁴⁰⁰ Aquestes entitats, iniciades com a centres de reunió social i amb voluntat d'aplegar una base al més transversal possible, van contribuir a la reorganització del PRDF. Així doncs, amb l'aprovació de la llei de 26 de juny de 1890, que restablia el sufragi universal masculí, aquest partit va decidir intervenir en el joc electoral, malgrat les dificultats que es plantejaven en un règim que es fonamentava des dels seus inicis en el falsejament del sufragi.

Mapa 13. Comitès i centres del Partit Republicà Democràtic Federal, 1890-1900

Nota: En color més fosc destaquen els municipis de la regió del Penedès. *Font:* DUARTE (1987).

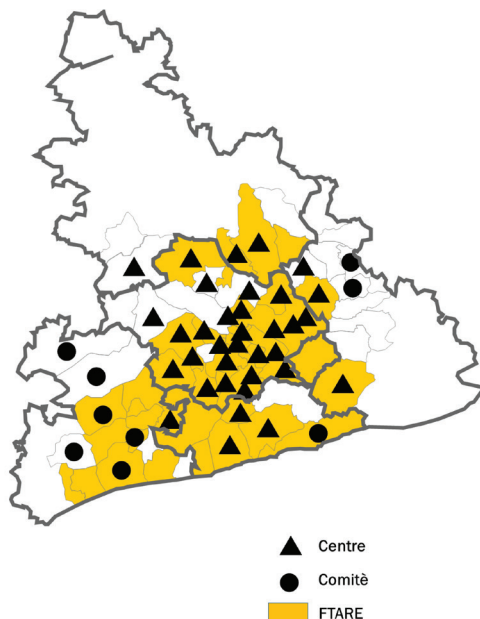
399 Sobre el republicanisme en època de la restauració tenim el treball clàssic de Santiago ALBERTÍ (1972). Per al republicanisme a finals del segle XIX, DUARTE (1987).

400 Sobre el Casino Rubinenc, vegeu BATALLA (1999); la data de creació del Centre Democràtic Federalista de Vilanova i la Geltrú és a DUARTE (1987): 180; la data del Casino Democràtic Republicà del Vendrell procedeix d'ANC, fons 886, PS Barcelona 1285/1 2

En aquest final del segle XIX, el Partit Republicà Democràtic Federal va esdevenir la principal força política de l'ampli espectre d'opcions republicanes que havien sorgit de la seva fragmentació després de 1874.⁴⁰¹ En aquest sentit, el PRDF, més que cap altra organització a l'esquerra del Partit Liberal Fusionista, va constituir el que més s'aproximava a un partit de masses fonamentat en un pacte entre diversos joves periodistes i alguns prohoms locals del republicanisme federal, els quals, en alguns casos, tenien alguna base social de caire popular, obrera o pagesa.⁴⁰²

Tot i que l'extensió territorial del Partit Republicà Democràtic Federal va ser força fragmentària, destaquen algunes zones com l'Empordà, el Baix Camp i el Tarragonès, i sobretot el Penedès, on la implantació del PRDF va ser notable. En el cas que ens ocupa, entre 1891 i 1895, el partit presidit per Pi i Margall va esdevenir una veritable organització de masses que es basava, sobretot, en la capacitat d'organització dels pagesos rabassaires. Aquests, que constituïen la majoria de la població de la regió penedesenca, en aquella conjuntura estaven altament mobilitzats davant la desaparició de les vinyes sota el flagell de la fil·loxera i, en conseqüència, s'enfrontaven a la fi definitiva del contracte de rabassa morta, tal com s'havia entès fins aquells moments.

Mapa 14. L'organització del Partit Republicà Democràtic Federal al Penedès, 1890-1895

Fonts: Vegeu annex 9.

401 DUARTE (2004).

402 DUARTE (2004): 128-138.

A partir del setembre de 1891, l'esforç organitzatiu dels federals al Penedès va ser extraordinari. En aquest període, el primer centre republicà federal del qual tenim constància de la seva creació és el de Sant Cugat Sesgarrigues, que es registrà al Govern Civil el 5 de setembre de 1891.⁴⁰³ També, a la tardor d'aquest any i al districte del Vendrell, Narcís Valdés i Badia i Pau Arans iniciaven una "excursió" de propaganda federal pels pobles de la comarca,⁴⁰⁴ a conseqüència de la qual es crearien alguns comitès durant els mesos posteriors. I, a Vilafranca, es va crear el Centre Republicà Democràtic Federalista, que establiria una secció de propaganda que va aportar la major part d'oradors dels mítings i reunions que se celebrarien en aquells anys (annex 9). Aquesta secció, a més, rebria el suport de *El Panadés Federal*, que va començar a editar-se a partir del 30 de novembre de 1892.

D'aquesta manera, al llarg de la geografia penedesenca es van desenvolupar tota una sèrie d'actes de propaganda per anar estenent l'organització federal al mateix temps que la dels rabassaires. Després del fracàs de les eleccions de l'1 de febrer de 1891, els esforços propagandístics dels federals es van intensificar i, durant tot el 1892 i els primers mesos de 1893, a mesura que s'acostava la data d'unes noves eleccions generals, la campanya propagandística va anar en augment i encara va continuar al llarg de la resta de l'any 1893 i de tot el 1894.

Resseguint la premsa de l'època, sovint es fa difícil distingir entre l'organització política i la social, atès que molts dels dirigents republicans ho van ser també del moviment rabassaire. Així, en la campanya d'agitació duta a terme entre 1892 i 1893 hi intervingueren personatges com Isidre Rius, Isidre Claramunt o Antoni Solsona, tots vinculats al PRDF, però que també ho estaven a les organitzacions rabassaires. I, en els mítings del partit, es parlava de "la rabassa y la parcería, de las desdichadas gestiones del asqueroso caciquismo...", entre d'altres coses. S'insistia en la necessitat d'organització dels pagesos tenint en compte "los beneficios alcanzados por los parceros de la comarca del Panadés y otros, merced a la federación de todos".⁴⁰⁵ I, finalment, davant les qüestions que tenien plantejades els rabassaires, la solució radicava en l'establiment de la república federal. D'aquesta manera, en un míting que va aplegar unes 7.000 persones —segons la premsa republicana—, celebrat a Sant Sadurní d'Anoia, el 8 de novembre de 1891, i que es feia en honor del Consell Regional Federalista, Josep Maria Vallès i Ribot exposaria que:

...el programa completo del partido federal, programa cuya realización, dijo, es la única esperanza de solventar los graves conflictos políticos y económicos que hoy se ciernen sobre España y salvar las diferencias sociales que agitan a la vieja Europa. Explicó luego

403 SOLER (1991): 52.

404 *El Demócrata. Semanario Republicano de Avisos, Noticias y Literatura* [el Vendrell], 25 d'octubre de 1891.

405 *El Panadés Federal* [Vilafranca del Penedès], 19 de novembre de 1892.

el origen de lo que hoy se llama rabasa-morta, demostrando que por las evoluciones que ha sufrido, el colono ha quedado sin amparo al cumplir los 50 años de arrendamiento de la viña. Prometió que si la federación era algún día poder, volvería dicho contrato a su primitivo estado garantizando al trabajador o parcerero de la tierra, lo que sino en ley, en justicia era suyo. En un brillantísimo párrafo, pintó los despilfarros de la actual administración pública que dedica cantidades fabulosas a lo menos útil y necesario, desatendiendo a lo más útil cual es la administración de justicia y la enseñanza pública.⁴⁰⁶

En definitiva, el PRDF facilitava als rabassaires organització i contribuïa a la difusió de les seves reivindicacions a través de la premsa federal. A més, era un factor de cohesió i solidaritat entre els pagesos, com en el cas de la Granada quan un veí del poble va sortir a fer un pregó per reunir prou gent per treballar les finques d'un soci del Centre Federal, fet que va provocar un enfrontament entre aquest veí i l'alcalde del municipi, que li va prohibir fer-ho.⁴⁰⁷ O bé, en el cas de Sant Pere de Ribes, en què la junta del Centre Federal feia públic el propòsit d'obrir una subscripció a favor de tres socis seus que estaven processats.⁴⁰⁸ El fet d'estar vinculats al republicanisme federal, fins i tot, facilitava cobertura legal en alguns casos de desnonaments, com en el judici celebrat contra un rabassaire de Llorenç del Penedès, al qual van assistir més de 200 persones, en què el pagès demandat va ser defensat per Odón Martí i Grau, advocat que, al seu torn, era membre del Partit Republicà Democràtic Federalista i havia estat el candidat a les eleccions de diputats a Corts de 1893 pel districte del Vendrell.

A més, l'expansió dels centres federals, aprofitant la cobertura legal, es convertí en un potent factor de sociabilitat en aquesta àrea pagesa. Així, per exemple, el diumenge 20 de novembre de 1892, se celebrava a Moja (Olèrdola) una festa federal per commemorar l'aniversari de la mort del republicà federal Jaume Rovira —que devia ser un històric del moviment al poble—, en la qual van participar uns 400 convidats.⁴⁰⁹ El fet de disposar d'un centre amb locals adequats facilitava i potenciava les relacions socials entre els pagesos rabassaires republicans. Així, el dissabte 3 de novembre de 1894, se celebrava una festa republicana a les Cabanyes, on van intervenir els oradors Lluís Fuster, Jaume Ferrer Cabra i Isidre Rius, i “en el intermedio el coro dirigido por nuestro amigo Jaime Ferrer ejecutó varias partes de su vasto repertorio, distinguiéndose en *La Marsellesa* que... consiguió el aplauso unánime del numeroso público”.⁴¹⁰ O també, algunes vegades s'aprofitava la festa major del municipi per inaugurar el Centre Federal, com en el cas de Puigdàlber.⁴¹¹

406 *El Demócrata* [el Vendrell], 15 de novembre de 1891.

407 *El Panadés Federal* [Vilafranca del Penedès], 3 de desembre de 1892.

408 *El Panadés Federal* [Vilafranca del Penedès], 3 de novembre de 1894.

409 *El Panadés Federal* [Vilafranca del Penedès], 26 de novembre de 1892.

410 *El Panadés Federal* [Vilafranca del Penedès], 10 de novembre de 1894.

411 *El Panadés Federal* [Vilafranca del Penedès], 3 de desembre de 1892.

Els vincles entre moviment rabassaire i PRDF es van solidificar quan la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola va decidir ingressar en bloc al partit federal, en el congrés celebrat a Vilafranca al febrer de 1895.⁴¹² Aquest fet, però, es produïa ja en els inicis del declivi de la mobilització social i política rabassaire, fet que podem atribuir a diversos motius. Alguns d'aquests tenen relació amb la situació crítica de la viticultura en aquells anys. D'una banda, es produïa una forta emigració que, segurament, va laminar la base del suport al moviment rabassaire i al republicanisme federal.⁴¹³ D'altra banda, la pèrdua de control del mercat de treball i la recuperació dels preus del vi, a partir de 1895, afectaria la cohesió de la Federació de Treballadors Agrícoles.⁴¹⁴

D'altres motius tenen a veure amb la conjuntura política que es va viure a les darreries del segle XIX. En aquest sentit, la repressió que s'aguditzava després dels atemptats anarquistes —bombes del Liceu, atemptat del carrer de Canvis Nous— afectà, especialment, les organitzacions pageses i els centres federals. La suspensió de les garanties constitucionals durant gairebé un any, entre el 9 de novembre de 1893 i el 31 de desembre de 1894, ja va afectar el normal desenvolupament de l'activitat, tant de la Federació de Treballadors Agrícoles com del Partit Republicà Democràtic Federal. La segona onada repressiva es va iniciar amb l'atemptat del carrer de Canvis Nous, al pas de la processó de Corpus, el 7 de juny de 1896. A banda de generar una nova suspensió de les garanties constitucionals, la repressió es va abatre sobre els centres i les organitzacions rabassaires i federals. Com ens mostra Josep Colomé, algunes d'aquestes organitzacions ja van rebre l'acció de la justícia ben aviat, a partir del juny de 1896, i la gran majoria dels centres federals i les seccions de treballadors agrícoles de l'Alt Penedès acabarien clausurades i es produirien desenes de detencions de destacats federals, entre els quals Baldomer Lostau, que havia estat candidat dels republicans del districte de Vilafranca, i el dirigent i propagandista federal i rabassaire de les Cabanyes, Joan Saumell.⁴¹⁵

Finalment, hem de tenir en compte la divisió mateixa del Partit Republicà Democràtic Federal com un dels elements que afectaria la mobilització política de la pagesia rabassaire. A començaments de 1896, el PRDF va consumir una escissió entre els partidaris de Pi i els de Vallès i Ribot. D'altra banda, les variacions tàctiques dels federals en el tombant de segle van contribuir al seu afebliment. Juntament amb això,

412 LÓPEZ ESTUDILLO (1989): 24.

413 COLOMÉ I VALLS (2012).

414 LÓPEZ ESTUDILLO (1989): 25.

415 COLOMÉ (2019); LÓPEZ ESTUDILLO (1989): 27.

1) No hi ha anotat cap nombre d'habitants perquè al començament del segle XX aquest poble formava part del municipi de Tortosa. Per tant, s'ha optat per fer la comparació amb municipis de població similar en l'actualitat a Sant Jaume d'Enveja.

l'aparició de nous corrents socialistes i la creació de noves plataformes unitàries del republicanisme, com la Fusió Republicana, afeblirien encara més els federals.⁴¹⁶

7.2. De Josep Zulueta a Lluís Companys: la mobilització política rabassaire al districte de Vilafranca

Malgrat les turbulències dels darrers anys del segle XIX, en un districte fonamentalment rabassaire com el de l'Alt Penedès, l'organització republicana federal encara va esdevenir determinant per a l'elecció de Josep Zulueta com a diputat del districte el 1903.⁴¹⁷ Així, en una al·locució dirigida als republicans de la comarca de Vilafranca del Penedès, s'informava que Zulueta havia estat proclamat pel districte, tot participant en l'embrió d'una nova organització, la Unió Republicana. El comitè comarcal de l'organització republicana cridava a la participació “con el empuje irresistible de la razón, amontonando corazones hasta consolidar el pedestal digno de la República que ha de redimirnos”. I signaven el document Jaume Ferrer Cabra (president del Comitè), Isidre Rius, Josep Cols Artigas, Jaume Armengol —representant Vilafranca del Penedès—, Josep Masachs i Francesc Isach, de la Joventut Republicana; Francesc Torelló i Antoni Carbó, de Sant Sadurní d'Anoia; Josep Sardà i Francesc Bou, de Lavern —al municipi de Subirats—; Josep Sadurní, Pau Masana, Magí Ràfols i Esteve Sabaté, per Subirats; Josep Olivella i Joan Bertran, per les Cabanyes; Ramon Catasús i Damià Mestres, per Sant Cugat Sessarrigues; Antoni Figuerola i Cristòfor Catasús, per la Granada; Josep H., per Santa Fe del Penedès; Pau Ferran, de Puigdàlber, i Josep Ferrer i Magí Calaf, de Vilobí del Penedès. Com veiem, es tracta de la reconstrucció de l'antiga organització federal de la comarca que acabaria integrant-se a la nova Unió Republicana promoguda per Nicolás Salmerón i Alejandro Lerroux.⁴¹⁸

Josep Zulueta va aconseguir mantenir-se com a diputat del districte de Vilafranca durant vint anys, amb un notable suport electoral. En algunes eleccions, pràcticament no va tenir competència: en les del 10 de novembre de 1905, en les del 21 d'abril de 1907 —en què es presentà com a candidat de la Solidaritat Catalana—, en les del 9 d'abril de 1916 i en les del 24 de febrer de 1918 va ser proclamat directament, per l'article 29, tot i integrar-se en la Coalició d'Esquerres que s'havia format a tot Catalunya. En aquelles eleccions en què hi va haver més competència electoral (taula 48), va obtenir de mitjana el 58,8% dels vots.

416 LÓPEZ ESTUDILLO (1989): 26-29; DUARTE (2004): 132-133.

417 Des de 1899, s'havia modificat la composició dels districtes electorals arran de la incorporació dels municipis dels afores de Barcelona a la capital. En aquest sentit, el districte de Vilafranca va perdre bona part dels municipis del Baix Llobregat i de l'Anoia que tenia, els quals van passar a formar part del districte electoral de Sant Feliu.

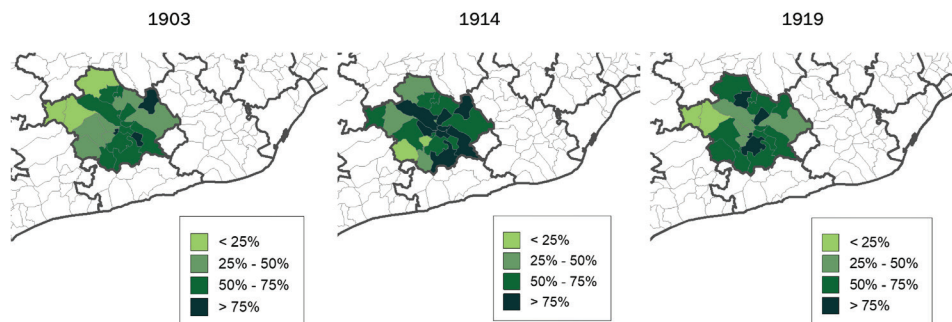
418 *El Diluvio*, 2 d'abril de 1903; *La Publicidad*, 3 de juliol de 1903.

Taula 48. Evolució del vot a Josep Zulueta i Gomis, 1903-1923 (en %)

Municipi	1903	1910	1914	1919	1920	1923	Mitjana
El Pla del Penedès	58,6	100,0	97,1	76,1	67,0	67,7	77,8
Sant Pere de Riudebitlles	51,1	98,5	55,0	63,8	79,0	78,6	71,0
Sant Sadurní d'Anoia	80,0	97,9	80,1	55,7	87,1	9,8	68,4
Avinyonet del Penedès	70,4	79,3	87,2	69,2	69,5	27,9	67,3
Puigdàlber	73,8	88,0	45,2	64,2	62,1	57,4	65,1
Vilafranca del Penedès	64,4	87,2	64,8	75,5	57,3	41,8	65,1
La Granada del Penedès	68,3	96,2	83,5	56,8	37,3	33,0	62,5
Olèrdola	52,6	88,6	100,0	64,6	38,9	28,0	62,1
Torrelavit	37,1	97,5	65,5	60,4	45,6	53,1	59,9
Sant Quintí de Mediona	70,3	95,2	72,5	81,7	27,0	12,0	59,8
Sant Martí Sarroca	43,3	84,3	53,1	55,4	80,5	41,4	59,7
Font-rubí	58,0	98,4	46,1	48,8	62,7	38,5	58,8
Total	53,3	88,1	60,2	58,9	56,7	35,2	58,8
Castellví de la Marca	42,5	91,3	14,0	60,6	97,1	44,9	58,4
Santa Fe del Penedès	60,9	95,0	79,0	51,0	23,7	35,0	57,4
Santa Margarida i els Monjos	57,2	84,8	37,6	53,2	62,7	48,0	57,2
Sant Cugat Sessarrigues	82,5	49,2	52,7	59,5	46,1	46,0	56,0
Les Cabanyes	96,4	30,9	58,5	97,7	16,8	26,2	54,4
Mediona	22,6	73,6	47,4	50,8	47,5	50,0	48,7
Subirats	39,3	85,2	60,5	43,0	43,0	15,2	47,7
Pacs del Penedès	46,1	88,2	23,1	27,1	85,2	1,3	45,2
Vilobí del Penedès	29,9	85,8	49,4	34,8	42,6	16,5	43,2
Pontons	0,0		72,9	8,8	28,8	28,3	27,7
Torrelles de Foix	3,6	86,8	26,5	15,0	26,4	5,2	27,3
Total	53,3	88,1	60,2	58,9	56,7	35,2	58,8

Nota: S'han exclòs aquells comicis en què la participació no va superar el 50% dels vots. Fonts: Elaboració pròpia amb el *Butlletí Oficial de la Província de Barcelona* i BALCELLS, CULLA & MIR (1982).

Mapa 15. Evolució del vot a Josep Zuleta Gomis al districte de Vilafranca del Penedès, 1903-1914-1919

Fonts: Les mateixes que les de la taula 48.

Com podem observar a la taula 48 i al mapa 15, a la major part dels municipis del districte Zulueta hi va obtenir, de mitjana, més del 50% dels vots. El seu èxit provenia d'uns plantejaments polítics moderats que assumien la defensa de la vitivinicultura com a eix central del seu programa i de saber sumar, durant prop de vint anys, el suport tant de rabassaires com de propietaris i de les classes mitjanes de les ciutats de Sant Sadurní d'Anoia i Vilafranca, que s'aplegaren sobretot en el republicanisme catalanista.⁴¹⁹ En realitat, la major part de les seves intervencions al Congrés dels Diputats van tenir a veure més amb les relacions comercials i les lleis que afectaven la viticultura que amb els problemes que els parcers, arrendataris i rabassaires poguessin tenir amb els propietaris (vegeu annex 12). Respecte del conflicte agrari, la posició de Zulueta va ser força moderada. Va apostar per la creació de sindicats agrícoles de caire interclassista per superar les diferències socials —per evitar la lluita de classes, ras i curt— i va proposar l'establiment de jurats mixtos de propietaris i parcers que tinguessin competències exclusives per resoldre els conflictes entre ambdues parts, quan aquestes es plantegessin.

El caràcter moderat i interclassista es manifestava en la majoria dels discursos que va fer durant la seva llarga carrera penedesenca, però, potser, la millor definició de les característiques polítiques de Zulueta sigui un poema que li van recitar un grup de noies joves de Sant Martí Sarroca, en un acte d'homenatge a la seva figura i al diputat provincial d'aleshores, Joan Casanovas. El poema, que no passarà a la història de la literatura, és prou definitori del que representava aquest diputat:

419 Josep Zulueta, tot i ser un dels homes del Partit Reformista de Melquiades Álvarez a Catalunya, continuà declarant-se republicà. Vegeu *Lluitem!... Periòdic Republicà Autonomista* [Vilafranca del Penedès], 15 de febrer de 1913.

Vos que aneu de poble en poble
predicant la *Santa Unió*
de l'humil treballadó
i el capitalista, noble,
obtenint victòria doble
puig pels dos sou aclamat
com Apòstol de *Veritat*
i de *Justícia* serena;
rebeu, senyor, aquesta ofrena,
símbol de pau i amistat.⁴²⁰

Aquest posicionament moderat es va veure qüestionat a mesura que la repressió contra el moviment rabassaire es va accentuar i el moviment social pagès va anar radicalitzant les seves posicions i va acabar creant una organització unitària que ja no estaria sota la seva tutela, sinó vinculat al sector més esquerrà del Partit Republicà Català, dintre el qual s'integraren Lluís Companys i Joan Casanovas. Que la seva hegemonia es trobava qüestionada es va posar de manifest a la sessió del Congrés del 3 de març de 1922, en la qual aprofitava per treure els problemes que hi havia a la comarca del Penedès, on havia ressorgit l'agitació rabassaire. Per a Zulueta, la gravetat de la situació radicava en el fet que "en este asunto se ha mezclado el 'virus' político, en que se quiere hacer arma de este asunto para servir intereses políticos".⁴²¹

A diferència del que havia passat amb el Partit Republicà Democràtic Federalista, Josep Zulueta no va construir una organització política pròpiament dita, sinó que es va basar en els suports locals, especialment en el del Centre Republicà Autonomista de Vilafranca del Penedès i, a partir de 1917, va tenir també el suport del Centre d'Unió Republicana de la mateixa ciutat. Tanmateix, els centres i les associacions rabassaires van ser un dels puntals de la logística amb què va comptar Zulueta a les zones rurals. El suport explícit del moviment rabassaire a aquest diputat es va fer palès, sobretot, durant el període 1919-1923, quan aquest es va reorganitzar al districte. Ja hem vist que la Federació de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès va sorgir dels signants d'un primer manifest electoral de suport a Josep Zulueta, el 1919. Durant aquest any i el següent, Joan Esteve Mañosas va participar activament en els mítings polítics celebrats al districte vilafraquí i organitzats amb el suport de la gent del Centre Republicà Autonomista de Vilafranca —vinculat a l'ala més moderada del Partit Republicà Català. Així, el trobem participant en diversos mítings l'any 1919 i 1920 al costat de Joan Fuster Gálvez, J. Roqueta Roca —ambdós del CRA de Vilafranca—,

420 *Panadés Republicano* [Vilafranca del Penedès], 20 de maig de 1920.

421 *Diario de Sesiones de las Cortes*, núm. 3, sessió celebrada el divendres 3 de març de 1922.

Joan Casanovas Maristany i del mateix Josep Zulueta.⁴²² Però una part del moviment rabassaire, entre els quals el mateix Mañosas, ja es manifestaria contrari a l'actuació de Zulueta, de manera que el 1922 aquest havia de fer front a uns fulls signats per aquell on es deia que "s'hi fan manifestacions capcioses i calumniadores referent a la gestió del senyor Zulueta i del senyor Guanyabens [diputat provincial] per a la lliberació d'uns presos de Castellví de la Marca".⁴²³

Paulatinament, l'hegemonia dins del moviment rabassaire passaria a altres mans. D'aquesta forma, a partir de 1922, el moviment va comptar amb una nova organització que tenia com a principal referent polític Lluís Companys. Malgrat tot, la Unió de Rabassaires va voler mantenir la independència política i va buscar el suport de tots els sectors republicans, inclosos alguns reformistes.⁴²⁴ És en aquest àmbit del republicanisme popular que s'havien mogut molts dels dirigents locals rabassaires, i aquests de seguida van veure clara la necessitat d'intervenir políticament, atès que els objectius de la Unió de Rabassaires s'havien d'aconseguir mitjançant transformacions polítiques. Per aquest motiu, quan Lluís Companys els va demanar un compromís per participar activament a les eleccions de diputats a Corts i a les diputacions provincials que s'havien de celebrar durant el 1923, la resposta va ser positiva. En els comicis que s'havien de celebrar el 29 d'abril de 1923, la UdR va decidir presentar Lluís Companys —l'aspiració del qual era constituir un grup parlamentari rabassaire— com a candidat propi pel districte de Sabadell i donar suport als candidats que es comprometessin a defensar al Congrés dels Diputats unes bases que s'havien aprovat al Congrés del 6 de gener del mateix any.⁴²⁵ En aquest sentit, van aconseguir el suport del liberal Pere Álvarez Gonzalvo, al districte de Sant Feliu de Llobregat; de Joan Ventosa i Roig, al districte de Vilanova i la Geltrú, i de Joan Casanovas, que va decidir presentar-se al de Vilafranca del Penedès, el qual va esdevenir, *de facto*, el segon candidat de la UdR en aquestes eleccions. En canvi, Domènec Palet i Barba, republicà de Terrassa, i Francesc Torras i Villà, liberal albista de Granollers, van decidir no sumar-se a aquest compromís.

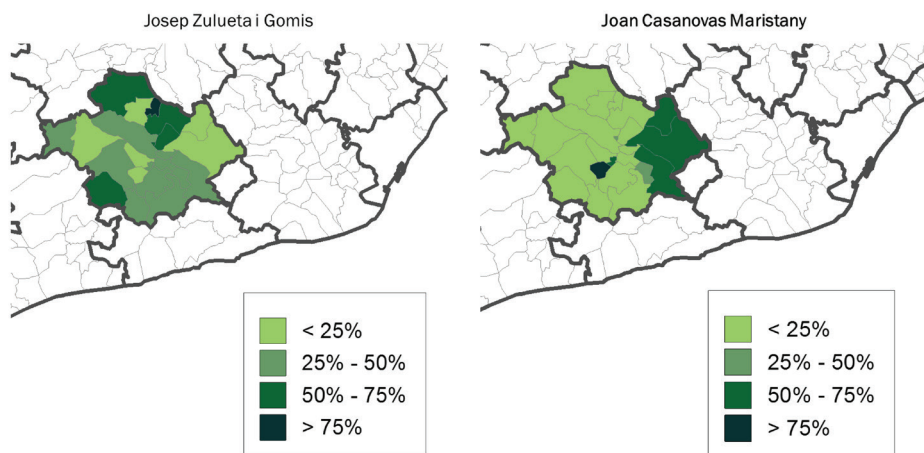
422 *Lluitem!... Periòdic Republicà Autonomista* [Vilafranca del Penedès], 21 de maig de 1919; 11 de desembre de 1920.

423 *Lluitem!... Periòdic Republicà Autonomista* [Vilafranca del Penedès], 5 d'agost de 1922.

424 POMÉS (2000): 465-466.

425 POMÉS (2000): 469-475.

Mapa 16. Resultats de Josep Zulueta i Gomis i de Joan Casanovas Maristany en les eleccions del 29 d'abril de 1923

Font: Elaboració pròpia amb el *Butlletí Oficial de la Província de Barcelona*, 3 de maig de 1923.

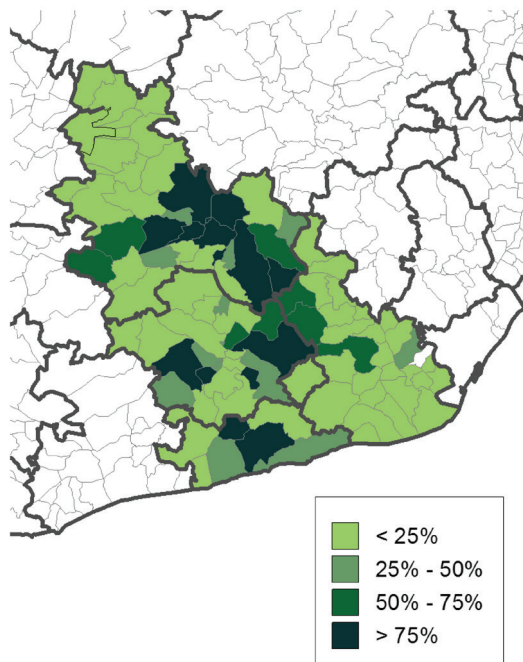
El resultat d'aquesta operació va ser força migrat, atès que només Lluís Companys va aconseguir el seu escó per a Sabadell. Ni al districte de Sant Feliu de Llobregat ni al de Vilanova, els resultats van ser els esperats. Al districte de Vilafranca del Penedès, que és sobre el que hem centrat l'anàlisi en aquest apartat, la divisió dels republicans i dels rabassaires va tenir com a conseqüència la victòria del candidat de la Lliga Regionalista, Enric Ràfols. Com podem observar al mapa 16, Casanovas només es va imposar en cinc municipis: Avinyonet del Penedès, les Cabanyes, Pacs, Sant Sadurní i Subirats, els quals eren, en bona part, el nucli més dinàmic de la Unió de Rabassaires en aquells moments i ho continuarien sent durant la Segona República. Per la seva banda, el candidat reformista va tenir uns resultats més uniformes, però li van faltar els vots d'aquests cinc municipis per obtenir la victòria. Si s'hagués arribat a algun tipus d'acord amb els centres republicans de Vilafranca i amb Josep Zulueta, l'escó hauria tornat a recaure en la seva persona. La derrota de Zulueta no va ser ben païda pels elements polítics que li donaven suport, especialment pels membres del Centre d'Unió Republicana a Vilafranca, molts dels quals havien estat socis del Centre Republicà Federal Radical. En aquells moments, els del Centre d'Unió Republicana acusaven els seus antics companys de traïció.⁴²⁶

El segon intent d'actuació electoral de la Unió de Rabassaires va venir al cap de pocs mesos de les eleccions de diputats a Corts i va tenir lloc el 10 de juny següent. En

⁴²⁶ Vegeu l'article "¡Ante la traición y contra todos!", de Jaume Parera Ràfols aparegut en *Panadés Republicano* [Vilafranca del Penedès], 3 de maig de 1923.

aquest cas, la Unió de de Rabassaires va decidir presentar Francesc Riera, el seu president, al districte d'Igualada-Vilafranca i Fèlix Duran i Cañameras, advocat col·laborador de la Unió, i Josep Ricart, el vicepresident, al de Vilanova-Sant Feliu. El motiu argumentat per Lluís Companys era la necessitat de tenir representats rabassaires també a la Mancomunitat de Catalunya. Tot i que era evident que la Unió sola no tenia prou força per imposar-se, en cap dels dos districtes es va decidir tirar endavant. Al districte d'Igualada-Vilafranca, l'acord era molt difícil, tenint en compte el que havia succeït a les eleccions d'abril. Al districte de Vilanova-Sant Feliu, els bons resultats de Joan Ventosa, malgrat haver perdut, semblava que permetrien una candidatura d'esquerres que inclogués Fèlix Duran. Finalment, l'acord es va trencar, i d'una possible coalició d'esquerres es va acabar passant a una candidatura rabassaire formada per Duran i Ricart.⁴²⁷

Mapa 17. Resultats dels candidats rabassaires en les eleccions provincials del 10 de juny de 1923 als districtes d'Igualada-Vilafranca i de Sant Feliu-Vilanova (en % sobre el cens electoral)

Nota: No disposem del nombre total de persones que van anar a votar per poder calcular percentatges sobre els vots emesos. S'ha optat pel percentatge sobre el cens, tot i no disposar tampoc de la dada. En aquest cas, s'ha estimat a partir del cens total de les eleccions d'abril de 1923 que consta en BALCELLS, CULLA & MIR (1982), i se li ha aplicat el percentatge de població que representa cada municipi sobre el total del districte. En el cas del districte de Sant Feliu-Vilanova, s'ha optat per calcular el percentatge de vots a Josep Ricart sobre el cens. *Fons:* Elaboració pròpia amb *Baluart de Sitges*, 16 de juny de 1923 i *L'Eco d'Igualada*, 16 de juny de 1923.

427 POMÉS (2000): 483-485.

Novament, els resultats van ser un fiasco i cap dels candidats va ser escollit. Les candidatures rabassaires van guanyar allà on tenien organització implantada: Avinyonet, Pacs, Piera, Sant Sadurn d'Anoia, Sant Llorenç d'Hortons, Sant Pere de Ribes, Subirats i Vilanova i la Geltrú. Van fracassar a Gelida, on Ricart va quedar segon, però Duran darrer, i a Martorell, seu central de la Unió de Rabassaires. Significativament, Francesc Riera va obtenir millors resultats al subdistricte d'Igualada que al de Vilafranca. Tanmateix, si s'observa bé el mapa 17, i deixem de banda les divisions administratives, s'intueix clarament una àrea de forta implantació electoral, independentment de si es guanyés o no, que estaria a cavall de les comarques de l'Anoia, l'Alt Penedès i el Baix Llobregat. Aquesta darrera va ser el nucli de la Unió de Rabassaires en aquesta primera etapa i seria un dels centres del conflicte més importants a partir de 1931, amb un nucli dur entre Piera, Masquefa, Sant Sadurn d'Anoia, Sant Llorenç d'Hortons, Gelida i Subirats.

7.3 L'eclosió republicana: la participació política dels rabassaires durant la Segona República

La Dictadura de Primo de Rivera va obrir un parèntesi que, malgrat tot, no va suposar que la Unió de Rabassaires deixés de banda definitivament la via política. A banda dels intents de reformes legislatives que es van reclamar, hem vist com la Unió de Rabassaires va participar en el primer intent d'unió de les forces republicanes, l'Alianza Republicana de 1926. D'altra banda, les seccions locals de la Unió van intentar aprofitar les esclèxes que oferia la Dictadura.⁴²⁸ En termes generals, però, també hem vist com una part important dels sindicats vinculats a la Unió de Rabassaires van patir els problemes generats per la clausura dels seus locals. Les coses canviarien a partir de 1930, quan va caure el general Primo de Rivera i va venir el període que coneixem com a "Dictablanda". Fou en aquests moments que sorgiren diverses iniciatives de confluència del republicanisme, que a Catalunya quallarien en dues noves organitzacions: el Partit Catalanista Republicà —més conegut com a Acció Catalana Republicana— i Esquerra Republicana de Catalunya. Seria en aquest darrer partit on la major part dels rabassaires, individualment o col·lectiva, van acabar ingressant.

Com ha assenyalat Pomés, durant el 1930 els col·laboradors i assessors de la Unió —Companys, Aragai i Ventós— van fer un canvi de discurs avantposant la proclamació de la República a les solucions de la qüestió agrària catalana. Només un canvi de règim podria portar la llibertat per poder assolir els objectius a què aspiraven els rabassaires. La manera de fer-ho era trencar amb les organitzacions polítiques republicanes tradicionals i anar a la creació d'una nova organització política. I, en aquest procés,

⁴²⁸ POMÉS (2000): 487-502.

els dirigents procedents de la Unió de Rabassaires van jugar un paper fonamental, molt especialment Lluís Companys. Si bé és cert que l'anomenat Grup de *L'Opinió* va oferir la seva publicació com a plataforma unitària del republicanisme d'esquerres,⁴²⁹ també ho és que el prestigi de la figura de Companys, convertit en president de la comissió organitzadora de la Conferència d'Esquerres Catalanes, va arrossegar força centres de comarques, molts dels quals aplegaven al seu si rabassaires i pagesos, com El Progreso de Martorell, l'Ateneu Sallentí de la Unió Republicana, el Centre Democràtic Federalista de Vilanova, el Círcol Federal de Sabadell, el Centre Republicà Federal de Sant Cugat del Vallès i, fins i tot, s'hi van afegir algunes entitats republicanes de caràcter agrari de fora de l'àrea tradicional de la rabassa, com el Foment Agrícola Republicà d'Alcarràs i el Foment Agrícola Republicà de Castellldans.⁴³⁰ D'aquestes adhesions, potser la més important era la d'El Progreso de Martorell,⁴³¹ seu de la Unió de Rabassaires en aquells moments, que seria representada a la Conferència d'Esquerres Catalanes pel secretari general de la UdR, Amadeu Aragai. En una entrevista apareguda en *El Diluvio* poc abans de la Conferència, tot i defensar la independència de la Unió de Rabassaires, Aragai deixava ben clara quines havien de ser les simpaties dels seus afiliats. Així, a la pregunta sobre si la Unió participaria en aquesta reunió, la resposta va ser:

—No; la Unión de Rabassaires no es exclusivamente de agricultores republicanos, sino simplemente de agricultores. Esto aparte, como se trata de una clase de trabajadores que aspira a manumitirse de la opresión de un régimen de propiedad injusto, sabe en cuáles partidos se agrupan sus enemigos naturales y cuales partidos posibilitan su redención; por ello tiene declarado que se siente incorporada a la corriente izquierdista de la política, aunque sin particular disciplina respecto los partidos. Que Companys sea uno de los iniciadores de esta conferencia de izquierdas ya dice suficiente respecto a la simpatía con que la Unió la ha de ver.⁴³²

Aragai, juntament amb Companys i Ernest Ventós, acabaria formant part de la candidatura que Esquerra Republicana va presentar a Barcelona i que va guanyar, de manera contundent, les eleccions a la capital. ERC es va beneficiar del fet de recollir bona part del republicanisme històric i afegir-hi l'independentisme representat per la figura de prestigi indiscutible de Francesc Macià. Aquesta victòria va ser el fet cabdal que ajudaria a consolidar el partit arreu del país. Si bé les eleccions del 12 d'abril les

429 Respecte del paper d'aquest grup, es pot consultar CULLA (1977).

430 POMÉS (2000): 501-502 i *Democràcia. Periòdic Republicà Federal* [Vilanova i la Geltrú], 29 de novembre de 1930. Podem reconstruir una relació completa de les entitats assistents o adherides a la Conferència d'Esquerres Catalanes a partir de *El Diluvio*, del 13 al 19 de març de 1931; *Las Noticias*, del 12 al 19 de març de 1931; *L'Opinió*, diversos números 1930-1931; *La Publicitat*, 24 de març de 1931, i *Diari de Vic*, del 16 al 26 de març de 1931

431 Aquesta entitat patiria tensions internes durant els anys trenta, i ERC i el Partit Republicà Radical es disputarien el control de l'entitat, que va deixar d'estar adherida formalment al partit. *La Humanitat*, 12 de gener de 1933 i 23 de febrer de 1936, *El Diluvio*, 4 de gener de 1936 i 29 de gener de 1936.

432 *El Diluvio*, 13 de març de 1931.

van guanyar els republicans, a escala territorial l'hegemonia d'Esquerra Republicana encara no era tan clara.⁴³³ Però la victòria a la capital del país va donar força al partit de Macià i Companys davant la lluita que mantenien amb el Partit Català Republicà —que no va obtenir cap representant al consistori barceloní. A més, la victòria clara de les forces republicanes a Barcelona i a Catalunya donà legitimitat a Companys i a Macià per proclamar, primer un i després l'altre, la República i la República catalana.

7.3.1 La implantació territorial d'Esquerra Republicana de Catalunya

Dins la Unió, però, hi van coexistir diversos sectors polítics, fet que s'evidencià quan el 1933 el vendrellenc Pau Padró, militant del Bloc Obrer i Camperol, va entrar al Consell Central de la Unió de Rabassaires, i quan la presidència va recaure en Josep Calvet, d'Argentona, el qual passaria a militar en el PSUC a partir de 1936.⁴³⁴ Però encara el 1936 els vincles entre ERC i el moviment rabassaire eren molt estrets. Tal com indicava el responsable de Llorenç del Penedès quan va respondre l'enquesta que la Joventut Federal de Tarragona va enviar a les entitats de la província, a la política local "...i també la majoria de votants són de Esquerra ara també ja nuclis del B.O.C. i de la U.S.C. però són petits nuclis. Els grups que ja o nuclis es mouen democràticament; mereix atenció en Sicart però mai de cap de grup. Els rabassaires són a la vegada de Esquerra".⁴³⁵ Aquest partit, per tant, va aplegar al seu si bona part dels rabassaires, especialment al Penedès, i, sovint, partit i sindicat actuaven coordinadament, de tal manera que podem parlar d'una reedició del que havia passat amb el Partit Republicà Democràtic Federalista uns quaranta anys abans. Al capdavant, la majoria de les entitats locals d'Esquerra Republicana reivindicaven la figura de Francesc Pi i Margall.

Esquerra Republicana es va convertir ràpidament en una confluència de diversos tipus de corrents i entitats.⁴³⁶ No només va absorbir bona part de les diverses tendències del republicanisme polític, sinó que va acabar aglutinant al seu si bona part de la tradició associativa popular de l'àmbit del lleure o del sindicalisme i el cooperativisme agraris. És prou conegut que molts dels centres preexistents desenvolupaven, al mateix temps, activitats culturals paral·lelament a la seva activitat política, com és el cas, per exemple, del Casino de Rubí o del Centre Obrer Instructiu de la Unió Republicana de Cervera, per esmentar-ne només dos exemples.⁴³⁷ Però, a més, Esquerra Republicana va integrar un bon nombre d'entitats que, tot i el seu matís republicà i d'esquerres, te-

433 SOLER (2016b).

434 Sobre la figura de Calvet, vegeu COLOMER (1996).

435 ANC, fons 886, PS Barcelona 818.

436 Sobre la història d'Esquerra Republicana, es poden consultar els treballs d'IVERN (1988) i (1989), i de SALLÉS (198&).

437 Sobre aquestes dues entitats es poden consultar els treballs de GUAL (2000) i BATALLA (1999).

nien com a finalitat principal el lleure. Aquest és el cas, per exemple, de La Vicentina de Sant Vicenç dels Horts i el Foment Recreatiu dels Hostalets de Pierola, al qual ja ens hem referit abans; a més d'algunes entitats corals, com La Glòria Sentmenatena o la ja esmentada Societat Coral Artesans, de Gelida, també s'adheriren directament al partit. Com hem dit, són nombroses les entitats relacionades amb el món del cooperativisme agrari que van decidir participar en la política dels anys trenta a través d'ERC, la major part de les quals havien estat fundades al llarg de les primeres dècades del segle xx. Aquest és el cas, per exemple, de la Cooperativa Obrera de Santa Coloma de Queralt, que s'hi integraria el 1933, del Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors del Pla del Penedès, també esmentat anteriorment, o el Sindicat Agrícola i Caixa Rural d'Alfarràs (creat el 1929), entre d'altres.

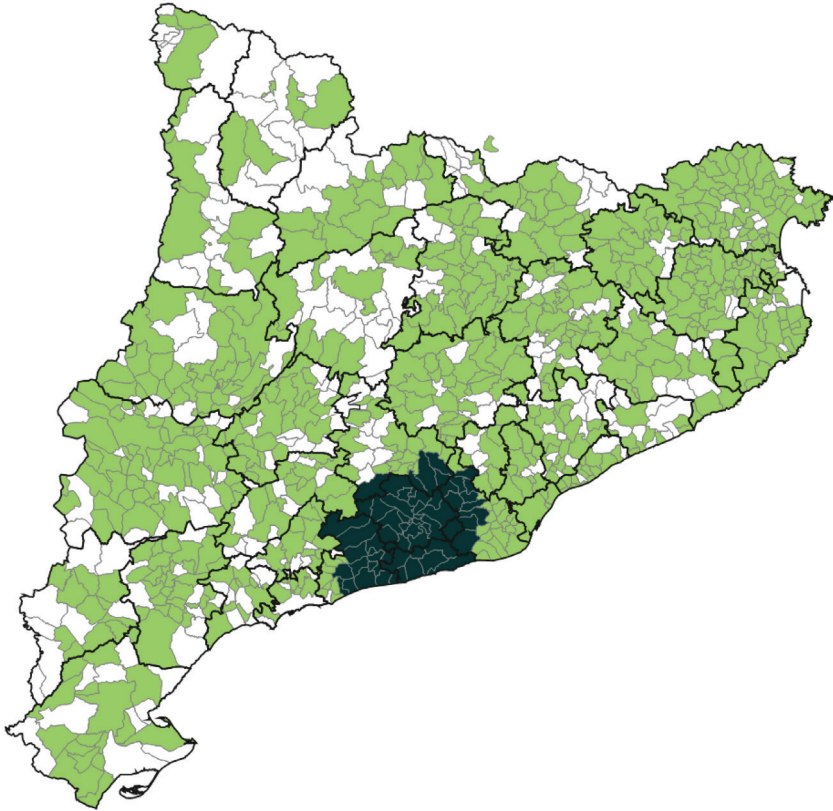
L'expansió del partit va ser extraordinària. Des del mes d'agost de 1931 s'havien iniciat els treballs d'estructuració de la seva organització territorial, i d'aquesta forma van aparèixer les primeres federacions comarcals. En *L'Opinió*, reconvertida en diari, es van publicar diverses relacions d'aquestes comarcals, i en la del 28 d'octubre d'aquest any es feia un repàs de l'assemblea preparatòria del I Congrés Nacional ordinari que s'havia de celebrar properament. Entre els diversos acords, es va decidir el nombre de vots que correspondria a cada organització comarcal, a raó d'un vot per cada 25 militants i un per cada comitè comarcal. En total, es van repartir entre les diverses comarcals 1.386 vots, cosa que en conseqüència representaria una xifra d'uns 34.650 afiliats. Es tractava d'una xifra de mínims, atès que les comarcals del Maresme i de la Ribera d'Ebre encara no tenien assignats els vots que els corresponien. Finalment, la celebració del I Congrés Nacional ordinari es va ajornar fins als dies 12 i 13 de febrer de 1932. En aquestes dates, Esquerra afirmava disposar de prop de 600 entitats i uns 45.000 afiliats.⁴³⁸ Al cap d'uns mesos, els dies 1 i 2 d'octubre de 1932, Esquerra Republicana va celebrar un congrés extraordinari. Segons la premsa afí a ERC, en l'esmentat congrés hi van participar uns 640 delegats que representaven més de 100.000 militants.⁴³⁹ Mig any després tenia lloc el II Congrés Nacional ordinari —24-25 de juny de 1933—, al qual van assistir, segons el diari *L'Opinió*, 450 entitats de les 630 que tenia adherides en aquell moment el partit. Les entitats que s'hi van acreditar sumaven, segons aquest periòdic, uns 45.000 afiliats. Finalment, el III Congrés Nacional ordinari havia de celebrar-se al maig de 1936 però, per motius diversos, es va ajornar fins als dies 18 i 19 de juliol. Per raons òbvies, el Congrés va haver de suspendre les seves sessions al mateix moment d'iniciar-se. En aquells dies, *La Humanitat* afirmava que al Congrés hi serien representades unes 700 entitats. Ramon Alquézar atribueix la xifra d'uns 70.000 afiliats en aquelles dates, mitjançant unes entrevistes que va fer a Heribert Barrera i Joan Casanellas.⁴⁴⁰

438 MOLAS (1972a): 82; IVERN (1988): 213.

439 *L'Opinió*, 1 d'octubre de 1932; *Foment. Diari Portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya a les Comarques Tarragonines* [Reus], 2 d'octubre de 1932.

440 *La Humanitat*, 18 de juliol de 1936; ALQUÉZAR (2000): 68.

Mapa 18. Entitats d'Esquerra Republicana el 1933-1934

Nota: En color més fosc destaquen les entitats de la regió del Penedès. *Fonts:* Per al 1933 disposem d'una relació d'entitats publicada en *La Humanitat* del 24 de juny 1933, que també s'ha completat amb dades procedents de l'Arxiu Nacional de Catalunya, del fons que tot seguit esmentarem. Per a l'any 1934, hem usat dos fonts diferents. En primer lloc, hi ha l'enquesta que el partit va enviar a les entitats al maig de 1934 i que es troba a l'Arxiu Nacional de Catalunya. És la documentació procedent de Salamanca, l'original de la qual ara ja es troba a l'Arxiu de la Fundació Josep Irla. En concret, hem consultat les referències Fons ANC1-886 / Llei 21/2005 de restitució a la Generalitat de Catalunya, PS Barcelona 824 i 1441. S'ha completat la relació amb un rastreig de les llistes que es van presentar amb el nom d'Esquerra Republicana a les eleccions municipals de 1934 amb SOLER (2015) i <<https://sites.google.com/site/municipals1934/>>.

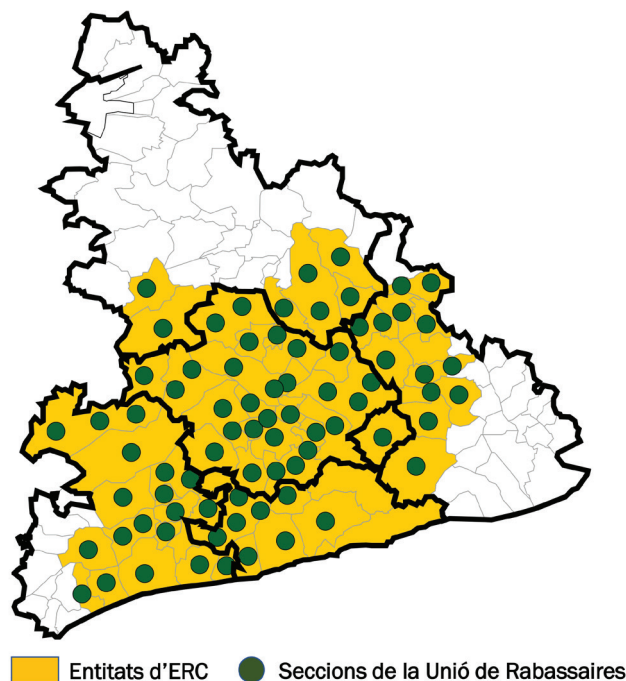
Tant com el nombre d'afiliats, ens sembla interessant destacar la implantació territorial d'Esquerra Republicana. El que es desprèn del mapa 18 és que aquesta va ser molt notable arreu del territori català. El anys 1933-1934, període del qual recollim tant les dades de les entitats al II Congrés Nacional com de les candidatures presentades a les eleccions municipals del 14 de gener de 1934, ens indiquen una presència molt estesa d'ERC, que arribaria a la totalitat de les comarques i que cobriria, aproximadament, un 78% dels municipis que tenia en aquells moments Catalunya.

Tanmateix, la implantació va ser desigual en funció de les comarques. El gruix de les entitats i dels afiliats al partit provenia de la ciutat de Barcelona i de les comarques de la circumscripció electoral de la seva província. En aquest sentit, ERC tenia una forta implantació a la Catalunya industrial i *rabassaire*: a les ciutats del Barcelonès (Badalona, l'Hospitalet de Llobregat, Sant Adrià de Besòs, Santa Coloma de Gramenet...), al Baix Llobregat, al Vallès Occidental, a l'Alt Penedès, al Garraf, al Bages i a bona part de l'Anoia. Més enllà d'aquest epicentre, cal destacar la forta implantació a la regió de Girona —especialment, a l'Alt i al Baix Empordà— i en algunes comarques de la circumscripció de Tarragona —Alt i Baix Camp, Baix Penedès, Priorat i una part del Tarragonès— i de la regió de Lleida —les Garrigues, la Noguera i el Segrià. En canvi, hi ha algunes regions on ERC va tenir clarament dificultats per implantar-s'hi, com són sobretot les zones de la muntanya lleidatana —la Cerdanya, els dos Pallars i el Solsonès— i en bona part de les Terres de l'Ebre —Baix Ebre i Montsià, principalment. En conjunt, podem dir que Esquerra Republicana de Catalunya era un partit d'àmplia implantació territorial, amb una potent xarxa de centres, casals o ateneus, amb una forta militància que s'estenia a través de pràcticament tot el territori català.

7.3.2 L'expansió d'Esquerra Republicana al Penedès

Al Penedès, Esquerra Republicana de Catalunya es va organitzar a escala regional amb celeritat. El partit va créixer ràpidament entre el març i l'octubre de 1931 i sembla que va avançar en paral·lel a la reconstitució i creació de noves seccions de la Unió de Rabassaires (mapa 19). Un cop passades les eleccions a Corts constituents del 28 de juny i el referèndum de l'Estatut del 2 d'agost d'aquell any, s'imposava aplegar les entitats comarcals d'Esquerra per dotar-les d'organització. Això va portar a dur a terme una intensa campanya d'actes i mítings durant l'agost i el setembre de 1931. L'extensió de la consciència de pertànyer a una mateixa comarca va fer que, de manera "natural", s'adoptés l'àmbit del Penedès —les comarques de l'Alt i el Baix Penedès i del Garraf— com a primera estructura de la Federació Comarcal.

Mapa 19. Entitats d'Esquerra Republicana de Catalunya i seccions de la Unió de Rabassaires al Penedès, 1933-1934

Fonts: Per a ERC, hem emprat les mateixes que les del mapa 18 i per a la Unió de Rabassaires, les del mapa 12.

En un breu espai de temps, Esquerra Republicana de Catalunya s'havia estès per tot el territori. Algunes de les entitats que hi ingressaren tenien una llarga tradició. Entre aquestes, n'hi havia algunes que tenien un clar origen polític. Tal és el cas del Centre Democràtic Federalista de Vilanova i la Geltrú, que es va fundar el 1886. Es tracta, doncs, de l'entitat més antiga del Penedès que s'adherí a ERC i, a més, era la que agrupava més socis. Entre aquestes associacions de caràcter polític també podem esmentar el Centre Republicà Nacionalista del Vendrell, hereu del Casino Republicà Democràtic, que s'havia creat el 1889 i s'havia reconvertit el 1907 en Centre Republicà Autonomista.

Juntament amb aquestes entitats clarament polítiques, tal com s'ha dit, hi hagué tot un seguit d'associacions de caràcter social que també es van vincular al partit. Aquest seria el cas, per exemple, de la ja esmentada Societat Coral Artesans de Gelida, fundada el 1897. De la mateixa manera, a ERC hi trobem la Societat Coral La Margaridoia, de Santa Margarida i els Monjos, fundada el 1902, i els sindicats agrícoles i cooperatius de Sant Joan de Mediona (1914) i del Pla del Penedès (1904). Segurament, també entraria en aquesta categoria la Cooperativa Obrera de la Bleda,

entitat que sembla que va abandonar el partit a partir de 1932. A aquestes entitats hi hem d'afegir algunes altres que farien palès el seu caire agrari, com la Unió de Treballadors del Camp de Santa Maria de Miralles, la Unió de Rabassaires de la Llacuna o l'Agrupació de Rabassaires Penya Catalanista d'Esquerra Republicana de Santa Oliva. Però, al costat d'aquestes entitats amb tradició, sorgiren tot un conjunt de centres de nova creació els quals duien específicament el nom de Centre, Agrupació o Joventut d'Esquerra Republicana: l'Arboç, Avinyonet, Banyeres, Cubelles, Cunit, la Granada, Moja, Pontons, Sant Cugat Sescarrigues, Sant Jaume dels Domenys, Sant Martí Sarroca, Sant Pere de Ribes, Sant Pere de Riudebitlles, Sant Sadurní d'Anoia, Santa Fe del Penedès, la Ràpita, Torrelavit, Torrelles i les Llombardes, Vilafranca del Penedès i Bellver, a Vilobí (vegeu annex 13).

Taula 49. Nombre d'entitats i d'afiliats a Esquerra Republicana de Catalunya a la regió del Penedès, 1931-1936

	Nombre d'entitats				
	1931	1932	1933	1934	1936
Federació Comarcal del Penedès					
Alt Penedès	15	18	21	25	14
Garraf	4	4	4	8	5
Federació Comarcal del Baix Penedès					
Baix Penedès	9	8	13	13	12
Tarragonès	1	1	1	1	1
Altres comarcals					
Alt Camp				1	
Anoia	2	5	6	7	6
Baix Llobregat	5	6	6	7	5
Total	36	42	51	62	43

	Nombre d'afiliats				
	1931	1932	1933	1934	1936
Federació Comarcal del Penedès					
Alt Penedès	s/d	s/d	1.590	1.263	1.545
Garraf	s/d	s/d	373	913	803
Federació Comarcal del Baix Penedès					
Baix Penedès	s/d	s/d	772	457	1.087
Tarragonès			34	52	244

	Nombre d'afiliats				
	1931	1932	1933	1934	1936
Altres federacions					
Alt Camp	s/d	s/d		s/d	
Anoia	s/d	s/d	158	80	270
Baix Llobregat	s/d	s/d	608	293	549
Total	s/d	s/d	3.535	3.058	4.498

* Inclouen només els municipis corresponents a la regió del Penedès. *Fonts*: annex 13.

7.3.3 Un exemple de la implicació política dels rabassaires: el Centre d'Esquerra de Sant Cugat Sesgarrigues, 1931-1934

Una d'aquestes entitats en què s'implicaren políticament els rabassaires republicans va ser el Centre d'Esquerra Republicana de Sant Cugat Sesgarrigues. Gràcies a la documentació que es conserva a l'Arxiu Municipal i a la que trobem a l'Arxiu del Govern Civil de Barcelona hem pogut reconstruir els vincles entre els homes del Centre i la Unió de Rabassaires. A les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, es van presentar dues candidatures republicanes a Sant Cugat Sesgarrigues, una de més moderada, encapçalada per Carles Ollé Guilera, i l'altra de més radical, encapçalada per Agustí Rigual Montserrat, la qual s'integraria a Esquerra Republicana de Catalunya posteriorment.⁴⁴¹ Va guanyar la candidatura republicana moderada. Això no obstant, l'Ajuntament en ple mostrava la seva adhesió a la naixent República Catalana en un escrit adreçat al president Macià:

L'Ajuntament i el poble d'aquest municipi de San Cugat Sesguerrigues, trametem la nostre adhesió al Govern provisional de Catalunya, constituït per plebiscit popular i declarem que amb disciplina democràtica, complirem les ordres donades i tramesas per ell o per les Autoritats per ell nomenades, i el sostindrem amb la nostre confiança i amb les col·laboracions que calguessin, per tal que pugui establir lliurement i amb tota cordialitat, d'acord amb els altres pobles d'Espanya les bases de la Confederació Republicana que per delegació de tots, aplegarà els ideals comuns de la gran fraternitat ibèrica i regirà els afers d'interès general.

I per a què aixís consti hon hi haigi lloc i sigui convenient signan el present document els regidors d'aquest Ajuntament, a Sant Cugat Sesguerrigues a divuit Abril mil noucents trenta i un. [segueixen les signatures de Carles Ollé, Salvador Quintana, Agustí Esteve, Josep Guixé, Miquel Tetas, Agustí Rigual i Joan Gustems].⁴⁴²

⁴⁴¹ ARNABAT i d'altres (2008).

⁴⁴² ANC, fons ANC1-818, president Macià (documentació institucional), *Correspondència rebuda per Francesc Macià*, Ajuntament de Sant Cugat Sesgarrigues i Puigdàlber, ANC-818-T-2153.

El 4 de maig de 1931, pocs dies després de la proclamació de la República, Josep Miret Vendrell, Joan Galimany Xaus, Amadeu Parellada Campamà i Joan Boada Ollé presentaven els estatus del Centre d'Esquerra Republicana de Sant Cugat Sesgarrigues al Govern Civil de Barcelona.⁴⁴³ Un parell de setmanes després, el 23 de maig, se celebrava la junta general de tots els socis en què s'escollia la primera directiva. Es va aprofitar la reunió per fer un recompte del nombre de socis i inspeccionar i instal·lar-se al seu local del carrer del Pont, número 7. A més d'això, es va prendre l'acord de "començar una activa campanya en pro dels ideals de l'entidad y vetllar per la salut de la República".⁴⁴⁴

El Centre d'Esquerra Republicana de seguida va aplegar un bon nombre d'hommes de Sant Cugat Sesgarrigues —no hi ha constància de cap dona. Al *Llibre registre de socis, 1931-1934* que es conserva a l'Arxiu Municipal del poble, hi ha registrats 82 persones que haurien ingressat al Centre el 10 de maig de 1931. Entre 1931 i 1934 hi va haver més baixes que altes. D'aquesta manera, en l'enquesta que la secretaria general d'ERC va enviar a les seves entitats, declaraven tenir 61 socis. Tot plegat vol dir que entre un 8% i un 11% de la població de Sant Cugat hauria format part del CER entre 1931 i 1934.

Sant Cugat Sesgarrigues era un poble eminentment agrícola i això es feia evident en la composició del Centre d'Esquerra Republicana, ja que la major part dels seus membres eren pagesos: 75 dels 82 comptabilitzats ho eren. En general, es tractava de pagesos que treballaven la terra com a parcers o rabassaires. Dels 75 pagesos només tres tenien petites parcel·les en propietat (Josep Esteve Forn 1,47 ha; Francesc Farré Clos, 0,25 ha, i Josep Travé Marrugat, 2,02 ha). En general, i segons una relació de les superfícies que explotaven els pagesos de Sant Cugat, els membres d'Esquerra Republicana que hi apareixen portaven unes explotacions que, de mitjana, feien 3,88 jornals de terra, que equivalien a 1,32 hectàrees.⁴⁴⁵ Estem parlant, per tant, de pagesos més aviat de rendes baixes. Les cèdules personals que pagaven aquests socis del Centre d'Esquerra també ens indiquen que els seus membres formaven part de les classes populars, tot i que amb matisos. Dels socis del Centre, 44 pagaven cèdules de la tarifa 3a classe 11a; per tant, sense disposar de les rendes més modestes, es trobaven en la frontera que separaria la classe mitjana de les classes més baixes. A aquests cal afegir-hi els 21 que pagaven quotes inferiors a aquesta tarifa 11a. A més, molts d'aquests declaraven ells o els seus fills ser jornalers. La resta dels membres del Centre que no eren pagesos o bé eren treballadors (dos paletes i un boter que treballava a la Cooperativa de Boters de Vilafranca) o menestrals (un cisteller, un ferrer, un flequer i un perruquer).

443 Arxiu de la Delegació del Govern a Catalunya de Barcelona (ADGC), fons associacions, expedient 14 791.

444 Arxiu Municipal de Sant Cugat Sesgarrigues (AMSCS), fons Societat Centre d'Esquerra Republicana, *Llibre d'actes, 1931-1934*, p. 1.

445 AMSCS, fons Ajuntament de Sant Cugat Sesgarrigues, *Refundició de l'amillament. Riquesa rústica, 1926 i Relació i declaracions de superfícies d'explotació i altres dades d'interès, 1928*.

Taula 51. Professió dels socis del Centre d'Esquerra Republicana de Sant Cugat Sesgarrigues, 1931-1934

Professió	Nombre
Pagès	75
Paleta	2
Boter	1
Cisteller	1
Ferrer	1
Flequer	1
Perruquer	1
Total	82

Fons: AMSCS, fons Societat Centre d'Esquerra Republicana, *Llibre registre de socis, 1931-1934* i fons Ajuntament de Sant Cugat Sesgarrigues, *Padrons dels individus subjectes a l'impost de cèdules personals, 1928-1941* i *Padró municipal d'habitants, 1936*.

La seva composició social comportà que el Centre d'Esquerra Republicana tingués una relació molt estreta amb el moviment rabassaire. A Sant Cugat Sesgarrigues, la Societat de Rabassaires —adherida a la UdR— es va crear gairebé al mateix temps que el Centre d'Esquerra Republicana —van presentar els estatuts el 5 de maig de 1931—, i els seus membres hi col·laboraren activament. Així doncs, la primera junta directiva de la Societat de Rabassaires quedava constituïda el 8 d'agost de 1931 per Joan Galimany Xaus (president), Josep Boada Totosaus (vicepresident), Joan Boada Rovira (secretari), Joan Barnés Aguilera (comptador), Pere Miret Vendrell (tresorer), Francesc Miret Castellví (vocal) i Francesc Ventura Boada (vocal). Ho he creuat amb el *Llibre registre dels socis del CER* de Sant Cugat Sesgarrigues, i el resultat és que, de tots aquests, només Josep Boada Totosaus no era membre del CER de Sant Cugat Sesgarrigues. A més, tots els presidents de la Societat de Rabassaires van ser també membres del Centre d'Esquerra Republicana: Joan Urgell Sadurní (1932), Josep Miret Aguilera (1933), Antoni Esteve Boada (1934), Josep Fabré Ferret (1935), Josep Rigual Boada (1936) i Francesc Miret Castellví (1938).⁴⁴⁶ Una altra mostra d'aquesta estreta vinculació entre el moviment rabassaire i el Centre d'Esquerra Republicana de Sant Cugat Sesgarrigues es pot observar quan veiem que molts dels socis del Sindicat Agrícola Cooperatiu es van afiliar en massa a aquest partit, de manera que els seus membres controlaven el Centre d'Esquerra Republicana de Sant Cugat: 52 dels 82 socis que tenim registrats al Centre eren, al mateix temps, membres del Sindicat Agrícola Cooperatiu, abans de l'esclat de la Guerra Civil.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ Els presidents s'han obtingut de Ramon ARNABAT I MATA (2008), *Recull d'històries de Sant Cugat Sesgarrigues*, p. 17-18.

⁴⁴⁷ Sobre el Sindicat Agrícola Cooperatiu i la relació de socis, podeu veure SANCHO (2007).

Des del punt de vista electoral, cal recordar que Esquerra Republicana va ser el partit hegemònic a Catalunya entre 1931 i 1936. També ho va ser al Penedès. Tanmateix, a Sant Cugat Sesgarrigues, Esquerra Republicana tenia menys força electoral que a la resta de la comarca de l'Alt Penedès i, a poc a poc, va anar perdent suport electoral. De fet, tal com hem dit, els homes que després formarien el Centre d'Esquerra Republicana ja havien obtingut una representació minoritària a les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, i dels set regidors que componien el consistori només Agustí Rigual Montserrat i Joan Gustems Albareda en formarien part. Els excel·lents resultats obtinguts per ERC a les eleccions de diputats a Corts constituents del 28 de juny de 1931 s'expliquen per l'eufòria republicana del moment. Les eleccions de diputats a Corts de 1933 marquen un moment crític pel partit, moment en què a Sant Cugat Sesgarrigues el percentatge de vot se situà per sota del 50%. Tanmateix, el moment de menor suport electoral a ERC al municipi es va produir a les eleccions locals de 1934, en les quals la candidatura del Centre d'Esquerra Republicana va obtenir 173 dels 419 vots emesos (el Grup d'Electors Republicans Independents va guanyar amb 245 vots i hi va haver 1 vot en blanc). La candidatura del Centre estava formada per Josep Travé Forn, Joan Urgell Sadurní —president de la Unió de Rabassaires de Sant Cugat el 1932—, Joan Galimany Xaus —president de la UdR el 1931—, Antoni Martí Llucà, Joan Sardà Montané i Josep Fabré Farret —president de la UdR el 1935. Per efecte de la Llei municipal de Catalunya, que determinava el règim electoral, només Josep Travé i Joan Urgell van ser escollits regidors.

7.3.4 Mobilització pagesa i eleccions entre 1931 i 1936

Amb l'arribada de la Segona República, l'estructuració de la Unió de Rabassaires i d'Esquerra Republicana —i altres organitzacions—, amb estrets vincles entre si a escala local, va facilitar la participació activa dels pagesos en la política. Un moment clau van ser els diversos processos electorals que es van produir durant aquell període. Deixant de banda les eleccions complementàries de 1931 i les de compromissaris per escollir el president de la República de 1936, quatre van ser els comicis de caràcter general que es van celebrar a Catalunya: tres de diputats a Corts —les del 28 de juny de 1931, les del 19 de novembre de 1933 i les del 16 de febrer de 1936— i unes per escollir el Parlament de Catalunya —el 20 de novembre de 1932. A més, hi hem d'afegir les eleccions municipals que es van celebrar exclusivament a Catalunya regides per la Llei municipal, el 14 de gener de 1934. La importància de la participació electoral dels pagesos en un sentit concret va ser assenyalada pels dirigents rabassaires vinculats a ERC des d'un primer moment. D'aquesta forma s'expressava Amadeu Aragai en el primer número de *La Terra*, que va aparèixer després de la proclamació de la República:

La confiança que el poble otorgà als republicans per mitjà del gran plebiscit obrà sobre el nostre esperit i sobre l'esperit de la gent del règim putrefacte. A nosaltres ens enardí, a ells els va anonadar. Calia aprofitar el moment psicològic.

Tingeu-ho present, amics, quan el poble està ostensiblement per una cosa, poc treball costa als directors responsables de les masses, obrar amb èxit. Vol dir que per la feina que hi ha afer ens cal vostre ajut. Ho hem dit i repetit mil vegades. La República no és més que el mitjà l'instrument pel qual la ciutadania pot obrar lliurement dintre la legalitat que ella mateixa es dóna. No us poseu a dormir damunt dels llorers. Ara no us cal tindre por d'opinar, de pensar, d'expressar-vos i d'actuar. Justícia i llibertat. Penseu però que serà la justícia que vosaltres ajudareu a fer i la llibertat que ajudareu a consolidar.

El futur parlament compost de representants del poble ha de resoldre tots els nostres plets socials, ordenar jurídicament les relacions entre els ciutadans i entre l'home i la terra. Si portéssiu al parlament els enemics dels que treballen, no us seria lícit culpar la república de que la lliberació de la terra restés per a fer.⁴⁴⁸

448 *La Terra*, 25 d'abril de 1931.

Taula 51. Resultats electorals d'ERC a Catalunya, 1931-1936

Circumscripció	1931	1932	1933	1936
Barcelona ciutat	61,1	41,8	36,4	62,7
Barcelona província	76,6	55,4	48,4	61,0
Alt Penedès	87,9	67,9	60,2	61,0
Anoia	74,9	53,4	45,8	53,2
Bages	76,3	57,9	52,9	57,2
Baix Llobregat	81,9	62,1	50,5	61,2
Barcelonès	79,2	49,6	45,0	63,4
Berguedà	76,6	60,1	48,1	52,3
Garraf	84,3	58,2	53,3	62,8
Maresme	70,7	46,0	37,6	51,6
Osona	61,2	51,0	42,5	48,4
Vallès Occidental	80,0	57,5	51,6	62,9
Vallès Oriental	71,6	59,9	41,5	48,5
Tarragona	72,4	36,2	34,6	57,2
Alt Camp	80,2	51,8	50,8	59,6
Baix Camp	57,7	40,8	32,0	59,0
Baix Penedès	85,4	60,4	53,1	65,1
Conca de Barberà	60,2	50,0	50,7	52,3
Montsià	75,9	23,8	28,2	56,1
Priorat	64,4	44,0	40,9	51,6
Ribera	79,6	32,8	36,8	55,2
Tarragonès	68,2	29,7	33,8	58,9
Terra Alta	75,2	47,1	31,4	41,8
Baix Ebre	83,7	11,8	16,8	62,4
Girona	77,2	52,0	52,8	57,6
Lleida	89,3	54,1	47,2	54,0
Catalunya	76,3	47,9	43,9	58,5

Fonts: Per a les eleccions hem consultat Vilanova (1986), excepte en la circumscripció de Barcelona província el 1933. Com que el treball de Mercè Vilanova no aportava dades municipals per a aquesta circumscripció, hem consultat la premsa de Barcelona i diverses publicacions locals. En concret, s'ha consultat *El Diluvio*, *La Humanitat*, *L'Opinió*, *La Vanguardia* i *La Veu de Catalunya* en l'edició del 22 de novembre de 1933. També s'han consultat les publicacions locals següents en edicions posteriors a les eleccions: *Acció* (Badalona), *La Gralla* (Granollers), *Diari d'Igualada*, *El Dia de Manresa*, *El Pla de Bages*, *El Dia*, *Diari de Terrassa* i *Diari de Vic*.

Precisament, les campanyes electorals van esdevenir un bon moment per a la mobilització pagesa. La política de l'època es caracteritza per un recurs sistemàtic als mítings, actes, conferències i similars. Per aquest motiu, les campanyes electorals van ser un bon moment per ampliar el recurs a aquest tipus de repertori i per mobilitzar militants i simpatitzants, amb l'objectiu d'exposar els objectius polítics i de reforçar els vincles d'unitat i nombre. Des d'un primer moment, es va plantejar el problema de la rabassa morta des de les candidatures que va organitzar Esquerra Republicana de Catalunya. D'aquesta forma, se'n va parlar en un míting celebrat al local de la Joventut d'Esquerra Republicana de Cervelló, en el qual van participar Carles Farsac, Deogràcies Civit, Roc Boronat, el doctor Vilanova i el diputat a la Generalitat provisional, Joan Lluís Pujol i Font. Va treure el tema el doctor Vilanova, que va dissertar dels problemes agraris "entre ells el de la rabassa morta, i promet que E.R. els portarà a una solució per ésser d'interès vital per Catalunya". Amadeu Aragai i Francesc Riera van participar en un míting a Gelida i la Unió de Rabassaires va organitzar mítings amb un clar contingut electoral, en suport a la candidatura d'Esquerra Republicana a Cervelló, la Palma de Cervelló i Vallirana.⁴⁴⁹ El Bloc Obrer i Camperol, per la seva banda, proposava la nacionalització de la terra en un míting celebrat a Barcelona.⁴⁵⁰

Els resultats van ser immillorables per a les candidatures formades per Esquerra Republicana, la qual va obtenir 28 diputats i va guanyar a totes les circumscripcions.⁴⁵¹ A les circumscripcions de Barcelona província i les de Tarragona és on ens interessa centrar la nostra atenció. Si ens fixem en els percentatges calculats per Mercè Vilanova, observem que a les comarques amb més implantació del moviment rabassaire de la circumscripció de Barcelona província va ser on la candidatura d'Esquerra Republicana va obtenir millors resultats, amb més del 80% dels vots: Alt Penedès, Garraf, Baix Llobregat i Vallès Occidental. A la circumscripció de Tarragona, on ERC era la part minoritària d'una candidatura hegemnitzada pel Partit Republicà Radical Socialista de Marcel·lí Domingo, els millors resultats els va obtenir al Baix Penedès, al Baix Ebre i a l'Alt Camp.

En les eleccions del Parlament de Catalunya, també va sortir ben aviat la qüestió agrària plantejada pel moviment rabassaire. Un dels trets de sortida de la campanya electoral va ser l'aplec que la comarcal d'Esquerra Republicana de Catalunya del Baix Penedès va organitzar al local de la Cooperativa de Llorenç del Penedès. En aquest acte hi van intervenir com a oradors Josep Sicart, de Llorenç, que havia estat president de la Unió de Rabassaires del Baix Penedès; l'advocat i membre de la Diputació de la Generalitat Josep Lluís Pujol i Font; el manresà Francesc Farreras i Duran; Elies Romeu de

449 *L'Opinió*, 6 de juny de 1931, 20 de juny de 1931 i 28 de juny de 1931.

450 *L'Opinió*, 16 de juny de 1931.

451 Sobre els processos electorals durant la Segona República, vegeu VILANOVA (1986). Les circumscripcions catalanes eren Barcelona ciutat, Barcelona província, Girona, Lleida i Tarragona.

Llorenç; el candidat tarragoní per la USC Carles Gerhard; l'advocat i candidat d'ERC de Montblanc Josep Andreu i Abelló; el vallenc també candidat a les mateixes eleccions Manuel Galés, i, com a plats forts del míting, hi intervingueren l'escriptor i polític Ventura Gassol, conseller de Cultura, i Francesc Macià. A l'aplec hi van assistir les delegacions d'Esquerra Republicana de Catalunya de l'Arboç, Banyeres, Sant Jaume dels Domenys, Santes Creus, Masllorenc, la Bisbal del Penedès, el Vendrell, Santa Oliva, Roda de Barà, Bonastre i Calafell. A més, hi participaren representants de la Unió de Rabassaires de totes aquestes poblacions i també delegacions dels ajuntaments de l'Arboç, Santes Creus, Masllorenc, la Bisbal, Roda i Calafell. Per aquest motiu, una part important dels discursos van adreçar-se a la pagesia. Ventura Gassol recordava que "el meu pare era un pagès com vosaltres mateixos" i afirmava que "tinc confiança plena en el seny dels nostres pagesos, que crec que la nostra candidatura sortirà triomfant". Va ser Macià qui va plantejar la qüestió rabassaire dient que "tenim plena consciència del plet que vosaltres teniu plantejat. No dubteu, que serà resolt amb esperit d'equitat i donant a cadascú allò que li correspongui. Resoldrem el problema dels rabassaires i realitzarem el nostre programa i els nostres ideals a la fi".⁴⁵² Cal recordar, també, que la manifestació de rabassaires a Tarragona que s'ha esmentat abans es va produir a les portes de la campanya electoral. La qüestió rabassaire va sortir en altres actes de la província de Tarragona: a Mora, a Jesús i Maria, la Cava, Amposta, Santa Bàrbara i a Tortosa.

Aquetes eleccions significaren un cert retorn a la normalitat i Esquerra Republicana no va arribar a un percentatge tan alt com a les anteriors, però va obtenir la victòria en totes les circumscripcions, i 56 diputats dels 85 que estaven en joc. A la circumscripció de Barcelona província, els millors resultats els va obtenir el partit encapçalat per Macià a l'Alt Penedès, amb un 67,9% dels vots —sempre seguint les dades de Mercè Vilanova—, seguida pel Baix Llobregat —62,1%— i pel Berguedà, 60,1%. A Tarragona, ERC va patir la competència de la Coalició d'Esquerres formada pel Partit Catalanista Republicà —Acció Catalana Republicana— i pel Partit Republicà Radical Socialista. Va ser al Baix Penedès on Esquerra Republicana va obtenir millors resultats, amb el 60,4%, i li seguien de lluny l'Alt Camp —51,8%— i la Conca de Barberà —50,0%.

Les eleccions de diputats a Corts del 19 de novembre de 1933 es van celebrar en un context complicat per Esquerra Republicana. El 1933 es convertiria en un any de crisi per a les forces progressistes en el govern, tant a Espanya com a Catalunya. El 23 d'abril s'havien celebrat unes eleccions municipals parcials en diversos municipis d'Espanya, la major part dels quals pertanyien a regions de predomini tradicional de la dreta. Els resultats d'aquestes eleccions van ser interpretats com un canvi de signe

⁴⁵² *La Humanitat*, 4 de novembre de 1932.

de l'orientació del vot i van esperar les forces més reaccionàries, al mateix temps que els partits al govern entraven en crisi, la qual va acabar d'esclatar amb les eleccions per a vocals del Tribunal de Garanties Constitucionals, del 3 de setembre de 1933. Davant la impossibilitat de continuar, Manuel Azaña dimití com a cap del govern el 8 de setembre i es convocaren eleccions per al 19 de novembre següent.

Gairebé de manera paral·lela, es va covar una crisi dins del partit al govern de la Generalitat. Des de començaments d'any, els diputats provinents del grup de *L'Opinió* —Joan Lluhí i Vallescà, Joan Casanelles, Pere Comas i Antoni Xirau—, als quals s'afegí Josep Tarradellas, es mostraren crítics amb l'actuació del partit en diversos aspectes, sobretot referents a la gestió de Barcelona i a la manera de governar de Francesc Macià, que delegà les seves funcions en un conseller primer, i van mostrar cada vegada més una posició hostil cap a Estat Català, que consideraven que, amb les Joventuts d'Esquerra Republicana Estat Català, mantenien un partit dins del partit. La crisi es va resoldre amb l'expulsió dels cinc diputats esmentats quan van publicar en *L'Opinió* del 21 de setembre de 1933 un llarg manifest titulat "Als militants i al Comitè Executiu Central d'Esquerra R. de C." La decisió es va prendre en la reunió del directori d'ERC celebrada el 27 de setembre i es va convocar un congrés extraordinari del partit per al 7 d'octubre perquè aquesta decisió fos ratificada.

Enmig d'aquesta crisi, encara en va esclatar una altra relacionada amb la qüestió rabassaire. El mateix setembre, el conseller d'Agricultura, Pere Mies, va publicar una circular dirigida a les autoritats governatives i judicials, en la qual recordava que la Llei del 26 de juny tenia com a objecte la resolució dels conflictes plantejats entre el 14 d'abril de 1931 i el 21 d'abril de 1933, i que l'incompliment dels pactes contractuals podia considerar-se un delictes, encara que això es fes amb el pretext de la mateixa llei.⁴⁵³ La reacció dels rabassaires no es va fer esperar, atès que consideraven que amb aquesta circular es desautoritzaven les comissions arbitrals de districte, que s'estaven creant en aplicació de l'esmentada llei —la "lleï petita". Les pressions rabassaires van provocar una reunió del consell de la Generalitat i la publicació d'una nota aclaridora del conseller Mies, en la qual explicitava que, en cas de conflicte, s'havia d'acudir a les comissions arbitrals per exigir el compliment exacte de la llei. Al mateix temps, el Comitè Central de la Unió de Rabassaires publicava una nota en la qual expressava que la circular del 25 de setembre representava una vulneració de la Llei de conflictes del camp, aprovada pel Parlament, i que a partir d'aquell moment només comptarien amb les seves pròpies forces i mitjans per defensar les conquestes aconseguides i per ampliar-les. Coincidint amb això, Amadeu Aragai va presentar la seva dimissió com a diputat i regidor de l'Ajuntament de Barcelona.⁴⁵⁴

⁴⁵³ *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 26 de setembre de 1933.

⁴⁵⁴ *La Humanitat*, 1 d'octubre de 1933.

Macià, que era un gat vell de la política i que no podia afegir una nova crisi al partit, va reaccionar ràpidament i la nota aclaridora va agafar rang oficial en forma d'una circular publicada en el *Butlletí Oficial de la Generalitat*, el 3 d'octubre de 1933. El mateix Macià va desplaçar-se al Penedès el diumenge 1 d'octubre, amb motiu de la inauguració de les escoles Carles Pi i Sunyer —conseller primer— al nucli de Bellver, a Vilobí del Penedès. La visita va aixecar una gran interès de centenars de rabassaires que es van desplaçar fins allà. Un cop inaugurades les escoles, la comitiva es va desplaçar al Centre d'Esquerra de Bellver, on onejaven les banderes catalana, republicana i de la Unió de Rabassaires, i allà l'esperaven, entre d'altres, el diputat vilafranquí al Parlament de Catalunya, Salvador Armendares, l'alcalde i el jutge municipal de Vilafranca i alcaldes i regidors de Castellví de la Marca, de Mediona, de Vilobí, del Pla del Penedès, de Sant Martí Sarroca, de Torrelles de Foix, representacions dels ajuntaments de Puig-dàlber, de Sant Cugat Sesgarrigues, de Sant Quintí de Mediona, de Font-rubí i dels Monjos, representacions de centres d'Esquerra i d'entitats rabassaires de la comarca.

Després d'un dinar, es va celebrar un acte polític. En iniciar el president de la Generalitat la seva intervenció, es va produir un silenci, i el president va abordar el tema explicant que s'havia produït una mala interpretació de la primera circular de Pere Mies, que el 29 de setembre es va reunir amb una comissió de rabassaires que li van fer arribar la nota que després es va publicar i la carta de dimissió d'Aragai. Segons Macià, la comissió va quedar satisfeta amb les explicacions donades i amb la promesa de la nota aclaridora del conseller, i acusava de forma soterrada Aragai d'haver actuat per compte propi, sense tenir en compte els seus companys, tot i que considerava que, potser, no se l'havia informat de la reunió. Francesc Macià va recordar que s'estava a punt d'entrar a debatre la Llei de contractes de conreu i va indicar que, en el moment polític que es vivia, no era hora de personalismes i que no es podien produir divisions que podrien provocar el triomf de les dretes. Ho expressava dient que "en uns moments caurien totes aquestes llibertats aconseguides amb tants d'esforços, ja que ells no han buscat mai altre àrbitre que la força pública, i no podrien ser atesos, com ara, en els vostres conflictes, pel Govern de la Generalitat".⁴⁵⁵ No cal dir que Macià, que no era un gran orador però sabia tocar la fibra de la gent, va arrencar els aplaudiments del públic assistent. El 5 d'octubre Macià reformava, un cop més, el seu govern i nomenava com a conseller d'Agricultura el vilanoví Joan Ventosa i Roig, més favorable a la causa rabassaire que Mies.⁴⁵⁶ Al cap d'un mes, la Unió de Rabassaires va decidir donar suport a la candidatura d'Esquerra Republicana i aportar-hi dos dels seus membres, Josep Calvet i Amadeu Aragai.⁴⁵⁷

455 *La Humanitat*, 3 d'octubre de 1933.

456 *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 5 d'octubre de 1933.

457 *La Humanitat*, 1 de novembre de 1933.

La campanya d'Esquerra Republicana va apel·lar als sentiments i a la possibilitat de tornar a la situació anterior al 14 d'abril. La qüestió agrària va tenir una presència destacada. La portada de *La Humanitat* del 7 de novembre obria amb una crida titulada "¡¡Camperol, tu votaràs el front republicà-socialista!!" i comminava els pagesos a recordar quina era la situació anterior i quina la posterior a la República. En els actes d'Esquerra sovintejaren els dirigents rabassaires, com en el que es va celebrar a Roda de Barà, en el qual va intervenir Josep Sicart, president de la Unió de Rabassaires del districte del Vendrell. L'acte va acabar amb visques a ERC i a la UDR.⁴⁵⁸ També podem destacar l'acte que es va celebrar a Olesa de Montserrat, amb la intervenció de Pere Guilera, rabassaire que "amb un eloqüentíssim discurs, posa de manifest la tasca feta per E.R. d C. a favor de la pagesia catalana".⁴⁵⁹ Finalment, la Unió de Rabassaires publicaria una crida als rabassaires, arrendataris, parcers i masovers a fi que acudissin a les urnes a votar la candidatura d'Esquerra Republicana de Catalunya i la Unió Socialista de Catalunya.⁴⁶⁰

Els resultats electorals van significar una derrota de la candidatura d'Esquerra, però amb matisos importants. La pèrdua més punyent va ser la de la circumscripció de Barcelona ciutat causada, al meu entendre, per la divisió de les forces republicanes. El Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, format pel Grup de *L'Opinió*, va arribar a un pacte amb Acció Catalana Republicana, i això va restar vots a la candidatura d'ERC-USC. Cal tenir en compte, a més, la campanya abstencionista promoguda pels elements de la CNT-FAI, que va ser parcialment reeixida. Esquerra també va perdre a Lleida i a Tarragona. En canvi, va guanyar a les circumscripcions de Barcelona província i Girona. En aquesta primera, Mercè Vilanova no va poder localitzar les actes electorals, però, si observem les relacions de resultats que van aparèixer en *L'Opinió*, *La Humanitat* i *La Veu de Catalunya* del 21 de novembre del 1933, podem arribar a la conclusió que novament va ser l'Alt Penedès la comarca amb una proporció major de vots a ERC, seguida del Garraf, del Bages i el Vallès Occidental. A la província de Tarragona, tot i perdre, la candidatura formada per ERC va quedar en segon lloc, i va obtenir representació parlamentària. Aquí, segons els percentatges calculats per Vilanova, el Baix Penedès continuava sent el principal viver de vot esquerrà —53,1%—, seguida de l'Alt Camp i la Conca de Barberà.

Les darreres eleccions de caràcter general que tindrem en compte en aquest apartat són les que es van celebrar el 16 de febrer de 1936, les quals van estar marcades pels fets d'octubre de 1934. De fet, els objectius principals del Front d'Esquerres de Catalunya van ser l'amnistia per als presos polítics i la restitució de les institucions

458 *La Humanitat*, 11 de novembre de 1933.

459 *La Humanitat*, 16 de novembre de 1932.

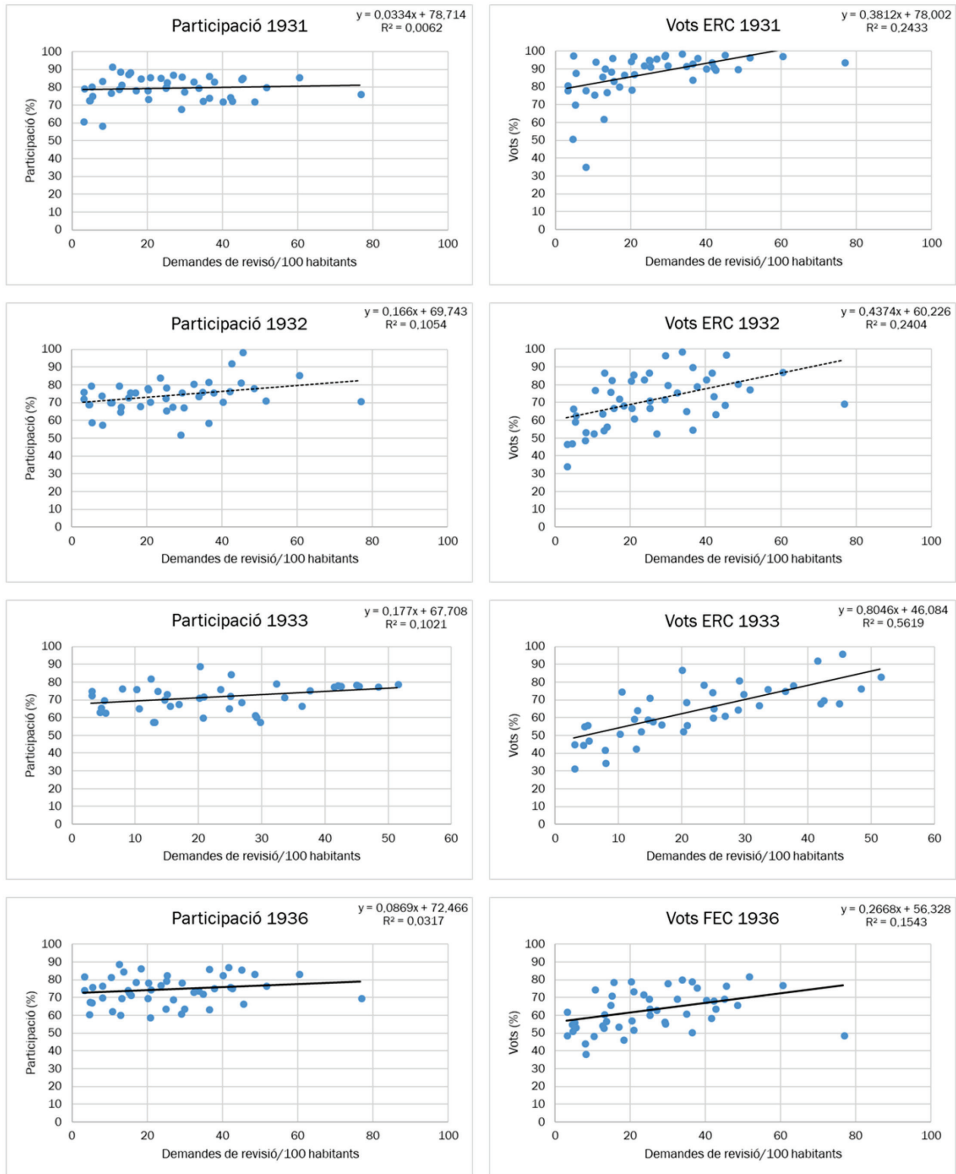
460 *La Humanitat*, 17 de novembre de 1932.

catalanes, tant de la Generalitat com dels ajuntaments que havien estat destituïts. Això implicava també el restabliment total de les lleis que havien estat votades pel Parlament i, molt especialment, de la Llei de contractes de conreu.⁴⁶¹ Ara bé, les coses havien canviat força d'ençà el 1934 i, en aquesta ocasió, la Unió de Rabassaires, a través de la seva Secció Social, va participar directament en el Front d'Esquerres de Catalunya com si fos una organització política més i va incloure Josep Calvet Mora i Pau Padró Canyelles, aquest darrer del Vendrell, a la candidatura de les esquerres.

El Front d'Esquerres va guanyar amb claredat a Catalunya, amb un 58% dels vots i 41 diputats enfront dels 42% i els 13 diputats de les dretes. El sistema majoritari implica aquestes desproporcions. Per primer cop en tot el període republicà, l'Alt Penedès no va ser la comarca amb una proporció més gran de vots en una candidatura en la qual participés Esquerra Republicana. Allà on es va votar més, en termes relatius, va ser el Barcelonès, fet que ens indica que la mobilització pels presos va tenir un impacte força gran en l'electorat obrer. Al Barcelonès li seguien el Vallès Occidental i el Garraf. A la província de Tarragona, en canvi, el Baix Penedès, amb un percentatge de vot del 65,1% a favor del Front d'Esquerres, continuà sent el nucli principal del vot favorable a les candidatures en què participà ERC. El Baix Penedès anava seguit del Baix Ebre i l'Alt Camp.

461 *La Terra*, 1 de febrer de 1936.

Gràfic 16. Relació entre conflicte i vot a Esquerra Republicana de Catalunya en les eleccions generals entre 1931 i 1936

Fonts: Per a les demandes, vegeu annex 7 i per als resultats electorals consulteu VILANOVA (1986).

Com s'ha vist fins aquí, les comarques on es va desenvolupar amb més intensitat el conflicte a les províncies de Barcelona i de Tarragona van ser les principals caladores de vots per a Esquerra Republicana. Fins a quin punt el conflicte desenvolupat als anys trenta va afectar la participació i va influir en el vot a Esquerra Republicana? Per intentar respondre a aquestes preguntes s'ha considerat el nombre de demandes de revisió per cada 100 habitants i s'ha posat en relació amb el percentatge de participació i de vot a Esquerra Republicana en els municipis de la regió del Penedès.

El primer que podem observar és que el conflicte pràcticament no va tenir cap implicació en la participació. El pendent de la tendència en les quatre eleccions és pràcticament imperceptible, tot i que és positiu. En consonància amb això, els R^2 que apareixen són molt baixos, de manera que podem dir clarament que el fet que existís o no conflicte en un municipi era irrellevant a l'hora de decidir votar, o no. En canvi, si observem la relació entre el conflicte i el vot a Esquerra Republicana, apareix com a clarament positiva i els pendents són més intensos que en el cas de l'abstenció, tot i que els R^2 siguin també relativament baixos. Podem afirmar, doncs, que al Penedès, aquells municipis on més es van mobilitzar els pagesos van tendir a votar amb major proporció les candidatures d'Esquerra Republicana. S'hi donarien, però, dinàmiques diferents. Així, sembla clar que en les eleccions del 28 de juny de 1931 i, molt més clarament, en les del 16 de febrer de 1936, hi hauria pesat més altres factors a l'hora de decidir-se a votar la candidatura del Front d'Esquerres. L'efecte del 14 d'abril, encara proper en les primeres, i la voluntat d'alliberar els presos o, fins i tot, un cert desencant després del 6 d'octubre poden explicar els pendents menys pronunciats dels gràfics. Certament, en les eleccions del 20 de novembre de 1932 sembla que també hi hauria jugat altres factors a l'hora d'anar a votar, però les expectatives de la possibilitat d'una legislació favorable als rabassaires, des del govern de la Generalitat, es poden veure quan observem el pendent més pronunciat que en les eleccions de l'any anterior. El cas més clar de relació entre el conflicte i el vot a Esquerra Republicana són les eleccions del 19 de novembre de 1933. Sembla evident que els rabassaires van considerar seriosament què podia passar en cas de victòria de les dretes, cosa que s'expressa en un pendent més pronunciat i un R^2 de 0,5619.

7.3.5 La importància de les dinàmiques locals: l'exemple de les eleccions municipals del 14 de gener de 1934

Potser l'exemple més clar de mobilització proactiva en un procés electoral i el que més ens ajuda a entendre la dinàmica local de les comunitats rabassaires siguin les eleccions d'àmbit municipal. A Catalunya se'n van celebrar unes el 14 de gener de 1934 com a resultat de les competències que s'atribuïen a l'Estatut de Catalunya i després d'aprovar-se la Llei municipal de Catalunya. Aquestes eleccions es van celebrar en un context

complicat. Com acabem de veure, la Lliga havia guanyat les eleccions del 19 de novembre de 1933, la qual cosa l'esperonà a intentar forçar un canvi de govern. Una victòria en les municipals de Barcelona podia contribuir a pressionar per tal que s'avancesin les eleccions al Parlament de Catalunya. D'altra banda, Esquerra Republicana encara estava intentant resoldre la seva crisi interna. El resultat electoral de novembre no hi contribuí, però va ser aleshores que Lluís Companys va decidir agafar les regnes del grup parlamentari d'ERC a Catalunya. Des d'aquell moment, Companys va intentar refer les relacions amb les altres forces republicanes a fi d'aconseguir presentar una candidatura unitària a la ciutat de Barcelona, com així va ser.⁴⁶² En aquest context, el grup parlamentari d'Esquerra va forçar la discussió d'un nou dictamen del projecte de Llei de contractes de Conreu, que no era el de la ponència que l'havia redactat fins aquell moment, cosa que ja va generar tensió al Parlament en el moment d'iniciar-se el seu debat.⁴⁶³

D'aquesta forma, es van celebrar les eleccions municipals del 14 de gener de 1934, els resultats de les quals van ser favorables a les esquerres. A Barcelona, la Coalició d'Esquerres Catalanes va guanyar amb claredat, i a la majoria de grans ciutats també. Al Penedès, tret de casos com els de Sitges o el Vendrell, la victòria de les candidatures d'Esquerra Republicana, de les coalicions en què participava, de la Unió Socialista de Catalunya o de la mateixa Unió de Rabassaires van tenir uns resultats incontestables. Tanmateix, la tensió durant la jornada electoral va ser molt gran i es van produir múltiples incidents. A Vilafranca del Penedès, la jornada també va ser tensa i la premsa contrària a Esquerra i a la Unió de Rabassaires no va dubtar a esbombar-ho. La presència de grups rabassaires i de gent d'esquerres a la vila el dia 14 de gener es va veure com una coacció intolerable. *Acció* titulava l'edició del 20 de gener amb una frase que evidenciava la tensió viscuda: "La Dictadura Rabassaire a Vilafranca" i continuava amb uns subtítols força estridents: "Violències i canibalismes a l'ordre del dia —La Junta del Cens amb tota imparcialitat tria tots els presidents de meses d'entre els afiliats a l'Esquerra— La indignació de la Vila. Coacció, amenaces, persecucions. Després de la gran victòria, el diputat Armendares diu als seus cooperadors, els rabassaires, que d'ara endavant no hauran de pagar res."⁴⁶⁴ La premsa del Partit Republicà Radical, el setmanari *Penedès Republicà*, no es quedava curta en la descripció del que havia passat a la vila el diumenge electoral:

...Diumenge al matí. Els rabassaires invadeixen Vilafranca. A les portes del col·legis «dames» amb cara de prunes agres i braçal vermell, criatures amb mocs al nas i també amb braçal per a evitar que es voti la candidatura número 2. Els grups rabassaires

462 SOLER (2015)

463 *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya*, 29 i 30 de novembre de 1933.

464 *Acció* [Vilafranca del Penedès], 20 de gener 1934.

en guàrdia i a certa distància. Els empleats de la Casa de la Vila (no els d'Oficines) sense gorra de galons i el Císquet de la FAI i per tant apolític, portant a votar alguns infeliços...

A les vuit, en un col·legi, el primer vot és el de donya Kety de Xeringa. Els segons són els de dos vells que a l'anar a votar la papereta 2, no ho poden fer perquè un candidat federal els pren les paperetes i els obliga a votar la número 1.

Es presenten unes monges. Insults, amenaces i una per terra... Els cosacos del Penedès, o siguin els rabassaires, garanteixen l'ordre a garrotades. I les monges no voten...⁴⁶⁵

Des de l'esquerra, però, es minimitzaven els incidents. Des del portaveu d'Esquerra Republicana, *Abril*, s'assegurava que es disposaven de totes les actes i que en aquestes no hi constava cap mena de protesta. En canvi, s'acusava la candidatura de dretes i, més concretament, els membres del PRR de tramatar un robatori d'actes:

Tenim totes les actes al nostre poder. A última hora del dia de les eleccions, mentre tots estàvem festejant el triomf, ens assabentem que un grup de reaccionaris es dirigia decidit a robar una acta. Un moment i tothom féu cap al col·legi del districte primer, secció primera, carrer de Vidal, que era el lloc amenaçat. Allí, entre altres, poguérem veure la cara del senyor Regull amb uns ulls que s'empassaven els documents de sobre la taula. Ell era allí el capità. Sens dubte, que tota la maniobra estava dirigida per ell. Quan els nostres homes comparegueren, fou impossible portar a cap el lladrocini...

Aquella acta era la que els senyors de la Lliga-carlins necessitaven per fer llur maniobra. Els seus amics de Barcelona haurien trobat una excusa propícia que els hauria fet quedar bé davant la reacció vilafranquina. Doncs, bé. El truc va fallar. Els lladres s'hagueren d'entornar amb les mans a les butxaques i el nas esclafat a la paret. El savi Regull hagué de rumiar una altra infàmia.⁴⁶⁶

465 *Penedès Republicà* [Vilafranca del Penedès], 22 de gener de 1934. La Kety del Xeringa es refereix a Caterina Sagre, esposa del diputat d'ERC Salvador Armendares, al qual la dreta local denominava despectivament Doctor Xeringa per la seva professió de metge. Sobre Salvador Armendares, es pot consultar la biografia de TORRENT (2006).

466 *Abril*, 3 de febrer de 1934. El Regull aquí esmentat fa referència a Pere Regull i Pagès, membre del PRR i un dels principals dirigents del Sindicat d'Exportadors de Vins de Vilafranca, el qual havia estat candidat per al Partit Republicà Radical en les eleccions del Parlament de Catalunya de 1932 i havia participat en la campanya contra la Llei de contractes de conreu durant el 1933.

**Taula 52. Resultats de les eleccions municipals
del 14 de gener de 1934 al Penedès (en %)**

Poblacions	Cens	Part (%)	Candidatures pro-rabassaires						Candidatures anti-rabassaires			
			ERC	CER	USC	UdR	BOC	Altres	LIC	CD	PRR	Altres
Partit judicial d'Igualada												
Cabrera d'Anoia	242	52,5	84,3							15,7		
Els Hostalets de Pierola	748	67,1	66,7							33,3		
La Llacuna	813	68,1	57,4							42,6		
Masquefa	771	25,9	100,0									
Piera	2.311	58,1	73,5							26,5		
Santa Maria de Miralles	219	63,5	77,7							22,3		
Partit judicial de Sant Feliu de Llobregat												
Abrera	519	75,7	67,7							32,3		
Begues	664	67,9	50,8							49,2		
Castellví de Rosanes	s/d	s/d	100,0									
Cervelló	971	63,7	74,6									25,4
Corbera de Llobregat	672	85,1	61,5							38,5		
Gelida	1.446	76,8	67,2							32,8		
Martorell	3.398	71,9	46,3							53,7		
Sant Esteve Sesrovires	600	81,0	50,4							49,6		
Sant Llorenç d'Hortons	683	40,6	23,5				76,5					
Vallirana	916	70,2	56,3						43,7			
Partit judicial del Vendrell												
Aiguamúrcia	936	76,6	51,6						34,4		13,9	
Albinyana	494	20,9	100,0									
L'Arboç	1.146	83,2		51,5						48,5		
Banyeres del Penedès	492	61,8	38,5							61,5		
Bellvei	494	61,5	58,2					8,6		33,2		
La Bisbal del Penedès	967	35,5					16,6					83,4
Bonastre	409	46,2	s/d									s/d
Calafell	1.137	74,4	43,7							35,1		21,2
Creixell	222	74,3	53,3				46,7					
Cunit	174	40,2	100,0									
Llorenç del Penedès	606	32,5	100,0									
El Montmell	s/d	s/d	s/d									s/d
Roda de Barà	428	67,5	67,8							32,2		
Sant Jaume dels Domenys	945	46,8					74,9		25,1			
Sant Vicenç de Calders	245	54,3	75,2				24,8					
Santa Oliva	357	70,3	64,5							35,5		

			Candidatures pro-rabassaires						Candidatures anti-rabassaires			
Poblacions	Cens	Part (%)	ERC	CER	USC	UdR	BOC	Altres	LIC	CD	PRR	Altres
El Vendrell	2.949	72,6	30,6				30,5			38,9		
Partit judicial de Vilafranca del Penedès												
Avinyonet del Penedès	983	68,1	72,0							28,0		
Les Cabanyes	289	74,4	100,0									
Castellví de la Marca	1.105	73,2	65,1							34,9		
Font-rubí	1.190	43,4	72,1					27,9				
La Granada del Penedès	740	51,5				79,5			20,5			
Mediona	1.161	79,6		60,3				39,7				
Olèrdola	958	72,7	58,8					41,2				
Pacs	259	46,3	100,0									
El Pla del Penedès	742	82,7	66,9						33,1			
Pontons	255	45,5	80,2						19,8			
Puigdàlber	261	52,9	55,8					44,2	0,0			
Sant Cugat Sesgarrigues	491	85,1	41,4					58,6				
Sant Martí Sarroca	1.688	77,1	54,9	45,1								
Sant Pere de Riudebitlles	1.016	76,7	52,8							47,2		
Sant Quintí de Mediona	1.029	74,4	43,6							56,4		
Sant Sadurní d'Anoia	2.448	82,0	55,8						44,2			
Santa Fe del Penedès	180	63,9				84,3				15,7		
Santa Margarida i els Monjos	1.326	81,2	56,4						43,6			
Subirats	1.949	60,3	54,9		45,1					0,0		
Torrelavit	866	69,3		67,7						32,3		
Torrelles de Foix	1.001	66,0	45,1	54,9								
Vilafranca del Penedès	6.464	78,4		51,2						48,8		
Vilobí del Penedès	719	56,5	80,5						19,5			
Partit judicial de Vilanova i la Geltrú												
Canyelles	279	40,1	100,0									
Castellet i la Gornal	476	90,5	74,3			25,7						
Cubelles	748	67,1	55,9							44,1		
Olesa de Bonesvalls	369	79,4	53,9								46,1	
Olivella	150	70,7	50,0							50,0		
Sant Pere de Ribes	1.247	80,2	56,2						43,8			
Sitges	4.292	61,8		34,9						65,1		
Vilanova i la Geltrú	10.342	63,3		63,4			4,5		32,1			

Fonts: SOLER (2015) i <https://issuu.com/municipals1934/docs/2-1_resultats_en_percentatge_v2>.

Més enllà del que va succeir a la capital de l'Alt Penedès, la corrua d'incidents que van succeir arreu de Catalunya aquell 14 de gener van ser l'excusa perquè la Lliga abandonés el Parlament de Catalunya. Era una forma més de pressió amb l'objectiu que es retirés la Llei de contractes de conreu.

Figura 5. Caricatura publicada en el *Be Negre*, 19 de juliol de 1932

EL TERRIBLE PROBLEMA DE LA RABASSA

El jutge. — Però vostè, com alcalde, per què fa d'agitador?

L'alcalde. — Perquè jo a més d'alcalde sóc rabassaire.

Tant com els resultats, ens sembla interessant mostrar com les comunitats rabassaires van actuar davant unes eleccions que consideraven importants. Com ja hem vist, la intervenció dels rabassaires en la política local tenia una llarga tradició i el fet de comptar amb autoritats favorables a la seva causa podia matisar aspectes com la possible repressió, o ajudava a disposar d'elements que permetien accedir a autoritats polítiques de més rang. En aquest sentit, al Penedès van ser nombrosos els municipis en què es va presentar només una candidatura rabassaire, independentment del partit en què es fes. En d'altres, com a Cunit, se'n van presentar dues. El motiu de presentar dues candidatures del mateix signe polític era intentar descoratjar els possibles adversaris polítics a presentar-se, atès que als municipis de menys de 10.000 habitants només les dues llistes més votades obtindrien representació als ajuntaments. El cas de Cunit és especialment interessant perquè ens mostra bé la dinàmica que se seguí. En aquest

municipi els membres de la Cooperativa Agrícola de Cunit van decidir presentar dues candidatures: una, la Unió de Rabassaires, adherida a Esquerra Republicana, estava encapçalada per Jaume Mestres Jané; la segona era la Unió de Veïns de Cunit, adherida a Esquerra Republicana de Catalunya, el cap de llista de la qual era Pere Hugué Solé. Cal dir que ambdós caps de llista eren membres de la Cooperativa Agrícola. A l'hora de les votacions, però, només la primera candidatura va ser votada, 174 vots i el 41, % del cens.⁴⁶⁷ Com que tenim les llistes de la gent que va anar a votar, hem pogut comprovar que tots els membres de la segona candidatura van fer-ho per la de la Unió de Rabassaires.

Aquest tipus de comportaments no va ser estrany i responia a la necessitat que hi havia de controlar les institucions locals. Els exemples recollits a la taula 53 ens demostren com les comunitats podien decidir les candidatures i en quins nuclis es votaria en cada candidatura. En aquest sentit, hem escollit una sèrie de municipis dels quals disposem dels expedients electorals i que es componien de més d'una secció. En alguns d'aquests, com a Corbera de Llobregat, hi va haver competència electoral i s'hi va presentar una llista anomenada Grup d'Electors i Coalició Administrativa, de dretes, i la candidatura d'Esquerra Republicana. A Mediona, on els resultats per districtes apunten també una forta disputa electoral entre dues llistes, se n'hi havien registrat inicialment tres: la Cooperativa de la Federació d'Esquerra en coalició amb la Societat de Rabassaires L'Amistat, la llista del Sindicat d'Agricultors Rabassaires d'Esquerra i una anomenada Tendència Republicana. Finalment, aquesta darrera es va retirar i, segurament, la candidatura del Sindicat d'Agricultors Rabassaires procedís d'una escissió de L'Amistat, si tenim en compte que, en una assemblea celebrada l'11 de març de 1934, el delegat lamentava que "per personalismes incomprensibles en les eleccions municipals optessin per lligar-se amb elements de la Lliga i Radicals tot per confeccionar una candidatura i anar en contra de la majoria de la Societat i del Centre d'Esquerra".⁴⁶⁸

A la resta de municipis, en canvi, s'hi van presentar dues candidatures que podem considerar com a pro-rabassaires i properes al bloc republicà-socialista integrat per Esquerra Republicana i la Unió Socialista de Catalunya. A Castellet i la Gornal, les candidatures van ser les d'ERC i la Unió de Rabassaires; a Font-rubí es presentaven el Centre Democràtic d'Esquerra Republicana i el Grup d'Electors Ajut a la República, i a Sant Martí Sarroca i a Subirats les candidatures rabassaires es van presentar sota el paraigua d'ERC i de la USC. En aquest darrer municipi s'hi havia gestat una llista de la Lliga, però veient l'estratègia d'anar al copo de les candidatures rabassaires, van decidir retirar-se a darrera hora i ningú no va anar a votar per aquesta opció. A Torrelles de Foix s'hi van presentar la candidatura d'Esquerra Republicana de Catalunya i la

467 AM de Cunit, expedient de les eleccions del 14 de gener de 1934.

468 AGCB, fons associacions, expedient 6 821.

del Grup Popular Torrellenc. Aquest darrer constava amb l'epígraf "aderid a Esquerra Republicana" en l'acta de votació de la secció segona, adscripció política que també confirmen alguns periòdics de l'època.⁴⁶⁹

Taula 53. Resultats electorals per districtes i seccions en alguns municipis del Penedès. Eleccions municipals del 14 de gener de 1934

Municipi/Districte/ Secció	Cens	Participació (%)	ERC	Altres rabassaires	No rabassaires	En blanc	Total
Castellet i la Gornal	1.069	46,0	364	126		2	492
Districte 1r - Secció 1a (Castellet)	235	66,8	157	0		0	157
Districte 1r - Secció 2a (les Masuques)	171	47,4	81	0		0	81
Districte 1r - Secció 3a (Sant Marçal)	186	40,9	76	0		0	76
Districte 2n - Secció 1a (la Gornal)	333	23,1	0	75		2	77
Districte 2n - Secció 2a (Clariana)	144	70,1	50	51		0	101
Corbera de Llobregat	690	83,5	352	0	220	4	576
Districte 1r Secció única	330	78,5	41		214	4	259
Districte 2n Secció única	360	88,1	311		6		317
Font-rubí	1.182	43,7	372	144		1	517
Districte 1r Secció única	599	38,4	139	90		1	230
Districte 2n Secció única	583	49,2	233	54		0	287
Mediona	1.167	79,3	557	0	367	1	925
Districte 1r Secció única	589	78,9	286	178		1	465
Districte 2n Secció única	578	79,6	271	189			460
Sant Martí Sarroca	1.688	78,9	745	587			1.332
Districte 1r Secció 1 (poble)			362	45			407
Districte 1r Secció 2			383	57			440
Districte 2n - Secció única (la Bleda)	565	85,8	0	485			485
Subirats	1.827	64,2	640	530	0	3	1.173

⁴⁶⁹ *La Humanitat*, 21 de gener de 1934, i *La Vanguardia*, 21 de gener de 1934.

Municipi/Districte/ Secció	Cens	Participació (%)	ERC	Altres rabassaires	No rabassaires	En blanc	Total
Districte 1r - Secció 1a (Sant Pau d'Ordal)	523	54,3	17	267		0	284
Districte 1r - Secció 2a (Ordal)	274	16,1	41	0		3	44
Districte 1r - Secció 3a (Torre-ramona)	148	93,2	0	138		0	138
Districte 1r - Secció 4a (Can Rossell)	180	69,4	0	125		0	125
Districte 2n - Secció 1a (Lavern)	364	89,6	326	0		0	326
Districte 2n - Secció 2a (Can Cartró)	338	75,7	256	0		0	256
Torrelles de Foix	1.113	59,4	298	363			661
Districte únic Secció 1a	619	52,2	200	123			323
Districte únic Secció 2a	494	68,6	98	240		1	339

Fonts: Arxius municipals, expedients electorals de 1934.

El primer que podem destacar de les dades contingudes a la taula 53 és l'elevada participació relativa en la majoria dels municipis, tot i saber que l'ajuntament acabaria controlat per les forces polítiques que havien impulsat els rabassaires. La participació s'enfila en el cas de l'existència d'una clara competició electoral, com a Corbera de Llobregat, on van anar a votar més del 80% dels electors. Per tant, malgrat que en alguns municipis la participació es veu rebaixada per la manca de competència, es presenten comportaments diferenciats per seccions. Així, la participació del 46% de Castellet i la Gornal es deu, sobretot, al fet que la major part dels electors de la secció 1a del districte 2n no van anar a votar (participació del 23,1%); en el mateix cas es troba la secció 3a del districte 1r (situada a Sant Marçal). En canvi, en algunes de les seccions d'aquest municipi —les situades a Castellet i a Clariana— la participació supera el 60% amb escreix. Un comportament similar trobem a Subirats, on s'intueix clarament que la gent de dretes es concentrava en la secció enclavada a l'Ordal, mentre que en algunes altres els rabassaires van anar a votar en massa: 93,2% de participació al col·legi electoral de la Torre-ramona, 89,6% al de Lavern i 75,7% al de Can Cartró. El diferent comportament de les seccions també és manifest en el cas de de competència electoral. Els vots a ERC de Corbera de Llobregat provenen, gairebé tots, del districte segon, mentre que la candidatura de les dretes obtenia 214 dels 220 vots al districte primer.

Podríem considerar que la presentació de dues candidatures obeeiria a la persecució de l'hegemonia política en el món rabassaire dels partits d'esquerres. Però, si observem atentament el comportament per seccions, sembla clar que hi havia d'haver

algun tipus d'acord per al repartiment de vots. Si no és així, no s'entén que a Castellet i la Gornal tots els electors del districte 1r decidissin votar per ERC i, al districte 2n, tots els electors de la secció 1a (la Gornal) optessin per la UdR i, a la secció 2a (Clarimana), el repartiment fos gairebé al 50% per cada una de les candidatures. Un comportament similar el trobem a Sant Martí Sarroca, on la gran majoria dels electors del districte primer, situat al poble, van agafar la papereta d'ERC i al districte segon, que s'estenia pel barri de la Bleda, van optar tots sense excepció per la USC. És el mateix cas que Subirats, municipi en el qual les dues candidatures pro-rabassaires van repartir-se segons els districtes: la Unió Socialista es quedava el districte primer, excepte el col·legi electoral de l'Ordal, mentre que ERC es quedava tot el districte segon.

En definitiva, i després de tot el que portem dit fins aquí, podem considerar que la vocació d'intervenir políticament dels rabassaires es va manifestar ben aviat. Mentre el sufragi era censatari, la millor opció va ser optar per alguns agents externs. D'aquesta forma, van ser els sectors republicans els que millor van acollir les reclamacions del moviment rabassaire. Però, en la mesura que s'estengué el sufragi universal, aquest va veure la intervenció política electoral no només com una necessitat, sinó també com un element més de mobilització. Això es va fer palès ja a finals del segle XIX quan, juntament amb l'agitació social rabassaire, els moviments electorals produïts pel sufragi van permetre situar, ni que fos en unes soles eleccions, un diputat defensor de la seva causa. Durant les dues primeres dècades del segle XX, els rabassaires van considerar ben representats els seus interessos en diputats com Josep Zulueta. El suport que rebria aquest dels dirigents de la Federació de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès, entre 1919 i 1922, seria la darrera expressió d'un cert retraïment en la intervenció política directa. La radicalització d'una part important del moviment rabassaire, produïda a partir de 1921, va acabar conduint de nou a una intervenció política més directa. Inicialment, es va saldar en un fracàs, l'any 1923. Després del parèntesi de la Dictadura de Primo de Rivera, però, el moviment rabassaire va trobar acollida, majoritàriament, en el partit d'Esquerra Republicana, tot i que la Unió de Rabassaires va voler mantenir en tot moment la seva independència i molts dels seus membres van optar per opcions polítiques com el Bloc Obrer i Camperol. Tanmateix, el que ens mostren els resultats electorals del període 1931-1936, i el comportament electoral durant les eleccions municipals del 14 de gener de 1934, és que els rabassaires van utilitzar els processos electorals com un element més del repertori dels moviments socials.

CONCLUSIONS

El plet dels rabassaires —per utilitzar una expressió emprada habitualment en la premsa durant la Segona República— es va convertir en el centre del debat polític entre 1931 i 1934, i és al darrera de l'esclat del malestar pagès manifestat en moltes comarques durant el 6 d'octubre de 1934 i, també, en part, durant els primers dies de la Guerra Civil, al juliol de 1936. Es tractava d'un conflicte de llarga durada, que Emili Giralt considerava que va ser el moviment agrari més important des de les guerres remences del segle xv, i tot això en una Catalunya que s'havia convertit en la “fàbrica d'Espanya”, per usar l'expressió creada per Jordi Nadal. Possiblement, es tracti del darrer gran moviment pagès que s'ha produït a Catalunya, sobretot pel seu impacte en el conjunt de la societat catalana, dit això amb tots els respectes de les mobilitzacions actuals de la pagesia que es produeixen, però, en un context completament diferent al dels anys trenta.

Tal com van insistir els propagandistes de la Unió de Rabassaires, la seva mobilització no era un fenomen nou que aparegués amb la proclamació de la Segona República, el 14 d'abril de 1931. Es tracta d'un conflicte que arrenca amb la transició definitiva de l'Antic Règim cap a una societat liberal i té molt a veure amb com es van resoldre els drets de propietat en aquest trànsit. En els seus inicis, el conflicte es va desenvolupar entorn de la durada del contracte i sobre el seu caràcter emfitèutic o no, fet derivat de la pràctica dels colgats i capficats i de la clàusula que obligava el rabassaire a treballar la terra a “ús i costum de bon pagès”. La destrucció de les vinyes per la fil·loxera va acabar amb aquest debat, però les reivindicacions dels rabassaires, ara convertits en parcers, van continuar, adaptades a la nova situació. Des de finals del segle xix i durant tot el primer terç del segle xx, fins a l'esclat de la Guerra Civil de 1936, les demandes rabassaires es van dirigir, principalment, contra els abusos dels propietaris, especialment contra la possibilitat de desnonament, i cap a la reclamació d'una reducció de les parts de fruits que es pagaven, demanda que es va intensificar, sobretot, a partir de la Primera Guerra Mundial. A més llarg termini, l'aspiració dels rabassaires era convertir-se en propietaris plens de les terres que treballaven.

Els vincles entre la vitivinicultura i el conflicte desenvolupat són innegables. Tot i que durant la Segona República el moviment encapçalat per la Unió de Rabassaires va acabar estenent-se més enllà de les zones on predominava la vinya, és clar que, durant el primer terç del segle xx, la relació entre aquesta activitat i la conflictivitat social desenvolupada va ser més que remarcable i reconeguda per tots els contemporanis. Ara bé, a l'inici del present treball, s'ha posat en evidència que no en totes les zones vinícoles les diferències entre els que treballaven la terra i els propietaris es van manifestar amb la mateixa intensitat. S'ha insistit al llarg del treball l'existència de diversos partits judicials —Arenys de Mar, Montblanc, Reus, Mataró o Valls— on, malgrat que tenien una proporció de vinya relativament notable, superior a la mitjana catalana, el conflicte agrari va tenir una intensitat molt més baixa que en altres districtes, com els de Gandesa, Falset, Tarragona, Sant Feliu de Llobregat, Sabadell, Terrassa, Vilanova i la Geltrú, i especialment en els dos partits judicials que el 1932 destaquen per sobre de tots els altres: el del Vendrell i, sobretot, el de Vilafranca del Penedès.

Efectivament, el Penedès es va convertir en l'epicentre del conflicte agrari durant el primer terç del segle xx, un fet que tots els contemporanis havien reconegut. És per aquest motiu que, per explicar per què milers de famílies es van mobilitzar reclamant una millora de les rendes i de les condicions en què treballaven la terra durant els anys trenta, cal posar el focus en aquesta regió vitícola. En aquest sentit, en el treball s'ha usat com a marc geogràfic l'àmbit territorial de la denominació d'origen, tal com es va definir en el reglament de 1976, que comprèn 63 municipis repartits entre les comarques de l'Alt Penedès, el Garraf, el Baix Penedès —excepte Masllorenç—, l'Alt Camp —Aiguamúrcia—, l'Anoia —els Hostalets de Pierola, la Llacuna, Masquefa, Piera i Santa Maria de Miralles—, el Baix Llobregat —Abrera, Begues, Castellví de Rosanes, Cervelló, Corbera de Llobregat, Martorell, Sant Esteve Sesrovires i Vallirana— i el Tarragonès —Creixell i Roda de Barà. En definitiva, aquest àmbit geogràfic ens proporciona una comarca vitícola força homogènia, molt àmplia i representativa de les comarques que podríem anomenar com a “rabassaires”.

Tanmateix, s'ha iniciat el treball fent un repàs a la situació general del sector vitivinícola. En aquest sentit, cal recordar que és un fet prou conegut que, durant tot el primer terç del segle xx, la vitivinicultura catalana va passar per un període de crisi. Hi ha qui parla de “crisis de malvenda”, i és cert, però hi havia alguns elements estructurals que afectaren el conjunt de la vitivinicultura després de la crisi que va representar la fil·loxera. Paradoxalment, un d'aquests elements estructurals va ser la sobreproducció de vi. De fet, és cert que la fil·loxera es va endur gairebé la meitat de les vinyes catalanes, però la superfície de vinya no va deixar de créixer entre 1901 i 1931, sobretot a les províncies de Barcelona i Tarragona, encara que sense arribar mai a les extensions anteriors que hi havia cap a 1889. Relacionat amb aquest increment de la superfície de

vinya hi trobem també, i com és lògic, l'augment de la producció de vi. Aquesta també va anar incrementant-se durant els primers trenta anys del segle xx, aproximadament, fins que, en entrar a la dècada dels anys trenta, es va produir una reducció força notable, accentuada per l'arrencada de vinyes durant la Guerra Civil. En aquest marc, però, cal destacar de nou el paper de les províncies de Barcelona i Tarragona en el conjunt de la producció espanyola, entre 1901 i 1931, en què es van mantenir en primera i tercera posició en tot l'Estat, respectivament.

Aquesta sobreproducció va ser un dels factors que va provocar que els preus del vi mostrin una tendència a la baixa des de la crisi de la fil·loxera fins a l'esclat de la Guerra Civil. Però no en va ser l'únic. Un element clau que afectava les vendes era la manca de valoració dels vins catalans. És a dir, la baixa qualitat, que perjudicava la col·locació dels caldos catalans tant a l'exterior com a l'interior, amb uns mercats internacionals on cada vegada era més complicat de vendre —problemes amb Alemanya, la “lleï seca” als Estats Units, i les restriccions en el mercat francès, accentuades a partir de 1931, en són exemples—, i, a més, el sector vitivinícola es va trobar amb un mercat interior que mostrava una tendència a la reducció del consum. Aquesta situació va ser reconeguda per autors contemporanis com Josep Ventosa i Roig, president del Sindicat Oficial d'Exportadors i Criadors de Vins de Vilafranca del Penedès, o com l'advocat, pedagog i diputat per ERC el vallenc Manuel Galés. La pressió a la baixa dels preus va ser afavorida, a més, per un sector dominat per grans magatzemistes i per corredors que controlaven el mercat. Malgrat les millores en la viticultura i en la vinificació, els grans comerciants no van tenir incentius per introduir allò que s'anomena innovacions de producte que permetessin vendre el vi a un preu més elevat, i van continuar comerciant amb el vi a doll fins al darrer terç el segle xx.

A tots aquests problemes s'hi van afegir els que va generar la Primera Guerra Mundial, quan la major part dels costos de producció de la vinya van créixer per sobre del que ho feien els preus, de manera que la viticultura va esdevenir una activitat poc remuneradora, per dir-ho d'alguna manera. Juan Carmona i James Simpson consideren que el conflicte rabassaire, la seva revifalla, està causada per aquest impacte que va tenir la Gran Guerra. De fet, Jordi Pomés, en el seu estudi sobre la Unió de Rabassaires, també insisteix en el fet que la mobilització pagesa coincideix amb el gran creixement de la CNT a Catalunya, impulsat pels problemes generals que va provocar el conflicte en les classes populars. Ara bé, hem de preguntar-nos si els problemes de la viticultura van ser generals per a totes les comarques on predominava la vinya, aleshores, per què a la regió del Penedès i en alguns altres districtes el conflicte agrari hi va ser més intens? Això ens obliga a centrar-nos en l'anàlisi d'aquesta regió vinícola.

La replantació al Penedès va provocar que cap a la dècada de 1920 s'haguessin recuperat gairebé el mateix nombre d'hectàrees que hi havia hagut cap al 1860. De fet, la nostra regió d'estudi hauria arribat a la màxima expansió de la frontera interior ja

abans d'aquesta darrera data, moment en el qual s'hauria començat a plantar en terres marginals. La gran expansió que va viure la viticultura entre 1860 i 1889 no s'hauria produït amb la mateixa intensitat que a la resta del país. Al llarg del primer terç del segle xx, s'hauria tornat a la situació anterior a 1889 i, durant els anys 1920, una part de l'ampliació de la superfície de vinya s'hauria fet novament sobre terres marginals. Aquest procés va venir acompanyat, a més, d'un increment del pes de la vinya respecte de la superfície cultivada. En el cas del Penedès barceloní, si cap al 1858 la vinya suposava un 77,3% dels conreus, cap al 1930 hauria augmentat fins al 81,4%, fet que va ser especialment rellevant en un nucli de municipis que tenien el seu centre en els de Sant Sadurní d'Anoia i Subirats. La comparació entre els partits judicials de la província de Tarragona ens permet afirmar que la replantació va avançar més i amb més intensitat a l'àrea penedesenca que en altres zones, fins i tot si tenien la viticultura com a conreu principal. En conseqüència, la replantació postfil·loxèrica va venir acompanyada d'un augment de la dependència de molts agricultors penedesencs d'aquest conreu que, com s'ha assenyalat, va començar a ser poc remunerador, sobretot, a partir dels darrers anys de la Primera Guerra Mundial.

L'expansió de la vinya i la mateixa replantació estan relacionades amb l'estructura de la propietat que es va anar formant a partir de la crisi baixmedieval. Els primers impulsors de la plantació de vinyes a l'àrea del Penedès van ser antics emfiteutes que havien anat incorporant masos rònecs. Durant el segle xix, amb la consolidació de la revolució liberal, van esdevenir propietaris plens de les terres i molts d'ells van seguir estratègies com la via matrimonial o l'execució hipotecària per ampliar els seus patrimonis, de tal manera que, ja cap a la meitat del segle, es detecta l'existència d'un elevat grau de concentració de la propietat rústica. La invasió de la fil·loxera i la replantació no semblen haver variat el dibuix general que ja es mostrava cap a 1860, malgrat pugui haver augmentat el nombre de petits propietaris a causa de la desintegració d'algunes hisendes mitjanes o grans. El cert és que la distribució de la riquesa rústica cap a 1930 ens mostra un panorama, per al Penedès, dominat per la concentració de la terra en uns pocs propietaris grans, una debilitat de la mitjana propietat i una àmplia capa de petits propietaris.

La comparació entre el coeficient de concentració de la terra cap al 1860 i cap al 1930 ens indica que es van produir, en termes generals, poques variacions amb una tendència a l'increment de la concentració. Si comparem l'estructura de la propietat a la regió del Penedès amb altres zones, com per exemple els partits judicials de la província de Tarragona, ens adonem de les diferències que hi ha: al contrari que a l'àrea penedesenca, als districtes tarragonins, el pes de la petita i mitjana propietat és més elevat. I, concordant amb això mateix, trobem que el grau de concentració de la riquesa rústica és més baix en districtes com Montblanc, Valls o Tortosa, per esmentar alguns exem-

ples, que no pas al districte del Vendrell; de la mateixa manera, el coeficient de Gini també apareix inferior quan comparem els municipis no penedesencs del districte de Sant Feliu de Llobregat amb aquells que formen part de la regió vinícola del Penedès. En definitiva, doncs, podem afirmar, sense por a equivocar-nos, que el conflicte agrari dels anys trenta es va desenvolupar en aquells districtes —com els del Penedès— en què la propietat es trobava més concentrada i on la mitjana propietat va mostrar major debilitat.

En definitiva, ens trobem que al Penedès el nombre de grans propietaris era relativament més elevat que en altres zones del país i que aquests propietaris acumulaven uns patrimonis més grans. Es tractava d'un grup d'origens socials diversos: nissagues de famílies que portaven segles a la casa pairal —algunes de les quals encara hi són—; altres propietaris que en el trànsit del segle XIX al XX havien fixat la seva residència a les capitals de districte o a Barcelona, l'ocupació principal dels quals ja no era la gestió de les terres; elits locals també de llarg recorregut o bé nobles, i, finalment, burgesos que, a partir de la riquesa generada amb les seves activitats comercials i industrials, van aprofitar la crisi finisecular per crear o ampliar els seus patrimonis rurals. En definitiva, estem parlant d'una classe rendista no tant en el sentit pejoratiu del terme, sinó en tant que el seu objectiu era obtenir el màxim profit de les seves terres. En aquest sentit, la principal estratègia que van seguir per gestionar les seves hisendes va ser cedir-les totalment o, en part, a parcers, rabassaires i arrendataris perquè les treballessin. El cultiu directe de la terra a través d'un administrador o bé la gestió mitjançant un gran arrendatari no era una opció rendible o factible. Tal com hem vist, el fet que el principal cost fos la mà d'obra incentivava els propietaris a usar la parceria o contractes similars, perquè contribuïa a traspasar aquest i altres costos sobre el conreador. Novament, hem pogut observar com aquesta estratègia es va seguir al Penedès amb major mesura que en altres districtes de la província de Tarragona, on jornalers i petits propietaris hi tenien una major implantació.

Aquests treballadors de la terra, els que no van emigrar o van canviar de sector durant la crisi finisecular, van trobar-se que els antics contractes de rabassa morta desapareixien i eren substituïts per altres, ja fos amb caràcter verbal o amb escriptures privades, que els convertien en parcers o arrendataris a parts de fruits. Amb el canvi de segle, el percentatge de la collita que aportaven no havia variat respecte del que sabem que passava a finals del segle XIX, i el contracte més habitual era el terç —un 33% de la collita—, però el context general sí que ho havia fet: si abans de la Primera Guerra Mundial el conreu de la vinya encara hauria estat remunerador, després d'aquesta les parts que s'enduien els rabassaires no eren suficients per cobrir les necessitats de les unitats familiars pageses. Uns preus a la baixa amb uns costos més elevats n'eren la causa. Hi hem d'afegir el fet que sovint els propietaris traspassaven tot el cost dels

adobs i dels tractaments anticriptogàmics als seus parcers, a banda de l'existència d'altres clàusules que aquests consideraven abusives: l'obligació de portar la collita al cup dels propietaris, el dret del propietari per passejar per la vinya, la reserva que es feien aquests del dret de pasturar els ramats... Tot plegat feia que Amadeu Aragai reduís a dos els principals problemes amb què es trobaven els rabassaires quan es va proclamar la Segona República: una renda abusiva i l'arbitrarietat dels propietaris.

Aquests rabassaires disposaven, en termes generals, de petites explotacions, de les quals una part minoritària era en propietat i, majoritàriament, les conreaven cedides a rabassa, parceria o arrendament. Fonamentalment, es tractava de vinyes, però també disposaven de porcions menors de cereals i petites parcel·les d'horta. El que està clar és que, tal i com s'ha dit, la major part d'aquestes explotacions familiars no arribaven a cobrir les necessitats per a la reproducció de la unitat pagesa i per això calia trobar activitats complementàries que acabessin de cobrir els ingressos de les famílies pageses: treballar com a jornalers, la cria de bestiar i, allà on es podia, l'accés a un treball industrial, n'eren algunes d'aquestes. Tot i amb això, la comunitat rabassaire era heterogènia i no tota es va mobilitzar de la mateixa manera. Ara bé, l'anàlisi de les professions, de la contribució rústica i de les tarifes de les cèdules personals ens indica, amb claredat, que van ser els membres d'aquesta amb rendes més baixes i explotacions més petites, especialment aquells que no disposaven de terres en propietat, els que es van mobilitzar amb més intensitat.

Durant el procés d'expansió de la vinya al Penedès —i en altres zones—, s'haurien anat establint un conjunt de comunitats rabassaires, ja fos en pobles més o menys concentrats, ja fos en nous nuclis de colonització vinícola, que van afavorir la creació d'uns llaços de solidaritat que són a la base de la mobilització col·lectiva. De mica en mica, la mobilització pagesa al voltant del contracte de rabassa morta i del conreu de la vinya, sostinguda en el temps, va esdevenir un moviment social en el sentit que els han definit Charles Tilly i el seu equip, i va acabar reunint els tres elements que, segons aquest sociòleg americà, formen un moviment social: campanya, repertori i manifestacions públiques i concertades de WUNC. En aquest treball, ens hem centrat, sobretot, en el repertori del moviment social rabassaire.

L'anàlisi d'aquest repertori s'ha iniciat exposant la capacitat de creació d'organitzacions amb una finalitat específica que van tenir el rabassaires. Situats entre els pols industrials de Barcelona i Tarragona-Reus, amb alguns nuclis industrials en determinades àrees properes o internes a la mateixa regió penedesenca —l'àrea paperera de l'Anoia-Riudebitlles, Vilanova i la Geltrú—, els rabassaires van adoptar a partir del darrer terç del segle XIX fórmules organitzatives que imitaven les dels treballadors industrials. Després de la desintegració de la Federació de Treballadors Agrícoles de la Regió Espanyola (1893-1897), la principal organització sindical de finals del segle

xix, durant el primer terç del segle xx van ser diversos els intents de reorganització d'una gran federació rabassaire: el 1904, a través de la crida que va fer Jaume Ferrer Cabra, la Federació de Rabassers de Catalunya (1907-1922), amb seu a Martorell; la participació d'alguns sindicats de treballadors agrícoles del Penedès tarragoní a la Federació Nacional d'Obrers Agricultors, o la Federació Comarcal de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès (1919-1922) són les organitzacions de les quals tenim constància. Totes aquestes van tenir un abast geogràfic limitat, una durada també limitada i no van saber reagrupar al seu voltant el conjunt del moviment rabassaire.

Diferent va ser el cas de la Unió de Rabassaires, creada durant el 1922. Certament, inicialment va tenir un abast geogràfic centrat, sobretot, en l'eix Alt Penedès-Vallès Occidental, encara que amb ramificacions cap a l'Anoia, el Vallès Oriental, el Maresme i el Bages. Al cap de poc de crear-se es va instaurar la Dictadura de Primo de Rivera. Algunes de les seves organitzacions locals van patir problemes, però la Unió de Rabassaires com a tal no va ser il·legalitzada i va intentar aprofitar les esclertes legals que s'obrien en el règim i també va intentar mantenir l'esforç de propaganda que havia dut a terme durant els dos primers anys de la seva existència. La gran expansió de la Unió es va produir durant la Segona República, i va arribar a tenir més de 350 seccions i 40.000 afiliats el 1933. En aquesta data, encara hi havia algunes àrees del país que escapaven a la seva influència: la regió de Girona i la de Lleida. Això estava a punt de canviar al maig de 1936 i durant la Guerra Civil es va consolidar, pràcticament, com l'únic sindicat agrari català.

Tant important com les organitzacions, dins del repertori dels moviments socials hi ha tot un seguit de situacions que ajuden a entendre el funcionament dels mecanismes de solidaritat de les comunitats pageses. Són múltiples les accions de resistència, les manifestacions públiques i les peticions signades pels sindicats locals, que es van anar repetint, sobretot, a partir del període 1918-1919 i fins a l'esclat de la Guerra, el 18 de juliol de 1936. Moltes d'aquestes denoten la pervivència de llaços i maneres de fer de societats tradicionals que han descrit autors com Edward P. Thompson, George Rudé o James Scott. D'altres suposen alguna innovació, entre les quals s'han de destacar els grans moviments de reclamació de revisió de contractes que es van produir durant el 1931-1932 i des del maig fins a finals de setembre de 1934. Milers de famílies van participar d'aquest moviment revisionista que venia acompanyat d'accions com les retencions de les parts. En definitiva, es tractava d'una manifestació més d'allò que E.P. Thompson va definir com a economia moral.

Darrera, tant de la insistència en la formulació d'organitzacions d'abast nacional com en el conjunt de formes que va prendre el repertori del moviment social rabassaire, hi havia unes comunitats locals que van anar generant unes dinàmiques que, amb diferents variants, s'estengueren de poble en poble. En aquest sentit, durant el primer

terç del segle xx, moltes de les comunitats pageses van començar constituint, en un inici, una cooperativa que es convertia en el centre de la vida local per a la majoria de les famílies. Certament, aquestes cooperatives tenien unes funcions d'economia social, que eren, sobretot, intentar obtenir inputs i productes de consum que facilitessin la vida als pagesos rabassaires. Tanmateix, ja fos de manera explícita o implícita, aquestes cooperatives van impulsar la creació de seccions de lleure o de mutualitats que cobrisin altres funcions socials i que permetessin la cohesió de la comunitat. Així es va fer als Hostalets de Pierola i ho hem vist, també, en casos com els de Cunit o Font-rubí. Un repàs de la geografia d'aquestes cooperatives ens descobriria un bon grapat de locals socials on s'aplegaven, a banda de la cooperativa, entitats recreatives, mutualitats o, fins i tot, organitzacions polítiques. Molts d'aquests locals, requisats durant el franquisme, han mantingut o han tornat a tenir aquesta funció social, ara, però, sense la vinculació amb un sindicat agrícola. D'altres, com és el cas dels Hostalets de Pierola o de Cunit, han desaparegut per sempre.

Precisament, una de les formes del repertori de l'acció col·lectiva que va incorporar el moviment rabassaire va ser l'acció en la política formal: la intervenció directa en partits i en eleccions. Els rabassaires es van vincular molt estretament amb el republicanisme. Hem vist com aquesta vinculació ja existia abans de proclamar-se la Primera República, el 1873. Les relacions, però, es van estrènyer a partir de l'aprovació de la llei de 20 d'agost d'aquell mateix any. D'aquesta forma, quan el moviment rabassaire es va reorganitzar amb força amb l'esclat de la crisi de la fil·loxera, els pagesos es van convertir en els impulsors dels centres del Partit Republicà Democràtic Federal durant la primera meitat de la dècada de 1890, quan es va restablir el sufragi universal. Podem parlar d'una mena de fil sinuós que vincula aquest moment amb l'eclosió republicana que es va produir a partir de 1931. Els vincles del moviment rabassaire amb el republicanisme no es van trencar, tot i que van tenir variants: mentre una part donava suport a polítics propers al Partit Republicà Radical, l'altra part trobava en polítics del republicanisme autonomista i del reformisme els agents que havien de traslladar els seus interessos a les Corts. Finalment, impulsat pels rabassaires del districte de Sabadell i seguint les passes de Francesc Layret, Lluís Companys es va convertir en el referent polític del moviment rabassaire.

Quan a començaments de 1930 Primo de Rivera va dimitir, l'oposició republicana es va despertar de sobte. A Catalunya, es van anar formant una sèrie d'iniciatives, la principal de les quals va ser la Conferència d'Esquerres Catalanes on Companys va jugar un paper de primer ordre. La Conferència va acabar amb la confluència de diversos corrents republicans i nacionalistes d'esquerres i, sobretot, amb la participació activa d'un bon grapat de centres republicans de comarques, molts dels quals també tenien vinculació amb el moviment rabassaire. Així, el dia de Sant Josep de 1931 es creava

Esquerra Republicana, que oferia una síntesi renovada de republicanisme, d'esqueranisme i de nacionalisme que va permetre comptar amb dos referents de trajectòries diferents, com Francesc Macià, que sempre fou el líder inqüestionable del partit, i Lluís Companys. Amb ell, la majoria dels dirigents i propagandistes històrics de la Unió de Rabassaires es van integrar al partit i aquesta va esdevenir l'organització política preferida per als rabassaires en les convocatòries electorals entre 1931 i 1936. Tot i això, la Unió de Rabassaires va mantenir-se com una organització independent i va accentuar el seu perfil propi a mesura que passaven els anys, de tal forma que es va acabar convertint en una mena de partit agrari durant el període 1935-1936. Tanmateix, la participació dels rabassaires dins de l'organització d'ERC va continuar sent notable i molts d'aquests pagesos se'n van fer militants, quan no va ser tota la secció local de la Unió de Rabassaires la que s'integrava al partit i continuarien sent-hi fins al 1939.

L'anàlisi de les campanyes i dels resultats electorals ens ha permès confirmar que aquestes s'havien convertit en una forma més del repertori del moviment social rabassaire. La presència en actes no només de dirigents, sinó del públic rabassaire, i el fet d'acudir a les urnes eren una forma més de demostrar la força del nombre i d'advertir, al mateix temps, que les expectatives que els dirigents polítics generaven s'havien d'acomplir, ni que fos en una mínima part. La capacitat de mobilitzar-se i de control social que tenien els rabassaires en determinats nuclis es fa evident quan posem el focus en les dinàmiques locals. El que va passar en les eleccions municipals de 1934 nés un bon exemple: en molts municipis les dretes no van poder, o no van voler, plantejar candidatures enfront de les que proposaven els rabassaires articulades entorn d'Esquerra Republicana, de la Unió Socialista de Catalunya o de la mateixa Unió de Rabassaires. Malgrat això, en un nombre elevat de municipis, la participació va ser relativament elevada. No només es tractava de mantenir el control de les institucions locals, sinó de demostrar, un cop més, la capacitat de mobilització que tenia aquesta pagesia que s'identificava a si mateixa com a rabassaire.

En aquest treball s'ha intentat, doncs, entendre que la intensa agitació pagesa que es va donar, sobretot, en determinades zones del país no va ser fruit ni del caprici d'uns líders ni de la dèria d'uns pagesos. Hi havia unes causes profundes derivades, principalment, d'una desigualtat en la distribució de la propietat de la terra que derivava en desigualtat en les rendes, sostinguda en el temps. Aquesta situació hauria estat afavorida per la forma com es va estendre l'explotació de la terra des del segle XVIII. D'una banda, va permetre sòlides xarxes de solidaritat que van mantenir-se al llarg del temps. D'altra banda, a la vegada, la persistència de la desigualtat i l'establiment de contractes de parceria contribuïen a mobilitzar en massa el món rabassaire. Això havia passat a finals del segle XIX, amb la crisi derivada de l'arribada de la fil·loxera, i va passar a partir de la Primera Guerra Mundial, quan la situació de moltes famílies pageses es va tornar insostenible.

La Guerra Civil de 1936 a 1939 i, sobretot, el seu resultat van suposar una fractura irreversible. Durant la Guerra, els rabassaires van apropiar-se de les terres que treballaven, van formar federacions de cooperatives i van intentar contribuir amb el seu treball a l'esforç de guerra, quan no ho feren amb les pròpies vides. La derrota de les forces republicanes va comportar una ruptura amb el passat. La repressió es va acarnissar amb alguns líders rabassaires. Però, a més, el Franquisme va tenir molt clar que s'havia d'impedir el ressorgiment de les estructures que facilitaven les xarxes de solidaritat. Per aquest motiu, molts dels sindicats agrícoles, amb els seus locals amb sales de ball i cafès, van ser clausurats i apropiats pels municipis o per les delegacions locals del Movimiento.

Tanmateix, no sabem gaire cosa sobre què va passar durant les primeres dècades de la dictadura. El que sí sabem és que a partir de la dècada de 1960 s'han produït unes transformacions que han fet que el moviment rabassaire passi, de manera definitiva, a la història. La principal és que l'agricultura ha estat la gran perdedora del procés de desenvolupament econòmic que es va engegar amb la industrialització, fet que es va accelerar, sobretot, durant el període conegut com a "desarrollismo", i amb el procés de terciarització produït durant les darreres dècades del segle xx i les primeres del segle XXI. Si als anys trenta la població ocupada en l'agricultura a Catalunya encara era superior al 20%, actualment amb prou feines si arriba al 2%, de manera que la capacitat de la pagesia per esdevenir determinant i posar-se al centre dels debats polítics s'ha vist força limitada. A més, aquest procés de pèrdua de pes de l'agricultura ha afectat les àrees més dinàmiques de la mobilització pagesa del primer terç de segle xx. La vinya, per exemple, s'ha reduït a la mínima expressió en comarques de llarga tradició rabassaire com el Vallès o el Bages, on ha quedat reduïda a uns centenars d'hectàrees. Al Penedès mateix, que actualment concentra el 47% de la superfície vitícola catalana, algunes poblacions han hagut de sortir de la denominació d'origen perquè no tenien terres cultivades de vinya, com són Creixell o Roda de Barà. D'altra banda, aquests canvis han vingut aparellats amb transformacions de l'estructura de la propietat i de la dimensió de les explotacions pageses. Per posar un exemple, a l'Alt Penedès, segons el Cens agrari de 2009, el 63% de les explotacions pageses ja es feia en règim de propietat. Certament, la parcel·lació encara hi té un paper rellevant —un 23%—, però ja no està al mateix nivell d'abans de la Guerra Civil. I, a més, la dimensió mitjana de les explotacions ha tendit a créixer, tot i que encara dominen les explotacions inferiors a les 10 hectàrees: així, també segons el Cens agrari de 2009, el 37% de les explotacions tenien 10 hectàrees o més.

Amb tot i amb això, en l'àmbit de la vitivinicultura, encara hi ha debats que són tan vigents com al primer terç del segle xx. El problema de la valoració dels vins actualment s'està centrant en el sector dels vins escumosos. Com hem vist, Josep Ventosa i

Roig, president del Sindicat Oficial d'Exportadors de Vins de Vilafranca del Penedès, ja considerava com una de les sortides a la situació problemàtica de la vitivinicultura, especialment al Penedès, impulsar el sector d'elaboració de vins escumosos que, cap al 1935, ja havia format un clúster amb centre a Sant Sadurní d'Anoia. Ha estat aquest sector el que ha permès que la vinya es mantingués com a conreu principal a la regió del Penedès, especialment a la comarca de l'Alt Penedès, on encara trobem 16.857 hectàrees de vinya, molt a prop de les 17.256 que hem considerat que tenia cap al 1922. Si bé, després de la Guerra Civil, aquest sector va contribuir a la modernització del sector vitivinícola i va completar el procés de substitució d'importacions que havia aconseguit Manuel Raventós, la seva internacionalització, que ha agafat embranzida a partir de l'entrada de l'Estat espanyol a la Unió Europea, el 1986, s'ha fet competint per la via dels preus i no per la de la qualitat. Aquest és un debat molt viu avui en dia —al gener de 2019— i el sector es debat entre la venda a grans multinacionals dels grans elaboradors o l'aposta per una producció de qualitat, més arrelada al territori, que està buscant la seva via: la creació del Clàssic Penedès, el Cava de Paratge, Corpinnat o la Conca del Riu Anoia són mostres d'intents de potenciar aquesta darrera opció, tot i que encara és d'hora per valorar-ne els fruits. Al cap i a la fi, però, el que hi ha darrere de totes aquestes iniciatives, i d'altres, és un vell debat que també hem trobat al llarg del present treball: com fer remunerador el producte resultant del treball del pagès.

Per acabar, ja s'ha dit que la Unió de Rabassaires i el moviment pagès que representava han passat a la història, però d'aquest encara en podem trobar rastres. La mateixa Unió de Pagesos es va fundar a Pontons el 3 de novembre de 1974 i va decidir que el seu portaveu dugués la capçalera de *La Terra*, entroncant amb el passat de lluites agràries. D'aquells sindicats que van ser clausurats amb el Franquisme, se n'han pogut recuperar alguns per a l'ús col·lectiu i com a centres de dinamització de la vida social d'alguns pobles, com per exemple és el cas de la Cooperativa de Font-rubí o del Centre Social Agrari del Pla del Penedès. D'altres, per desgràcia, no han tingut la mateixa sort, com en el cas dels Hostalets de Pierola o de Cunit. Més enllà dels edificis, però, en molts dels pobles de l'àrea rabassaire —partim de la nostra experiència al Penedès— el que sí que ha quedat és aquella voluntat d'autoorganitzar-se, de mantenir una certa xarxa de solidaritat comunitària que, òbviament, ja no es manifesta de la mateixa manera que ho feia durant el primer terç del segle xx. Tanmateix, la trobem ben viva en grups del folklore, en les comparses de carnaval que s'organitzen cada any en molts municipis, en la participació activa en moviments socials de tota mena o en la riquesa d'entitats de tot tipus que encara avui en dia hi ha arreu del país. Podem parlar, com ho fa Montserrat Tura, de la *República pagesa*, aquella sense la qual, al meu entendre, no podem comprendre la Catalunya d'avui en dia si no expliquem el llegat d'aquesta Catalunya dels anys trenta, que se situa a cavall dels pols industrials de Barcelona i de Tarragona-Reus.

FONTS I BILIOGRAFIA

Arxius i centres de documentació consultats

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA)
Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (ACAC)
Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès (ACAP)
Arxiu Comarcal de l'Anoia (ACAN)
Arxiu Comarcal del Baix Llobregat (ACBL)
Arxiu Comarcal del Baix Penedès (ACBP)
Arxiu Comarcal del Garraf (ACGAF)
Arxiu Comarcal del Vallès Occidental (ACVO)
Arxiu del Govern Civil de Barcelona (AGCB)
Arxiu General de la Diputació de Tarragona (AGDT)
Arxiu Històric de Sabadell (AHS)
Arxiu Històric de Tarragona (AHT)
Arxiu Municipal d'Avinyonet del Penedès
Arxiu Municipal de Canyelles
Arxiu Municipal de Castellet i la Gornal
Arxiu Municipal de Castellví de la Marca
Arxiu Municipal de Cubelles
Arxiu Municipal de Cunit
Arxiu Municipal de Font-rubí
Arxiu Municipal de Gelida
Arxiu Municipal de la Granada del Penedès
Arxiu Municipal de Mediona
Arxiu Municipal d'Olèrdola

Arxiu Municipal de Pacs
Arxiu Municipal de Sant Cugat Sesgarrigues
Arxiu Municipal de Sant Llorenç d'Hortons
Arxiu Municipal de Sant Martí Sarroca
Arxiu Municipal de Sant Pere de Ribes
Arxiu Municipal de Sant Pere de Riudebitlles
Arxiu Municipal de Sant Sadurní d'Anoia
Arxiu Municipal de Santa Fe del Penedès
Arxiu Municipal de Santa Margarida i els Monjos
Arxiu Municipal de Subirats
Arxiu Municipal de Torrelles de Foix
Arxiu Municipal de Vilobí del Penedès
Arxiu Municipal dels Hostalets de Pierola
Arxiu Municipal d'Igualada
Arxiu Municipal de Masquefa
Arxiu Municipal de Piera
Arxiu Patrimonial de la família Cuscó de la Granada del Penedès
Centre de Documentació del Vinseum
Fundació Josep Irla

Portals en línia

ABC – Hemeroteca: <<http://hemeroteca.abc.es/>>
Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (ARCA): <<https://www.bnc.cat/digital/arca/>>
Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona. Premsa digitalitzada: <<https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/biblioteca-hemeroteca/hemeroteca-1/premsa-digitalitzada-1>>
Històries de Vilafranca del Penedès: <<http://historiesdevila.blogspot.com.es/>>
Llinatges vilafranquins: <<https://vilafrancapenedes.wordpress.com/>>
Memoriaesquerra (hemeroteca): <<http://memoriaesquerra.cat/plana.php?veure=-publicacions>>
Portal de Archivos Españoles (PARES): <<http://pares.mcu.es/>>
Trencadís. Fons locals digitalitzats: <<http://trencadis.diba.cat/>>
La Vanguardia – Hemeroteca: <<http://www.lavanguardia.com/hemeroteca>>
XAC Premsa digitalitzada: <<http://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/>>

Prensa

- ABC
Abril. Setmanari d'Esquerra [Vilafranca del Penedès]
Acció [Vilafranca del Penedès]
La Acción. Periódico Republicano [Terrassa]
La Avanzada. Semanario Republicano Democrático Federal [Tarragona]
Baix Penedès [el Vendrell]
El Be Negre
Butlletí Oficial de l'Estat
Buletí Oficial de la Província de Barcelona
Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya
La Campana de Gràcia
Crónica de Valls
Democràcia. Periòdic Republicà Federal [Vilanova i la Geltrú]
El Demócrata. Semanario Republicano de Avisos, Noticias y Literatura [el Vendrell]
Diari de Sessions del Parlament de Catalunya
Diario Oficial del Ministerio de la Guerra
Diario de Sesiones de las Cortes
Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes de la República Española
Diari de Tarragona
El Diluvio
La Discusión. Diario Democrático
La España
Foment. Diari Portaveu de l'Esquerra Republicana de Catalunya de les Comarques Tarragonines [Reus]
Fructidor. Órgano del Centro Republicano Federal Radical [Vilafranca del Penedès]
La Humanitat
Joventut. Per la Fe i per la Pàtria [Valls]
La Justicia. Diario Republicano [Tarragona]
Lluitem!... Periòdic Republicà Autonomista [Vilafranca del Penedès]
L'Opinió
Panadés Federal [Vilafranca del Penedès]
Panadés Republicano [Vilafranca del Penedès]
La Publicidad/La Publicitat
La Rambla
Regeneración. Periódico Semanal Defensor de los Intereses de esta Villa y su Comarca [Vilafranca del Penedès]
Sindicat Vitícola Comarcal de Martorell

Solidaridad Obrera
La Terra
Terra-endins. Setmanari Portaveu del Proletariat Oprimít [Vilanova i la Geltrú]
La Veu de Catalunya
Viticultura y Enología
La Voz del Campesino

Bibliografia

- ALBERTÍ, S. (1972). *El Republicanisme català i la restauració monàrquica*. Barcelona: Albertí Editor.
- ALIANZA REPUBLICANA (1926). *El 11 de Febrero de 1926. Manifiesto*. Madrid: Imprenta Zoila Ascaíbar y Compañía.
- ALIÓ, M. A. (1986). *Projectes i realitat d'un procés urbà decimonònic: Vilafranca del Penedès 1865-1939*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- ALQUÉZAR, R. (2001). *Esquerra Republicana de Catalunya. 70 anys d'història: 1931-2001*. Barcelona: Columna.
- ANDERSON, K.; NELGEN, S. & PINILLA, V. (2017), *Global wine Markets, 1860 to 2016: A statistical compendium*. Adelaide: University of Adelaide Press. DOI: <<https://doi.org/10.20851/global-wine-markets>>
- Annuaire statistique de la France 1938*. París: Institut National de la Statistique et des Études Économiques.
- ARACIL, R.; FERRER, L.; PONCE, S.; RECAÑO, J. & SEGURA, A. (1999). "L'estructura de la propietat de la terra a la Catalunya rural: les comarques de Barcelona i Girona (1850-1930)". *Estudis d'Història Agrària*, 13, 183-199. <<http://www.raco.cat/index.php/EHA/article/view/99778/145620>>.
- ARAGAI, A. (1933). *El problema agrari català*. Barcelona: Impremta Porcar.
- ARNABAT I MATA, R. (1992). *Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX*. Vilafranca del Penedès: Museu de Vilafranca.
- ARNABAT, R. (1993). *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos. De la fil·loxera a la Guerra Civil, 1890-1940*. Santa Margarida i els Monjos: Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos.
- ARNABAT, R. (2007). "Conflictivitat social i associacionisme pagès (el Penedès, 1900-1922)". A: SAUMELL I SOLER, A. *Miscel·lània in memoriam* (p. 89-108). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- ARNABAT, R. (2014). "Mobilització i revolta social: el Penedès durant els fets d'octubre de 1934". A: GONZÁLEZ I VILALTA, A.; LÓPEZ ESTEVE, M. & UCELAY DA CAL, E.. *6 d'octubre. La desfeta de la revolució catalanista de 1934* (p. 251-278). Barcelona: Editorial Base.

- ARNABAT, R. & GAVALDÀ, A. (2015). "Sociabilidad y asociacionismo como factores de movilización social: el mundo rural catalán entre 1870 y 1980". A: CASTILLO, S. & DUCH, M. (coords.). *Sociabilidades en la historia* (p. 169-193). Madrid: La Catarata.
- ARNABAT I MATA, R. & ALTRES (2008). *Recull d'històries de Sant Cugat Sesgarrigues*. Sant Cugat Sesgarrigues: Ajuntament de Sant Cugat Sesgarrigues.
- ARNABAT, R.; CASTILLO, J. & SANCHO, D. (2009). *La repressió del primer Franquisme a l'Alt Penedès (1939-1948)*. Valls: Cossetània Edicions.
- AUDIÈNCIA TERRITORIAL DE BARCELONA (1933). "Informe donat al Govern per la Sala de Govern de l'Audiència Territorial de Barcelona, el 18 de juliol de 1932". A: GENERALITAT DE CATALUNYA. *Els contractes de conreu a Catalunya* (p. 119-154). Barcelona: Publicacions del Departament de Justícia i Dret.
- BADIA-MIRÓ, M.; TELLO, E.; VALLS, F. & GARRABOU, R. (2010). "The grape phylloxera plague as a natural experiment: The upkeep of vineyards in Catalonia (Spain), 1858-1935". *Australian Economic History Review*, 50 (1), 39-61. DOI: 10.1111/j.1467-8446.2009.00271.x.
- BALCELLS A. (1983). *El problema agrari a Catalunya, 1890-1936: la qüestió rabassaire*. Barcelona: La Llar del Llibre [original publicat el 1968].
- BALCELLS, A.; CULLA, J. B. & MIR, C. (1982). *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923: relació dels resultats electorals de 1869 a 1899*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- BATALLA I GALIMANY, R. (1999). *Els Casinos republicans: política, cultura i esbarjo. El Casino de Rubí, 1884-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BELTRAN DENGRA, J. (1999). "L'anarcosindicalisme i el camp català (1911-1930). La comarca del Baix Llobregat". *Materials del Baix Llobregat*, 5, 129-140.
- BENACH I SONET, P. (1931). *La reforma agrària a Catalunya. Orientacions jurídiques i pràctiques de la qüestió*. Vilafranca del Penedès: Gràfiques Cuscó.
- BENACH I TORRENTS, M. (1980). *Els vilafranquins del segle xx. Notes per a la història local*. Vilafranca del Penedès: l'autor.
- BENAVENTE FREIXAS, R. (2015). "Els Ràfols de les Gunyoles". *Paratge*, 28, 83-106. <<http://www.raco.cat/index.php/Paratge/article/view/302506>>.
- BIZCARRONDO, M. (2008). *Historia de la UGT (vol. 3): Entre la democràcia y la revolució, 1931-1936*. Madrid: Siglo XXI de España Editores.
- BLASCO-MARTEL, Y. & SUDRIÀ I TRIAY, C. (2016). *El Banc de Barcelona, 1874-1920. Decadència i fallida*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- BOLÓS, M., DE (1962). "La viticultura catalana en el momento actual". *Información Comercial Española*, 342 (febrer), 135-140.

- BOSCH I CUENCA, P. (2015). *La lluita per la terra. Solidaritats pageses i conflictivitat rural a la regió de Girona (1931-1936)*. Girona: Associació d'Història Rural de les comarques Gironines/ Centre d'Història Rural de la Universitat de Girona/ Documenta Universitària.
- BOSCH DE NOYA I CASANOVAS, R. (1988). "La carga de raïms". *Miscel·lània Penedesenca*, 12, 119-126. <<http://www.raco.cat/index.php/MiscellaniaPenedesenca/article/view/59308>>.
- BOSCH PLANAS, J. (2013). "El mas de la Riba, els Batlle i la producció de vi". A: SANCHEO PARÍS, D. *El món de la viticultura, els vins, caves i aiguardents al Penedès històric i al Camp de Tarragona. Actes del V Seminari d'Història del Penedès* (p. 149-163). Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs.
- CAMINAL I BADIA, M. (1985). "L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre en defensa de la propietat (1869-74)". *Perspectiva Social*, 21, 41-55.
- CAMPAMÀ ROMEU, S. (2008). "República, guerra i revolució". A: ARNABAT I MATA, R. & VIDAL I PLA, J. *Història de Vilafranca del Penedès* (p. 377-406). Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca del Penedès/Edicions i Propostes Culturals Andana.
- CAMPS I ARBOIX, J. DE (1945). "La qüestió agrària a Catalunya". *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, 6, 4-13.
- CAMPS I ARBOIX, J. DE (1969). *Història de l'agricultura catalana*. Barcelona: Taber.
- CAMPS I ARBOIX, J. DE & CATALÀ ROCA, F. (1965). *Les cases pairals catalanes*. Barcelona: Edicions Destino.
- CARAFÍ I MORERA, E. (1998). *Societat Coral Artesans. Agrupació Coral Intimitat. 1897-1997 Cent anys de música i cultura*. Gelida: Comissió del Centenari 1897-1997/ Agrupació Coral Intimitat / Unió del Casal Gelidenc / Ajuntament de Gelida.
- CARDÓ I SOLER, J. (1983). *L'evolució dels conreus del Camp de Tarragona a partir del segle XVIII*. Barcelona: Institut d'Estudis Vallencs.
- CARMONA, J. & SIMPSON, J. (1999a). "The 'Rabassa Morta' in Catalan Viticulture: The Rise and Decline of a Long Term Sharecropping Contract, 1670s-1920s". *Journal of Economic History*, 59, 209-315.
- CARMONA, J. & SIMPSON, J. (1999b). "A l'entorn de la qüestió agrària catalana: el contracte de rabassa morta i els canvis en la viticultura, 1890-1929". *Recerques*, 38, 105-124. <<http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137766>>.
- CASANOVA RUIZ, J. (1992-1993). "Liberalismo, fascismo y clase obrera: algunas contribuciones recientes a la historia comparada de la Europa de entreguerras". *Studia Historica-Historia Contemporánea*, x-xi, 101-124. <<http://revistas.usal.es/index.php/0213-2087/article/view/5792>>.
- CASANOVA, J. (1997). *De la calle al frente. El anarcosindicalismo en España (1931-1939)*. Barcelona: Crítica.

- CASANOVAS I PRAT, J. (1994). "L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939). Transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani". *Estudis d'Història Agrària*, 10, 85-104. <<http://www.raco.cat/index.php/EHA/article/view/99663>>.
- CASTILLO, S. (2008). *Historia de la UGT (vol. 1): Un sindicalisme consciente 1873-1914*. Madrid: Siglo XXI.
- CEBALLOS-ESCALERA Y GILA, A. DE (2017). "Los seis Marqueses de Casa Riera (notas genealógicas)". *Cuadernos de Ayala*, 22 de novembre de 2017. <<http://cuadernosdeayala.es/wp-content/uploads/2017/11/Marqueses-de-Casa-Riera-in-I-Coloquio-Internacional-Nobleza-1.pdf>>.
- CHAYANOV, A. V. (1974). *La organización de la unidad económica campesina*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- COLOMÉ, J. (1990). "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola". *Estudis d'Història Agrària*, 8, 123-143.
- COLOMÉ, J. (1992). "Estructura de la propiedad y crisis agraria a finales del siglo XIX: la comarca del Penedès". A: GARRABOU SEGURA, A. R. (coord.). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea* (p. 237-260). Madrid: Ministerio de Agricultura, Alimentación y Medio Ambiente.
- COLOMÉ FERRER, J. (1996). "L'Especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX: la Comarca del Penedès" [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- COLOMÉ, J. (1997a). "Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX". *Noticiero de Historia Agraria*, 13, 125-142.
- COLOMÉ I FERRER, J. (1997b). "L'Especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 8, 153-161. <<http://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH/article/view/149185>>.
- COLOMÉ, J. (ed.) (1997c). *Els móns d'Isidre Mata del Racó: notes d'un propietari pagès al Penedès a la fi de l'Antic Règim*. Sant Sadurní d'Anoia: Institut d'Estudis Penedesencs.
- COLOMÉ, J. (2013). "L'ofensiva dels propietaris contra el contracte de rabassa morta a la comarca del Penedès, 1850-1910". *Recerques*, 67, 115-140.
- COLOMÉ FERRER, J. (2015a). "Conflicto y sociedad en la Cataluña vitícola (1880-1910)". *Historia Social*, 83, 91-111.
- COLOMÉ, J. (2015b). "Expansió vitícola, consolidació de la propietat capitalista de la terra i conflictivitat social a la Catalunya prelitoral durant el segle XIX: la comarca del Penedès". A: COLOMÉ, J.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. (eds.) *Vinyes*,

- vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya* (p. 245-278). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMÉ, J. (2019). *Terra de ceps. Especialització vitivinícola i món rabassaire a les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès en el segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMÉ FERRER, J. & VALLS JUNYENT, F. (1994). "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió". *Recerques*, 30, 47-68. <<http://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137729>>.
- COLOMÉ FERRER, J., & VALLS-JUNYENT, F. (2012). "Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)". *Historia Agraria*, 57, 47-77. <<http://historiaagraria.com/articulo.php?id=609&num=57>>.
- COLOMÉ, J.; SAGUER, E. & VICEDO, E. (2002). "Las condiciones de reproducción de las unidades familiares campesinas en Cataluña a mediados del siglo XIX". A: MARTÍNEZ CARRIÓN, J. M. (ed.) *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX* (p. 321-356). Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- COLOMÉ FERRER, J.; CUCURELLA-JORBA, M. & VALLS-JUNYENT, F. (2010). "Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola (1760-1910)". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XX, 137-155: <<http://www.raco.cat/index.php/ButlletiSCEH/article/view/270814/358347>>.
- COLOMÉ, J.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. (2015). "Introducció: els tres cicles de l'economia vitivinícola catalana (segles XVII-XX)". A: COLOMÉ, J.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya* (p. 5-49). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMÉ, J.; GARCÍA, R.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. (2013). "Les cycles de l'économie viticole en Catalogne. L'évolution du prix du vin entre 1680 et 1935". *Annales du Midi. Revue Archéologique, Historiques et Philologique de la France Méridionale*, CXXV (281), 29-55.
- COLOMÉ, J.; PLANAS, J.; SOLER, R. & VALLS-JUNYENT, F. (2018). "The Rabassaire Struggle: Long-term Analysis of a Social and Political Movement". *International Review of Social History*, 63 (1), 1-27. doi:10.1017/S0020859017000633.
- COLOMER ROVIRA, M. (1996). *Josep Calvet i Móra. La trajectòria d'un rabassaire argentoni. 1891-1950*. Argentona: Ajuntament d'Argentona.
- CONGOST, R. & SAGUER, E. (2015). "De contractes de rabassa morta a emfiteuses perpèties: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900". A: COLOMÉ, J.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya* (p. 177-208). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CRAMER, C. (2003). "Does Inequality Cause Conflict?" *Journal of International Development*, 15, 397-412. DOI: 10.1002/jid.992.

- CRAMER, C. (2005). *Inequality and Conflict. A review of an Age-Old Concern*. Identities, Conflict and Cohesions Programme Paper 11. United Nations Research Institute for Social Development. <[http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpAuxPages\)/0501D4F6B3083076C12570B4004F0D5B/\\$file/cramer.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/0501D4F6B3083076C12570B4004F0D5B/$file/cramer.pdf)>.
- CULLA I CLARÀ, J. B. (1977). *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*. Del Grup de "L'Opinió" al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra, 1928-1936. Barcelona: Curial.
- DOMÈNECH, J. & HERREROS, F. (2018). "Land reform and conflicte before the Civil War: landowner response to tenancy reform in 1930s Catalonia". *Economic History Review*, 71 (4), 1322-1348. DOI: <<https://doi.org/10.1111/chr.12614>>.
- DUARTE, A. (1987). *El republicanisme català a la fi del segle XIX*. Vic: Eumo Editorial.
- DUARTE, A. (2004). *Historia del republicanisme a Catalunya*. Lleida: Pagès Editors.
- DURAN I CAÑAMERAS, F. (1932). *El Problema agrario en Cataluña (la cuestión de la rabassa morta)*. Barcelona: Imprenta Porcar.
- DUVERGER, M. (1951). *Los partidos políticos*. Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.
- ESCLASSANS I MILÀ, J. (1930). "La nostra decadència vinícola". *Gasetta de Vilafranca*, 91, 92 i 93.
- ESPINOZA, L. E.; ROBLEDO HERNÁNDEZ, R.; BREL CACHÓN, M. P. & VILLAR CASTRO, J. (2007). "Estructura social del campo español. El Censo de campesinos (1932-1936). Primeros resultados (I)". A: ROBLEDO HERNÁNDEZ, R. & LÓPEZ GARCÍA, S. M. (coords.). *¿Interés particular, bienestar público?: grandes patrimonios y reformas agrarias (307-342)*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Estadística del comercio exterior de España (diversos anys)*. Madrid: Dirección General de Aduanas.
- ESTALELLA, H. (1984). "La gran propietat a les comarques gironines". *Recerques*, 16, 71-92.
- ESTEVE PALÓS, A. & VALLS FÍGOLS, M. (2010). "Masos, masies i cases de pagès a la Catalunya de 1860". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 69, 97-112.
- FEDERACIÓN REGIONAL DE COOPERATIVAS DE CATALUÑA (1928). *Memoria correspondiente al ejercicio 1927: presentada por el Consejo Directivo a la Asamblea General de 31 de marzo y el 1º marzo de 1928*. Barcelona.
- FERRER, L. (1987). *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central: segles XVIII-XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FERRER, L. (2015). "Vi per cremar, vi per beure. Dues vitivinicultures a Catalunya (segles XVII-XIX)". A: COLOMÉ, J.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. (eds.). *Vinyes*,

- vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya (147-176)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FERRER I ALÓS, L.; ÁLVAREZ I ARRÓNIZ, C.; SANTMARTÍ I ROSET, C. & GÜELL I SABATA, À. (1992). *Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya central*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages.
- FORT COGUL, E. (1972). "Las desamortizaciones del siglo XIX y su repercusión en Santes Creus" (III). *Studia Monastica*, 14 (1), 183-236.
- FRADERA, J. M. (1984). *Indústria i mercat: les bases comercials de la indústria catalana moderna, 1814-1845*. Barcelona: Crítica.
- FRANQUET BERNIS, J. M. (1995). "Estructura de la propiedad agrària. Aplicación a la región catalana del Ebro". [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona. <<http://www.eumed.net/tesis-doctorales/jmfb/index.htm>>.
- GABRIEL SIRVENT, P. (1981). "Classe obrera i sindicats a Catalunya (1903-1920)" [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona. <<http://www.cedall.org/Documentacio/IHL/Gabriel/Introduccio.pdf>>.
- GALÉS I MARTÍNEZ, M. (1936). *El problema del vi a Catalunya. Estudi publicat al diari "La Humanitat" durant la tardor de l'any 1935*. Barcelona: Tallers Gràfics Alfa.
- GARRABOU, R. (1992). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporània*. Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació. <http://www.mapama.gob.es/ministerio/pags/Biblioteca/fondo/pdf/16454_all.pdf>.
- GARRABOU, R. & SAGUER, E. (2017). "Transformaciones sociales y desigualdad en la propiedad de la tierra en Cataluña". Comunicació al *XII Congreso Internacional de la Asociación Española de Historia Económica*. Salamanca, 6-9 de setembre de 2017.
- GARRABOU, R.; PLANAS, J. & SAGUER, E. (2001). *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*. Vic: Eumo Editorial.
- GARRABOU, R.; PUJOL, J.; COLOMÉ, J. & SAGUER, E. (1992). "Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX y XX)". A: GARRABOU, R. (coord.). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea* (p. 15-92). Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1933). *Els contractes de conreu a Catalunya (Documents per al seu estudi)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE TREBALL (1984). *Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, Direcció General de Cooperatives.
- GARRIDO, S. (2017a). "Sharecropping was sometimes efficient: sharecropping with compensation for improvements in European viticulture". *Economic History Review*, 70 (3), 977-1003.

- GARRIDO, S. (2017b). "El fruto de la inseguridad. Vino, contrato óptimo y derechos de propiedad en Cataluña (1898-1935)". *Revista de Historia Económica-Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 35 (3), 415-443.
- GARRIDO, S. (2017c). ¿Desnaturalizados rabassers? La *rabassa morta* catalana antes de la fil·loxera. *Ayer*, 107, 155-182.
- GIRALT I RAVENTÓS, E. (1951). "Evolució de l'Agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'època actual". A: *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea intercomarcal de Investigadores del Penedès i Conca d'Òdena*. Martorell.
- GIRALT I RAVENTÓS, E. (1964). "El conflicto 'rabassaire' y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936". *Revista de Trabajo*, 3, 51-72.
- GIRALT I RAVENTÓS, E. (1990). "L'Agricultura". A: CABANA I VANCELLS, F. (coord.). *Història econòmica de la Catalunya contemporània* (vol. 2): s. XIX. *Població i agricultura* (p. 121-305). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL (1991). *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*. Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimenació. Secretaria General Tècnica.
- GUAL TORRESCASANA, J. (coord.) (2000). "Centre Obrer Instructiu d'Unió Republicana: una entitat centenària" [dossier]. *Segarra Actualitat*, 44, 19-34.
- GUERRERO BURGOS, A. (1954). *Grandezas y títulos nobiliarios*. Madrid: Revista de Derecho Privado.
- GUTIÉRREZ POCH, M. (1992). "La propiedad de la tierra en una comarca de la Cataluña interior: 'L'Anoia' en la segunda mitad del siglo XIX". A: GARRABOU, R. (coord.), *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea* (p. 293-317). Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.
- GUTIÉRREZ-POCH, M. (2017a). *Tradición, conocimiento y modernidad. Las claves del éxito de Miquel y Costas & Miquel, S. A. Siglos XVIII-XXI*. Barcelona. Edicions de la Universitat de Barcelona.
- GUTIÉRREZ-POCH, M. (2017b). "Wein verkaufen (Vendre vi). Un viatge de Capellades a Viena: Josep Poch i Teixé (1882-1954)". *Revista d'Igualada*, 57, 16-29.
- HEANEY, M. T. & ROJAS, F. (2007). "Partisans, Nonpartisans, and the Antiwar Movement in the United States". *American Politics Researchs*, 35 (4), 431-464. DOI: 10.1177/1532673X07300763.
- INSTITUT DE REFORMES SOCIALS (1923). *La "rabassa morta", y su reforma*. Madrid: Sobrinos de la Suc. de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUT NACIONAL DE DENOMINACIONES D'ORIGEN (1982). *Catastro vitícola y vinícola D.O. Penedès año 1982*. Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.

- INSTITUT NACIONAL D'ESTADÍSTICA (INE) (1963). *Censo agrario de España 1962*. Madrid: INE. <<http://www.ine.es/inebaseweb/treeNavigation.do?tn=194576>>.
- IVERN I SALVÀ, M. D. (1988). *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-1936. I*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- IVERN I SALVÀ, M. D. (1989). *Esquerra Republicana de Catalunya, 1931-1936. II*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- JANÉ I ORPÍ, N. (2006). *La lluita per la terra al Penedès de la II República*. II Beca Penedès de Recerca Històrica organitzada pel setmanari *La Fura* i la Fundació Privada Ferrer Sala Freixenet. Una versió resumida en *La Fura*, (1306, 7/13 de setembre de 2007): <http://www.totselsnoms.org/arxius/recerques/lalluita-perlaterra_nuriajae.pdf>.
- JANÉ I ORPÍ, N. (2011). *Domenys del Penedès (1936-1938): una aproximació històrica a través de l'estudi de la documentació municipal recuperada*. Sant Jaume dels Domenys: Ajuntament de Sant Jaume dels Domenys.
- JUNTA CONSULTIVA AGRONÓMICA (1911). *La invasión filoxérica en España y estado en 1909 de la reconstitución del viñedo. Resumen hecho por la Junta Consultiva Agronómica de las Memorias remitidas por los Ingenieros del Servicio Agronómico provincial*. Madrid: Ministeri de Foment / Direcció General d'Agricultura, Mines i Monts.
- LLOVET MONT-ROS, J. (1948). "Contribución al estudio general de la agricultura en la provincia de Barcelona". *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y de Especialidades Agropecuarias y de los Servicios Técnicos de Agricultura*, 7, 3-85. <<http://www.raco.cat/index.php/AnalesAgricolas/issue/view/17176/showTo>>c.
- LÓPEZ ESTEVE, M. (2013). *Els Fets del 6 d'octubre de 1934*. Barcelona: Editorial Base.
- LÓPEZ ESTUDILLO, A. (1989). "Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)". *Historia Social*, 3, 17-32.
- LUEBBERT, G .M. (1997). *Liberalismo, fascismo o socialdemocracia. Clases sociales y orígenes políticos de los regímenes de la Europa de entreguerras*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- MALEFAKIS, E. (1980). *Reforma agraria y revolución campesina en la España del siglo XX*. Barcelona: Ariel.
- MALUQUER DE MOTES, J. (2001). "Cataluña, a la avanzada de la industrialización". A: GERMÁN, L.; LLOPIS, E.; MALUQUER DE MOTES, J. & ZAPATA, S. *Historia económica regional de España. Siglos XIX y XX (357-389)*. Barcelona: Crítica.
- MALUQUER DE MOTES, J. (2005). "Consumo y precios". A: CARRERAS, A. & TAFUNELL, X. *Estadísticas históricas de España: siglos XIX y XX* (p. 1247-1296). Bilbao: Fundación BBVA.

- MARÍN CORBERA, M. (2010). "La gestación del Documento Nacional de Identidad: un proyecto de control totalitario para la España Franquista". A: NAVAJAS ZUBELDÍA, C. & ITURRIAGA BARCO, D. (eds.). *Novísima. Actas del II Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo* (p. 323-338). Logronyo: Universidad de La Rioja.
- MARTÍ I MARTÍ, C. (1997). *Vilanova i la Geltrú 1850-1975* (vol. I): *Expansió i crisi de la indústria i de la democràcia 1850-1936*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions / Ajuntament de Vilanova i la Geltrú.
- MARTÍNEZ DE SAS, M. T. & PAGÈS I BLANCH, P. (2000). *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARX, K. (1977). *Manifest del Partit Comunista*. Barcelona: La Magrana [traducció de la versió alemanya de 1890 feta per J. Moners i Sinyol i revisada per M. Sacristán].
- MAS, R. (1972). *Camins pagesos de Catalunya*. Barcelona: Editorial Nova Terra.
- MAS I PERERA, P. (1932). *Vilafranca del Penedès*. Barcelona: Barcino.
- MATA, J. (2010). *Pau Baqués, republicà i rabassaire*. Subirats: Ajuntament de Subirats.
- MAYAYO I ARTAL A. (1988). *Josep Torrents (1899-1943). Pagès de Bellvei del Penedès. Dirigent Agrari Català*. Tarragona: Edicions el Medol.
- MAYAYO I ARTAL, A. (1995). *De pagesos a ciutadans: cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*. Catarroja: Afers.
- MCADAM, D. & TARROW, S. (2010). "Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship between Elections and Social Movements". *Perspectives on Politics*, 8 (4), 529-542. DOI: 10.1017/S1537592710001234.
- MCADAM, D. & TARROW, S. (2011). "Movimentos Sociais e Eleições: por uma compreensão mais ampla do contexto político da contestação". *Sociologías*, 13 (28), 1-13. DOI: 10.1590/S151745222011000300003.
- MINISTERI D'AGRICULTURA (1934). *Censo estadístico de sindicatos agrícolas y comunidades de labradores*. Madrid: Publicaciones de "Economía y Técnica Agrícola" <http://www.mapama.gob.es/ministerio/pags/biblioteca/fondo/pdf/43456_all.pdf>
- MINISTERI D'AGRICULTURA (diversos anys). *Estadística de la producción vitícola, 1903-1937*. (Aquesta publicació era inicialment de la Junta Consultiva Agronòmica i es titulava *Estadística de las producciones vitícola y olivarera*; de 1916 a 1932 va tenir el títol *Estadística de la producción vitícola*, i de 1933 fins al 1937, *Estadística de la producción vitivinícola*).
- MINISTERI D'AGRICULTURA, ALIMENTACIÓ I MEDI AMBIENT (diversos anys). *Anuario de Estadística Agraria*, Madrid. <<http://www.mapama.gob.es/es/ministerio/servicios/informacion/plataforma-de-conocimiento-para-el-me>

- dio-rural-y-pesquero/biblioteca-virtual/articulos-de-revistas/rev_numero.asp?codrevista=AEA&page=7>. (Originalment es titulava *Anuario estadístico de las producciones agrícolas*).
- MORENO, B. (1995). *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII: el contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*. Barcelona: Fundació Noguera.
- MORENO, B. (1997). "Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII". *Estudis d'Història Agrària*, 11, 37-56.
- MORERA I LLAURADÓ, E. ([1909?]). *Geografia general de Catalunya. Província de Tarragona*. Barcelona: Establiment Editorial d'Albert Martín.
- MURO, J. I.; NADAL, F. & URTEAGA, L. (eds.). (2011). *Estadística territorial de la província de Barcelona 1858. Pedro Moreno Ramírez*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia.
- NADAL, J. & TAFUNELL, X. (1992). *Sant Martí de Provençals, pulmó industrial de Barcelona (1847-1992)*. Barcelona: Columna.
- OLIVERAS MASSÓ, C. (1923). *Clasificación y cultivo de las cepas y elaboración de los vinos de la provincia de Tarragona con miras a la exportación. Ponencia desarrollada en la Oncena Asamblea de la Unión de Viticultores de Cataluña (Tarragona-Abril-1922)*. Reus: Ministeri de Foment. Direcció General d'Agricultura i Boscos. Serveis Especials d'Enologia. Regió Agronòmica de Catalunya.
- PARCERISAS, L. (2015). "Landownership Distribution, Socio-Economic Precariousness and Empowerment: The Role of Small Peasants in Maresme County (Catalonia, Spain) from 1850 to the 1950s". *Journal of Agrarian Change*, 15(2), 261–285. DOI: 10.1111/joac.12058.
- PARÉS GONCER, S. (1944). "Contratación Notarial Agraria en el Alto Penadés durante el siglo XIX". *La Notaría*, 13 (octubre), 366–388.
- PIKETTY, T. (2014). *El Capital al segle XXI*. Barcelona: La Magrana.
- PINILLA, V. (2006). "'Old' and 'New' producing countries in the International wine market, 1850-1938". Comunicació presentada a l'*International Economic History Congress*, Hèlsinki. <<http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Pinilla.pdf>>.
- PINILLA, V. (2014). "Wine historical statistics: A quantitative approach to its consumption, production and trade, 1840-1938". *AAWE Working Paper*, No. 167. *Economics*. <http://www.wine-economics.org/dt_catalog/aawe-working-paper-no-167-economics/>
- PINILLA, V. & AYUDA, M. I. (2002). "The political economy of the wine trade: Spanish exports and the International market". *European Review of Economic History*, 6, 51-85. DOI: 10.1017/S1361491602000035.
- PINILLA, V. & AYUDA, M. I. (2007). *The International Wine Market, 1850-1938. An Opportunity for Export Growth in Southern Europe?* A: CAMPBELL, G. &

- GUIBERT, N. *Wine, Society, and Globalization* (p. 179-199). Nova York: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230609907_10.
- PIQUERAS HABA, J. (2005). "La fil·loxera en España y su difusión espacial: 1878-1926". *Cuadernos de Geografía*, 77, 101-136.
- PLA, J. (1982). *Josep Pla* (vol. 41). *Obra completa. Cròniques parlamentàries (1933-1934)*. Barcelona: Edicions Destino.
- PLANAS I MARESMA, J. (2003). "Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX" [tesi doctoral]. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- PLANAS I MARESMA, J. (2006). *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona / Documenta Universitaria.
- PLANAS, J. (2013). *Viticultura i cooperativisme. La comarca d'Igualada, 1890-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PLANAS, J. (2015). Els inicis del cooperativisme vitivinícola a Catalunya. A: COLOMÉ, J.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya* (p. 369-401). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. (2011). *Cacics i rabassaires: dinàmica associativa i conflictivitat social: els Hostalets de Pierola (1890-1939)*. Vic-Igualada: Eumo / Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada.
- PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. (2012). "Desigualdad, asociacionismo y conflictividad social en un núcleo de la Cataluña 'rabassaire'". *Historia Social*, 72, 89-111.
- POMÉS VIVES, J. (1996). "El sindicalisme rabassaire a Martorell (1907-1923). La Federació de Rabassers de Catalunya". *Materials del Baix Llobregat*, 2, 19-28.
- POMÉS I VIVES, J. (2000). *La Unió de Rabassaires. Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PONS, J. & ADROER, M. A. (1988). "Salt i el marquès de Camps: un cas de caciquisme". *Revista de Girona*, 129, 82-87.
- PUJOL ANDREU, J. (1984). "Les crisis de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1892 i el 1935". *Recerques*, 15, 57-78.
- PUJOL ANDREU, J. (1999). "Trabajo asalariado y actividad agrària en Can Codorniu: un caso excepcional en la explotación del viñedo catalán durante el primer tercio del siglo XX". A: CARRERAS, A.; PASCUAL, P.; REHER, D. & SUDRIÀ, C. (ed.); GUTIÉRREZ, M. (coord.)- *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya* (vol. I). (p. 479-506). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.

- PUIG, J. (1951). "Cotización del vino en San Pedro de Ribas durante el centenario del Instituto de San Isidro". *Calendario del Payés*, 1951, 114-118.
- PUIG ROVIRA, F. X. (2003). *Diccionari biogràfic de Vilanova i la Geltrú: dones i homes que han fet història*. Vilanova i la Geltrú: Ajuntament de Vilanova i la Geltrú.
- PUIG I VILA, N. (1935). *Què és la Unió de Rabassaires*. Barcelona: Nagsa.
- QUEROL I ROVIRA, C. (2017). *Relats republicans. Sant Sadurní d'Anoia, 1931-1936*. Sant Sadurní d'Anoia: Llopart Edicions.
- RAVENTÓS, J. (1923). "Reguladors naturals del preu del vi". *La crisi vinícola. Conferències* (p. 11-22). Barcelona: Imprempta de Bayer Germans i Comp.
- RECASENS LLORT, J. (2007). *La repressió franquista al Baix Penedès (1938-1945)*, Valls: Cossetània Edicions.
- Ressenya en defensa de las vinyas á rabassa morta* (1861). Barcelona: Imprenta de Joaquín Bosch.
- RICART GIRALT, J. (1893). "D. Marcelino Jané y Formosa". *Revista de Navegación y Comercio*, 121, 15 de setembre de 1893, 400-401. <<http://hemerotecadigital.bne.es/issue.vm?id=0005307868&search=&lang=ca>>.
- RODRIGO I ALHARILLA, M. (2007). *Indians a Catalunya: capitals cubans en l'economia catalana*. Barcelona: Fundació Noguera. <<http://www.fundacionoguera.com/libros/INDIANS%2007%20fet.pdf>>.
- ROIG I ARMENGOL, R. (1890). *Memòria acompanyatòria al mapa regional vinícola de la província de Barcelona. Dedicat a l'Excma. Diputació*. Barcelona: La Academia. <<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/memoria-acompanyatoria-al-mapa-regional-vinicola-de-la-provincia-de-barcelona--0/html/>>.
- ROMEU ROVIRA, J. (2018). *Cent anys d'història de La Cumprativa de Llorenç del Penedès (1918-2018)*. Vilafranca del Penedès: Edicions i Propostes Culturals Andana.
- ROTGER I DUNYÓ, A. (2012). *Joan Ventosa i Roig. Impulsor del cooperativisme de Catalunya a Mèxic*. Barcelona-Valls: Fundació Roca i Galés / Cossetània Edicions.
- ROVIRA I TOBELLA, R. (2007-2008). "Els propietaris de la fàbrica de paper 'La Gelidense' de Gelida (1791-1918)". *Paratge*, 20-21, 159-165. <<http://www.raco.cat/index.php/Paratge/article/view/287594>>.
- RUDÉ, G. (1978). *La multitud en la historia. Los disturbios populares en Francia e Inglaterra 1730-1848*. Madrid: Siglo XXI de España Editores.
- SAGUER, E. (1992). "La evolución de la propiedad en el Baix Empordà (Girona), 1860-1950". A: GARRABOU, R. (coord.). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea* (p. 261-292). Madrid: Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació.
- SALLÉS, A. (1986). *Quan Catalunya era d'esquerra*. Barcelona: Edicions 62.

- SÁNCHEZ JIMÉNEZ, J. (1994). "Pequeña y gran propiedad a finales de siglo XIX: Andalucía". *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 16, 11-33. <<https://revistas.ucm.es/index.php/CHCO/article/view/CHCO9494110011A>>.
- SAUMELL I SOLER (2001). "Los propietarios, comerciantes y técnicos: la Estación Enológica de Vilafranca del Penedès, 1901-1936". A: CARMONA, J.; COLOMÉ, J.; PAN-MONTOJO, J. & SIMPSON, J. (eds.). *Viñas, bodegas y mercados. El cambio técnico en la vitivinicultura española, 1850-1936* (p. 327-348). Saragossa: Pressas Universitarias de Zaragoza.
- SAUMELL I SOLER, A. (2002). *Viticultura i associacionisme a Catalunya: els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- SAUMELL SOLER, A.; ARNABAT MATA, R. & ROMEU ROVIRA, J. (2003). *Estació de viticultura i enologia de Vilafranca del Penedès 1903-2003. Cent anys d'història*. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut Català de la Vinya i el Vi.
- SCOTT, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven (Connecticut): Yale University Press.
- SCOTT, J. C. (2014). "Explotación normal, resistencia normal". *Relaciones Internacionales*, 26, 85-104. <<http://www.relacionesinternacionales.info/ojs/article/view/586.html>>.
- SEGURA I MAS, A. (1990). "Els amillaments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX". *Estudis d'Història Agrària*, 8, 235-265. <<https://www.raco.cat/index.php/EHA/article/view/99649>>.
- SERRA, J. & VIRÓS, L. (2013). "Els Comtals, la colònia industrial de Manresa". *Dovella*, 112 (2), 40-47. <<http://www.raco.cat/index.php/Dovella/article/view/268961>>.
- SOLÀ I GUSSINYER, P. (1993). *Història de l'associacionisme català contemporani: Barcelona i comarques de la seva demarcació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SOLÉ I BORDES, J. (2011). "D'alguns 'americanos' vilafranquins i els orígens de la Caixa d'Estalvis del Penedès". *Del Penedès*, 25, 17-30. <<http://www.raco.cat/index.php/DelPenedes/article/view/249086>>.
- SOLER I BECERRO, R. (1991). *Eleccions i política a Vilafranca del Penedès 1891-1903*. Vilafranca del Penedès: Museu de Vilafranca.
- SOLER I BECERRO, R. (1998). "Comerciants i fabricants: una reflexió sobre l'origen comercial del capital industrial, el cas de Vilanova i la Geltrú". *Recerques*, 36, 109-137.
- SOLER, R. (2000). "Estratègies empresarials en la indústria cotonera catalana. El cas de la Fàbrica de la Rambla de Vilanova, 1833-1965" [tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona]. <<http://hdl.handle.net/10803/81539>>.

- SOLER, R. (2003). *Emigrar per negociar. L'emigració a Amèrica des de la comarca de Garraf. El cas de Gregori Soler, 1791-1853*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa.
- SOLER I BECERRO, R. (2006). "Josep Ferrer i Vidal: industrial, empresari i burgès (1817-1893)". *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 24, 275-316.
- SOLER I BECERRO, R. (2008). "Vilafranca del Penedès, 1901-1931: continuïtat i canvi a la capital del vi". A: ARNABAT MATA, R. & VIDAL I PLA, J. (coords.). *Història de Vilafranca del Penedès* (p. 345-376). Vilafranca del Penedès: Edicions i Propostes Culturals Andana.
- SOLER BECERRO, R. (2011). *El ferrocarril i Vilanova i la Geltrú, 1881-1936. Infraestructures, economia i societat a la capital del Garraf*. Vilanova i la Geltrú: Ajuntament de Vilanova i la Geltrú.
- SOLER BECERRO, R. (2012). "La CNT al Penedès, 1910-1936". *Del Penedès. Publicació de l'Institut d'Estudis Penedesencs*, 27-28, 12-17.
- SOLER BECERRO, R. (2015). "Les eleccions municipals de 1934 a Catalunya. Segle xx. Revista Catalana d'Història". *Revista Catalana d'Història*, 8, 47-75.
- SOLER-BECERRO, R. (2016a). "El sector del vi a la província de Barcelona. Hegemonia productiva i exportadora". A: POVEDA, C. (coord.). *Memòria econòmica de Catalunya 2015* (p. 101-109). Barcelona: Cambra Oficial de Comerç, Indústria, Serveis i Navegació de Barcelona. <<http://www.cambrescat.es/media/docs/memories/mec2015.pdf>>.
- SOLER, R. (2016b). "Les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 a Catalunya". *Working Papers Institut de Ciències Polítiques i Socials*, 342. <<https://www.icps.cat/archivos/Workingpapers/wp342.pdf?noga=1>>.
- SOLER-BECERRO, R. (2017). "Viticultura, propietat i conflicte agrari a l'antic Deganat de Piera durant el primer terç del segle xx". *Miscellanea Aqualatensia*, 17, 247-280.
- SONESSON, B. (1995). *Catalanes en las Antillas. Un estudio de casos*. Colombres: Fundación Archivo de Indianos.
- TELLO, E. (1983). "Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)". *Estudis d'Història Agrària*, 6, 57-99.
- TELLO, E., & BADIA-MIRÓ, M. (2015). "L'expansió de la frontera interior: un model per explicar l'especialització vitícola catalana (1720-1939)". A: COLOMÉ, J.; PLANAS, J. & VALLS-JUNYENT, F. *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya* (p. 51-82). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TILLY, C. & WOOD, L. J. (2010). *Los movimientos sociales 1768-2008. Desde sus orígenes a Facebook*. Barcelona: Crítica.

- TILLY, C.; McADAM, D. & TARROW, S. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- THOMPSON, E. P. (1977). *La formación histórica de la clase obrera. Inglaterra: 1780-1832*. Barcelona: Laia.
- THOMPSON, E. P. (1979). "La economía 'moral' de la multitud en la Inglaterra del siglo XVIII". A: THOMPSON, E. P. *Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial* (p. 62-134). Barcelona: Crítica.
- TORRENT I ORIOL, J. (2006). *Salvador Armendares i Torrent (Malgrat de Mar, 1893-Mèxic, DF, 1965. Metge i polític)*. Barcelona: Viena Edicions.
- TRAUGOTT, M. (2002). *Protesta social. Repertorios y ciclos de la acción colectiva*. Barcelona: Editorial Hacer.
- TRIBÓ, GEMMA (1989). "Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1939)". Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi doctoral].
- TRIBÓ TRAVERÍA, G. (1992). "Evolución de la estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1930)". A: GARRABOU SEGURA, R. (coord.). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea* (p. 209-235). Madrid: Ministeri d'Agricultura, Alimentació i Medi Ambient.
- TRIBÓ, GEMMA (1995). "Burguesia barcelonina i gran propietat al Baix Llobregat (1850-1930)". A: CALVO, A. (coord.). *El pas de la societat agrària a industrial del Baix Llobregat* (III Recerca Col·lectiva del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat) (p. 149-178). Sant Feliu de Llobregat-Barcelona: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- UN PROPIETARI VITICULTOR [CAMPLONCH I ROMEU, I.] (1932). *La revisió dels contractes de parceria*. Barcelona: Altés Impressor.
- UNIÓ DE RABASSAIRES I ALTRES CULTIVADORS DEL CAMP DE CATALUNYA (1935). *Els desnonaments rústics a Catalunya*. Barcelona.
- VALLÈS I NADAL, L. (1937). "Contribució a l'estudi de la romputa de terres: història de 10 anys de rompre per terres del Penedès". *Arxius de l'Escola Superior d'Agricultura*, 3, 391-493.
- VALLS JUNYENT, F. (1996). *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VALLS JUNYENT F. (2004). *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*. Vic: Eumo Editorial.
- VALLS-JUNYENT, F. (2007). "Competiendo con el champagne. La industria española de los vinos espumosos antes de la Guerra Civil". *Revista de Historia Industrial*, 33, 7-79.
- VENTOSA I ROIG, J. (1936). *Passat, present i esdevenidor de l'exportació de vi*. Vilafranca: Impremta Claret.

- VILANOVA, M. (1986). *Atlas electoral de Catalunya durant la Segona República: orientació del vot, participació i abstenció*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. D'aquest atlas, se n'ha fet una nova edició ampliada publicada per Enciclopèdia Catalana el 2005.
- VILANOVA, M. (1990). "L'Escala y Beuda: dos formas de propiedad y lucha social durante la Guerra Civil". *Historia y Fuente Oral*, 3, 39-66.
- VILAR, P. (1986). *Catalunya dins l'Espanya Moderna. III. Les transformacions agràries del segle XVII*. Barcelona: Edicions 62, 1986. La primera edició en català la va fer aquesta mateixa editorial el 1966. L'original en francès va ser editat per SEV-PEN, a París el 1962.
- VIRELLA I BLODA, A. (1978). "De quan Vilanova i la Geltrú era un empori del vi". *Miscel·lània Penedesenca*, 1, 205-240.
- VIRELLA I BLODA, A. (1990). *L'aventura ultramarina de la gent de Vilanova i la Geltrú i la nissaga dels Samà*. Museu de Vilafranca: Vilafranca del Penedès.
- ZAMBRANA, J. (2012). *El Movimiento Obrero Catalán en el Periódico Solidaridad Obrera (1907-1919)*. Badalona: CEDALL. <<http://www.cedall.org/Documentacio/IHL/MovObreroCat%20Solidaridad%20Obrera%201907%201919.pdf>>.

ANNEXOS

- Annex 1. Evolució de la superfície de vinya a Catalunya per partits judicials, 1860-1922 (hectàrees)
- Annex 2. Estimació dels productes elaborats amb el most a Catalunya, 1932-1936 (hectolitres)
- Annex 3. Estructura de conreus al Penedès, c1858, 1909 i c1930
- Annex 4. Estructura dels costos de producció d'una hectàrea de vinya en plena producció (pessetes a preus corrents)
- Annex 5. Estructura de la propietat als municipis de la regió vitícola del Penedès (Ami-llaraments, nombre de contribuents i hectàrees)
- Annex 6. Estructura de la propietat als municipis de la regió vitícola del Penedès (Contribució Territorial Rústica, nombre de contribuents i quotes)
- Annex 7. Els propietaris amb més de 20 demandes de revisió el 1934 per Comissió Arbitral
- Annex 8. Contribuents amb una riquesa imposable superior a 2.000 pessetes que pagaven més de 500 pessetes de contribució territorial rústica a diversos municipis del Penedès
- Annex 9. Entitats sindicals rabassaires al Penedès
- Annex 10. Centres i comitès federals creats entre 1891 i 1895 al Penedès
- Annex 11. Mítings i reunions federals al Penedès, 1892-1894
- Annex 12. Intervencions de Josep Zulueta i Gomis al Congrés de Diputats, 1903-1923
- Annex 13. Entitats d'Esquerra Republicana de Catalunya a la regió del Penedès, 1931-1936

Aquests annexos poden consultar-se a la següent adreça:
<<http://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/book/355>>

Aquest llibre aborda les causes de l'anomenat plet dels rabassaires en el període clau de la seva història, el primer terç del segle xx, a partir de l'anàlisi del desenvolupament de la vitivinicultura, de l'estructura de la propietat i de les característiques de les famílies pageses a la regió vinícola del Penedès, principal focus del moviment en aquest període. L'obra explica com des de l'acció col·lectiva es va afrontar la situació crítica de la vitivinicultura mitjançant l'acció sindical, el cooperativisme i la política.